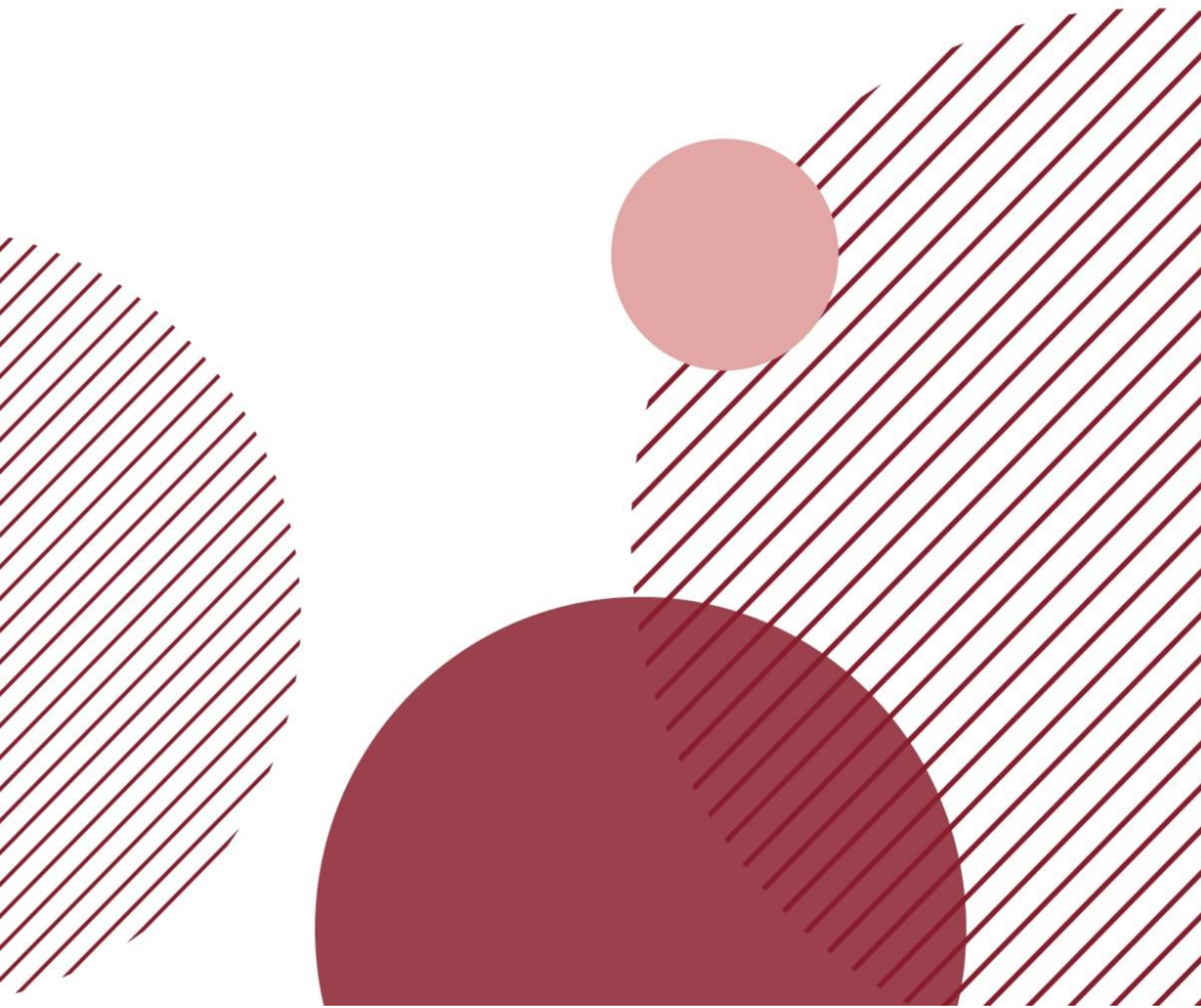

ELEMENTS DIAGNÒSTICS DE L'HORTA NORD

Una anàlisi de la realitat de la comarca

ELEMENTS DIAGNÒSTICS DE L'HORTA NORD

Edita: Consorci Pactem Nord .
Colecció: Territori y polítiques socials.
Serie: Estudis i investigacions, (publicació nº 25).
Director: José Antonio Navarro Vilar.

Autors/es:

Arcas Moya, Pilar.
Casaus Lara, Sonia.
Mateu Capella, Salvador A.
Millán González, Cristina.
Muñoz González, Oscar.
Navarro Vilar, José Antonio.
Olmeda Rodríguez, Elsa.

© dels textos, taules, figures, etc. els seus autors/es.

© de l'edició, el Consorci Pactem Nord.

Es permet la reproducció d'aquest estudi citant la font i autoria.

Any 2020

ÍNDEX

PRESENTACIÓ	4
CONSIDERACIONS METODOLÒGIQUES	5
1. TERRITORI I CAPITAL HUMÀ	8
1.1. Espais, infraestructures, recursos i paisatge	8
1.2. Demografia	25
1.3. Territori relacional: Xarxes en el territori	30
1.4. Conclusions	40
2. OCUPACIÓ I SISTEMA PRODUCTIU.....	42
2.1. Mercat de treball: anàlisi general	42
2.1.1. Anàlisi de la població empleada de l'Horta Nord	54
2.1.2. Evolució de la població desocupada de l'Horta Nord	67
2.1.3. Mercat de treball i gènere	71
2.1.4. Formació i qualificació professional: Joves i inserció laboral.....	78
2.1.5. Afectació del mercat laboral com a conseqüència del virus SARS-CoV-2: anotació sobre els Expedients de Regulació Temporal d'Ocupació.	94
2.2. Sistema productiu: sector industrial i comercial.....	102
2.2.1. Sector industrial: innovació i indústria 4.0	106
2.2.2. Sector comercial: importància de la digitalització	120
2.3. Conclusions	132
3. SOCIETAT I TECNOLOGIA	135
3.1. Bretxa digital i exclusió digital	135
3.2. Empresa, teletreball i innovació tecnològica	147
3.3. Relacions i tecnologia entre les administracions públiques i la ciutadania ...	155
3.4. Conclusions	168

4. DIAGNÒSTIC INTEGRAT, ESCENARIS PER AL DESENVOLUPAMENT I ESTRATÈGIES	170
4.1. Conclusions generals del diagnòstic	172
4.2. Escenaris per al desenvolupament: Estratègies territorials	178
5. BIBLIOGRAFIA I FONTS DE CONSULTA	194
6. ANNEX	206
6.1. Metodologia de treball.....	206
6.2. Fitxes municipals	209
6.3. Índex de taules	233
6.4. Índex de figures.....	235

PRESENTACIÓ

El Pacte Territorial per a la Creació d'Ocupació, Pactem Nord, subscrit l'any 2001, va disposar en el seu moment una col·lecció, “Territori i polítiques socials”, associada a l'Observatori d'Ús de l'entitat que ha vingut generant treballs de recerca que permeten un major coneixement del territori i, d'aquesta manera, la implementació d'accions assentades en les necessitats detectades.

El treball que presentem en aquest document, “Elements diagnòstics de l'Horta Nord”, dona continuïtat a la investigació realitzada en els anys 2017 i 2018 denominada: “Anàlisi territorial de l'Horta Nord”.

Al costat dels elements diagnòstics s'ha fet un altre treball denominat: “Estratègies Territorials i escenaris per al desenvolupament en l'Horta Nord”, en el qual recollim algunes **línies i reptes orientades a la creació d'ocupació i al reforç de determinades àrees estratègiques en el territori**. Tots dos treballs aglutinen la participació activa de diferents entitats i persones vinculades al Pacte Territorial d'Ocupació de l'Horta Nord amb l'objectiu d'abordar la problemàtica de la desocupació que es manifesta en els nostres municipis.

Els estudis esmentats compten amb el cofinançament del Consorci Pactem Nord i de LABORA (Servei Valencià d'Ocupació i Formació), en el marc de la convocatòria d'ajudes dissenyada per a l'impuls dels pactes i acords territorials d'ocupació en la Comunitat Valenciana. Igualment, hem comptat amb la participació tècnica de la Universitat de València.

Finalment, **volem oferir el nostre agraïment exprés i sincer a totes les persones que han col·laborat amb la contribució de les seues idees, coneixements, experiències i opinions**, esperant que aquests treballs permeten una aplicació pràctica d'accions en l'Horta Nord amb la qual millorar la vida de les persones.

A totes i tots vosaltres, moltes gràcies.

Miguel Chavarría Díaz. President del Consorci Pactem Nord.

CONSIDERACIONS METODOLÒGIQUES

La investigació que recollim en aquest document ens ha permés actualitzar gran part de l'Anàlisi Territorial de l'Horta Nord realitzat en 2017, fonamentalment el bloc “Perspectiva laboral: sistemes locals d'ocupació i sistema productiu”, en un moment en el qual el **coneixement i seguiment de les variables centrals del mercat de treball** s'ha manifestat com un aspecte essencial. A més, aquest treball aporta una **mirada detallada sobre els nostres municipis** i ens proporciona un acostament a la realitat que permet la planificació d'accions, així com un profund seguiment de variables relacionades amb l'ocupació i el sistema productiu.

No podem obviar l'impacte de la pandèmia provocat pel virus SARS-CoV-2 en la realització de tots dos treballs. Aquest impacte, els efectes del qual encara no han sigut calibrats amb precisió malgrat la profusió d'informes i estudis emesos per diverses entitats públiques i privades, òbviament també ha incidit en els treballs de recerca (des dels modestos recursos desplegats), reordenant prioritats en les línies d'investigació i provocant una reestructuració metodològica, especialment en el document amb el qual presentem les estratègies territorials, davant la impossibilitat de plantejar tallers, seminaris o reunions de caràcter presencial, la qual cosa, encara que suplir en part per altres eines, té la seua incidència en les tècniques d'investigació emprades.

En el cas de la metodologia emprada per a la realització d'aquests estudis s'han utilitzat diversos instruments de recollida d'informació. D'una banda, es va procedir a realitzar una exhaustiva anàlisi documental i, per un altre, es van difondre una sèrie de qüestionaris dirigits a diferents agents per a recaptar diferents opinions. A més, es van realitzar un total de 39 entrevistes en profunditat a informants clau. ([Consulteu Metodología utilizada – Annex](#)).

Un altre element que la pandèmia ha posat de manifest (forçada en uns casos i reforçada en uns altres) té a veure amb l'aplicació i el maneig de les tecnologies de la informació i comunicació. En un inici, plantejàvem en aquest estudi l'abordatge de manera transversal de diverses qüestions relacionades amb les tecnologies de la informació i la comunicació com ara la bretxa digital, l'exclusió tecnològica, el paper de les administracions públiques, el teletreball, la innovació associada a aquestes tecnologies, etc., però finalment hem cregut oportú tractar aquests continguts en un apartat específic denominat: Societat i Tecnologia, definint a més una estratègia territorial vinculada a les necessitats detectades.

També, com a conseqüència de la pandèmia, recollim en l'apartat que aborda l'Ocupació i el sistema productiu, una breu anotació sobre els expedients de regulació temporal d'ocupació (ERTO), en tractar-se d'una mesura de gran importància que en pocs mesos, atés que en el moment de tancament d'aquest treball no disposem d'una imatge “real” del total de persones treballadores que trobant-se cobertes per aquest instrument de política d'ocupació, passarien a una situació de desocupació, posarà davant nosaltres una realitat de la desocupació diferent a l'actual.

Derivat de les recents conclusions extretes de l'Anàlisi Territorial, abordem en aquest document de manera específica, els sectors industrials i comercials, amb atenció al comerç de proximitat, recollint claus diagnòstiques que ens permetran establir algunes línies de treball prioritàries per a la promoció i impuls d'aquests sectors estratègics en l'Horta Nord no sols en termes d'empresa i ocupació, si no també, en termes de vertebració i posada en valor d'aspectes identitaris del territori.

El document que presentem consolida un altre: “Estratègies Territorials i escenaris per al desenvolupament en l'Horta Nord”, en el qual proposem un conjunt d'estratègies territorials la prioritat de les quals és la promoció de l'ocupació en el territori i l'abordatge dels àmbits en ell contemplats per al desenvolupament sostenible i responsable del territori.

Aquest treball, emmarcat en la convocatòria dissenyada per LABORA per a l'impuls del coneixement en els diferents territoris que disposen de pactes territorials d'ocupació¹, amb l'assistència de la Universitat de València, ha comptat amb la participació² dels ajuntaments de l'Horta Nord, els sindicats i les associacions

¹ Ordre 12/2016, de 29 de julio, de la Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball, per la qual s'estableixen les bases reguladores del programa de foment dels acords territorials en matèria d'ocupació i desenvolupament local en la Comunitat Valenciana.

² Integren el Pacte Territorial per a la Creació d'Ocupació, Pactem Nord, les següents entitats: Ajuntament d'Albalat dels Sorells, Ajuntament d'Alboraia, Ajuntament d'Alfara del Patriarca, Ajuntament d'Almàssera,

empresarials consorciades a més de professionals de diversos àmbits, persones amb responsabilitat pública, responsables d'empreses, associacions sectorials i teixit associatiu de diversa índole. Tots aquests han cooperat activament en la realització d'aquest treball, la qual cosa requereix del nostre agraïment sincer per la seua contribució a la construcció del nostre territori.

Ajuntament de Bonrepòs i Mirambell, Ajuntament de Burjassot, Ajuntament d'Emperador, Ajuntament de Foios, Ajuntament de Godella, Ajuntament de Massalfassar, Ajuntament de Massamagrell, Ajuntament de Meliana, Ajuntament de Moncada, Ajuntament de Museros, Ajuntament de la Pobla de Farnals, Ajuntament de Puçol, Ajuntament del Puig de Santa Maria, Ajuntament de Rafelbunyol, Ajuntament de Rocafort, Ajuntament de Tavernes Blanques, Ajuntament de Vinalesa, CCOO-PV, UGT-PV, USO, ASIVALCO i AUPIM.

1. TERRITORI I CAPITAL HUMÀ

1.1. Espais, infraestructures, recursos i paisatge

El present capítol prové del diagnòstic realitzat l'any 2017: **Anàlisi territorial del l'Horta Nord**. No hi ha modificacions rellevants respecte d'aquest document més enllà d'alguns canvis d'interés, especialment els de caire demogràfic. No obstant això, creiem oportuna la seua introducció en l'actual document per a oferir una visió més àmplia i fidedigna de la realitat territorial de la nostra comarca.

L'Horta Nord és una comarca (o subcomarca de l'Horta de València), del total de 16 en què es divideix la província de València. Compta amb una extensió de 192 km.² (inclosos 15 km.² de Poblets del Nord de València), la qual cosa suposa un 1,8% del total de la província. Se situa en l'àrea metropolitana de la ciutat de València, la qual modula significativament les dinàmiques i tendències de l'Horta.

Limita al nord amb el Camp de Morvedre; al sud amb l'Horta Oest i amb el terme municipal de València; a l'est amb la mar Mediterrània i a l'oest amb el Camp del Túria. La grandària dels seus termes municipals oscil·la entre els 0,03 km.² d'Emperador i els més de 35 km.² de Paterna, sumant un total de 191,6 km.². L'altitud mitjana de les seues poblacions és de 20 metres sobre el nivell de la mar, variant entre els 7 i els 53 metres.

Des de la perspectiva física, sobre l'Horta Nord s'ha aplicat una important intervenció humana de parcel·lació, anivellament de terres i derivació d'aigua. L'Horta Nord és una plana litoral, banyada per la mar Mediterrània, constituïda pel sediment dels al·luvions de successives riuades del riu Túria i dels barrancs del Carraixet i de la Calderona.

Integren l'Horta Nord els següents municipis: Albalat dels Sorells, Alboraya, Albuixech, Alfara del Patriarca, Almàssera, Bonrepòs i Mirambell, Burjassot,

Emperador, Foios, Godella, Massalfassar, Massamagrell, Meliana, Moncada, Museros, Paterna, La Pobla de Farnals, Puçol, el Puig de Santa Maria, Rafelbunyol, Rocafort, Tavernes Blanques i Vinalesa, amb una superfície total de 176.36 Km².

Clima, temperatura, precipitacions i sistema hídric

El clima de l'Horta Nord és de tipus mediterrani, això és, d'hiverns suaus i estius calorosos, amb escasses i desiguals precipitacions i una alta evapotranspiració, sobretot a l'estiu.

El clima és un factor que incideix directament sobre l'activitat humana i el territori, de manera que pot contribuir al seu desenvolupament eficient o, per contra, suposar un element que l'obstaculitza. En l'Horta Nord és, sens dubte, un factor que potencia el desenvolupament del territori.

El clima valencià i mediterrani es caracteritza per ser poc plujós, però quan plou pot fer-ho de manera torrencial. A l'Horta Nord, les precipitacions són molt variables d'uns anys a uns altres, amb una mitjana anual per davall de 400 l/m² (excepte Puçol - el Puig de Santa María). Les pluges es concentren principalment a la tardor i abril, amb un llarg període sec en els mesos estivals. A vegades es pot arribar a valors extrems pròxims a 1.000 l/m² en un dia amb el risc de devastadores inundacions dels rius i rambles. Per contra, també es donen períodes d'intenses sequeres.

Convertir aquest entorn en un vergel agrícola va ser possible gràcies a una cultura experta en el maneig de sistemes hortícoles com va ser l'àrab, mitjançant la construcció de tot un sistema de regadiu d'aportació externa a la comarca i drenatge de les zones de marjal.

L'Horta Nord se situa en la conca del Túria (gestionada per la Confederació Hidrogràfica del Xúquer -CHJ-) i com a principals llits té el barranc del Carraixet (també anomenat "riu sec d'Olocau", on naix i, després de recórrer 40,1 km arriba a la mar) i el barranc de la Calderona, així com uns canals artificials: les séquies de Moncada, Tormos, Mestalla i Rascaña.

El riu Túria aporta uns 83,7 hm³/any d'aigua superficial i uns 473,5 hm³/any de descàrregues subterrànies. Les preses de Benageber (221,3 hm³ de capacitat) i Loriguilla (73,2 hm³) ajuden a regular els cabals, a més de contribuir a la producció hidroelèctrica.

L'aqüífer (aigües subterrànies) de l'Horta Nord té una extensió de 243 km² i alimenta fonts, marjals i llacunes. Dins de la conca l'aigua subterrània suposa el 80% de l'aportació hídrica total. Si bé el volum i salinització de l'aqüífer (a causa de la intrusió marina per sobreexplotació) no sembla greu de moment, ja que el canvi climàtic empitjorarà la situació. La seua qualitat química no és acceptable deguda a nitrats i plaguicides.

Com a resultat de la forma de conca farcida per sediments i del règim de pluja irregular, una part important de L'Horta Nord està en zones amb el risc d'inundació.

Figura 1. Mapa de perillositat per inundació. Pla d'acció territorial sobre prevenció del risc d'inundació en la Comunitat Valenciana.

Font: Conselleria d'Habitatge.

Com veiem, l'aigua és un bé escàs a la comarca gràcies a aportacions externes i que, històricament, ha sigut font de conflictes en l'agricultura. Per a enfrontar-se a ells es va constituir fa més de mil anys un sistema de maneig per part d'un tribunal de acequeros (per a les séquies de l'horta de València i també per a la de Moncada) que ha sigut una dels senyals d'identitat de l'horta de València i de la seua importància agrícola. La proximitat de la mar pot ser un recurs per a sistemes de dessalació.

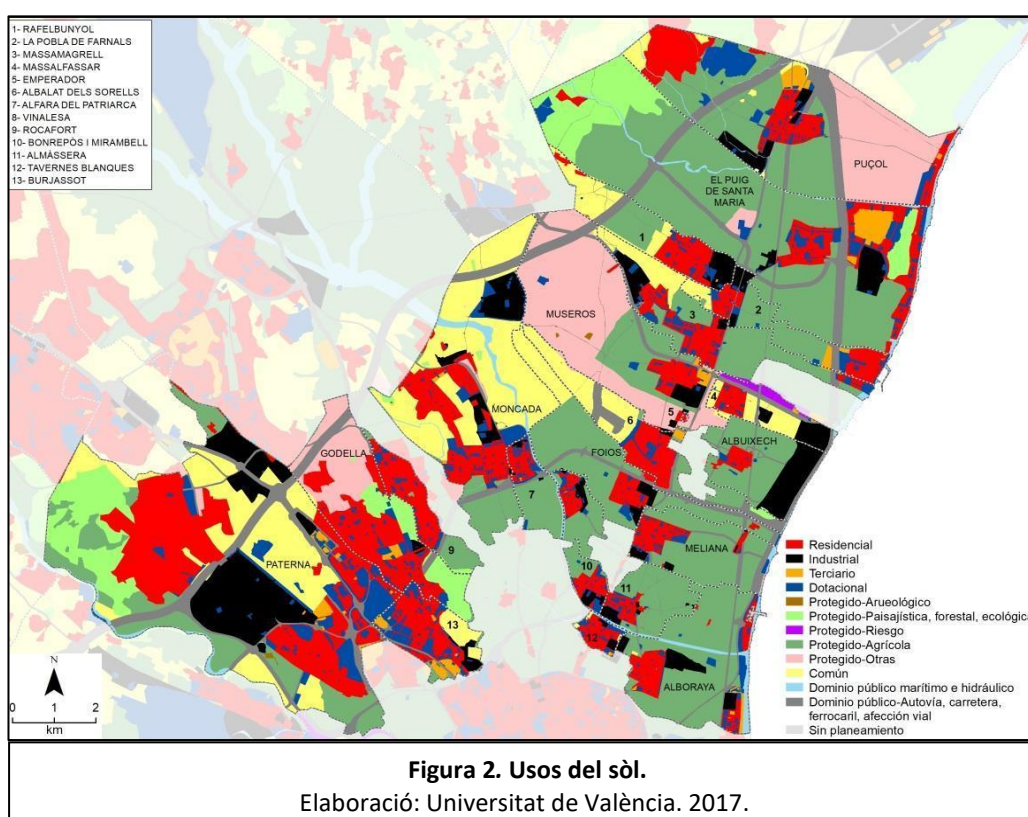
Usos del sòl

La zona baixa de l'Horta Nord hui està ocupada principalment per terres de cultius i per zones urbanitzades (per a ús residencial, usos industrials o comercials i per a vies de comunicació). No obstant això, a l'origen, aquesta zona plana era principalment una zona de secà pròpia del clima mediterrani, amb algunes zones de marjal i llacunes.

L'Horta està perdent una important quantitat de sòl agrícola per urbanisme i abandó. Aquest sòl pateix un minvament de la seua qualitat per l'abús d'abonaments i pesticides, que està acabant en gran part amb la seua biologia i la seua productivitat, la qual ha de ser mantinguda de manera artificial³.

³ El Consorci Pactem Nord va impulsar en 2012 una iniciativa per a la creació d'un banc de terres, en funcionament hui dia, amb l'objectiu d'afavorir l'ampliació de la superfície agrícola per a la seua explotació i generació d'ocupació. <http://www.bancodetierras.consorci.info/> (última visita, 01/09/2020)

La superfície forestal a l'Horta Nord, que és la comarca amb menor extensió forestal de la província de València, ronda les 1.032 ha, repartides en 14 dels 23 municipis, sent Paterna el de més extensió (692 ha, un 19% del total comarcal), seguit de Godella i Puçol amb més del 5%. A la província de València la superfície forestal és de 581.938 ha (un 61% arbratge i un 29% amb greus problemes d'erosió). El seu aprofitament està més orientat a l'oci i conservació de la biodiversitat que a l'aprofitament fuster. Parlar de zona forestal en el mediterrani suposa parlar d'incendis. Entre 2001 i 2010 es van cremar a l'Horta Nord 14,6 ha (4,5 ha d'arbrat) en un total de 21 incendis a Paterna (15), Godella (3) i el Puig de Santa Maria (3), a més d'altres 5 conats.

Platges i litoral

La costa és un recurs no sols per a l'oci, sinó per a la residència turística temporal o estable. També, si es conserva, és una important zona de biodiversitat i pot tindre funcions d'aportació energètica (la brisa marina o l'onatge) i per a altres activitats econòmiques (navegació, natació, busseig, fins i tot rutes i exposicions submarines), dessalació per a obtindre sal i aigua per a reg i altres usos industrials.

A l'Horta Nord hi ha 6 municipis que compten amb 11 platges de bany (en 2 casos no aptes, 2 aptes i 7 òptimes, en 2008-2010). La província compta amb 46 platges (57 zones de bany, 26 amb "bandera blava" en 2014, segons la directiva de platges de bany) al llarg de 110 km de costa (en 5 comarques naturals).

PLATGES EN L'HORTA NORD							
Municipi (de nord a sud)	Nom de la platja	Longitud (m.)	Amplària mitjana (m.)	Tipus de platja	Tipus de sediment	Color de l'arena	Bandera blava
Puçol	Platja del mar	2.050	60	Oberta amb camp d'Espigons	Grava / Arena	Daurada	Sí
Puig de Santa Maria, el	Puig / Playa norte del Puig / Del Plans (1)	2.100	80	Oberta amb camp d'Espigons	Pedres / Grava / Arena fina	Daurada	No
	Puig Val / Play Puig (2)	1.600	50	Oberta amb camp d'Espigons	Arena	Daurada	No
Pobla de Farnals, La	Platja de La Pobla de Farnals Sud	400	80	Oberta amb camp d'Espigons	Grava / Arena	Daurada	Sí
Massalfassar	Platja de Massalfassar	450	50	Escollera	Grava / Arena	Daurada	No
Massamagrell	Platja de Massamagrell (3)	300	200	Dunes	Arena fina	Daurada	No
Meliana	Platja de Meliana	1.200	50	Reforçada	Arenes mitjanes	Daurada	No
Alboraya	Port Saplaya	1.400	50	Oberta	Grava / Arena	Daurada	No
	Els Peixets	800	20	Penya-segat	Arena	Daurada	No
	Patacona	1.100	100	Oberta	Arena fina	Daurada	No

(1) Els espigons en la part nord donen lloc a xicotetes cales protegides com a Santa Elvira-La Torreta.

(2) La part nord és coneguda per Barri Pescadors, mentre que la part sud és coneguda pel nom de Medicalia.

(3) Sistema dunar protegit.

Taula 1. Platges en l'Horta Nord.
Elaboració pròpia. Font: MAPAMA.

Espais protegits

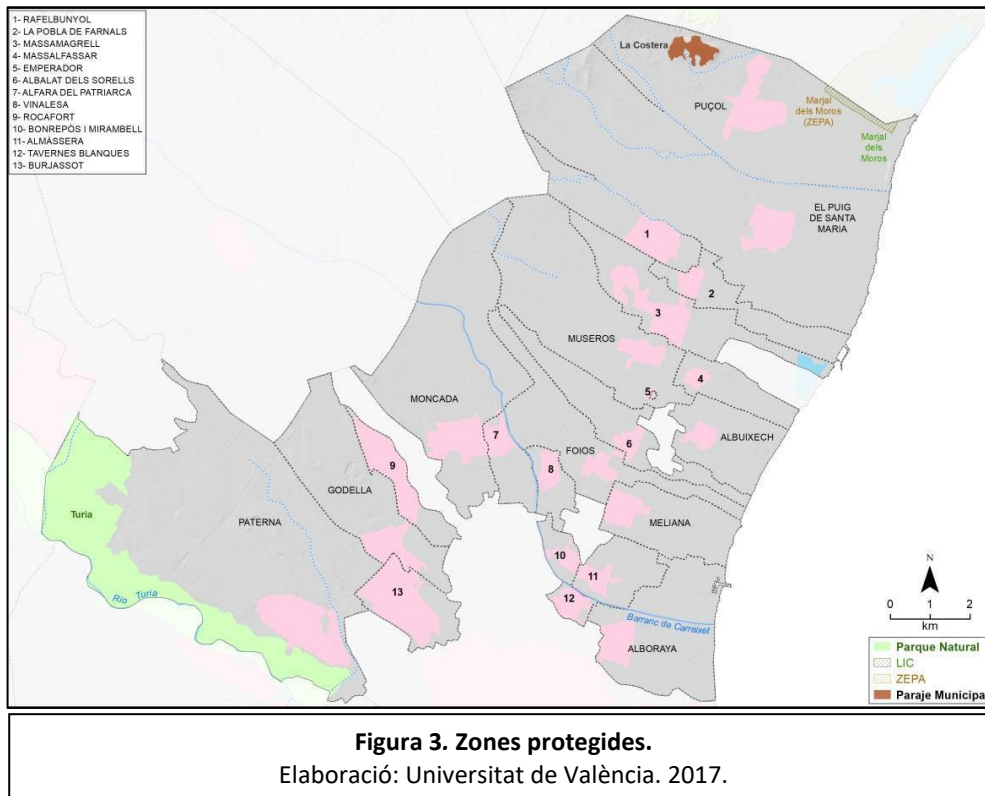
L'Horta Nord manca pràcticament d'espais protegits. Es redueixen a 84 ha a Puçol i Paterna (Parc Natural i fluvial del Túria -986 ha- i l'Embassament de la Vallesa -5,16 ha-), un 27,5% de la superfície municipal, i la xicoteta porció de la marjal de Rafalell i Vistabella. El Parc Natural de la Serra Calderona no arriba a tindre zona protegida a la comarca.

Sense comptar Paterna, que té un 27% del seu terme protegit, la mitjana comarcal no arriba al 0,66% de la seua superfície, quan la mitjana provincial és del 43%. Si bé la franja litoral es troba protegida per la Llei de Costas, a l'Horta Nord té una zona nord pròxima a la ciutat de València, molt urbanitzada, i una zona centre amb un entorn degradat al costat de l'autovia de Catalunya.

Destaquen a la nostra comarca:

- Zones Humides: la Marjal dels Moros (Sagunt i Puçol, 2002), 596,16 ha i 24,01 ha respectivament; la Marjal Rafalell i Vistabella, 103,37 ha repartides entre València, Massamagrell, La Pobla de Farnals i Massalfassar; l'Embassament la Vallesa (Paterna, 2002), 5,15 ha.
- La Cova del Gall de Godella.
- Parc Natural del Túria (en la zona sud de Paterna, 2007: 985,94 ha).

El total de superfície protegida és de 1.061,5 ha, el 0,66% de la superfície comarcal.

L'horta

L'Horta del Túria és un agrosistema, font d'aliments i d'activitat econòmica i treball, amb un sòl de molt alta qualitat agrològica. A més, és un paisatge dels més rellevants i singulars del món mediterrani, amb un important llegat històric i cultural, al mateix temps que un signe d'identitat valenciana. L'horta és crucial en l'estratègia alimentària valenciana, i compta amb grans avantatges competitius i un extraordinari potencial de desenvolupament. En l'Informe Dobris dels paisatges de la UE (1995), elaborat per l'Agència Europea de Medi Ambient, apareix l'Horta de València i l'horta de la Vega del Segura com unes de les úniques 6 zones d'horta de l'Europa mediterrània.

L'important de l'horta del Túria no és el que en ella es cultive, perquè això ha anat canviant amb el temps i continuarà fent-ho, sinó l'estructura (parcel·laria, xarxa de séquies i de camins) i la qualitat orgànica del seu sòl.

Es tracta d'un agrosistema complex, eficient i intel·ligent, i un paisatge de singular bellesa apreciable en:

- La seua estructura física (xarxa de séquies, camins, parcel·lari, infraestructures de suport, etc.).

- Les seues institucions reguladores (comunitats de regants i tribunals de acequeros, etc.).
- El seu patrimoni cultural (saber fer, tècniques de maneig agrari sòl-aigua-plantas, i l'arquitectura vinculada).
- Un sistema territorial, socioeconòmic i natural capaç d'adaptar-se als canvis.

La zona cultivada: les seues dimensions i titulars

L'Horta Nord té una extensió d'unes 17.636 ha, de les quals prop de 12.300 ha són rústiques. La superfície agrícola està entre 8.000 i 10.000 ha (segons les fonts), quasi el 60% de la superfície total comarcal.

Entre 1999 i 2009 la superfície agrícola ha descendit en quasi 1.500 ha (de 8.628 a 7.150), sobretot en aquelles treballades en propietat, ja que la resta (arrendament, parceria o unes altres) ha augmentat. Aquest minvament de terres de cultiu ha suposat un fort descens de les explotacions (de 5.855 a 3.194 en SAU), totes elles entre les de menys de 5 ha, perquè les majors han augmentat. Això ens mostra dues dinàmiques: d'una banda, la forta desaparició de sòl agrícola; per un altre, un canvi de tendència enfront de dècades anteriors – encara que requeriria d'una anàlisi més detallada –, on es produïa un augment del minifundi, al contrari del que ocorria en la resta d'Espanya i Europa. En l'actualitat, quasi la meitat de les possessions de menys de 5 ha han desaparegut o s'han sumat formant possessions majors.

El règim de tinença de la superfície agrícola utilitzada (SAU) era de 5.925 ha en propietat, 879 ha en arrendament i 347 ha en parceria o una altra figura, i era treballada amb una dedicació familiar equivalent a 1.478 unitats de treball/any. Queda clar que la majoria de parcel·les en actiu de l'horta són propietat de famílies agricultores (un 83% de la SAU).

La majoria, un 70% de les possessions agrícoles (que poden estar formades per parcel·les en diferents llocs), tenen unes dimensions inferiors a 2 ha, que difícilment poden ser suficients per al suport digne d'una família. Només prop del 10% superen les 5 ha.

Els cultius

El sòl fèrtil de l'horta pot donar lloc a una gran varietat de cultius. Els herbacis són estacionals i es poden canviar amb gran facilitat, però són intensius en treball; els fruiters, en ser arboris, suposen una estratègia a diversos anys vista, però permeten el seu maneig a temps parcial i compaginar l'activitat agrícola amb unes altres.

En 2016 a l'Horta Nord, es comptabilitzaven aproximadament unes 7.636 ha cultivades, 143 en secà (2%, la majoria de garrofera, ametler i olivar) i la resta en

regadiu. En el regadiu quasi un 60% de cítrics (principalment taronger i mandariner) i un 25% d'hortalisses (les que superen un 3% de superfície d'horta són: cebes, carxofa, meló d'Alger, carabassa, col), un 10% de tubercles (creïlles, xufa) i 5% de fruiteres (caqui). La resta són altres cultius llenyosos, flors i plantes ornamentals, i algun viver, així com un llarg etcètera de fins a 40 varietats de cultius més.

SUPERFÍCIE DE L'HORTA NORD SEGONS GRUP DE CULTIU (2007-2016)			
Grup de cultiu	2007	2011	2016
Cítrics	5.601	5.490	4.416
Hortalisses	1.391	787	1.808
Fruitals no cítrics	548	550	505
Tubercles de consum humà	476	302	729
Flors i plantes ornamentals	78	86	86
Vivers	12	-	45
Cultius industrials	2	2	-
Lleguminoses per a gra	-	1	-
Cereals per a gra	-	-	-
Cultius farratgers	16	11	-
Olivera	37	31	34
Vinya	5	6	2
Total	8.166	7.266	7.625

Taula 2. Superfície a l'Horta Nord segons grups de cultiu.

Elaboració pròpia. Font: PEGV. Banc de Dades Territorial. Estimacions de superfícies de cultiu.

Característiques de l'agricultura en l'Horta Nord

Encara que l'Horta de València és una de les escasses hortes metropolitanes europees, comparteix els problemes de l'agricultura periurbana (ja recollides per l'OCDE en 1979): pressiones/competència sobre la terra, l'aigua i el treball, proximitat als mercats, externalitats, regulació institucional de l'activitat agrària, marginació progressiva de l'agricultura en el sistema econòmic i soci-polític, envelliment de els/les titulars agraris/àries, la importància del treball a temps parcial, minifundisme, baixa rendibilitat agrària i elevada propietat com a manera de tinença (92% enfront de 79% en CV, en 1982).

A continuació, resumim les característiques més significatives d'aquesta agricultura:

- Alt minifundisme. Contràriament a la tendència creixent de la resta d'Espanya i d'Europa, en l'última dècada han minvat les xicotetes parcel·les i crescut les grans. L'alta fragmentació parcel·lària fa les explotacions poc aptes per a la mecanització. Existeix un alt nombre de titulars amb propietats cada vegada menors (minifundis atomitzats) que les fan poc competitives.
- Baix grau de cooperativisme i de pertinença a organitzacions agràries.

- Pèrdua de coneixements sobre el maneig tradicional i incorporació de noves tecnologies com els sistemes de reg i fertilització, sistemes de producció integrada o ecològica, informàtica aplicada a la gestió.
- En 2009, de 4.734 caps d'explotació (3.996 homes i 738 dones), el 82% dels caps d'explotació i el 72% de les caps tenien una capacitació basada exclusivament en l'experiència agrària i no arribava al 5% els que comptaven amb estudis professionals o universitaris. A això hem d'afegir una escassa disponibilitat de treballadors/res del camp especialitzats/especialitzades i la falta de mà d'obra pròpia que suposa l'externalització de certes tasques (plantació, recol·lecció...).
- Dicotomia entre cultius: d'horta, intensius en treball, en la zona litoral pròxima a València; de cítrics, molt estesos, principalment en secans reconvertits en regadius, zona d'interior i zona nord (menys intensius en treball).
- Proximitat a mercats amb gran nombre de consumidors/res. No obstant això, el mercat agrícola cada vegada és més global i dominat per unes poques multinacionals, de manera que la posició del/la llaurador/a és cada vegada més feble enfront del/la intermediari/a comercial i la gran distribució. El mercat agrícola mundial funciona amb un baix nivell de transparència, malgrat les normes que obliguen a la traçabilitat dels aliments (el registre del seguiment des del camp fins al consumidor/a), no sabent-se o no prestant-se el suficient interès a la destinació o l'origen de les collites i productes agrícoles que s'exporten o es consumeixen.
- Entorn de gran qualitat paisatgística, condicionat permanentment per la competència/conflicte dels usos del sòl (i de l'aigua) per la pressió urbanitzadora per a convertir-los a altres finalitats: industrials, residencials, infraestructura, etc., Tot això produeix inseguretat en la gestió de les empreses agrícoles, al mateix temps que desestabilitza les expectatives de vendes, desincentivant la inversió en renovació.
- Pèrdua de la biodiversitat autòctona per generalització de varietats estranyes a l'entorn.
- Descens continuat dels preus pagats a l'agricultor/a i augment dels costos. Menor rendibilitat que altres ocupacions industrials, la qual cosa entorpeix el relleu generacional. La falta de rendibilitat de l'activitat agrària posa en perill l'existència de l'horta i té com a efecte: a) la retroalimentació en relació amb l'excessiu envelliment de la població agrícola activa (el 80% té més de 55 anys d'edat i no hi ha expectatives de relleu generacional, b) la nul·la atracció de les

i els joves, i c) la tendència cap a la desaparició dels actius agraris de plena dedicació.

Les tendències o escenaris per a l'horta

Les tendències per a l'horta en el mitjà i llarg termini, excepte canvis substancials en els comportaments i marcs legislatius, són:

- L'abandó gradual de l'activitat agrícola i la seua substitució per usos urbà-industrials. Les parcel·les marginals que queden poden convertir-se en "parcs temàtics".
- "L'agricultura sense agricultors/res". La seua gestió passa a grans empreses.
- Nous i noves agricultors/res orientats i orientades a les noves demandes socials. L'agricultura de qualitat, saludable, de proximitat... on el/la consumidor/a se converteix en aliada/o (aprofitar la creació de xarxes alimentàries locals).
- Els usos alternatius (complementaris o no): horts d'oci, educació ambiental, jardiniers/res-guardians de la biodiversitat i el paisatge, protecció del patrimoni cultural, agroturisme cultural. Aprofitar la revaloració social dels béns ambientals i socioculturals per a remunerar les bones pràctiques ambientals.

Existeixen diverses estratègies i models conceptuals per a la conservació i promoció de l'activitat agrícola a l'Horta: patrimonialista (la que busca conservar el seu valor de paisatge cultural); ambientalista (a la recerca de la sostenibilitat); i de sobirania alimentària (mantindre viva l'activitat agrícola) com a eix d'un model alimentari basat en la sobirania dels pobles, a triar la seua alimentació i la manera de cultivar.

Tots ells requereixen detindre l'avanç urbanitzador residencial i industrial, i afavorir la depuració d'aigües, el control d'abocaments, la reducció/supressió de productes fitosanitaris químics, així com estratègies integrals i coordinades de suport a l'agricultura saludable, la seua comercialització, els seus i les seues llauradors/res, i garantir la viabilitat/rendibilitat econòmica mantenint el seu maneig cultural.

En definitiva, i com cita Joan Romero i Miquel Francés (2012):

"l'Horta de València és un dels paisatges culturals més importants del Mediterrani. Constitueix un element d'identitat que reuneix segles d'història i de cultura i que testimonia el pas de diferents pobles que han deixat la seua petjada. És alhora història de la cultura, de la tecnologia, de l'organització social, de les estructures de poder, de l'agricultura, del paisatge. Ofereix condicions productives, ambientals i paisatgístiques d'excel·lència en el context europeu".

El sòl urbà

Dels 176,36 km² a L'Horta Nord, 122,77 km² són sòl rústic, 41,6 km² urbà i la resta són infraestructures, barrancs, etc. (dades de 2012). L'augment del sòl urbanitzat ha sigut molt important des de 1950, arribant a uns nivells que qüestionen la sostenibilitat territorial i una pèrdua de valor econòmic i paisatgístic important.

Des del punt de vista de l'estructura urbanístic/territorial podem diferenciar diverses zones a l'Horta Nord seguint l'eix nord-sud i costa-interior. Així, els nuclis de població dels municipis costaners de l'Horta Nord tendeixen a alinear-se en l'antiga carretera de Barcelona i els seus termes solen allargar-se fins al front litoral. Aquest sol ser d'escassa longitud, relativament urbanitzat, i, en general degradat. Al mig queden àmplies zones d'horta tradicional sotmeses a una creixent pressió urbanística i en molts casos en situació d'abandó dels cultius, especialment els de cítrics.

El Puig de Santa María, La Pobla de Farnals i en menor mesura Puçol, presenten una ocupació intensiva de la primera línia de costa amb torres i blocs d'apartaments, d'accentuat caràcter estacional, amb equipaments bàsics i mínima oferta hotelera i terciària. Massamagrell, afectada per la Marjal de Rafalell i Vistabella, ha quedat més preservada. En la primera línia de costa de Massalfassar i Albuixech es troba el polígon industrial Mediterrani, amb eixida a la V-21, pegada a la costa. Aquesta infraestructura ha impedit el desenvolupament d'actuacions per Foios, Albalat del Sorells i Meliana. El litoral d'Alboraia, per la seua proximitat a València i la presència d'un centre comercial, ha desenvolupat un model residencial permanent a la platja Patacona i Port Saplaya.

Els municipis d'interior (arc de la séquia de Moncada) són de caràcter tradicionalment agrari, encara que hui es presenten com a ciutats limítrofes a la ciutat de València, amb poca influència funcional sobre ella. Paterna també presenta una important funció residencial i compta amb una àmplia presència empresarial.

De la zona classificada com a urbana encara quedava (en 2010) un 30% de m² en solars sense edificar. No obstant això, hi ha una àmplia diferència entre els municipis. Alguns tenen una zona urbana –construïda o no- reduïda (menys del 10%) respecte al seu terme, com Museros, el Puig de Santa Maria, Foios i Albalat del Sorells. En uns altres, més de la meitat del seu terme és zona urbana, com Emperador o Tavernes Blanques (lògic per la seua reduïda grandària -0,26 i 0,74 km²-) i també Rocafort i Burjassot. Els que tenen més solars urbanitzables pendents d'edificar són: Bonrepòs i Mirambell i Massamagrell.

L'increment d'habitatges (2001-2011) va ser de 35.500 habitatges (un 30%), però en alguns municipis va ser superior, tals són els casos d'Emperador (de 71 a 300

habitatges, un 323%), Massalfassar (87%), Bonrepòs i Mirambell (80%), Refelbunyol (71%) i/o Vinalesa (65%). Per contra, en altres poblacions l'increment d'habitatges per a aquest mateix període ha sigut reduït, com a Tavernes Blanques (10%), Burjassot (13%), el Puig de Santa María (19%) o Almàssera (20%).

En 2011, de les 112.075 habitatges protegits, el 84% eren propietat d'alguna/o de les/us residents, un 9% en lloguer i un 7% en altres formes de tinença. Hi havia 24.390 habitatges buits a l'Horta Nord.

Els augments del sòl urbanitzat en l'Àrea Metropolitana de València han estat per davall de l'extraordinari creixement del conjunt de la Comunitat Valenciana (80% entre 1987-2007, any que posa fi al cicle expansiu de la construcció), situant-se uns 20 punts per davall. Així i tot, aquest increment ha sigut tres vegades superior al creixement de la població en l'Àrea Metropolitana de València. Aquest desequilibri entre població i ús del sòl es deu en gran manera a tres factors: a) l'increment de la xarxa d'infraestructures de transport, b) el desenvolupament urbanístic de baixa densitat de la segona corona metropolitana i c) l'augment dels usos industrials del sòl.

El paisatge

El paisatge és un dels principals actius en un territori determinat. En l'Horta Nord, l'impacte sobre el paisatge, derivat fonamentalment de l'activitat humana, ha sigut significatiu. I és que el desenvolupament urbà, entre altres factors, incideix de manera directa sobre l'espai geogràfic que ocupa.

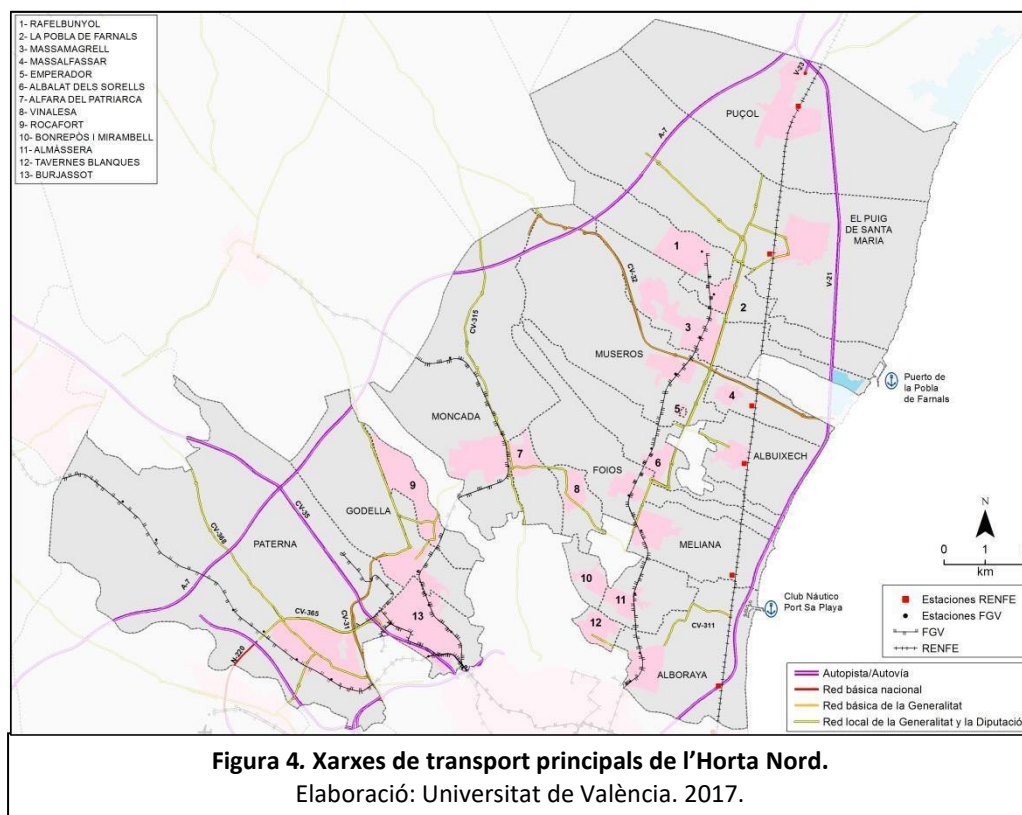
Amb tot, l'Horta Nord es caracteritza per l'existència de recursos de gran valor: el litoral i les seues platges, l'horta com agrosistema complex, les infraestructures i la seua vinculació al tractament d'aigües de base àrab, els elements patrimonials distintius, la proximitat de masses forestals i aiguamolls (Sierra Calderona i la Marjal dels Moros), l'existència d'un significatiu conjunt arquitectònic i patrimonial de caràcter civil i religiós, i els usos i costums de les seues gentes que doten d'identitat al territori.

L'explotació del paisatge amb criteris de sostenibilitat social, econòmica i mig ambiental, és una de les estratègies de desenvolupament local dels recursos endògens de major transcendència. Així, la promoció i preservació del paisatge, en les seues diferents manifestacions, és un dels deures immediats que les administracions i la ciutadania han d'afrontar.

Transports i mobilitat

Les comunicacions de transport són un fort condicionant de la competitivitat i qualitat de vida d'un territori, així com de la seua capacitat creativa i adaptativa vinculades a l'acció col·lectiva de proximitat.

A l'Horta Nord, els sistemes de transport col·lectiu i la xarxa de carreteres permeten una ràpida comunicació amb València capital (i amb altres comarques i regions) però no així en el seu interior (en termes de distància-temps), la qual cosa dificulta l'articulació intracomarcal, perquè la ubicació física en l'Àrea Metropolitana de València no es tradueix en interaccions que contribuïsqen a la dinàmica territorial pròpia.

En efecte, l'Horta Nord està creuada – principalment de manera radial tenint com a eix la ciutat de València – per carreteres de diversa categoria (autovies/autopistes, carreteres nacionals i comarcals), per línies de metro (direcció a Rafelbunyol, a Llíria i a Bétera) i per línia de tramvia (al barri de la Coma -Paterna-) i per les línies de RENFE en direcció a Sagunt - Castelló. També compta amb una incipient xarxa de vies ciclistes.

Per l'Horta Nord passen tres de les grans artèries viàries de la Comunitat Valenciana: l'autopista V21, València-Puçol, paral·lela a la mar; l'autovia A7 (circumval·lació o bypass), que connecta la V21 a Puçol i recorre l'Horta Nord pel seu

interior, i la CV-300 (abans N-340) que connecta els pobles del litoral fent de “carrer major”.

Una sèrie de carreteres secundàries connecten -direcció oest-aquest- aquests eixos longitudinals nord-sud. La distància-temps per carretera entre molts municipis de la comarca és superior a la que existeix, en la majoria dels casos, respecte a València.

El nivell de motorització privada és molt alt en una zona tan densament poblada, amb la capital i els serveis relativament pròxims, on una majoria dels desplaçaments podrien fer-se en maneres actives (caminant, amb bicicleta o similar) o en transport públic, si aquest tinguera major abast. Un dels indicadors que ens aporta més informació és la taxa de motorització personal. L'Horta aconseguix els 450 turismes per cada 1.000 habitants. Quant a l'ús del transport públic/privat, indicar que la meitat de les persones es considera usuari/a de transport públic enfront de l'altra meitat que es considera usuari/a de transport privat.

La gran influència que la ciutat de València exerceix sobre els diferents municipis que integren el AMV, suposa un gran repte en el que a l'articulació territorial de la mobilitat de les persones en escenaris de sostenibilitat es refereix.

Patrimoni cultural

Els municipis de l'Horta Nord disposen d'un conjunt de valors, de béns culturals i artístics i d'una gastronomia singular de rellevància que es presenten com un capital que contribueix a facilitar l'autenticitat i la vertebració comarcal. També el territori compta amb un gran patrimoni cultural (musical – amb societats musicals, bandes de música, grups musicals de recent creació i escoles de música amb fort arrelament en nombrosos municipis de l'Horta Nord–, literari, pictòric, escultòric i artístic) que ofereix elements identitaris que han de posar-se en valor. És aquest punt destaquem alguns dels principals elements del patrimoni cultural de l'Horta Nord⁴.

- **Distintius culturals**

El Reglament (CE) 1151/2012 del Parlament Europeu i del Consell de 21 de novembre de 2012, sobre els règims de qualitat dels productes agrícoles i alimentaris, estableix les definicions de Denominació d'Origen Protegida (DOP) i d'Indicació Geogràfica Protegida (IGP). Aquestes són les dues figures de protecció que s'apliquen als productes agrícoles i alimentaris diferents del vi i de les begudes espirituoses. Els

⁴ Pot revisar-se la “Guia de Recursos de l'Horta Nord” en la web <http://www.turismohortanord.com/> (última visita, 01/09/2020).

municipis de l'Horta Nord participen d'una DOP, Xufa de València, i una IGP, Cítrics valencians.

La zona de producció de la xufa de la DOP Xufa de València està situada en l'horta de València, amb una extensió de 400 ha, i comprén els termes municipals d'Albalat dels Sorells, Alboraia, Albuixech, Alfara del Patriarca, Almàssera, Bonrepòs i Mirambell, Burjassot, Emperador, Foios, Godella, Massalfassar, Meliana, Moncada, Museros, Paterna, Rocafort, Tavernes Blanques, València i Vinalesa.

La zona de producció dels cítrics de la IGP Cítrics valencians està constituïda pels terrenys aptes per a aquest cultiu situats dins dels límits que determinen els termes municipals de localitats a Castelló, València i Alacant. Concretament, dins de l'Horta Nord es troben tots els municipis a excepció d'Emperador.

- **La gastronomia de l'Horta**

La tradició cultural es reflecteix en la gastronomia popular representant un element complementari de màxim nivell turístic. La tradició culinària de l'Horta Nord participa de la rica i variada gastronomia de la Comunitat Valenciana i el mediterrani. Sobreïxen les especialitats de la cuina valenciana, amb l'arròs com a ingredient principal: la paella, arròs al forn, arròs a banda, “arròs amb fessols i naps”, i la “olla amb carn de Sant Pere”, aquesta última pròpia de les festes de Sant Pere del Puig de Santa Maria. Altres plats de tradició a l'Horta Nord són el “conill amb tomaca”, el formatge “de cassoleta” o de Puçol, el “all i pebre”, l'olla de Nadal o la sopa Bruta. Entre les postres, els més coneguts són els cachaps, un dolç típic de Paterna fet de pasta fullada fina que embolica una crema la fórmula de la qual és guardada en el més absolut secret. Posseeix la peculiaritat d'estar patentat i, per això, només es poden adquirir en el forn de La nostra Senyora del Rosari; el “pastís blanc” de Puçol, una variant del braç de gitano compost per capes de bescuit i ametles adornades amb merenga; els pastissos de moniato; les “coques Cristina” fetes amb ametla; els dolços de llard; el rotllo de Sant Blas de Massalfassar; les “*escudellades” de carabassa i ametla; i, a Moncada, el dolç “Barbaretes de Moncada”, creat en un forn artesanal de Moncada a base d'ametla, carabassa i taronja, entre altres ingredients. És de destacar que a l'Horta Nord es troba el bressol del cultiu de la xufa, una planta a partir de la qual s'elabora l'orxata de xufa a la qual ens hem referit ja anteriorment i que s'acompanya dels “fartons” típics d'Alboraia.

- **Museus i col·leccions museogràfiques**

Destaquem, entre altres, els següents: el Observatori Astronòmic (UV, Burjassot/Paterna), el Museu Municipal de Ceràmica (Paterna), Espai Cultural Els Coves del Batà (Paterna), el Museu de l'Horta (Almàssera), la Casa Museu Ignacio

Pinazo (Godella), el Museu Arqueològic Municipal de Moncada, i el Museu de la Impremta i de les Arts Gràfiques (Puig de Santa María).

- **Equipaments turístics**

L'Horta Nord disposa de diferents oficines de turisme: Alboraia, Paterna, La Pobra de Farnals, Puçol, el Puig de Santa María i Almàssera. Compte, en la mitjana entre 1999-2016, amb uns 560 restaurants (41.500 places), 390 apartaments (2.154 places), 22 hotels (2.500 places), 4 hostals (110 places) i 3 pensions (68 places), repartits entre Paterna, el Puig de Santa Maria, Burjassot, Puçol, Museros, La Pobra de Farnals, Alboraia i Tavernes Blanques, i 2 càmpings (a Puçol, amb 1.800 places). En total, 6.631 places d'allotjament.

- **Patrimoni i equipament cultural**

PRINCIPALS ACTIUS TURÍSTICS DE L'HORTA NORD	
Municipis	Actius
Albalat dels Sorells	Palau dels Sorells.
Alfara del Patriarca	Casa de la Serena o de la Sirena/Casa de la Torre. Casa de los Ferragud. Castillo de la Señoría/Castillo-Palacio de los Cruilles.
Bétera, Moncada	Poblado Ibérico Amurallado del Tos Pelat.
Burjassot	Colegio Mayor San Juan de Ribera/Castillo-Palacio. Los Silos.
Godella	Torre de la Casa Palacio de los Boil o Sardenyola/Serdanyola.
Paterna	Palacio de los Condes de Villapaterna. Torre Árabe y Cuevas que la circundan.
Paterna (i Quart de Poblet, Manises, Valencia)	Azuds de las Acequias de Favara (Quart de Poblet, Paterna); Mislata (Manises, Paterna); Quart-Benàger-Faitanar (Manises, Paterna); Tormos (Manises, Paterna); y la Real Acequia de Moncada (Manises, Paterna). Conjunto histórico.
Puig de Santa Maria, el	Cartuja Ara Christi. Castillo de Cebolla/Castillo de la Patá. Castillo de Enesa. Real Monasterio de Santa María. Refugios y trincheras de la Guerra Civil. Torre Vigía/La Torreta.

Taula 3. Principals actius turístics de l'Horta Nord.

Elaboració pròpia. Font: Argos 2017.

Quant als immobles declarats BIC, en l'Horta Nord localitzem els següents:

INVENTARI DEL PATRIMONI CULTURAL DE L'HORTA NORD					
Municipi	Béns d'interés cultural (BIC)	Béns de Rellevància Local (BRL)	Jaciments arqueològics	Béns etnogràfics Immobles	Festes d'interés turístic
Albalat dels Sorells	1	5	3	9	
Alboraia	-	9	2	23	
Albuixech	-	1	-	-	
Alfara del Patriarca	2	14	7	8	
Almàssera	-	1	-	1	
Bonrepòs i Mirambell	-	3	1	3	
Burjassot	2	4	3	27	Festa de la Pujà i la Rodà de Sant Roc (I. local)
Emperador	-	1	-	7	
Foios	-	3	1	2	
Godella	1	13	11	7	Castell de focs artificials 24 d'agost (I.local)
Massalfassar	-	1		8	
Massamagrell	-	10		8	
Meliana	-	3		10	
Moncada	1	4	8	22	Misteri de la Passió (I. Nacional)
Museros	-	2	8	25	
Paterna	3	26	53	47	La Cordà (I. autonòmic)
Pobla de Farnals, La	-	4	3	7	
Puçol	1	13	4	21	
Puig de Santa Maria, el	4	3	14	88	
Rafelbunyol	-	1	4	10	
Rocafort	-	3	2	14	
Tavernes Blanques	-	2	-	21	
Vinlesa	-	3	3	3	
Total	15	129	127	371	

Taula 4. Inventari del patrimoni cultural de l'Horta Nord.

Elaboració pròpia. Fuentes: Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport i Agència Valenciana del Turisme.

Equipaments

De manera sintètica recollim alguns dels equipaments més rellevants a data del 2017.

Instal·lacions esportives. Tots els municipis compten amb instal·lacions esportives en diferent grau, fins a sumar prop de mil, tant públiques com privades. Destaquen els poliesportius (161), les piscines (138), les sales (118), els frontons (65), pistes de tennis i pàdel (65 i 15), camps de futbol (40), bitles-petanca (13), però també existeix 1 pista d'hípica, 2 àrees d'activitat aquàtica o 4 rocòdroms.

Serveis sanitaris. L'Horta Nord compta amb 15 centres de salut i 21 auxiliars, 11 centres de salut mental, 4 de salut sexual i reproductiva, 1 unitat de prevenció del càncer de mama, 4 de conductes addictives i 5 d'odontologia preventiva. Tots els municipis compten amb, almenys, una farmàcia.

En el que a atenció hospitalària pública es refereix, els hospitals de referència són l'Hospital de Sagunt⁵, que dona cobertura assistencial a Puçol i al Puig de Santa Maria; l'Hospital Arnau de Vilanova-Llíria, que dona cobertura a 6 municipis⁶ de la zona interior de l'Horta Nord; i l'Hospital Clínic Universitari i l'Hospital Malva-rosa, que donen servei a 15 municipis⁷ de l'Horta Nord. Es compta, a més, amb un centre d'atenció psiquiàtrica a Godella i amb un hospital privat a Burjassot.

Serveis socials. Respecte als equipaments de serveis socials a l'Horta Nord, la comarca compta amb diversos centres de menors (inclosos centres de recepció, centres de dia, centre d'inserció social i centre de suport i convivència); també amb diversos centres ocupacionals, centres d'estimulació precoç, i residències; centre de rehabilitació i integració social per a persones amb malaltia mental crònica (CRIS), així com diversos habitatges tutelats i un centre de dia per a aquest mateix col·lectiu. Per a persones majors, l'Horta Nord disposa de diverses llars i clubs de majors, així com diverses residències per a persones majors dependents i centres de tercera edat.

Equipaments i infraestructures de caràcter industrial i econòmic. El territori alberga diverses zones i àrees comercials (polígons industrials i de serveis) per al desenvolupament de l'activitat econòmica. Aquestes zones es concentren, fonamentalment, en la zona sud de la comarca, conseqüència de la interacció d'aquesta amb la ciutat de València i la conformació socioeconòmica dels municipis més pròxims. L'Horta Nord compta amb un total de 34 polígons industrials que ocupen una superfície de prop de 12.000 km², destacant els polígons Font del Pitxer i Parc Tecnològic de Paterna, i el Polígon Mediterrani.

1.2. Demografia

L'Horta Nord ha experimentat un intens creixement poblacional des de la dècada dels anys 90, superior al conjunt de la Comunitat Valenciana, configurant-se com un dels territoris més poblats i de major creixement demogràfic a la província de

⁵ Aquest hospital no disposa d'accés en transport públic directe.

⁶ Moncada, Alfara del Patriarca, Rocafort, Godella, Burjassot y Paterna.

⁷ Rafelbunyol, La Pobla de Farnals, Massamagrell, Massalfassar, Albuixech, Museros, Emperador, Albalat dels Sorells, Foios, Meliana, Vinalesa, Bonrepòs i Mirambell, Almàssera, Tavernes Blanques y Alboraya.

València. A més, s'aprecia una presència femenina (152.109) lleugerament superior a la masculina (146.510) segons les dades del any 2019.

POBLACIÓ PER MUNICIPI EN L'HORTA NORD EN 2019			
Municipi	D	H	Total
Albalat dels Sorells	2.027	1.950	3.977
Alboraia	12.478	11.976	24.454
Albuixech	2.042	1.975	4.017
Alfara del Patriarca	1.706	1.604	3.310
Almàssera	3.774	3.575	7.349
Bonrepòs i Mirambell	1.876	1.815	3.691
Burjassot	19.692	18.332	38.024
Emperador	328	359	687
Foios	3.735	3.632	7.367
Godella	6.771	6.317	13.088
Massalfassar	1.239	1.230	2.469
Massamagrell	8.063	7.889	15.952
Meliana	5.513	5.309	10.822
Moncada	11.229	10.706	21.935
Museros	3.205	3.253	6.458
Paterna	35.498	34.697	70.195
Pobla de Farnals, La	3.940	4.038	7.978
Puig de Santa Maria, El	4.414	4.216	8.630
Puçol	9.905	9.590	19.495
Rafelbunyol	4.551	4.390	8.941
Rocafort	3.703	3.537	7.240
Tavernes Blanques	4.657	4.463	9.120
Vinuesa	1.763	1.657	3.420
Total	152.109	146.510	298.619
Població s/Total	50,94%	49,06%	

Taula 5. Població per municipi en l'Horta Nord en 2019.

Elaboració pròpia. Font: INE, 2019.

En aquest any, la població de l'Horta Nord és de 298.619 habitants amb municipis com Paterna, amb 70.195 habitants; Burjassot, amb 38.024; Alboraia, amb 24.454; Moncada, amb 21.935; i Puçol, amb 19.495, que alberguen al 58,30% de la població total de l'Horta Nord. Massamagrell, amb 15.952 habitants; Godella, amb 13.088 habitants i Meliana, amb 10.822, són els únics municipis, al costat dels ja citats que superen els 10.000 hab. Els 15 municipis restants no arriben a aquesta població.

En el període 2014-2019 la població va créixer un 2%, la qual cosa contrasta amb els increments superiors al 10% dels anys previs, que han suposat un augment acumulat del 27% entre 2001 i 2015, i del 42% entre 1991 i 2015.

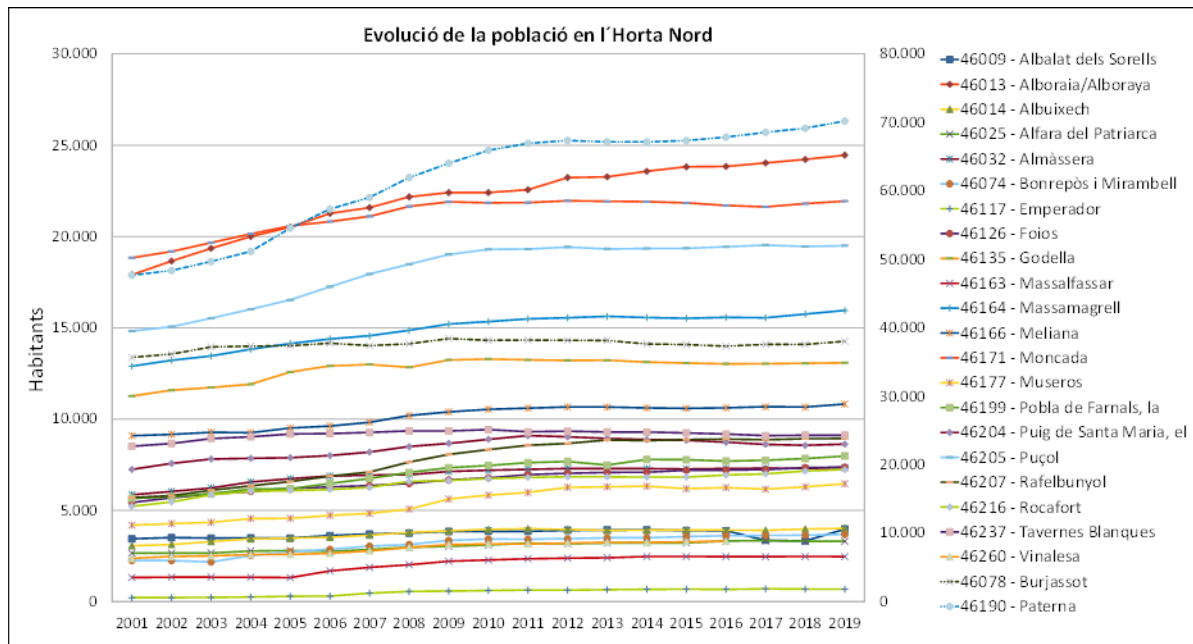

Figura 5. Evolució de la població en l'Horta Nord. 2001-2019.
Elaboració pròpia. Font: INE, 2019.

L'estructura de la població, podem analitzar-la a través de la següent piràmide de població:

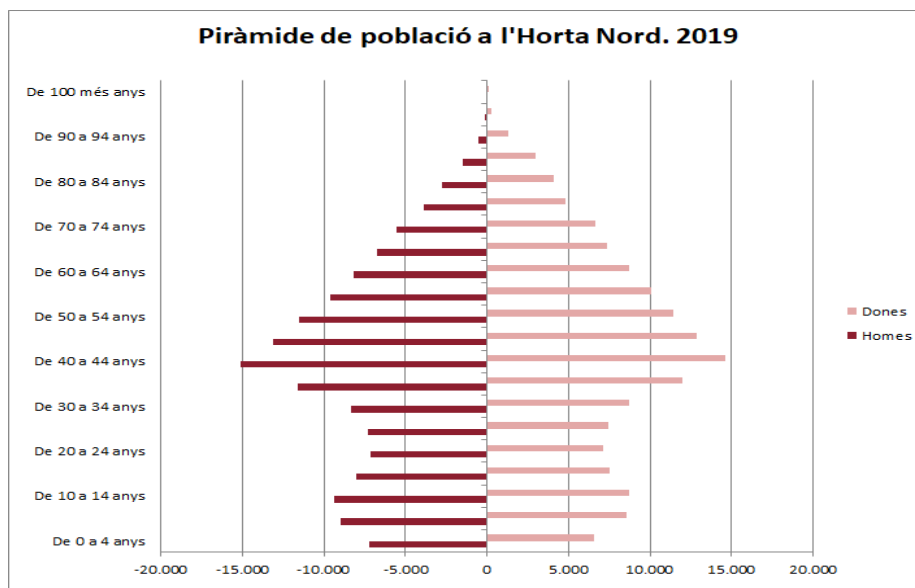

Figura 6. Piràmide de població de l'Horta Nord. 2019.
Elaboració pròpia. Font: INE, 1 de gener de 2019.

Els principals indicadors demogràfics ens permeten conèixer millor algunes característiques de la població de l'Horta Nord. Així:

INDICADORS DEMOGRÀFICS. COMPARATIVA TERRITORIAL 2019			
Indicador demogràfic	Comunitat Valenciana	Província de València	Horta Nord
Taxa de dependència (1)	54,00	53,40	51,97
Taxa de dependència de la població menor de 16 anys	24,40	24,30	26,73
Taxa de dependència de la població major de 64 anys	29,70	29,10	25,25
Índex de longevitat (2)	47,70	48,50	46,67
Índex de maternitat (3)	19,20	19,00	19,57
Índex de tendència (4)	84,60	83,90	77,67
Índex de renovació de la població activa (5)	78,50	78,80	79,64

(1) Estableix la relació entre el grup de població potencialment activa i els grups d'individus econòmicament dependents. (2) Permet mesurar la composició i grau de supervivència de la població major de 64 anys. (3) Pot considerar-se una aproximació a la taxa global de fecunditat. (4) Indicador de la dinàmica demogràfica. En la mesura en què present valors inferiors a cent estarà reflectint descens de la natalitat, menor creixement demogràfic i envelliment. (5) Relaciona la grandària dels grups en edat d'incorporar-se a l'activitat amb aquells en els quals es produeix l'eixida. Pretén mesurar la capacitat d'una població per a substituir a les persones que es van jubilitant.

Taula 6. Indicadors demogràfics. Comparativa territorial 2019.

Elaboració pròpia. Font: PEGV.

Si comparem els indicadors demogràfics amb les dades de 2016, obtenim que la taxa de dependència ha augmentat tant a l'Horta Nord, com a la província de València i la Comunitat Valenciana. Aquest increment es deu sobretot a l'augment de la taxa de dependència de les persones majors de 64 anys ja que, la taxa de dependència de la població menor de 16 anys a penes presenta variacions, i l'escassa diferència que podem visualitzar tendeix a la disminució de la taxa. Per part seua, l'índex de renovació de la població activa ha disminuït en els tres àmbits geogràfics i en la Comunitat Valenciana presenta una major variació respecte a 2016, passant del 85,9% al 78,5%.

Quant a la vinculació existent dels residents amb el municipi, menys del 30% ha nascut en el mateix municipi de residència a data de 2019. Destaquen Rafelbunyol i Vinalesa com a municipis que presenten un major percentatge de persones que han nascut en el mateix municipi, amb un 38% i un 40% respectivament. Quant als quals presenten menor percentatge, estan Rocafort i Emperador, amb un 17% i un 18% respectivament.

També obtenim que el 11,42% (34.099 persones en l'any 2019) ha nascut a l'estranger, destacant els municipis de la Pobla de Farnals i Alboraia com els municipis amb més població estrangera, superant en tots dos casos el 13%. Aquest percentatge ha anat oscil·lant en els últims anys, presentant una tendència positiva fins a l'any 2012, any en què obtenim un percentatge del 10,56% i disminuint lleugerament fins al 9,83% l'any 2015. Des de llavors, ha tornat a augmentar la població nascuda a l'estranger situant-se en el 11,42% l'any 2019. D'altra banda, s'ha produït una

disminució de els/les espanyols/espanyoles d'altres províncies, que representaven un 22% en 2005 i en 2019 representen el 17% de la població de l'Horta Nord.

Sobre la mena de llar que trobem a l'Horta Nord, preval el de parella amb fills/es amb un 35,85% l'any 2018. Després estarien les llars de parelles sense fills/es amb el 20,08% de les llars. És necessari remarcar la quantitat de llars unipersonals que existeixen a la comarca, un total de 22.317 llars (25,05%) i, d'aquesta quantitat, el 8.614 (15,61%) corresponen a homes o dones que tenen 65 o més anys.⁸

L'Horta Nord presenta una densitat de població de 1.693 habitants/Km², molt superior a la de la província de València (237 habitants/Km²) i a la de la CV (215 habitants/Km²).

TAXA D'ENVELLIMENT	
Horta Nord	96,33 %
València	119,60 %
C.V.	121,80 %

La població està distribuïda en 23 municipis i en 47 nuclis urbans (56 amb Els Poblets del Nord de València); a més, 2.400 persones viuen fora de nuclis de població (en disseminat).

⁸ En les dades de tipus de llars a la comarca de l'Horta Nord no està inclòs el municipi de Paterna.

DENSITAT DE POBLACIÓ DE L'HORTA NORD							
Municipis	Superfície (Km2)	D	Densitat Dones	H	Densitat Homes	Població Total	Densitat Total
Albalat dels Sorells	4,62	2.027	438,74	1.950	422	3.977	860,82
Alboraia	8,34	12.478	1.496,16	11.976	1.436	24.454	2.932,13
Albuixech	4,42	2.042	461,99	1.975	447	4.017	908,82
Alfara del Patriarca	1,98	1.706	861,62	1.604	810	3.310	1.671,72
Almàssera	2,74	3.774	1.377,37	3.575	1.305	7.349	2.682,12
Bonrepòs i Mirambell	1,05	1.876	1.786,67	1.815	1.729	3.691	3.515,24
Burjassot	3,44	19.692	5.724,42	18.332	5.329	38.024	11.053,49
Emperador	0,03	328	10.933,33	359	11.967	687	22.900,00
Foios	6,48	3.735	576,39	3.632	560	7.367	1.136,88
Godella	8,40	6.771	806,07	6.317	752	13.088	1.558,10
Massalfassar	2,53	1.239	489,72	1.230	486	2.469	975,89
Massamagrell	6,16	8.063	1.308,93	7.889	1.281	15.952	2.589,61
Meliana	4,73	5.513	1.165,54	5.309	1.122	10.822	2.287,95
Moncada	15,83	11.229	709,35	10.706	676	21.935	1.385,66
Museros	12,45	3.205	257,43	3.253	261	6.458	518,71
Paterna	35,85	35.498	990,18	34.697	968	70.195	1.958,02
Pobla de Farnals, La	3,61	3.940	1.091,41	4.038	1.119	7.978	2.209,97
Puig de Santa Maria, El	18,06	4.414	244,41	4.216	233	8.630	477,85
Puçol	26,83	9.905	369,18	9.590	357	19.495	726,61
Rafelbunyol	4,20	4.551	1.083,57	4.390	1.045	8.941	2.128,81
Rocafort	2,34	3.703	1.582,48	3.537	1.512	7.240	3.094,02
Tavernes Blanques	0,74	4.657	6.293,24	4.463	6.031	9.120	12.324,32
Vinalsea	1,53	1.763	1.152,29	1.657	1.083	3.420	2.235,29
Total	176,36	152.109	862,49	146.510	831	298.619	1.693,24

Taula 7. Densitat de població de l'Horta Nord.
Elaboració Pròpia. Fonts: INE (1 de gener 2019) i ARGOS.

Referent a la densitat de la població, destaquen els municipis d'Emperador (22.900hab./Km²), Tavernes Blanques (12.324 hab./Km²) i Burjassot (11.053 hab./Km²), perquè són els que tenen major densitat poblacional. Dels 16 municipis d'Espanya amb superfície inferior al quilòmetre quadrat, huit es troben a la província de València, quatre pertanyen a l'àrea metropolitana de València, entre ells Emperador i Tavernes Blanques a l'Horta Nord, i Benetússer i Lloc Nou de la Corona a l'Horta Sud.

1.3. Territori relacional: Xarxes en el territori

El paper dels diferents agents que desenvolupen la seua activitat en el territori és de vital importància, com també ho és el conjunt d'interaccions que entre ells es produeix. El treball en xarxa es manifesta en molts àmbits en el territori, conformant una intel·ligència territorial que potencia l'intercanvi d'idees i l'acció conjunta, donant d'aquesta manera, respostes més viables i brillants que les que puga donar un agent per si sol.

El territori relacional vindrà a aglutinar aquestes interrelacions en el marc d'un conjunt d'institucions i d'una major o menor cooperació dels agents del territori (siguen del tipus que siguen).

Actores i actors, xarxes en el territori

A l'Horta Nord intervenen diferents entitats socials i organitzacions no governamentals, associacions veïnals, agrupacions polítiques, federacions i associacions empresarials (comercials, industrials o sectorials), sindicats, etc., que incideixen, amb major o menor intensitat, sobre àmbits que conformen el territori. Els àmbits culturals, socials, polítics, mediambientals, laborals i econòmics esdevenen, per tant, jalonats per una participació que en l'esfera local no aconsegueix els nivells que serien desitjables.

Així, i seguint algunes de les declaracions manifestades per diversos experts i expertes durant el treball de camp efectuat l'any 2017, un/a d'ells/elles declarava la necessitat de "incentivar en el territori la participació de la societat i d'enfortir el teixit associatiu". D'altra banda, deixava patent el seu parer sobre la "existència nímia en el territori d'associacions socials fortes", com a conseqüència de l'escassa participació ciutadana. Això suposa bandejar opcions de desenvolupament i creixement a través de la participació social. També manifesten l'emersió d'un moviment social de caràcter col·laboratiu amb impacte en el model econòmic, en el qual la joventut i les Tecnologies de la Informació i la Comunicació cobren una especial rellevància.

Referent a les noves tecnologies i d'internet, farem esment en el capítol III d'aquest diagnòstic, sota el títol de Societat i Tecnologia.

El paper exercit pel conjunt d'entitats que treballen en la defensa dels interessos dels diferents col·lectius als que representen és variat. En l'àmbit laboral es va apuntar la necessitat d'incrementar la participació de les associacions empresarials situades a la comarca de l'Horta Nord i dels sindicats, advocant per una major cooperació.

Es va detectar la necessitat d'implementar plans participatius que permeteren l'enfortiment d'actores i actors locals en diferents contextos, aprofitant les dinàmiques i sinergies, i atenuant les tensions existents en el territori.

El paper de les Administracions Locals és clau en la dinamització del teixit associatiu, un dels principals actius del territori. En aquest sentit, farà uns anys que ve potenciant-se l'associacionisme local, i així, aquesta senda ha de ser desenvolupada i especialitzada a través d'aliances amb entitats. Així doncs, la cooperació i la corresponsabilitat defineixen ja la transició cap al model de societat que volem. Com van apuntar les persones expertes l'any 2017, la participació en el Pacte Territorial per a la Creació d'Ocupació Pactem Nord ha facilitat el coneixement

entre sindicats i associacions empresarials, contribuint a una millor i major comunicació amb la qual afrontar de manera conjunta algunes qüestions d'interés comú.

Sobre aquest tema, els reptes en l'escenari de la gestió pública guarden relació amb els temes de transparència, control i avaluació des d'una perspectiva ciutadana i no estrictament institucional. En aquest sentit no està de més recordar les paraules de Joan Subirats (2012):

“La palanca de canvi del funcionament de les Administracions Públiques no està en la millora interna del seu funcionament, per important que això siga, sinó en la seua capacitat de servir i respondre a les necessitats públiques”.

Des de les Administracions Locals la cooperació amb les associacions locals d'empreses, ha proliferat en els últims anys en el territori amb diferents fórmules. Bé a través de la signatura de convenis de col·laboració per al desenvolupament conjunt d'accions⁹ de diversa índole, bé mitjançant una cooperació continuada en el temps que permeta l'abordatge de les problemàtiques concretes de les àrees comercials i/o industrials i plantejar mesures de millora, tant de les condicions del sector com del propi teixit associatiu.

En general, la dimensió reduïda de la majoria de les associacions locals no permet comptar amb una estructura tècnica i/o amb recursos per a realitzar programes i projectes de manera autònoma. En moltes ocasions compten amb el suport tècnic de les agències de desenvolupament local que ofereixen la possibilitat de portar la gestió administrativa bàsica¹⁰.

Amb la mirada posada en l'espai laboral, especialment en els mercats locals de treball, ha de subratllar-se la importància d'alguns agents: sindicats i associacions empresarials, participant tots dos amb rols diferenciats. Les seues relacions contribueixen al desenvolupament territorial, més enllà dels serveis que ofereixen o de la posició adoptada per cadascun d'ells.

⁹ Tals accions poden anar des de la promoció d'iniciatives del comerç local al manteniment adequat d'accessos i infraestructures.

¹⁰ Aquesta és una realitat que es posa de manifest, per exemple, entre el teixit associatiu de la dona o entre el teixit associatiu del comerç local. De fet, el propi Consorci Pactem Nord, ha implementat una línia de treball en el territori que afavoreix la seua vertebració, mitjançant el suport a dues federacions sectorials de comerç (Federació d'Associacions de Comerç i Empreses de l'Horta Nord, FACENORD <http://facenord.consorci.info> – última visita, 01/09/2020—) i de la dona (Federació de dones i col·lectius per la igualtat de l'Horta Nord <https://doneshortanord.wordpress.com> –última visita, 01/09/2020—).

Una de les qüestions que van eixir a rel·luir que la necessitat de reforçar els serveis d'atenció a les persones que es troben en situació de precarietat. De la mateixa manera, es va comentar l'existència de l'economia informal, declarant les dificultats a les quals s'enfronten els sindicats sobre aquest tema, al mateix temps que ressalten que els sectors on hi ha major predomini són els de servei a domicili, construcció, hostaleria i algunes activitats agràries.

Un altre aspecte que es va portar a col·lació és que, en els últims temps, l'acció sindical ha experimentat alguns canvis de gran importància, com ara una major burocratització, una menor participació en la negociació col·lectiva o la debilitació de la seua activitat diària, gràcies a les reformes laborals (especialment la de 2012). I és que a partir d'aquesta reforma hi ha personal treballador que no té conveni col·lectiu de referència, garant d'unes mínimes condicions laborals.

D'altra banda, s'ha identificat la participació sindical en diferents taules de treball i en projectes circumscrits en àmbits no estrictament laborals (educació, dona, desenvolupament local o uns altres), la qual cosa permet potenciar l'activitat sindical amb un rol més potent en l'àmbit de la negociació col·lectiva i en el desenvolupament i progrés de la societat.

Per a concloure, entre les opinions que es van recollir, s'abordava el que s'esperava de les organitzacions sindicals. En aquest sentit, se'ls demandava una actitud més moderna i concorde als temps actuals, tenint en compte les expectatives presents i futures.

A més, fan referència a la qüestió de les qualificacions i competències professionals del personal treballador, assenyalant que el sindicat ha de pressionar perquè la qualificació obtinguda a través de la formació per a l'ocupació siga reconeguda en els convenis col·lectius.

Ja en relació amb les associacions/organitzacions empresarials, es va concloure que havien de complir un paper dedicat a l'impuls de les xarxes empresarials, de la formació, així com a la defensa dels interessos que representen. Per un altre comunicat, també es feia esment a la qüestió de la generació de plataformes de comercialització, a la subscripció de convenis transversals i de transport del personal treballador als centres d'activitat.

Hauran de seguir amb la prestació dels serveis d'assessorament, formació tècnica i defensa dels interessos que representen, sense anar més enllà d'aquestes funcions, tenint en compte la no sol·licitud d'exigències o demandes per part de les petites i mitjanes empreses. Hi ha la possibilitat que existisca algun canvi en les seues

sol·licituds a partir de l'aprovació de la nova Llei de polígons industrials, exigint una major atenció a la millora de la gestió de les àrees empresarials.

Podem determinar l'existència de determinades federacions d'associacions empresarials, com la Federació de Polígons Empresarials de la Comunitat Valenciana (FEPEVAL) o la Federació d'Associacions de Comerç i Empreses de l'Horta Nord (FACENORD). Ambdues sorgeixen com a resposta a problemàtiques sectorials que presenten les seues associacions en l'àmbit industrial i comercial. Aquestes federacions han de mirar-se com destacades pel paper que exerceixen, ja que incideixen en la millora de les associacions empresarials, al mateix temps que suposen un potent mecanisme de vertebració del territori. També és rellevant per la col·laboració amb les diferents Administracions, havent-hi la possibilitat d'existir una millor i major acostament a les problemàtiques sectorials locals.

Per a finalitzar, i respecte del teixit associatiu empresarial d'economia social, a la comarca de l'Horta Nord localitzem a la Federació Valenciana de Cooperatives de Treball Associat (FEVECTA), que presta una multiplicitat de serveis a les cooperatives. També destaca en el sector agroalimentari la Federació de Cooperatives Agroalimentàries, que fa el propi amb les empreses cooperatives del sector.

Xarxes en el territori

L'existència de xarxes en el territori és un factor capital per al progrés de la ciutadania i el desenvolupament del territori. Amb el treball dels agents que les integren, moltes vegades desinteressat, es plantegen solucions efectives a problemàtiques que afecten àmbits molt diversos del nostre context. Encara que és un camp en evolució, la conformació de xarxes és un aspecte sobre el qual les entitats públiques i privades (associacions, empreses, etc.) han d'incidir amb l'ànim de generar instruments de cooperació que aporten valor i coneixement.

Les xarxes tenen una gran importància i potencialitat en el desenvolupament territorial. No obstant això, per a aprofitar les seues virtualitats cal canviar la nostra manera de pensar i actuar, i aprendre a treballar en xarxa de manera cooperativa. L'Horta Nord part d'una situació que hem de millorar per a potenciar el teixit associatiu local i per a generar espais supramunicipals de cooperació.

Les relacions que es produeixen són variades i incideixen sobre aspectes que deriven, de l'una o l'altra manera, en la millora de les condicions de vida de la ciutadania, per la qual cosa és fonamental l'impuls, des del respecte a la seua autonomia, de les entitats i xarxes que treballen. Un impuls que hauria d'establir-se

des de la concepció conjunta d'un pla d'acció amb el qual abordar un aspecte estratègic en el desenvolupament del territori: la conformació i el reforç de les xarxes, amb especial atenció a les xarxes associatives d'enfocament social, econòmic i mig ambiental.

Per a alguns/es autors/res el futur exigeix reforçar els vincles identitaris entesos com un actiu social i no com un passiu en el món global (Subirats, 2002). Aquest mateix autor parla de capital social per a referir-se a:

“aqueix conjunt de llaços, d'entitats, de vincles entre persones i grups que en un territori determinat generen relacions de reciprocitat, de confiança, d'implicació col·lectiva respecte als espais públics i respecte als problemes que genera la convivència”. D'aquesta manera, “els territoris i comunitats que compten amb aquesta base social i l'aprofiten millor, o que sàpien generar mecanismes per a fer-la aflorar i per a consolidar-la, seran les comunitats més ben preparades per a afrontar col·lectivament el seu futur”.

Les xarxes suposen un nivell de relació que pot ser feble, però és funcional. A través de les relacions en xarxa s'intercanvien idees i sentiments, maneres de fer i pensar, coneixement tècnic, organitzatiu, legal i/o socioeconòmic, valors, serveis, recursos, control... Aquestes xarxes donen lloc a un capital social/relacional (una col·lectivitat que comparteix un sentiment de confiança, reciprocitat i pertinença) que és un ingredient bàsic per al desenvolupament equilibrat del territori.

Entre les xarxes soci institucionals (i mixtes públic-privades) amb incidència a l'Horta el freqüent són les d'àmbit municipal; també n'hi ha supramunicipals, però amb incidència, i a vegades amb nodes, dins de la comarca, encara que són molt escasses les que coincideixen amb l'àrea de l'Horta Nord.

En el que a xarxes vinculades al desenvolupament local es refereix, l'Horta Nord compta amb:

- Pactem Nord. Des de la signatura del Pacte Territorial d'Ocupació, Pactem Nord, en l'Horta Nord, les/els diferents professionals de les entitats consorciades han treballat en xarxa en l'àmbit del desenvolupament local. Especialment en el que a ocupació es refereix, àrea en la qual venen col·laborant diversos professionals.
- Red AFIC. Agències per al Foment de la Innovació Comercial (AFIC), suposen l'articulació d'un sistema d'acreditació per la Generalitat que reconeix aquelles agències AFIC que compleixen els requisits de funcionament establits amb un plus de garantia sobre la resta d'agències AFIC. L'Horta Nord compta amb 6

Oficines AFIC: Alboràia, Burjassot, Consorci Pactem Nord, Paterna, Puçol i el Puig de Santa Maríia.

- Oficines de LABORA, agències d'ocupació i entitats col·laboradores amb el LABORA en matèria de formació i intermediació. En el nostre àmbit d'estudi hi ha 4 oficines de LABORA situades a Meliana, València-Alfambra, València-Felipe Rinaldi i Burjassot. És l'oficina de LABORA de Burjassot la que cobreix el percentatge més elevat de persones demandants inscrites (47,80%), seguint-li Meliana (33,45%), València-Felipe Rinaldi (13,03%) i València-Alfambra (5,72%).

OFICINES LABORA DE L'HORTA NORD		
Oficines LABORA de l'Horta Nord	Persones demandants inscrites	% persones demandants inscrites
Meliana	7.515	33,45 %
Valencia-Alfambra	1.284	5,72 %
Valencia-Felipe Rinaldi	2.928	13,03 %
Burjassot	10.737	47,80 %

Taula 8. Oficines LABORA de l'Horta Nord.
Elaboració pròpia. Font: LABORA, setembre de 2020.

Encara que els municipis de l'Horta Nord estan inscrits en 4 oficines diferents d'ocupació, es presenten certes disfuncions geogràfiques i desajustaments. No obstant això, l'existència de les/els agents d'ocupació i desenvolupament local en coordinació en el marc de l'agència pública d'ús de Pactem Nord compensa en part aquesta situació, tant els serveis que es presten en matèria d'inserció i intermediació laboral des dels ajuntaments com els prestats des del propi Pacte Territorial d'Ocupació proporcionen un major ajust entre oferta i demanda de treball (Banyuls et al., 2004).

Els/les AEDL, i segons la regulació legal (Ordre 5/2015¹¹):

“constitueixen un factor estratègic per a propiciar entorns que estimulen l'activitat econòmica i la creació d'ocupació. Referent a això, els/les agents despleguen un conjunt de funcions essencials (...) la contrastada efectivitat del qual mereix ser objecte de suport a fi de garantir la seua continuïtat en el temps”.

Dels 23 municipis que integren l'Horta Nord, a data de 2020, diferents ajuntaments comptaven amb aquesta figura professional: Alboràia (2), Godella (1),

¹¹ Ordre 5/2015, de 5 d'octubre, de la Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball, per la qual s'estableixen les bases reguladores de les subvencions destinades a finançar el manteniment dels agents d'Ocupació i Desenvolupament Local en la Comunitat Valenciana.

Massamagrell (1), Museros (1), Paterna (1), el Puig de Santa María (2), Puçol (2), Rocafort (1) i Vinalesa (1). A escala supramunicipal el Consorci Pactem Nord compta amb 4 agents i la Mancomunitat del Carraixet amb 3. Al costat d'ells, uns/unes altres professionals de diferents àmbits i/o entitats (com pot ser l'empresa pública de l'ajuntament de Burjassot, CEMEF S.L.), treballen conjuntament en el territori en l'àmbit de l'ocupació, la formació i la promoció econòmica. A més, aquests/es professionals treballen, amb major o menor estabilitat i profunditat, amb diferents entitats representants de la societat civil (associacions, ONG i empreses especialitzades fonamentalment).

A l'Horta Nord comptem amb quatre entitats públiques de caràcter supramunicipal: la Mancomunitat del Carraixet, la Mancomunitat de l'Horta Nord, el Consorci de Serveis Socials Pas a Pas i el Consorci Pactem Nord.

És important destacar que existeix una important coordinació en el que es refereix principalment a l'atenció a persones desocupades, perquè és imprescindible la col·laboració entre les/els professionals d'ocupació, serveis socials, i desenvolupament local, arribant aquesta coordinació a compartir eines de treball (com a exemple destacat esmentem l'eina informàtica de l'Agència Pública d'Ocupació de l'Horta Nord, de Pactem Nord).

Les xarxes són formes de relació heterogènies, sense fronteres clares i, a vegades, sense clars criteris de pertinença ni estructures definides. Quan l'accent es posa més en la xarxa que l'entitat, canvia fins a la forma d'organització i de gestió.

Xarxes empresarials

Respecte a les xarxes i interaccions en l'àmbit empresarial i productiu, la literatura econòmica parla de teixit empresarial com alguna cosa que dona fortalesa a un sistema econòmic, però el nostre teixit empresarial no arriba a formar una ordit potent des de la qual fer front als avatars del mercat i l'economia.

Així, a més de la importància de comptar en el territori amb empreses competitives i fortes, també ho són les relacions entre elles, de la mateixa manera que les relacions amb la resta d'agents del sistema econòmic, social i institucional. Aquestes relacions de qualitat, basades en valors com la confiança, la professionalitat, l'interés pel propi personal o per la comunitat local, són les que donen lloc a un territori resilient davant les adversitats i capaç d'un desenvolupament local més potent.

Així i tot, ha de remarcar-se que en el seu moment les empreses coincideixen en el territori, però sense “trobar-se”, això és, hi ha escàs coneixement entre elles i hi ha poca interacció entre aquestes. És cert que existeixen empreses proveïdores i/o clientes en la zona, però fins i tot en aquest cas no sembla infreqüent tindre com a proveïdor a empreses externes de la comarca quan podrien trobar-se unes altres amb similars característiques de qualitat-preu dins d'aquesta.

Les empreses són una miqueta “geloses” dels seus processos i innovacions, i no són proclius a compartir-les, especialment amb les empreses del propi sector i que poden veure-les com a competidores.

La mera coexistència en un territori no és suficient com a factor estratègic de desenvolupament local: fa falta que es cree un saber fer local especialitzat, i per a això un intercanvi de maneres de fer, de produir, d'organitzar-se, una cooperació i sana competència.

Les àrees funcionals

Les àrees metropolitanes d'influència, conegudes com a àrees urbanes funcionals segons l'INE, determinen la relació entre una ciutat i els municipis que formen el seu entorn funcional (concretament amb influència laboral). Així, un municipi pertany a una àrea urbana funcional quan un mínim del 15% de la seua població ocupada (per a municipis amb més de 2.000 hab.) es desplaça a aqueixa ciutat per motius de treball.

Encara que aquestes zones són canviants, l'Horta Nord es localitza en l'àrea d'influència de la ciutat de València, limitant pel nord amb l'àrea urbana de Sagunt i per l'oest amb els municipis confrontants de Camp del Túria, que també formen part de l'àrea urbana de València.

València sempre ha sigut conscient de la necessitat de desenvolupar infraestructures per a les comunicacions i connexions en el seu àmbit urbà pròxim. Per part seua, l'*Estratègia Territorial de la Comunitat Valenciana*¹² (ETCV), defineix el model que integra les polítiques sectorials amb projecció territorial establint els

¹² Aprovada per Decret 1/2011, de 13 de gener, del Consell, pel qual s'aprova l'Estratègia Territorial de la Comunitat Valenciana. Recull un conjunt de directrius que aborden el govern del territori, el desenvolupament econòmic i territori, la infraestructura verda del territori, l'ocupació racional i sostenible del sòl, les infraestructures i territori i el litoral. <http://www.habitatge.gva.es/web/planificacion-territorial-e-infraestructura-verde/estrategia-territorial-de-la-comunitat-valenciana-77496> (última visita, 01/09/2020).

àmbits més adequats per a la planificació subregional. A més, tal com expressa l'Estratègia:

“Persegueix un model de governança que ha de fomentar la cultura de l'acord entre totes les escales, horitzontals i verticals, de l'administració i procurar la necessària coherència de les seues polítiques territorials”.

L'establiment d'àrees funcionals, a més de reforçar i donar coherència al marc relacional geofísic en el qual s'inscriuen, ha de servir per a reduir o eliminar l'impacte de les infraestructures en el mitjà des del punt de vista dels valors ambientals, paisatgístics i culturals.

L'estratègia defineix les àrees urbanes integrades com:

“àmbits territorials formats per agrupacions de municipis definits per criteris morfològics, de mobilitat, d'activitat econòmica i mercat de treball, entre altres, que poden considerar-se, amb independència dels seus límits administratius, com a cèl·lules urbanes de funcionament conjunt”.

Mentrestant, les àrees funcionals són:

“Àmbits territorials intermedis entre l'espai regional i el municipal, definits en la Llei d'Ordenació del Territori i Protecció del Paisatge com els adequats per a la gestió i planificació territorial supramunicipal”.

Les qüestions relacionades amb les infraestructures, la mobilitat i la connectivitat en el AMV, són d'una importància cabdal en el desenvolupament dels municipis i els espais supramunicipals relacionats.

La ETCV estableix un conjunt d'oportunitats per al territori des de la consideració de l'àrea funcional, per la qual cosa la situació dels municipis de l'Horta Nord, tant dels municipis amb conurbació urbana a la ciutat de València, com dels que no tenint-la, se situen en la seua àrea funcional, suposa un fort avantatge de desenvolupament per al territori que ha de ser posada en valor.

El desenvolupament de l'àrea funcional haurà d'integrar i proposar fórmules de compensació intermunicipal, per a garantir un desenvolupament equilibrat.

Per a finalitzar, és important indicar, tal com es recull en el Pla esmentat, que:

“quan les polítiques de regeneració van donant resultat, es poden generar processos intensos de «gentrificació», que sempre comporten increments de preus de l'habitatge i l'augment de la segregació social en determinats barris. És aquest un procés urbà indesitjat que cal mitigar, especialment en àrees crítiques,

evitant l'expulsió massiva de la població original d'aquestes àrees, i de gent jove amb pocs recursos, mitjançant polítiques públiques d'habitatge”.

1.4. Conclusions

L'Horta Nord està emplaçada en l'àrea metropolitana de la ciutat de València, que exerceix la seua influència sobre les dinàmiques i tendències de la comarca. Aquesta relació condiona l'articulació intracomarcal pel que respecta a la connexió i els transports. Els sistemes de transport col·lectiu i les xarxes de carreteres possibiliten una ràpida comunicació amb la ciutat de València, però la seua estructura dificulta la connexió entre els municipis de l'Horta. La influència de València i els alts nivells de motorització suposen un repte a la mobilitat sostenible en el territori. D'altra banda, la situació dels municipis de l'Horta Nord en l'àrea funcional de València suposa un fort avantatge per al desenvolupament de la comarca.

En la dimensió demogràfica, la població de l'Horta Nord ha crescut significativament des dels anys 90, encara que en el període 2014-2019 el creixement ha sigut només del 2%. Malgrat això, el nostre territori és dels més poblats i amb major creixement demogràfic de la província. Els indicadors demogràfics detecten un creixement de la taxa de dependència (per l'augment de la taxa de dependència de les persones majors de 64 anys) i una disminució de l'índex de renovació de la població activa respecte a les dades de 2016. La presència de les dones és lleugerament major a la dels homes.

Quant a els/les actors/res i les xarxes territorials, la seua acció és vital en el desenvolupament de l'Horta Nord. El treball en xarxa d'aquests agents té la capacitat de potenciar l'intercanvi d'idees i la cooperació, generant respostes més eficients a les problemàtiques comunes. Les xarxes d'agents i la cooperació fomenten la resiliència del territori davant les adversitats i potencien el desenvolupament local. La situació de la comarca en aquest aspecte requereix de treball per a enfortir el teixit associatiu i per a generar espais supramunicipals de cooperació. Les xarxes més habituals en el nostre territori són d'àmbit local, sent importants també les supramunicipals, encara que la grandària d'aquestes xarxes coincideix amb el comarcal en reduïts casos.

Entre aquestes xarxes, destaca el paper de les administracions locals en la dinamització del teixit associatiu. Les administracions estan treballant per a impulsar l'associacionisme local i col·laborant amb les associacions en accions, i fins i tot secundant-les en la gestió administrativa a través de les agències de desenvolupament local. A més, existeix una important coordinació quant a l'atenció a persones desocupades per part de les organitzacions que treballen per millorar les

condicions del mercat laboral de l'Horta Nord. Respecte a les xarxes empresarials i de l'àmbit productiu, es requereix que el teixit empresarial de la comarca conforme una xarxa més potent per a afrontar els problemes del sistema productiu.

2. OCUPACIÓ I SISTEMA PRODUCTIU

L'ocupació i el sistema productiu que analitzarem en aquest punt adquireixen una rellevància significativa en el context de l'Horta Nord. En les pròximes pàgines abordem el mercat de treball, el sistema productiu i la innovació. A més, hem considerat necessària la introducció de qüestions com la perspectiva de gènere en l'ocupació, al costat d'altres elements d'interés com a conseqüència de la crisi sanitària, econòmica i social en la qual estem submergits/des en el moment d'elaboració d'aquest treball, derivada de la pandèmia provocada pel virus SARS-CoV-2.

2.1. Mercat de treball: anàlisi general

Per a començar el punt sobre mercat laboral, volem exposar algunes dades que ens ajudaran a connectar la situació comarcal amb un context més ampli. A aquest efecte, exposarem algunes xifres comarcals, autonòmiques, estatals i europees. Començarem introduint algunes dades de l'Horta Nord i continuarem amb una comparativa de la situació de la Comunitat Valenciana amb la de la resta d'autonomies i amb el conjunt de l'Estat a través de l'Enquesta de Població Activa, elaborada per l'INE. Després d'això, incloem unes estadístiques d'EUROSTAT que ens permetran valorar la realitat espanyola respecte dels països que conformen la Unió Europea (EU27) i el Regne Unit. La labor que emprenem ací no es pot dissociar de l'atenció a la influència que ha tingut el SARS-CoV-2 sobre les xifres relacionades amb l'ocupació.

A continuació, exposarem algunes xifres de l'Horta Nord. Les mateixes seran ampliades i analitzades en profunditat més endavant, sent la nostra pretensió actual exposar algunes dades que ens permeten connectar la situació de la comarca amb la situació autonòmica, estatal i europea. No es tracta de contraposar xifres, sinó de

contextualitzar la nostra situació en un espai més ampli. Un espai autonòmic, estatal i europeu.

La població treballadora ocupada en l'Horta Nord al maig de l'any 2020, segons xifres de la Tresoreria General de la Seguretat Social (TGSS d'ara en avant), **ascendeix a 128.944 persones**, de les quals 108.649 són persones treballadores per compte d'altri i 20.295 treballadores per compte propi. La comarca presenta una taxa elevada de assalariació, que en 2011 (dades del Cens de Població i Habitatge) era del 82,14%, %, un percentatge superior al de la Comunitat Valenciana (81,56%).

En la distribució per sectors de la població treballadora en 2020 destaca el pes relatiu del sector serveis, que ocupa al 76,02% de la població treballadora. Després d'aquest sector, la indústria ocupa al 15,95% de la població treballadora, mentre que la construcció (6,67%) i el sector primari (1,36%) són els sectors amb un menor pes relatiu sobre el total. Comparant aquestes dades amb els relatius a la Comunitat Valenciana i la mitjana espanyola, l'Horta Nord presenta un major pes relatiu del sector serveis i la construcció que aquests àmbits territorials, i, per contra, presenta un menor pes relatiu del sector primari. Quant a la indústria, el pes relatiu del sector a la comarca és major que la mitjana espanyola i menor que la comunitària. Amb tot, els pesos relatius en els tres àmbits són molt similars, sent el sector primari aquell en què s'observen majors diferències, perquè si el seu pes a l'Horta Nord és del 1,36%, la mitjana espanyola és del 4,1%.

La població desocupada a l'Horta Nord ascendeix al juny de 2020 a 24.594 persones. El SARS-CoV-2 ha tingut una influència fonamental en el desenvolupament de la desocupació durant els últims mesos. Si atenem la diferència entre juny de 2019 i el mateix mes de 2020, evitant amb aquesta comparació la desviació provocada pels canvis estacionals de la desocupació, la xifra de desocupats/des ha crescut en 5.168 persones, un creixement percentual del 26,6%. **La desocupació afecta en major mesura a les dones (58,6%) i a les persones majors de 44 anys (47,45%)**. Cal assenyalar que el creixement de la desocupació provocada per la pandèmia seria major de no haver-se recorregut a l'eina dels ERTO's, que han mitigat l'impacte de la crisi, però tenen una duració limitada. L'Horta Nord compta amb 3.242 expedients que afecten 24.324 persones treballadores amb un futur incert. (segons dades de la Direcció General de Treball, la Universitat de València i TGSS a 17 de juny de 2020).

Exposats les dades corresponents a l'Horta Nord, passem a analitzar la situació de la Comunitat Valenciana, context més ampli en el qual es troba la nostra comarca. La taxa d'activitat de la Comunitat Valenciana ronda valors percentuals pròxims a la mitjana espanyola durant el període representat en la taula 9. En atenció a les dades del segon trimestre de 2020, observem que Melilla (61,15%), la Comunitat de Madrid

(60,48%), Catalunya (58,54%) e Illes Balears (59,67 %) registren les taxes d'activitat més elevades. Per contra, el Principat d'Astúries (48,91%), Galícia (49,99%) i Cantàbria (51,55%) presenten les menors taxes. Els efectes del SARS-CoV-2 es deixen sentir sobre les últimes dades recollides, de manera que la taxa mitjana per al segon trimestre de 2020 és 3,20 punts percentuals inferior a la dada del mateix trimestre de l'any anterior. No obstant això, la variació negativa registrada per la Comunitat es troba quasi un punt per davall de la variació percentual mitjana, lluny de les pitjors dades.

TAXA D'ACTIVITAT EN ESPANYA PER COMUNITAT AUTÒNOMA							
Territori	2019T1	2019T2	2019T3	2019T4	2020T1	2020T2	Diferència 2020T2/2019T2 (1)
Andalusia	56,47%	56,81%	56,40%	56,35%	55,95%	52,39%	-4,42%
Aragó	57,54%	58,46%	58,87%	59,07%	57,96%	56,79%	-1,67%
Principat d'Astúries	50,92%	50,37%	50,74%	50,77%	50,95%	48,91%	-1,46%
Illes Balears	62,42%	65,83%	67,02%	62,37%	60,31%	59,67%	-6,16%
Canàries	60,05%	60,21%	59,50%	60,64%	59,76%	54,51%	-5,71%
Cantàbria	54,84%	54,46%	55,19%	55,73%	54,37%	51,55%	-2,91%
Castella i Lleó	53,60%	54,72%	55,49%	55,53%	54,80%	52,28%	-2,45%
Castella - La Manxa	59,01%	58,89%	58,85%	58,79%	57,96%	54,99%	-3,89%
Catalunya	60,85%	61,51%	61,83%	61,65%	60,82%	58,54%	-2,97%
Comunitat Valenciana	57,39%	58,05%	58,46%	58,78%	57,75%	55,69%	-2,37%
Extremadura	55,19%	55,34%	55,61%	55,49%	54,84%	53,09%	-2,25%
Galícia	51,49%	51,67%	52,06%	51,99%	51,79%	49,99%	-1,68%
Comunitat de Madrid	62,71%	62,86%	62,37%	63,40%	62,96%	60,48%	-2,38%
Regió de Múrcia	58,67%	59,09%	59,08%	59,64%	59,01%	56,88%	-2,21%
Comunitat Foral de Navarra	57,76%	59,28%	58,86%	58,64%	57,45%	55,74%	-3,54%
País Basc	57,25%	56,89%	56,13%	55,99%	55,30%	53,86%	-3,03%
La Rioja	59,52%	60,24%	59,08%	59,19%	59,11%	56,79%	-3,45%
Ceuta	57,35%	57,52%	58,63%	58,82%	58,61%	55,03%	-2,49%
Melilla	63,33%	62,05%	58,41%	58,08%	58,29%	61,15%	-0,90%
Total	58,35%	58,74%	58,72%	58,74%	58,18%	55,54%	-3,20%

(1) S'estableix la comparativa entre el mateix trimestre de diferents anys per a evitar interferències degudes a la variació estacional de les dades.

Taula 9. Taxa d'activitat en España per comunitat autònoma.

Elaboració pròpia. Font: Enquesta de Població Activa, INE.

Pel que respecta a la taxa d'ocupació, si bé les xifres de la Comunitat Valenciana són pròximes a la mitjana espanyola, es mantenen per davall de la mateixa durant el període analitzat (taula 10), a excepció del tercer trimestre de 2019, en el qual la taxa valenciana és lleugerament superior a la mitjana. **Els territoris amb majors taxes d'ocupació en el segon trimestre de 2020 són la Comunitat de Madrid (52,85%), La Rioja (51,05%) i Catalunya (51,01%),** mentre que els territoris amb menor taxa d'ocupació són Andalusia (41,21%), Extremadura (41,77%) i el Principat d'Astúries (41,84%). La variació entre els segons trimestres de 2019 i 2020 en la Comunitat Valenciana (reducció del 3,12%) és lleugerament inferior a la mitjana espanyola, la qual presenta una disminució de la taxa del 3,48%. Els territoris que presenten un descens més important de la taxa són Illes Balears (-7,68%), Cantàbria (-5,09%) i

Canàries (-4,86%). En el cas de les illes, és evident que l'impacte del SARS-CoV-2 sobre el turisme ha tingut efectes negatius importants en la seua taxa d'ocupació.

TAXA D'OCUPACIÓ EN ESPANYA PER COMUNITAT AUTÒNOMA							
Territori	2019T1	2019T2	2019T3	2019T4	2020T1	2020T2	Diferència 2020T2/2019T2 (1)
Andalusia	44,61%	44,87%	43,81%	44,48%	44,15%	41,21%	-3,66%
Aragó	51,51%	52,65%	53,71%	53,41%	52,10%	50,28%	-2,37%
Principat d'Astúries	43,27%	43,23%	43,41%	44,10%	43,63%	41,84%	-1,39%
Illes Balears	51,77%	57,84%	61,54%	56,19%	49,34%	50,16%	-7,68%
Canàries	47,45%	47,60%	46,92%	49,26%	48,51%	42,74%	-4,86%
Cantàbria	48,15%	49,55%	50,37%	49,50%	48,34%	44,46%	-5,09%
Castella i Lleó	47,01%	48,30%	49,69%	49,36%	48,39%	46,00%	-2,30%
Castella - La Manxa	50,33%	49,81%	49,77%	49,38%	47,80%	45,76%	-4,04%
Catalunya	53,16%	54,51%	55,69%	55,32%	54,49%	51,01%	-3,50%
Comunitat Valenciana	49,17%	49,74%	50,64%	50,37%	49,50%	46,62%	-3,12%
Extremadura	43,06%	44,11%	44,76%	42,68%	42,11%	41,77%	-2,35%
Galícia	45,09%	46,07%	46,17%	45,92%	45,50%	44,12%	-1,95%
Comunitat de Madrid	55,37%	56,23%	55,97%	57,06%	56,28%	52,85%	-3,38%
Regió de Múrcia	49,80%	51,20%	50,71%	50,06%	49,30%	47,99%	-3,21%
Comunitat Foral de Navarra	53,03%	54,79%	54,04%	53,35%	52,54%	50,12%	-4,67%
País Basc	52,15%	52,17%	51,01%	51,25%	51,02%	49,25%	-2,93%
La Rioja	52,91%	54,30%	53,77%	53,34%	52,48%	51,05%	-3,25%
Ceuta	44,55%	43,36%	41,77%	42,59%	44,61%	43,86%	0,50%
Melilla	46,91%	45,79%	41,48%	42,51%	44,83%	46,86%	1,07%
Total	49,78%	50,51%	50,54%	50,64%	49,80%	47,03%	-3,48%

(1) S'estableix la comparativa entre el mateix trimestre de diferents anys per a evitar interferències degudes a la variació estacional de les dades.

Taula 10. Taxa d'ocupació en Espanya per comunitat autònoma.

Elaboració pròpia. Font: Enquesta de Població Activa, INE.

Per a completar la visió sobre l'àmbit de l'ocupació, la taula 11 ens mostra la distribució percentual de la població ocupada per sectors en les diferents comunitats autònomes. **La Comunitat Valenciana presenta una distribució de la població ocupada pròxima a la mitjana espanyola**, superant-la lleugerament en el pes dels sectors de la construcció i la indústria, mentre que l'agricultura i els serveis queden per davall de la mitjana. La comunitat autònoma valenciana presenta un clar predomini del sector serveis (73,58%). No obstant això, les ciutats autònomes Ceuta i Melilla presenten un pes relatiu d'aquest sector pròxim al 95%, seguides per Canàries (85,68%), Comunitat de Madrid (84,95%) i Illes Balears (82,91%). Aquestes xifres poden deure's a factors com el pes del turisme sobre l'economia o la centralitat de Madrid en el model radial espanyol, entre altres. D'altra banda, les comunitats autònomes amb un major pes relatiu del sector industrial són la Comunitat Foral de Navarra (26,34%), La Rioja (23,76%), Aragó (21,58%) i País Basc (20,8%). En la construcció destaquen Illes Balears (10,91%) i Cantàbria (9,45%). Pel que respecta a l'agricultura, la Regió de Múrcia (14,68%), Extremadura (11,79%) i Andalusia (8,65%) són les comunitats amb major percentatge relatiu de persones ocupades en el sector.

POBLACIÓ OCUPADA EN ESPANYA PER SECTOR D'ACTIVITAT I COMUNITAT AUTÒNOMA					
Territori	Agricultura	Construcció	Indústria	Serveis	Total
Andalusia	8,65%	6,61%	9,76%	74,98%	2.909.000
Aragó	5,52%	6,10%	21,58%	66,80%	562.100
Principat d'Astúries	2,83%	4,77%	14,89%	77,51%	371.300
Illes Balears	0,92%	10,91%	6,13%	82,04%	512.200
Canàries	3,32%	5,63%	5,35%	85,68%	822.200
Cantàbria	3,00%	9,45%	17,21%	70,35%	220.200
Castella i Lleó	5,91%	6,61%	17,42%	70,06%	927.100
Castella - La Manxa	6,82%	7,20%	15,67%	70,32%	771.100
Catalunya	1,47%	5,71%	18,05%	74,77%	3.227.500
Comunitat Valenciana	2,61%	5,88%	17,93%	73,58%	1.945.700
Extremadura	11,79%	5,95%	10,90%	71,35%	371.400
Galícia	6,32%	6,85%	17,47%	69,36%	1.050.400
Comunitat de Madrid	0,07%	6,11%	8,87%	84,95%	2.962.600
Regió de Múrcia	14,68%	6,29%	12,90%	66,14%	590.100
Comunitat Foral de Navarra	3,54%	5,52%	26,34%	64,60%	271.500
País Basc	0,92%	5,55%	20,80%	72,72%	899.600
La Rioja	6,51%	5,70%	23,76%	64,03%	135.100
Ceuta (1)	*	2,08%	3,13%	94,79%	28.800
Melilla (1)	0,68%	3,39%	1,36%	94,92%	29.500
Total	4,10%	6,28%	14,20%	75,41%	18.607.200

(1) Els resultats de Ceuta i Melilla han de prendre's amb precaució perquè poden estar afectats per errors de mostreig.

* Dades no disponibles.

Taula 11. Població ocupada en Espanya per sector d'activitat i comunitat autònoma.
Elaboració Pròpia. Font: Enquesta de Població Activa, INE. Referència: 2 Trimestre de 2020.

La taxa de desocupació de la Comunitat Valenciana ha estat lleugerament per damunt o per davall de la mitjana espanyola durant el període analitzat (taula 12), no obstant això, en el segon trimestre de 2020 està prop d'un punt percentual per damunt de la mitjana. **La variació de la taxa de desocupació en la comunitat entre els segons trimestres de 2019 i 2020 és del 1,98%, un creixement que la situa com la sisena comunitat autònoma en la qual més ha crescut la taxa de desocupació.** Els territoris amb major creixement són Cantàbria (4,75%), Illes Balears (3,8%) i Comunitat Foral de Navarra (2,5%). En el costat oposat, Ceuta (-4,31%) i Melilla (-2,84%) presenten descensos en la taxa de desocupació segons les dades. Els territoris amb major taxa de desocupació en el segon trimestre de 2020 són Melilla (23,37%), Canàries (21,61%) i Andalusia (21,4%), mentre que els que menor taxa de desocupació presenten són País Basc (8,59%), Comunitat Foral de Navarra (10,08%), La Rioja (10,11%) i Aragó (11,47%). Les comunitats autònomes amb menor taxa de desocupació són aquelles amb un major pes relatiu del sector industrial respecte a la distribució de la població ocupada.

TAXA DE DESOCUPACIÓ EN ESPANYA PER COMUNITAT AUTÒNOMA							
Territori	2019T1	2019T2	2019T3	2019T4	2020T1	2020T2	2020T2/2019T2 (1)
Andalusia	21,05%	21,08%	22,36%	21,10%	21,09%	21,40%	0,32%
Aragó	10,49%	9,93%	8,76%	9,59%	10,12%	11,47%	1,53%
Principat d'Astúries	15,03%	14,17%	14,43%	13,14%	14,37%	14,45%	0,28%
Illes Balears	17,06%	12,13%	8,18%	9,91%	18,20%	15,93%	3,80%
Canàries	20,99%	20,94%	21,15%	18,75%	18,84%	21,61%	0,67%
Cantàbria	12,20%	9,01%	8,73%	11,18%	11,09%	13,76%	4,75%
Castella i Lleó	12,41%	11,84%	10,53%	11,21%	11,83%	12,11%	0,27%
Castella-La Manxa	14,81%	15,57%	15,54%	16,10%	17,65%	16,77%	1,20%
Catalunya	12,69%	11,41%	9,97%	10,30%	10,43%	12,88%	1,47%
Comunitat Valenciana	14,33%	14,32%	13,39%	14,30%	14,30%	16,30%	1,98%
Extremadura	21,92%	20,29%	19,51%	23,06%	23,20%	21,34%	1,06%
Galícia	12,44%	10,81%	11,34%	11,71%	12,13%	11,75%	0,94%
Comunitat de Madrid	11,70%	10,54%	10,26%	9,99%	10,60%	12,61%	2,07%
Regió de Múrcia	15,12%	13,36%	14,16%	16,08%	16,46%	15,62%	2,26%
Comunitat Foral de Navarra	8,19%	7,58%	8,19%	9,01%	8,55%	10,08%	2,50%
País Basc	8,93%	8,30%	9,10%	8,47%	7,74%	8,59%	0,28%
La Rioja	11,10%	9,86%	8,99%	9,89%	11,21%	10,11%	0,25%
Ceuta	22,31%	24,61%	28,76%	27,58%	23,89%	20,30%	-4,31%
Melilla	25,92%	26,21%	28,99%	26,81%	23,09%	23,37%	-2,84%
Total	14,70%	14,02%	13,92%	13,78%	14,41%	15,33%	1,31%

(1) S'estableix la comparativa entre el mateix trimestre de diferents anys per a evitar interferències degudes a la variació estacional de les dades.

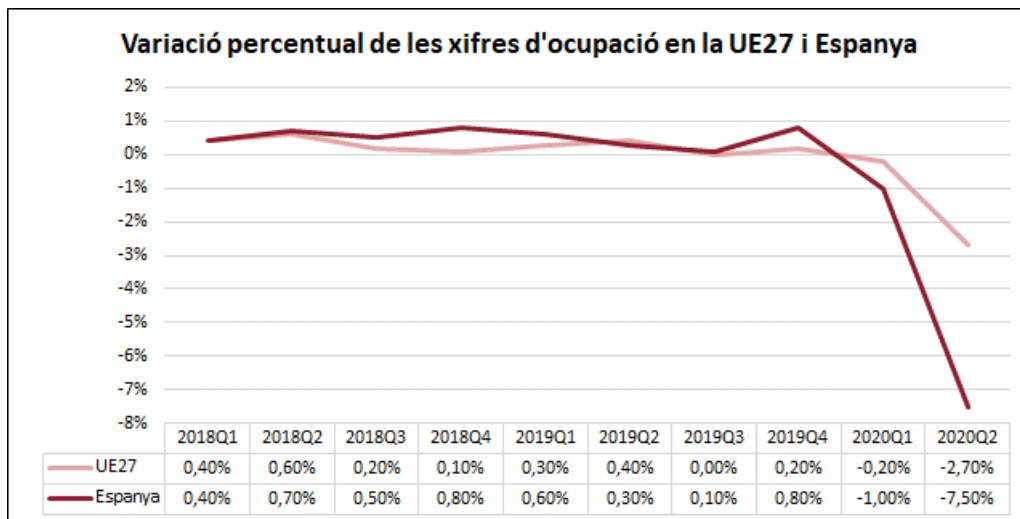
Taula 12. Taxa de desocupació en Espanya per comunitat autònoma.

Elaboració pròpia. Font: Enquesta de Població Activa, INE.

Una vegada comparat el mercat laboral de la Comunitat Valenciana amb la resta d'autonomies i la mitjana de l'estat espanyol, passem a observar **la situació d'Espanya en clau europea**. Recentment s'ha situat a Espanya com el país europeu que més està patint la crisi provocada pel SARS-CoV-2 segons diferents indicadors econòmics. En el segon trimestre de 2020 s'ha registrat una caiguda del 18,5% en el PIB, la major caiguda trimestral en la història del país¹³ i el descens més important registrat en l'Eurozona en aquesta data. A més, Espanya és el país europeu amb una major destrucció d'ocupació en la primera meitat de 2020¹⁴. En la figura 7 podem observar una comparativa entre la destrucció d'ocupació a la Unió Europea i a Espanya que evidencia la gravetat de la situació espanyola respecte a la mitjana europea.

¹³<https://www.lavanguardia.com/economia/20200731/482588754653/pib-espana-recesion-hundimiento.html> (última visita, 09/09/2020).

¹⁴<https://elpais.com/economia/2020-08-31/espana-fue-el-pais-europeo-que-destruyo-mas-empleo-en-la-primera-mitad-del-ano.html> (última visita, 09/09/2020).

(1) Dades desestacionalitzades.

Figura 7. Variació percentual de les xifres d'ocupació en la UE27 i Espanya.

Elaboració pròpia. Font: Eurostat.

Abans d'abordar la comparativa europea en relació a les taxes d'activitat, ocupació i desocupació, és necessari esmentar que, a causa del tractament de les dades realitzat per Eurostat i INE, hi ha algunes diferències entre les xifres presentades per totes dues fonts. L'INE calcula les taxes d'activitat i ocupació sobre la població major de 16 anys, mentre que en Eurostat l'opció més aproximada que trobem mesura aquestes taxes sobre la població major de 15 anys. Pel que respecta a la taxa de desocupació, del càlcul que ens permet Eurostat, el que més s'aproxima a la realitat espanyola mesura la desocupació respecte a la població de 15 a 64 anys. Una altra manca es deu a la falta de dades d'alguns països per a alguns trimestres en l'Eurostat, sent especialment rellevant en el cas del segon trimestre de 2020, del qual es compta amb poques xifres. Malgrat tot, les dades ens permeten una aproximació a la situació espanyola respecte a la resta de països de la Unió Europea i el Regne Unit.

La taxa d'activitat espanyola va estar prop dels valors mitjans de la UE fins al quart trimestre de 2019, sent superior a la mitjana en tot el període. En el primer quadrimestre de 2020, els països amb major taxa d'activitat eren Suècia (72,6%), Països Baixos (64,7%), Estònia (63,7%) i Regne Unit (63,7%). Per contra, els països amb menor taxa d'activitat van ser Itàlia (49%), Croàcia (50,4%) i Grècia (50,6%). La irrupció del SARS-CoV-2 s'ha deixat sentir de manera diferent als països presents en la taula 13 segons el diferencial entre l'últim trimestre de 2019 i el primer de 2020, experimentant un lleuger creixement de la taxa en alguns casos: Letònia, Lituània, Malta, Eslovàquia i Regne Unit (falten dades per a valorar els efectes de la pandèmia per al 2 quadrimestre de 2020).

TAXA D'ACTIVITAT EN EUROPA (1) (2) (3)						
Territori	2019Q1	2019Q2	2019Q3	2019Q4	2020Q1	2020Q2
Bèlgica	54,00%	54,70%	54,70%	54,20%	54,00%	*
Bulgària	55,50%	57,00%	57,40%	56,40%	55,00%	*
República Txeca	60,50%	60,30%	60,50%	60,30%	59,90%	*
Dinamarca	61,90%	62,20%	62,80%	62,50%	62,10%	*
Alemanya	61,50%	61,60%	62,00%	62,60%	*	*
Estònia	62,90%	63,70%	63,90%	64,10%	63,70%	*
Irlanda	62,00%	62,10%	62,50%	62,70%	62,30%	*
Grècia	51,80%	52,30%	52,20%	51,60%	50,60%	*
Espanya	57,60%	58,00%	58,00%	58,00%	57,50%	54,80%
França	55,40%	55,30%	55,10%	55,50%	55,00%	53,30%
Croàcia	51,00%	50,70%	51,40%	51,30%	50,40%	*
Itàlia	49,80%	50,20%	49,70%	49,90%	49,00%	*
Xipre	63,20%	62,80%	63,00%	62,90%	62,50%	62,20%
Letònia	61,00%	60,90%	61,60%	61,30%	61,70%	*
Lituània	62,00%	62,20%	62,00%	62,20%	63,00%	*
Luxemburg	60,20%	60,80%	60,90%	60,70%	60,00%	*
Hongria	57,00%	57,00%	57,20%	57,10%	56,70%	*
Malta	60,90%	61,20%	61,50%	62,30%	62,90%	*
Països Baixos	64,60%	64,70%	64,90%	64,90%	64,70%	*
Àustria	61,00%	61,20%	61,90%	61,40%	60,30%	*
Polònia	55,90%	56,20%	56,70%	56,00%	56,00%	*
Portugal	59,10%	59,20%	59,50%	59,30%	58,60%	56,30%
Romania	53,90%	55,80%	55,80%	55,10%	54,50%	*
Eslovènia	58,10%	58,50%	58,10%	57,50%	57,80%	*
Eslovàquia	59,80%	59,30%	59,80%	59,80%	59,10%	*
Finlàndia	58,50%	60,70%	59,80%	58,70%	58,70%	*
Suècia	72,80%	73,80%	74,10%	72,80%	72,60%	*
Regne Unit	63,10%	63,20%	63,30%	63,30%	63,70%	*
UE27	57,30%	57,60%	57,70%	57,70%	*	*

(1) La taula contempla els 27 països que conformen la Unió Europea actualment i el Regne Unit.

(2) S'observen lleugeres diferències entre la taxa d'activitat oferida per Eurostat i la que ofereix l'INE.

(3) Taxa d'activitat de les persones de 15 i més anys.

* Dades no disponibles.

Taula 13. Taxa d'activitat a Europa.

Elaboració pròpia. Font: Eurostat.

La taxa d'ocupació europea és sensiblement superior a l'espanyola durant el període analitzat en la taula 14, amb una diferència pròxima als 4 punts percentuals en tots els trimestres. L'espanyola, se situa com la quarta taxa d'ocupació més baixa en el primer trimestre de 2020 (49,2%), per darrere de les de Grècia (42,4%), Itàlia (44,4%) i Croàcia (46,9%). Aquests països comparteixen el fet de ser del sud d'Europa. En l'extrem oposat, les taxes d'activitat més altes són les de Suècia (67,1%), Països Baixos (62,6%) i Regne Unit (61,3%). Atesos les dades del segon quadrimestre de 2020, és evident el descens de la taxa d'ocupació espanyola respecte al segon trimestre de 2019.

TAXA D'OCUPACIÓ EN EUROPA (1) (2) (3)						
Territori	2019Q1	2019Q2	2019Q3	2019Q4	2020Q1	2020Q2
Bèlgica	50,90%	51,80%	51,80%	51,40%	51,20%	*
Bulgària	52,70%	54,70%	55,30%	54,00%	52,40%	*
República Txeca	59,20%	59,10%	59,20%	59,10%	58,70%	*
Dinamarca	58,60%	59,30%	59,70%	59,40%	58,90%	*
Alemanya	59,50%	59,70%	60,10%	60,70%	*	*
Estònia	59,90%	60,40%	61,40%	61,50%	60,50%	*
Irlanda	59,10%	58,80%	59,30%	59,90%	59,50%	*
Grècia	41,80%	43,40%	43,70%	42,90%	42,40%	*
Espanya	49,20%	49,90%	49,90%	50,00%	49,20%	46,40%
França	50,40%	50,80%	50,60%	50,80%	50,60%	49,70%
Croàcia	47,10%	47,70%	48,40%	47,60%	46,90%	*
Itàlia	44,20%	45,30%	45,20%	45,00%	44,40%	*
Xipre	57,60%	58,70%	58,70%	59,00%	57,90%	58,00%
Letònia	56,80%	57,00%	57,90%	57,70%	57,10%	*
Lituània	58,00%	58,40%	58,20%	58,30%	58,50%	*
Luxemburg	57,00%	57,60%	57,30%	57,20%	56,20%	*
Hongria	55,00%	55,10%	55,20%	55,20%	54,60%	*
Malta	58,60%	59,10%	59,30%	60,10%	60,60%	*
Països Baixos	62,20%	62,60%	62,80%	62,80%	62,60%	*
Àustria	58,00%	58,50%	59,10%	58,80%	57,50%	*
Polònia	53,70%	54,40%	54,90%	54,40%	54,20%	*
Portugal	55,10%	55,50%	55,80%	55,30%	54,70%	53,20%
Romania	51,70%	53,70%	53,60%	53,00%	52,20%	*
Eslovènia	55,30%	56,10%	55,30%	55,20%	55,20%	*
Eslovàquia	56,40%	56,00%	56,30%	56,40%	55,60%	*
Finlàndia	54,40%	56,10%	56,20%	55,20%	54,50%	*
Suècia	67,40%	68,60%	69,20%	68,20%	67,10%	*
Regne Unit	60,70%	60,80%	60,80%	61,10%	61,30%	*
UE27	53,10%	53,80%	53,90%	53,90%	*	*

(1) La taula contempla els 27 països que conformen la Unió Europea actualment i el Regne Unit.

(2) S'observen lleugeres diferències entre la taxa d'ocupació oferida per Eurostat i la de l'INE.

(3) Taxa d'ocupació de les persones de 15 i més anys.

* Dades no disponibles.

Taula 14. Taxa d'ocupació en Europa.

Elaboració pròpia. Font: Eurostat.

Quant a la taxa de desocupació, Espanya presenta els segons pitjors dades amb un 14,5% de desocupació en el primer quadrimestre de 2020, només per darrere de Grècia (16,4%). Tots dos territoris es troben lluny de les xifres que recull l'indicador per a la resta de països, sent Itàlia el següent amb una taxa més elevada (9,6%). L'elevada taxa de desocupació d'Espanya es manté al voltant del 14% tot el període, i ascendeix des del 13,9% del quart trimestre de 2019 fins al 15,4% en el segon de 2020, d'acord amb la irrupció del SARS-CoV-2.

TAXA DE DESOCUPACIÓ EN EUROPA (1) (2) (3)						
Territori	2019Q1	2019Q2	2019Q3	2019Q4	2020Q1	2020Q2
Bèlgica	5,70%	5,40%	5,40%	5,20%	5,10%	*
Bulgària	5,10%	4,20%	3,70%	4,10%	4,60%	*
República Txeca	2,10%	1,90%	2,20%	2,10%	2,00%	*
Dinamarca	5,60%	4,80%	5,10%	5,10%	5,30%	*
Alemanya	3,40%	3,10%	3,20%	3,10%	*	*
Estònia	4,80%	5,30%	4,00%	4,20%	5,10%	*
Irlanda	4,90%	5,50%	5,40%	4,60%	4,70%	*
Grècia	19,40%	17,00%	16,50%	16,90%	16,40%	*
Espanya	14,80%	14,10%	14,00%	13,90%	14,50%	15,40%
França	9,10%	8,20%	8,40%	8,40%	8,20%	6,80%
Croàcia	7,60%	6,20%	5,80%	7,30%	7,10%	*
Itàlia	11,30%	10,00%	9,30%	10,10%	9,60%	*
Xipre	9,00%	6,60%	6,90%	6,50%	7,40%	7,00%
Letònia	7,10%	6,60%	6,20%	6,20%	7,70%	*
Lituània	6,70%	6,30%	6,30%	6,60%	7,40%	*
Luxemburg	5,40%	5,30%	5,90%	5,80%	6,30%	*
Hongria	3,60%	3,40%	3,50%	3,40%	3,80%	*
Malta	3,80%	3,60%	3,80%	3,60%	3,70%	*
Països Baixos	3,70%	3,30%	3,20%	3,30%	3,30%	*
Àustria	5,00%	4,50%	4,50%	4,20%	4,70%	*
Polònia	4,00%	3,30%	3,20%	2,90%	3,20%	*
Portugal	7,00%	6,50%	6,40%	6,90%	6,90%	5,80%
Romania	4,20%	3,90%	4,00%	4,00%	4,40%	*
Eslovènia	4,90%	4,30%	4,80%	4,00%	4,60%	*
Eslovàquia	5,90%	5,80%	5,90%	5,70%	6,00%	*
Finlàndia	7,20%	7,80%	6,20%	6,20%	7,30%	*
Suècia	7,50%	7,30%	6,70%	6,50%	7,80%	*
Regne Unit	3,80%	3,80%	4,00%	3,70%	3,90%	*
UE27	7,40%	6,70%	6,60%	6,70%	*	*

- (1) La taula contempla els 27 països que conformen la Unió Europea actualment i el Regne Unit.
(2) S'observen lleugeres diferències entre la taxa de desocupació oferida per Eurostat i la de l'INE.
(3) Taxa de desocupació de les persones compreses en edats entre els 15 i els 64 anys.

* Dades no disponibles.

Taula 15. Taxa de desocupació en Europa.

Elaboració pròpia. Font: Eurostat.

La situació de les dones en el mercat laboral europeu és variada (taula 16). Si atenem la mitjana de la Unió Europea, les dones presenten 0,7 punts percentuals més de desocupació en el primer quadrimestre de 2019 i 0,6 punts en el segon. Les diferències són menors als països amb una taxa de desocupació més reduïda. En alguns d'ells, les dones tenen una taxa de desocupació més reduïda que els homes en el període analitzat. Aquest és el cas de Bèlgica, Bulgària, Alemanya, Irlanda, Hongria, Malta, Àustria o Romania. Al marge d'això, els països en els quals la situació de les dones és pitjor en aquest indicador són Grècia i Espanya. A Grècia, les dones tenen una taxa de desocupació 8,7 punts percentuals superior en el primer trimestre de 2019, reduint-se la diferència fins als 5,6 punts percentuals en el mateix trimestre de 2020. A Espanya la diferència en aquest mateix període passa dels 3,8 punts percentuals als 3,4.

TAXA DE DESOCUPACIÓ EN EUROPA PER SEXE (1) (2) (3)						
Territori	2019Q1		2019Q3		2020Q1	
	D.	H.	D.	H.	D.	H.
Bèlgica	5,00%	6,30%	5,20%	5,50%	4,90%	5,30%
Bulgària	4,60%	5,40%	3,50%	3,90%	4,20%	5,00%
República Txeca	2,30%	1,90%	2,70%	1,80%	2,10%	1,90%
Dinamarca	6,00%	5,20%	5,40%	4,90%	5,50%	5,10%
Alemanya	3,00%	3,80%	2,60%	3,60%	*	*
Estònia	4,90%	4,60%	4,90%	3,30%	4,40%	5,70%
Irlanda	4,40%	5,20%	5,00%	5,60%	4,60%	4,90%
Grècia	24,20%	15,50%	20,70%	13,10%	19,50%	13,90%
Espanya	16,80%	13,00%	16,00%	12,30%	16,30%	12,90%
França	9,10%	9,10%	8,30%	8,50%	8,30%	8,00%
Croàcia	9,20%	6,30%	5,60%	5,90%	7,70%	6,60%
Itàlia	12,30%	10,60%	10,30%	8,50%	10,70%	8,80%
Xipre	10,00%	8,00%	8,50%	5,50%	7,60%	7,30%
Letònia	6,30%	7,90%	5,70%	6,70%	6,70%	8,70%
Lituània	6,20%	7,20%	5,40%	7,20%	6,50%	8,30%
Luxemburg	5,20%	5,70%	5,70%	6,10%	6,00%	6,60%
Hongria	3,60%	3,50%	3,70%	3,30%	3,90%	3,60%
Malta	4,10%	3,60%	4,30%	3,40%	3,40%	3,90%
Països Baixos	3,80%	3,60%	3,20%	3,20%	3,30%	3,20%
Àustria	4,60%	5,30%	4,40%	4,50%	4,40%	5,00%
Polònia	4,60%	3,50%	3,40%	2,90%	3,30%	3,00%
Portugal	7,80%	6,30%	7,10%	5,70%	7,40%	6,40%
Romania	3,60%	4,70%	3,60%	4,20%	3,60%	5,00%
Eslovènia	5,60%	4,30%	5,10%	4,60%	5,10%	4,20%
Eslovàquia	6,00%	5,80%	6,20%	5,70%	6,30%	5,80%
Finlàndia	6,40%	8,00%	5,90%	6,30%	6,70%	7,90%
Suècia	7,50%	7,50%	7,00%	6,50%	7,60%	7,90%
Regne Unit	3,70%	4,00%	3,80%	4,20%	3,60%	4,20%
UE27	7,70%	7,00%	6,90%	6,30%	*	*

(1) La taula contempla els 27 països que conformen la Unió Europea actualment i el Regne Unit.

(2) S'observen lleugeres diferències entre la taxa de desocupació oferida per Eurostat i la de l'INE.

(3) Taxa de desocupació de les persones compreses en edats entre els 15 i els 64 anys.

* Dades no disponibles.

Taula 16. Taxa de desocupació en Europa per sexe.

Elaboració pròpia. Font: Eurostat.

En relació a les persones joves, Grècia i Espanya tornen a presentar les pitjors dades dels països recollits en la taula 17. Si bé Grècia ha estat fins al primer quadrimestre de 2020 per davant d'Espanya en la taxa de desocupació juvenil i no disposem de la seua dada per al segon quadrimestre de 2020, l'última dada presentada per Espanya eleva la desocupació juvenil al 39,6%. **Les xifres espanyoles són superiors a la mitjana europea per 15-20 punts percentuals durant el període analitzat.**

TAXA DE DESOCUPACIÓ DE LES PERSONES MENORS DE 25 ANYS EN EUROPA (1) (2) (3)						
Territori	2019Q1	2019Q2	2019Q3	2019Q4	2020Q1	2020Q2
Bèlgica	15,70%	13,60%	13,20%	14,60%	12,40%	*
Bulgària	9,80%	9,50%	7,50%	9,10%	12,50%	*
República Txeca	5,40%	5,70%	6,10%	5,30%	5,40%	*
Dinamarca	11,30%	8,20%	11,00%	9,60%	10,40%	*
Alemanya	5,80%	5,40%	6,80%	5,10%	*	*
Estònia	*	14,10%	13,50%	8,50%	9,80%	*
Irlanda	10,90%	15,70%	13,50%	9,60%	10,50%	*
Grècia	40,90%	33,60%	32,40%	34,00%	34,40%	*
Espanya	35,00%	33,10%	31,70%	30,50%	33,00%	39,60%
França	20,00%	18,00%	19,30%	21,10%	19,20%	19,60%
Croàcia	20,40%	9,70%	14,10%	21,60%	19,40%	*
Itàlia	33,20%	28,40%	25,70%	29,40%	30,20%	*
Xipre	19,80%	14,90%	15,60%	16,00%	14,50%	17,80%
Letònia	13,50%	15,10%	11,30%	10,10%	13,50%	*
Lituània	12,50%	10,20%	10,50%	14,30%	15,00%	*
Luxemburg	13,10%	17,50%	20,50%	16,40%	16,50%	*
Hongria	11,20%	10,80%	11,40%	12,20%	11,40%	*
Malta	9,90%	9,10%	9,40%	8,90%	10,30%	*
Països Baixos	7,00%	6,30%	6,80%	6,90%	6,80%	*
Àustria	7,70%	8,40%	9,70%	8,30%	9,90%	*
Polònia	10,40%	10,40%	10,80%	7,90%	8,70%	*
Portugal	17,60%	18,10%	17,90%	19,50%	19,70%	19,90%
Romania	15,60%	15,00%	17,90%	18,50%	17,60%	*
Eslovènia	9,80%	6,50%	7,60%	8,70%	11,40%	*
Eslovàquia	14,20%	14,60%	18,40%	17,10%	16,00%	*
Finlàndia	18,90%	22,50%	12,30%	13,90%	21,40%	*
Suècia	23,30%	23,50%	16,60%	17,10%	22,40%	*
Regne Unit	10,10%	10,80%	12,80%	10,80%	11,10%	*
UE27	15,90%	14,90%	14,90%	14,80%	*	*

(1) La taula contempla els 27 països que conformen la Unió Europea actualment i el Regne Unit.

(2) S'observen lleugeres diferències entre la taxa de desocupació oferida per Eurostat i la de l'INE.

(3) Taxa de desocupació de les persones compreses en edats dels 15 als 24 anys.

* Dades no disponibles.

Taula 17. Taxa de desocupació de les persones menors de 25 anys a Europa.

Elaboració pròpia. Font: Eurostat.

Com hem vist, la Comunitat Valenciana, el context de referència de l'Horta Nord en l'anàlisi presentada, se situa prop de la mitjana espanyola respecte als diferents indicadors analitzats. Presentant millors dades que la mitjana quant a l'afectació del SARS-CoV-2 sobre les taxes d'activitat i d'ocupació, però pitjors xifres quant a l'afectació sobre la desocupació.

Per part seua, l'anàlisi en clau europea ha tret a la llum la feblesa de l'economia espanyola respecte a l'economia dels països del seu entorn. Espanya ja presentava dades sensiblement pitjors que la mitjana europea en moments de creixement econòmic (any 2019) pel que respecta a indicadors com la taxa d'ocupació i especialment a les taxes de desocupació (incloent les taxes de desocupació de les dones i la joventut). Així, **el nostre país és el que pitjors dades de desocupació presenta dins de la Unió Europea al costat de Grècia, molt allunyats tots dos de la mitjana europea. En aquest marc i segons les últimes dades, l'impacte del SARS-CoV-2 està tenint una afectació major per a l'economia espanyola que en la resta de territoris europeus.**

2.1.1. Anàlisi de la població empleada de l'Horta Nord

Seguidament analitzarem la població emprada de la comarca de l'Horta Nord, segons el Cens de Població i Habitatge de l'any 2011, i la posarem en relació a la registrada en la Comunitat Valenciana.

POBLACIÓ OCUPADA RESIDENT SEGONS SITUACIÓ PROFESSIONAL 2011						
Situació professional	Horta Nord			Comunitat Valenciana		
	D.	H.	Total	D.	H.	Total
Empresariat que ocupa personal	30,69 %	69,24 %	7,37 %	30,43 %	69,57 %	7,72 %
Empresariat que no ocupa personal	33,81 %	66,15 %	9,50 %	35,30 %	64,70 %	9,59 %
Persona Treballadora fixa o indefinida	46,29 %	53,71 %	82,14 %	45,96 %	54,04 %	81,56 %
Persona Treballadora eventual o temporal	56,27 %	43,76 %		52,58 %	47,42 %	
Ajuda familiar	51,82 %	48,91 %	0,61 %	60,55 %	39,49 %	0,63 %
Membre de cooperatives	43,37 %	57,83 %	0,37 %	41,02 %	58,98 %	0,50 %
Total	45,66 %	54,34 %	111.425	45,14 %	54,86 %	1.771.025

Taula 18. Població ocupada resident segons situació professional i sexe. Horta Nord i Comunitat Valenciana.

Elaboració pròpia. Font: INE. Censos de Població i Habitatges 2011.

Així, a la comarca de l'Horta Nord la majoria de la població se situa dins dels grups “persona treballadora fixa o indefinida” i “persona treballadora eventual o temporal”. En el seu conjunt, els percentatges se situen en un 82,14%. Aquestes taxes són pràcticament similars per al conjunt del territori valencià. Mentrestant, i en el grup de “empresari que no empra personal”, referint-nos així a persones autònomes, les taxes se situen en un 9,5%, també amb coincidències amb el total de la Comunitat Valenciana. D'altra banda, el grup referit a “empresariat que empra personal” se situa en un 7,37%.

Les diferències més notables les trobem en relació al sexe. D'una banda, i quant a personal assalariat que treballa com a fixos o indefinits, les xifres per a la comarca de l'Horta Nord mostren un gap de set punts percentuals entre homes i dones, en perjudici d'aquestes últimes. Així, mentre que els homes suposen un 53,71% de població assalariada contractada com a indefinida, les dones representen un 46,29%.

Atenent població assalariada contractada com a temporal, novament trobem diferències significatives entre tots dos sexes. Si els homes representen un 43,76% de persones ocupades, les dones suposen un 56,27%, una diferència que posa de manifest novament la major precarietat laboral entre les dones (un 13% de diferencial entre dones i homes). Les diferències entre tots dos sexes continuen existint si ens fixem en la resta de grups. Així, de treballadors per compte propi, (un 9,5% del total), la gran majoria d'aquest grup són homes, amb un 66,15%, mentre que un 33,81% són dones. El mateix ocorre amb el “empresariat que empra personal”: d'aqueix 7,37% que representa aquest grup, dins del mateix veiem notables diferències entre homes i dones. Els homes que són empresaris i que empen personal pràcticament

ascendeixen al 69,24%, mentre que les dones representen un 30,69%, manifestació de la segregació ocupacional vertical en perjudici d'elles. Per tant, els diferencials entre homes i dones manifesten una major precarietat i una major posició de feblesa en el mercat de treball.

Vista la distribució de la població ocupada respecte de la seua situació professional, hem d'endinsar-nos en la precarietat laboral i en les diferents formes en les quals es manifesta. La precarietat laboral és un concepte caracteritzat per la seua multidimensionalitat, i del qual podem destacar tres dimensions. Una dimensió socioeconòmica, que fa referència a les dinàmiques productives i empresarials que propicien una fragmentació del procés productiu i de les relacions laborals. Una dimensió de caire socioestructural, que es refereix al qüestionament dels fonaments bàsics que contribueixen a la cohesió social. I, finalment, una dimensió experiencial, que suposa atindre's a característiques com “la incertesa, la inseguretat o la falta de protecció”, tant en les condicions laborals com en les vitals (Santamaría, 2009: 35). Alguns indicadors que permeten observar la precarietat són la taxa de temporalitat o la taxa de parcialitat, encara que sense obviar l'existència d'altres elements que determinen la seua existència (v.gr. falsos autònoms, contractes atípics o la manca de sistemes de protecció social per a determinats col·lectius).

De la mateixa manera que en la taula anterior hem acudit al Cens de Població i Habitatge 2011, podem retrotraure'ns més en el temps, i observar aquestes xifres en Censos anteriors, o observar xifres oferides per diferents bases estadístiques per a dates posteriors.

TAXA DE TEMPORALITAT DE L'HORTA NORD				
	Període	Total	D.	H.
	1991 (Cens)	39,50%	43,60%	37,60%
	2001 (Cens)	30,60%	34,50%	28,10%
	2011 (Cens)	20,60%	23,90%	17,40%
	2012 (3. Trim.)	21,38%	20,84%	21,85%
	2013 (3. Trim.)	20,85%	19,63%	21,88%
	2014 (3. Trim.)	22,53%	20,86%	23,95%
	2015 (3. Trim.)	23,65%	21,83%	25,20%
	2016 (3. Trim.)	24,41%	22,66%	25,85%
	2017 (3. Trim.)	25,96%	24,52%	27,12%
	2018 (3. Trim.)	26,22%	25,39%	26,88%
	2019 (3. Trim.)	26,25%	25,24%	27,06%
	2020 (2. Trim.)	23,59%	22,81%	24,17%

Taula 19. Taxa de temporalitat en la comarca de l'Horta Nord.

Elaboració pròpia. Fuentes: Censos de Població de 1991, 2001 i 2011.
Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball.

En la taula 19 s'observa que **la temporalitat ha seguit una doble tendència, mostrant un patró en forma de U**. Si l'any 1991 les taxes de temporalitat se situaven en el 39,5%, deu anys més tard aquesta havia descendit prop de deu punts (30,6%). La tendència descendent va continuar i en el 2011, les taxes se situaven entorn del 20%. A partir d'aquesta data, canvia la tendència descendent i segueix la seua contrària: comença a augmentar la temporalitat a partir de l'any 2014, amb un 22,53% fins a arribar a un 23,59% l'any 2020. Existeix una excepció en aquesta tendència, l'any 2013: i això es deu al fet que, amb la crisi econòmica (2008/2014), té lloc un augment de les taxes de desocupació, sent els més damnificats aquelles persones que tenien contractes temporals. Així, a partir de la crisi econòmica s'inicia un procés de destrucció d'ocupació. Des de l'any 2014 aquestes taxes comencen a ascendir gradualment, tant per a dones com per a homes, coincidint amb els primers indicadors positius en l'ocupació i en el PIB. És el moment en el qual es considera que finalitza la crisi econòmica i s'inicia una senda de creixement (Aragó, 2017: 87). Així, a mesura que augmenta la contractació, una part d'aquesta es realitza a través de contractes temporals. Segons les dades de la Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball, **l'Horta Nord ha estat per davall dels nivells provincials i autonòmics de temporalitat en el període 2012-2020, tant en el cas de les dones com en el dels homes**.

Des de 2017 el ritme de creixement de la taxa de temporalitat ha experimentat una desacceleració a l'Horta Nord, mentre que en els casos provincial i autonòmic la temporalitat s'ha reduït a partir d'aqueix any. La taxa de temporalitat de 2020 per a l'Horta Nord presenta un descens important (pròxim als 3 punts percentuals) respecte a la dada del tercer trimestre de 2019. Això es deuria a la irrupció del SARS-CoV-2 i les seues conseqüències sobre el mercat de treball. Com a conseqüència d'aquesta, la contractació temporal ha descendit en major mesura que la contractació indefinida. La primera ha passat de 28.208 contractes en 2019 a 24.142 en 2020, i la segona descendeix de 78.315 contractes en 2019 a 77.489 en 2020. Les xifres evidencien que, davant una situació de destrucció d'ocupació, els contractes laborals de major precarietat són els primers a veure's afectats.

PERSONES TREBALLADORES AFILIADAS EN EL RÈGIM GENERAL SEGONS TIPUS DE CONTRACTE, PERÍODE I GÈNERE										
Període (1)	TOTAL Contractes	Indefinit			Temporal			Altres contractes		
		Total	D.	H.	Total	D.	H.	Total	D.	H.
2012	82.194	64.316	46,25%	53,75%	17.577	44,72%	55,28%	301	36,54%	63,46%
2013	78.174	61.303	46,51%	53,49%	16.301	43,06%	56,94%	570	40,70%	59,30%
2014	80.845	61.980	47,14%	52,86%	18.212	42,66%	57,34%	653	38,44%	61,56%
2015	83.599	63.094	47,20%	52,80%	19.771	42,47%	57,53%	734	37,87%	62,13%
2016	87.533	65.418	46,19%	53,81%	21.368	41,85%	58,15%	747	40,70%	59,30%
2017	94.220	68.979	45,73%	54,27%	24.457	42,31%	57,69%	784	38,52%	61,48%
2018	100.520	73.326	45,13%	54,87%	26.354	43,15%	56,85%	840	38,93%	61,07%
2019	107.439	78.351	44,79%	55,21%	28.208	42,40%	57,60%	880	37,39%	62,61%
2020	102.352	77.498	43,38%	56,62%	24.142	41,50%	58,50%	712	40,87%	59,13%

(1) Les dades anuals corresponen al mes de setembre, a excepció de les dades de l'any 2020 que són de juny.

Taula 20. Personas treballadores afiliadas en el Règim General de la Seguretat Social segons tipus de contracte, període i gènere.

Elaboració pròpia. Font: Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball.

Vista la magnitud dels contractes temporals a la nostra comarca, cal assenyalar que **les xifres d'aquesta forma de contractació a Espanya són de les més altes d'Europa** i que aquesta situació pot traduir-se en un obstacle per a la capacitat de creixement econòmic i cohesió social del territori. **La CE apunta a els/les joves, les persones amb baixa qualificació i els/les nacionals de tercers països com les persones més afectades per la temporalitat.** Aquesta situació provoca que aquests grups poblacionals es vegin amb major dificultat per a aconseguir un contracte indefinit.¹⁵ Per aquest motiu, des de la CE consideren que és fonamental prioritzar la reducció de la desocupació juvenil i de llarga duració, una qüestió rellevant en el cas espanyol tenint en compte la comparativa europea de les taxes de desocupació juvenil que hem exposat anteriorment.¹⁶

D'altra banda, i de l'anàlisi de la distribució de la contractació segons tipus de contracte i sexe que ens ofereix la Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball, des de l'any 2012 podem extraure dues conclusions. Una primera és que, a pesar que existeix un grau significatiu de contractació indefinida, aquesta és major en el cas dels homes que en el de les dones. Al juny de 2020, el 75,72% dels contractes són indefinits, amb 77.498 d'un total de 102.352. Els homes representen 43.883 contractes (56,62%) sobre aqueix total, mentre les dones representen 33.615 contractes (43,38%). Una segona està relacionada amb el

¹⁵

http://www.mites.gob.es/ficheros/ministerio/sec_trabajo/analisis_mercado_trabajo/pnr/archivos/semestre2020/Recomendaciones-del-Consejo-a-Espaa-2020.pdf (última visita, 24/09/2020).

¹⁶ https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european_semester_country-report-spain_es.pdf (última visita, 24/09/2020).

diferencial entre homes i dones quant al pes relatiu dels contractes indefinits, perquè aquest ha crescut durant els últims anys. Aquest pes va disminuir fins a l'any 2015, any en què les dones representaven el 47,2% dels contractes indefinits (29.783 contractes) i els homes un 52,8% (33.311 contractes), la qual cosa suposa una diferència del 5,5% entre tots dos sexes. Després d'això va tindre lloc un canvi de tendència, i l'any 2020, la diferència en la contractació indefinida entre tots dos sexes es va situar en un 13,25%. Aquesta mateixa dinàmica té lloc en el cas de la contractació temporal, on el pes relatiu dels homes ha crescut, mentre que el de les dones ha disminuït.

PERSONES TREBALLADORES AFILIADAS EN EL RÈGIM GENERAL AMB CONTRACTE INDEFINIT									
Període (1)	Horta Nord			Província de València			Comunitat Valenciana		
	Total	Indefinit	%	Total	Indefinit	%	Total	Indefinit	%
2012	82.194	64.316	78,25%	621.277	446.004	71,79%	1.158.629	813.561	70,22%
2013	78.174	61.303	78,42%	594.494	426.110	71,68%	1.116.976	783.344	70,13%
2014	80.845	61.980	76,67%	609.136	427.240	70,14%	1.154.205	791.446	68,57%
2015	83.599	63.094	75,47%	639.793	439.314	68,67%	1.210.312	815.091	67,35%
2016	87.533	65.418	74,74%	666.840	454.184	68,11%	1.265.194	845.261	66,81%
2017	94.220	68.979	73,21%	716.893	474.698	66,22%	1.361.137	883.695	64,92%
2018	100.520	73.326	72,95%	748.907	500.339	66,81%	1.416.555	934.767	65,99%
2019	107.439	78.351	72,93%	771.316	521.850	67,66%	1.446.231	970.443	67,10%
2020	102.352	77.498	75,72%	755.181	519.948	68,85%	1.398.672	961.600	68,75%

(1) Les dades anuals corresponen al mes de setembre, a excepció de les dades de juny de 2020.

Taula 21. Personas treballadores afiliades en el Règim General de la Seguretat Social amb contracte indefinit.

Elaboració pròpia. Font: Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball.

En comparació amb la província de València i la Comunitat Valenciana, en 2020, l'Horta Nord presenta una major proporció de contractes indefinits respecte del total de contractes. Com ja hem esmentat, en aquest any la contractació indefinida a l'Horta Nord representa el 75,72% dels contractes, mentre que a la província de València i en la Comunitat Valenciana se situa entorn del 68%. D'altra banda, a l'Horta Nord les dones tenen un pes relatiu del 43,38% sobre el total de la contractació indefinida. La proporció de dones amb contractes indefinits és major a la província de València (les dones tenen un pes del 45,23%) i en la Comunitat Valenciana (el pes de les dones és del 45,29%).

A l'Horta Nord els contractes indefinits tenen un major pes relatiu sobre el total de contractes que a la província de València i la Comunitat Valenciana. En canvi, les dones tenen un menor pes relatiu en la contractació indefinida a l'Horta Nord en comparació amb l'àmbit provincial i l'autonòmic.

EVOLUCIÓ DE LES PERSONES AFILIADES A LA SEGURETAT SOCIAL PER TIPUS DE JORNADA I SEXE EN L'HORTA NORD									
Període (1)	A temps complet			A temps parcial			Fixos discontinus		
	Total	D.	H.	Total	D.	H.	Total	D.	H.
2012	63.411	39,09%	60,91%	15.695	67,37%	32,63%	2.786	80,55%	19,45%
2013	58.905	38,94%	61,55%	15.610	66,46%	33,50%	2.806	78,55%	20,78%
2014	60.307	38,83%	60,99%	17.318	65,95%	34,02%	2.673	79,99%	19,79%
2015	62.032	38,51%	61,49%	17.635	66,63%	41,13%	3.198	79,33%	20,67%
2016	64.835	37,15%	62,83%	18.359	66,58%	33,40%	3.594	78,99%	21,01%
2017	70.009	36,80%	63,20%	19.647	66,95%	33,03%	3.778	78,67%	21,10%
2018	75.574	36,76%	63,24%	20.149	67,43%	32,57%	3.958	78,25%	21,60%
2019	81.878	36,45%	63,55%	20.638	67,88%	32,12%	4.042	79,17%	20,58%
2020	80.295	36,61%	63,38%	19.724	66,73%	33,24%	1.622	64,98%	33,72%

(1) Les dades anuals corresponen al mes de setembre, a excepció de les dades de juny de 2020.

Taula 22. Evolució de les persones afiliades a la Seguretat Social segons tipus de jornada i sexe en l'Horta Nord.

Elaboració pròpia. Font: Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball.

Així mateix, és imprescindible analitzar les principals modalitats de contractació per a determinar les condicions de treball a l'Horta Nord. En la taula 22 observem que el percentatge de dones contractades a temps complet respecte al percentatge d'homes ha anat perdent pes des de l'any 2012, passant d'un 39,09% en 2012 (24.789 contractes d'un total de 63.411 a temps complet) a un 36,45% en 2019 (29.844 contractes d'un total de 81.878 a temps complet), mentre que el pes dels homes ha passat d'un 60,91% (38.622 contractes) en 2012 a un 63,55% en 2019 (52.034 contractes). Només en 2020 s'aprecia un lleuger augment en el pes proporcional de les dones en la contractació indefinida. En el període analitzat, vist en el seu conjunt, s'accentuen les diferències entre tots dos sexes.

Una manifestació de la precarietat laboral la podem trobar en l'ús de la contractació a temps parcial, que, si bé durant les dècades dels 80 i 90 del segle passat era marginal, des d'inicis de l'última comença a observar-se una tendència creixent. Al costat d'això, cal dir que bona part d'aquests contractes a temps parcial són al mateix temps contractes temporals (Pinte i Muñoz del Bustillo, 2017: 111), la qual cosa incrementa encara més, si cap, la precarietat laboral. Sobre aquest tema, **les dades de 2020 llancen que les dones aconseguixen unes taxes de parcialitat del 66,73%, amb un total de 13.161 contractes a temps parcial.** Mentrestant, els homes amb aquest tipus de contractes representen el 33,24%, amb 6.557 contractes, la qual cosa suposa una àmplia diferència entre tots dos (més de 30 punts percentuals). Les variacions en aquesta modalitat contractual han sigut poc significatives durant els últims anys. En aquest sentit, l'any 2012 la taxa de parcialitat de les dones suposava un 67,37%, descendint fins al 65,95% l'any 2014, per a augmentar des d'enguany i aconseguint el 67,88% l'any 2019. Aquestes xifres són coincidents amb altres estudis

que posen de manifest que aquests contractes a temps parcial estan coberts de manera majoritària per dones, augmentant així la bretxa de gènere (Torns i Fort, 2012).

A més, entre setembre de 2019 i juny de 2020 les dones han passat d'acumular 14.009 contractes a temps parcial a 13.161, mentre els homes sumaven 6.629 contractes d'aquest tipus en 2019 i 6.557 en 2020. Això vol dir que en el marc de la crisi del SARS-CoV-2, la destrucció dels contractes a temps parcial està afectant especialment les dones.

Una altra manifestació de la precarietat la situem amb **l'ús del contracte fix discontinu**. Aquest, no sent molt rellevant, va passar de 2.786 persones afiliades en 2012 a 4.042 persones afiliades en el tercer trimestre de 2019, per a descendir fins a les 1.622 afiliacions al juny de 2020. Aquest tipus de contractació **també té major incidència entre les dones**. Segons les dades de 2020, el pes relatiu de les dones en aquesta mena de contractació és del 64,98% (1.054 contractes), mentre que els homes representen el 32,72% (547 contractes).

L'afecció del descens d'aquesta mena de contractació entre setembre de 2019 i juny de 2020 - com en el cas de la contractació a temps parcial- ha recaigut en les dones, que passen de 3.200 contractacions en 2019 a 1.054 en 2020. Després de la revisió de les xifres d'aquesta mena de contractació per als mesos de setembre i juny d'anys anteriors, arribem a la conclusió que aquesta disminució dels contractes fixos discontinus es deuria a l'estacionalitat d'aquesta mena de contractació, perquè amb l'arribada del període estival es produeixen descensos importants en aquestes xifres. Per a mesurar els efectes del SARS-CoV-2 sobre els contractes fixos discontinus, caldrà esperar a veure com evoluciona la contractació a partir de setembre.

PERSONES AFILIADES A LA SEGURETAT SOCIAL SEGONS TIPUS DE JORNADA I SEXE									
Àmbit	A temps complet			A temps parcial			Fixos discontinus		
	Total	D.	H.	Total	D.	H.	Total	D.	H.
Comunitat Valenciana	1.032.474	40,67%	59,33%	297.358	65,94%	34,06%	40.410	52,23%	47,77%
Província de València	566.031	40,64%	59,36%	158.051	66,41%	33,59%	13.194	58,11%	41,89%
Horta Nord	80.295	36,61%	63,38%	19.724	66,73%	33,24%	1.622	64,98%	33,72%

Taula 23. Persones afiliades a la Seguretat Social segons tipus de jornada i sexe.

Elaboració pròpia. Font: Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball. Mes de referència: juny de 2020.

Si comparem les dones de l'Horta Nord afiliades a la Seguretat Social amb les de la província de València i amb les de la Comunitat Valenciana, hem d'indicar que, segons les dades de 2020, **les dones del nostre territori treballen en menor mesura a temps complet, mentre que la proporció de dones emprades amb una jornada a**

temps parcial i amb contractes fixos discontinus és superior a l'Horta Nord que a la província i en la comunitat autònoma.

Una altra anotació d'importància és que **en els últims anys la població ocupada masculina s'ha mantingut per damunt de la femenina**, però ha perdut estabilitat laboral. Existeix, per tant, una tendència creixent de la temporalitat en les relacions laborals no sols a l'Horta Nord sinó també a Espanya.

DISTRIBUCIÓ DE LES PERSONES AFILIADES AL RÈGIM GENERAL SEGONS SECCIÓ D'ACTIVITAT			
Classificació nacional d'activitats econòmiques (CNAE09)	Horta Nord	2 Trimestre 2020	
		Província de València	Comunitat Valenciana
A. Agricultura, ramaderia, silvicultura i pesca	1,33%	3,06%	3,38%
B. Indústries extractives	0,03%	0,06%	0,08%
C. Indústria manufacturera	16,00%	13,85%	13,89%
D. Subministrament d'energia elèctrica, gas, vapor i aire condicionat	0,03%	0,19%	0,15%
E. Subministrament d'aigua, activitats de sanejament, gestió de residus i descontaminació	0,41%	0,95%	0,98%
F. Construcció	7,08%	6,50%	7,05%
G. Comerç majoritari i al minoritari; reparació de vehicles de motor i motocicletes	28,09%	19,73%	19,80%
H. Transport i emmagatzematge	4,15%	5,56%	4,96%
I. Hostaleria	5,47%	7,06%	8,59%
J. Informació i comunicacions	3,18%	2,36%	1,95%
K. Activitats financeres i d'assegurances	0,84%	1,78%	1,72%
L. Activitats immobiliàries	0,61%	0,81%	0,98%
M. Activitats professionals, científiques i tècniques	6,87%	5,42%	4,82%
N. Activitats administratives i serveis auxiliars	9,00%	7,12%	6,45%
O. Administració Pública i defensa; Seguretat Social obligatòria	2,35%	4,60%	4,73%
P. Educació	6,02%	5,69%	5,37%
Q. Activitats sanitàries i de serveis socials	3,81%	8,87%	8,68%
R. Activitats artístiques, recreatives i d'entreteniment	1,09%	1,73%	1,71%
S. Altres serveis	1,98%	2,72%	2,86%
T. Activitats de les llars com a ocupadores de personal domèstic; activitats de les llars com a productores de béns i serveis per a ús propi	1,66%	1,93%	1,84%
U. Activitats d'organitzacions i organismes extraterritorials	-	0,01%	0,01%

Taula 24. Distribució de les persones afiliades en el Règim General de la Seguretat Social segons secció d'activitat.

Elaboració pròpia. Font: Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball.

Prenent el percentatge de persones afiliades a la Seguretat Social segons activitat per al II trimestre del 2020 (taula 24), podem realitzar algunes anotacions. En un primer lloc, **destaquen com a seccions amb major percentatge de persones treballant les del “comerç majoritari i minoritari, reparació de vehicles de motor i motocicletes”, la “indústria manufacturera”, i en menor mesura les “activitats administratives i serveis auxiliars”**. Així, per al primer cas, en la secció del “comerç majoritari i minoritari”, trobem que prop del 28,09% de la població assalariada a la comarca treballa en aquest sector. Mentrestant, a la província de València i en la Comunitat Valenciana els percentatges són pròxims al 19%. Hi ha, doncs, una diferència notable. En segon lloc, el 16% de els/les ocupats/ocupades a la comarca de l'Horta Nord se situen en la secció de la “indústria manufacturera”. En aquest cas, també existeix una major proporció d'afiliacions respecte de la província de València i de la Comunitat Valenciana, amb un gap de prop de dos punts. Una tercera secció

d'activitat que també destaca a la comarca de l'Horta Nord és la pròpia de les “activitats administratives i serveis auxiliars”, amb una mica més de 9%, i que, en comparació, és superior a la província de València (7,12%) i a la Comunitat Valenciana (6,45%).

Així, vistes les seccions d'activitat que representen un major pes relatiu a la comarca de l'Horta Nord, també hem de referir-nos a aquelles on el seu pes és inferior. Tres d'elles són les més significatives. D'una banda, “activitats sanitàries i de serveis socials”: el percentatge de població ocupada en aquesta secció d'activitat a la comarca de l'Horta Nord és del 3,81%. Si ho comparem amb la província de València i amb la Comunitat Valenciana (valors d'entorn al 8%), la diferència entre l'Horta Nord i la resta d'unitats territorials analitzades és de prop de cinc punts percentuals. Hi ha, per tant, un dèficit de població ocupada en aquesta activitat a la nostra comarca. En segon lloc, en la secció d'activitat “transport i emmagatzematge”, el percentatge en l'Horta Nord és del 4,15%, mentre que a la província estan prop del 6% i en la Comunitat Valenciana en un 5%. Finalment, però ja amb un pes relatiu menys significatiu, ens situem en la secció “Administració Pública i defensa; Seguretat Social obligatòria”. Els valors relatius a la comarca de l'Horta Nord estan lleugerament per damunt del 2%, mentre que a la província de València i en la Comunitat Valenciana són dos punts percentuals superiors.

EVOLUCIÓ DE LA DISTRIBUCIÓ DE LES PERSONES AFILIADES SEGONS SECCIÓ D'ACTIVITAT EN L'HORTA NORD (1) (2)											
CNAE09	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Var. 16-20	% s/total 2020
A. Agricultura, ramaderia, silvicultura i pesca	1.958	1.992	1.891	1.966	2.003	2.006	2.004	1.640	1.665	-16,87%	1,33%
B. Indústries extractives	5	0	0	26	29	49	41	46	41	41,38%	0,03%
C. Indústria manufacturera	17.975	16.820	17.230	17.760	18.086	19.291	20.499	22.288	20.089	11,07%	16,00%
D. Subministrament d'energia elèctrica, gas, vapor i aire condicionat	50	40	12	12	18	37	47	65	40	122,22%	0,03%
E. Subministrament d'aigua, activitats de sanejament, ges	534	547	580	593	377	413	456	451	512	35,81%	0,41%
F. Construcció	6.417	5.358	5.466	5.736	6.676	7.481	7.929	8.973	8.892	33,19%	7,08%
G. Comerç a l'engròs i al detall; reparació de vehicles de motor i motocicletes	29.400	28.407	28.775	29.593	30.430	32.740	33.554	35.213	35.266	15,89%	28,09%
H. Transport i emmagatzematge	4.447	4.228	4.240	4.353	4.532	4.962	5.039	5.010	5.207	14,89%	4,15%
I. Hostaleria	5.763	5.583	6.219	7.082	8.555	9.276	9.834	10.152	6.869	-19,71%	5,47%
J. Informació i comunicacions	3.020	2.505	2.229	2.281	2.412	2.615	3.524	3.772	3.986	65,26%	3,18%
K. Activitats financeres i d'assegurances	797	838	957	999	1.038	1.041	1.037	1.062	1.051	1,25%	0,84%
L. Activitats immobiliàries	487	448	507	548	604	652	712	775	771	27,65%	0,61%
M. Activitats professionals, científiques i tècniques	6.022	5.745	5.934	6.407	7.090	7.331	7.986	8.442	8.623	21,62%	6,87%
N. Activitats administratives i serveis auxiliars	9.269	10.053	10.846	10.100	9.655	8.989	10.030	11.227	11.295	16,99%	9,00%
O. Administració Pública i defensa; Seguretat Social obligatòria	2.833	2.600	2.795	2.758	2.759	3.110	3.220	2.852	2.946	6,78%	2,35%
P. Educació	6.403	5.958	6.540	6.747	7.003	7.373	7.698	7.851	7.555	7,88%	6,02%
Q. Activitats sanitàries i de serveis socials	3.512	3.387	3.314	3.652	3.407	4.014	4.197	4.703	4.787	40,50%	3,81%
R. Activitats artístiques, recreatives i d'entreteniment	1.321	1.256	1.431	1.206	1.290	1.467	1.462	1.496	1.368	6,05%	1,09%
S. Altres serveis	2.324	2.244	2.304	2.317	2.390	2.442	2.481	2.561	2.487	4,06%	1,98%
T. Activitats de les llars com a ocupadores de personal domèstic; activitats de les llars com a productores de béns i serveis per a ús propi	2.076	2.192	2.232	2.219	2.244	2.251	2.263	2.185	2.078	-7,40%	1,66%
Totals	104.613	100.201	103.502	106.355	110.598	117.540	124.013	130.764	125.528	13,50%	100,00%

(1) Les dades anuals corresponen al mes de setembre, a excepció de les dades de juny de 2020.

(2) Inclou les persones treballadores autònomes.

Taula 25. Evolució de la distribució de les persones afiliades al Règim General de la Seguretat Social segons secció d'activitat.

Elaboració pròpia. Font: Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball. Mes de referència: juny de 2020.

Si abans hem presentat la foto fixa per a l'II trimestre del 2020 respecte de les persones afiliades a la Seguretat Social segons secció d'activitat, ara exposem l'evolució d'aquestes afiliacions per al període 2012-2020. Una primera conclusió de les xifres presentades en la taula 25 és que s'ha produït un increment generalitzat de les afiliacions en les diferents seccions d'activitat econòmica fins a 2019, registrant-se un descens en 2020. **La disminució de les afiliacions entre setembre de 2019 i juny de 2020 afecta fonamentalment a l'hostaleria i la indústria manufacturera, que experimenten descensos de 3.283 i 2.199 afiliacions respectivament.** Segons les xifres, aquestes activitats es destacarien com les més colpejades pel SARS-CoV-2 a l'Horta Nord.

En termes evolutius existeixen diferències segons activitats. En la secció "Informació i comunicacions" va tindre lloc un descens en afiliacions en el període 2013-2016. No obstant això, aquesta activitat presenta una evolució positiva en 2016-2020, amb un augment del 65,26%. Aquest creixement, deduïm, és conseqüència del començament oficial de les emissions de la radiotelevisió autonòmica valenciana À punt (juny 2018). Altres activitats que presenten un creixement en el territori objecte d'estudi són "subministrament d'energia elèctrica, gas, vapor i aire condicionat", "indústria extractiva", "subministrament d'aigua, activitats de sanejament, gestió de

recursos i descontaminació”, “activitats sanitàries i de serveis socials”, “construcció” i “activitats immobiliàries”.

La secció d'activitat amb major nombre de persones afiliades al Règim General de la Seguretat Social en 2020 és “comerç majoritari i minoritari; reparació de vehicles de motor i motocicletes”, amb més del 28% (i un total de 35.266 persones afiliades). Aquest sector, a més, ha crescut notablement entre els anys 2016-2020, una mica més d'un 15%. La “indústria manufacturera” és la segona amb major nombre de persones afiliades a la comarca, representant un 16% respecte del total.

Ateses les seccions d'activitat ací referides, el creixement conjunt d'ambdues és de 6.839 persones afiliades en aquest període 2016-2020. Les altres seccions d'activitat amb major pes relatiu a la comarca de l'Horta Nord són les “activitats administratives i serveis auxiliars” (9%) i la “construcció” (7,08%). Si comparem la distribució a la comarca de l'Horta Nord segons secció d'activitat amb la província de València i amb la Comunitat Valenciana, aquestes activitats superen percentualment les dades provincials i els autonòmics, igual que succeeix amb “informació i comunicacions”, “activitats professionals, científiques i tècniques”, i “educació”. En canvi, altres seccions estan molt per davall, com per exemple, “agricultura, ramaderia, silvicultura i pesca” i “activitats sanitàries i de serveis socials”, entre altres.

Hem vist la distribució del pes relatiu segons seccions d'activitat, la qual cosa ens permet avançar com es distribueix segons el sector d'activitat. I així, observem que en els últims anys s'han produït canvis notoris respecte d'altres anys.

DISTRIBUCIÓ SECTORIAL DE LES PERSONES TREBALLADORES EN L'HORTA NORD (1)				
Sectors productius	1981	2012	2016	2020
Sector primari	12,40%	1,54%	1,78%	1,36%
Sector indústria	36,55%	18,06%	16,79%	15,95%
Sector construcció	12,20%	6,13%	6,04%	6,67%
Sector serveis	37,85%	74,27%	75,39%	76,02%

(1) Les dades anuals corresponen al mes de setembre, a excepció de les dades de maig de 2020.

Taula 26. Distribució de les persones treballadores a l'Horta Nord segons sector d'activitat.

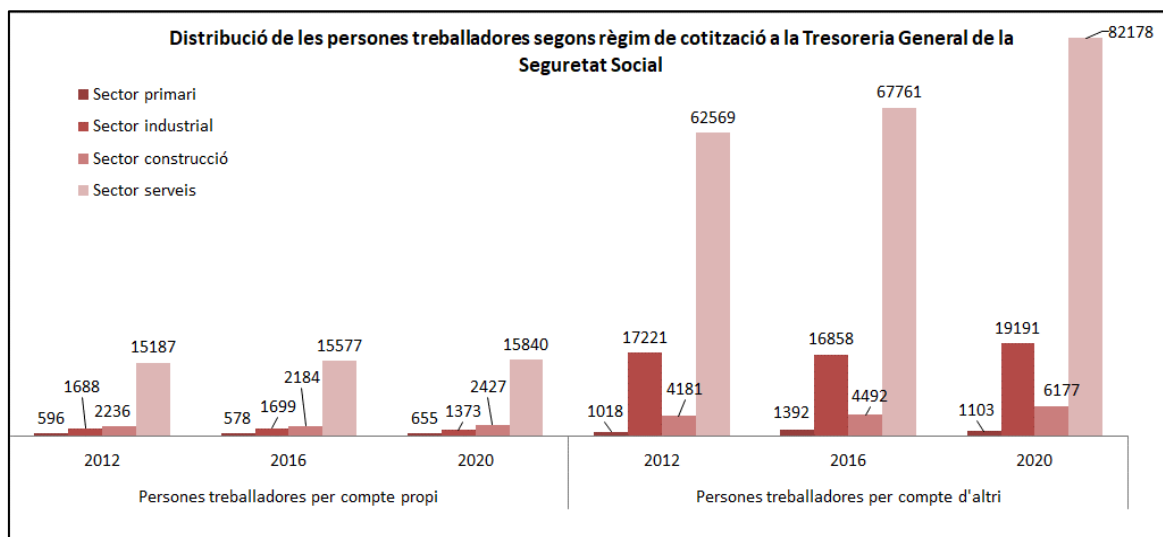
Elaboració pròpia. Font: TGSS. Mes de referència: maig de 2020.

En la taula 26 presentem la distribució percentual de persones treballadores en l'Horta Nord segons sectors, això és, fixant-nos en els sectors primari, indústria, construcció i serveis. En primer lloc, destaca la reducció dràstica del pes relatiu del sector primari, passant d'un 12,4% l'any 1981 a un escàs 1,36% l'any 2020. D'altra banda, el sector secundari mostra també una acusada tendència descendent, d'un 36,55% l'any 1981 a un 15,95% l'any 2020. Així, un potent sector industrial a la comarca s'ha vist reduït durant el transcurs de les dècades. En el cas del sector de la

construcció, veiem també una reducció respecte de l'any 1981, en el qual representava un 12,2% del pes relatiu del total de la comarca. Encara que no figure en la taula, és previsible que en l'etapa de bonança econòmica (1997-2007) el seu pes es vera incrementat, tenint en compte del boom immobiliari que es va deslligar en el conjunt del territori espanyol. No obstant això, a partir de la crisi econòmica el seu pes relatiu es va veure afectat i va arribar a suposen una mica més del 5% l'any 2013, per a créixer posteriorment de forma molt gradual. Finalment, el sector terciari és en el qual veiem els profunds canvis haguts a la comarca: d'un 37,85% l'any 1981 es transita fins a taxes del 75% en els anys 2012-2020. Per tant, ens trobem amb una comarca altament terciaritzada.

L'any 1981 el percentatge de persones treballadores ascendia en el sector serveis a un 37,85%, en el sector primari a un 12,4%, en el sector industrial a un 36,55% i en la construcció a un 12,2%. En 2020, el 76,02% de els/les treballadors/res es localitzen en el sector serveis.

En relació amb els sectors productius i el règim de cotització de les persones treballadores de l'Horta Nord, seguidament es recullen en la figura 8 aquestes variables i es comparen amb els exercicis 2012, 2016 i 2020, mostrant-se l'evolució dels últims 9 anys quant al repartiment de les persones treballadores de l'Horta Nord en atenció al sector i règim de cotització.

(1) Les dades anuals corresponen al mes de setembre, a excepció de les dades de maig de 2020

Figura 8. Distribució de les persones treballadores segons règim de cotització a la Tresoreria General de la Seguretat Social

Elaboració pròpia. Font: TGSS. Mes de referència: maig de 2020.

Atesa la distribució sectorial, observem que el sector serveis ha augmentat substancialment en els últims anys, arribant a un total de 98.018 treballadors/res en 2020. La transformació operada en l'àmbit econòmic i de les relacions laborals,

relacionada amb la terciarització de l'economia, situa en el sector serveis un percentatge molt elevat de treballadors/res, perquè en l'Horta Nord ocupa a prop de 3 de cada 4 treballadors/res en 2020.

El sector primari¹⁷ segons dades de la TGSS, augmenta lleugerament tant en persones treballadores per compte propi com per compte d'altri, passant de 1.614 treballadors/res en 2012 a 1.758 en 2020. Aquestes xifres posen de manifest que l'agricultura té un pes directe escàs en termes d'ocupació a l'Horta Nord (el pes sectorial és del 1,36% en 2020). Ha de considerar-se el poc atractiu que té l'agricultura per a les noves generacions, perquè aquestes s'incorporen al mercat laboral en altres sectors, especialment en el sector serveis, i en menor mesura en la indústria i en la construcció.

Pel que respecta al sector industrial, les seues xifres són estables entre 2012 i 2016 (18.909 i 18.557 persones treballadores respectivament); després percebem un creixement en el nombre de treballadors/res, fins a aconseguir un total de 20.564 persones treballadores en 2020. És necessari recalcar que aquest ascens no s'ha produït d'igual manera entre els treballadors per compte d'altri i per compte propi, ja que, en l'últim cas, continua apreciand-se una tendència a la baixa.

La construcció ha crescut en els últims anys. Després de la seua caiguda deguda a la crisi de 2008, el sector ha passat de 6.417 treballadors/res en 2012 a 8.604 treballadors/res en 2020, encara lluny de les xifres que presentava abans de la crisi econòmica.

El sector serveis recull al juny de 2020 a 98.018 persones treballadores, una xifra major que les 83.338 persones de 2016 i que les 77.756 de 2012, la qual cosa suposa que aquest segueix en expansió. Ha crescut el seu pes relatiu respecte dels altres sectors entre 2012 i 2020.

Per règim de cotització a la Seguretat Social, al juny de 2020 el 84,26% del total de persones treballadores de l'Horta Nord ho feia per compte d'altri, enfront del 81,87% de l'any 2016 i al 81,18% de l'any 2012.

¹⁷ La Llei 28/2011 de 22 de setembre, procedeix a la integració de els/les treballadors/res per compte d'altri del Règim Especial Agrari dins del Règim General de la Seguretat Social mitjançant la creació d'un Sistema Especial. En el mateix quedaran inclosos els/les treballadors/res per compte d'altri que figuren inclosos en el Règim Especial Agrari de la Seguretat Social el dia 31 de desembre de 2011, així com l'empresariat que preste els seus serveis. També quedaran integrats en el Règim General de la Seguretat Social els/les treballadors/res per compte d'altri que, en endavant, realitzen labors agràries, siguin pròpiament agrícoles, forestals o pecuàries o siguin complementàries o auxiliars de les mateixes en explotacions agràries, així com l'empresariat que preste els seus serveis.

2.1.2. Evolució de la població desocupada de l'Horta Nord

En l'evolució del nombre de persones inscrites¹⁸ com a demandants d'ocupació en LABORA Servei Valencià d'Ocupació i Formació, en els municipis que integren l'Horta Nord, observem un brusc **increment en el nombre de persones inscrites com a demandants d'ocupació en el període comprés entre desembre de 2007 i desembre de 2013**. Un període coincident amb la crisi econòmica (crisi econòmica). En aquest període el nombre de persones desocupades inscrites en les oficines de LABORA va créixer en 22.918, **situant-se aquesta xifra al desembre de 2013 en 33.748**. Des de llavors, es va produir un descens continuat fins a maig de 2019 (19.501 persones desocupades inscrites). Amb la irrupció del SARS-CoV-2, la desocupació ha crescut en 5.093 persones entre maig de 2019 i juny de 2020 (24.594 persones en situació de desocupació).

Entre maig de 2007 i juny de 2020, ha augmentat la desocupació en 13.764 persones desocupades en l'Horta Nord.

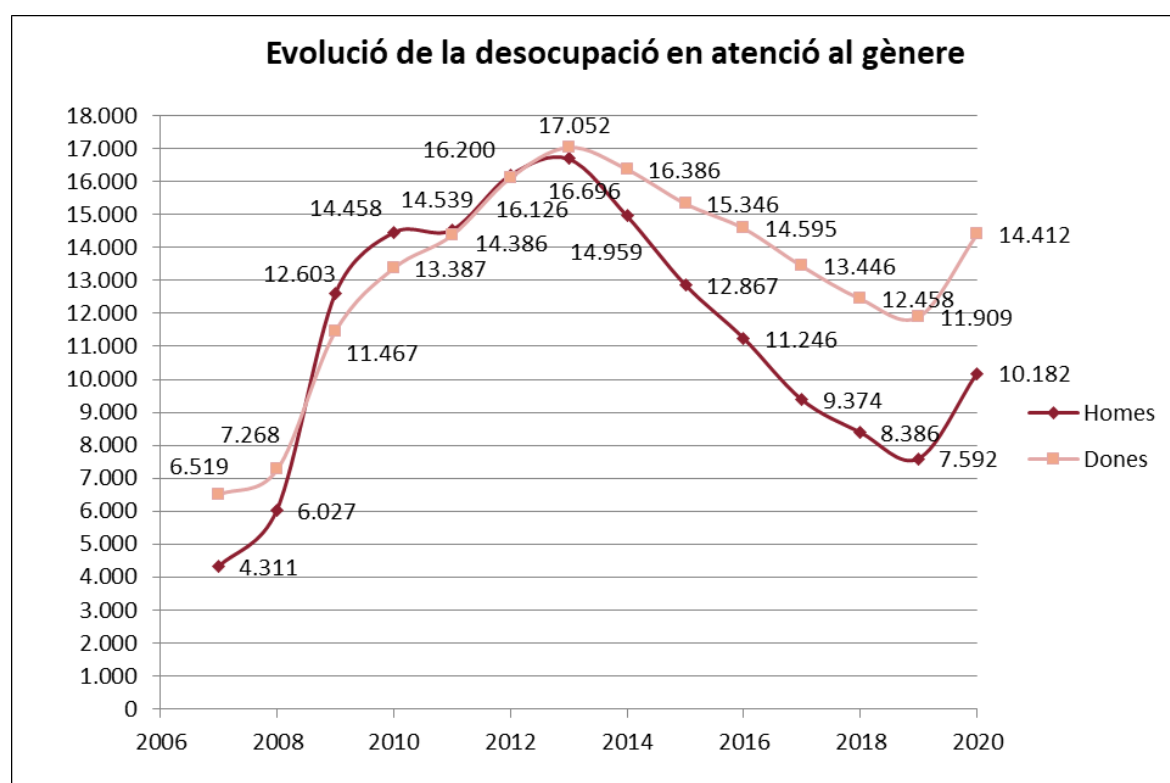

Figura 9. Evolució de la desocupació en atenció al gènere.

Elaboració pròpia. Font: LABORA. Mes de referència: maig; a excepció de les dades de juny de 2020.

En l'anàlisi de les persones desocupades inscrites en LABORA en atenció al

¹⁸ Tinga's en compte que existeix una part de la població activa desocupada que, per diferents motius, no acudeix als serveis públics d'ocupació i, per tant, no figura en aquesta estadística.

gènere, el primer que observem és que **la desocupació s'ha focalitzat en major mesura sobre les dones en els mesos de maig de 2007 i 2008, així com des de 2013 d'ara en avant**. És entre els mesos de maig de 2009 i maig de 2012 quan la desocupació s'ha concentrat majoritàriament entre els homes, degut en gran part al declivi del sector de la construcció, sector en el qual la presència masculina és majoritària.

Com hem dit, de 2013 a 2019 té lloc un descens continuat de les persones desocupades inscrites en LABORA, però són les dones les que presenten més dificultats a l'hora d'incorporar-se al mercat de treball. De fet, encara que hi ha hagut moments puntuals en els quals **les dones han representat un percentatge menor que els homes quant a les xifres de desocupació, és destacable que això succeeix en el període de major intensitat de la crisi, període en el qual va tindre lloc un major ajust salarial**.

A més, des de 2013, any a partir del qual les dones presenten xifres de desocupació superiors a les dels homes, fins a 2019, la diferència entre el nombre de dones i homes en situació de desocupació ha crescut de manera continuada. Si al maig de 2013 hi havia 17.052 dones desocupades i 16.696 homes desocupats, al maig de 2019 hi ha 11.909 dones desocupades i 7.592 homes desocupats, una diferència de 4.317 persones desocupades. Les dades de 2020 reflecteixen un lleuger decreixement d'aquesta bretxa, que passa a ser de 4.230 persones desocupades segons l'última dada.

PERSONES DESOCUPADES INSCRITES EN LABORA SEGONS EDAT (1)				
Rang	<25	25-44	>44	Total
Horta Nord 2020	12,07%	40,49%	47,45%	24.594
Horta Nord 2019	8,35%	39,28%	52,37%	19.937
Horta Nord 2018	8,45%	40,08%	51,47%	20.761
Horta Nord 2017	7,97%	41,66%	50,37%	22.464
Horta Nord 2016	7,17%	44,23%	48,60%	24.887
Horta Nord 2015	7,75%	46,49%	45,75%	27.873

(1) Les dades anuals corresponen al mes de setembre, a excepció de les dades de juny de 2020.

Taula 27. Persones desocupades inscrites en LABORA segons edat.

Elaboració pròpia. Font: LABORA.

En atenció a l'edat, el major nombre de persones desocupades inscrites en les oficines de LABORA el mes de juny de 2020 es troba en el rang comprés entre les persones majors de 44 anys, que representen el 47,45% de les persones desocupades (11.669 persones d'un total de 24.594 aturats/aturades). Si combinem edat i gènere, **el percentatge d'inscripcions més elevat es concentra entre les dones majors de 44 anys**, amb un 28,35% (6.972 aturades), mentre que els homes de la mateixa edat concentren un 19,1% de les inscripcions (4.697 aturats). En el rang d'edat de 25 a 44 anys, les dones concentren el 24,55% d'inscripcions (6.039 aturades), enfront del

15,93% d'inscripcions dels homes de la seua mateixa cohort d'edat (3.918 aturats). Per contra, **entre la joventut hi ha més desocupació masculina** (1.567 aturats) que femení (1.401 aturades).

PERSONES DESOCUPADES INSCRITES EN LABORA SEGONS EDAT I SEXE (1)							
Rang	<25		25-44		>44		Total
	D.	H.	D.	H.	D.	H.	
Horta Nord 2020	5,70%	6,37%	24,55%	15,93%	28,35%	19,10%	24.594
Horta Nord 2019	3,97%	4,37%	25,22%	14,05%	31,85%	20,53%	19.937
Horta Nord 2018	4,05%	4,40%	25,15%	14,93%	30,62%	20,84%	20.761
Horta Nord 2017	3,71%	4,26%	25,88%	15,78%	29,23%	21,14%	22.464
Horta Nord 2016	3,38%	3,79%	26,73%	17,50%	27,11%	21,48%	24.887
Horta Nord 2015	3,66%	4,09%	26,88%	19,61%	24,55%	21,21%	27.873

(1) Les dades anuals corresponen al mes de setembre, a excepció de les dades de juny de 2020.

Taula 28. Persones desocupades inscrites en LABORA segons edat i sexe.

Elaboració pròpia. Font: LABORA.

De manera merament indicativa, assenyalar que el mes de juny de 2020, en relació al rang de edat¹⁹ de la població demandant d'ocupació menor de 25 anys inscrita en les oficines de LABORA, els municipis del Puig de Santa Maria (15,05%), Vinalesa (14,89%) i Massamagrell (14,01%) són els que, en proporció, més persones registren enfront de municipis com Bonrepòs i Mirambell (9,97%), Meliana (10,37%) i La Pobla de Farnals (10,4%) que se situen per davall de la mitjana per al mateix rang d'edat (12,07%).

Parant atenció al rang d'edat entre 25 i 44 anys, els municipis que registren una major proporció de persones per damunt de la mitjana (40,49%) són Emperador (48,94%), Massalfassar (43,55%), i Paterna (42,52%), mentre que per davall de la mitjana destaquen Rocafort (33,33%), Almàssera (35,92%) i Moncada (36,72%).

En relació amb el rang d'edat de majors de 44 anys, els municipis que recullen una major proporció de persones inscrites en LABORA són Rocafort (54,32%), Moncada (51,52%) i Almàssera (51,46%), enfront de municipis com Emperador (40,43%), Vinalesa (42,98%) i Massalfassar (44,62%) que són els que presenten proporcions inferiors a la mitjana d'aquest rang (47,45%).

PERSONES DESOCUPADES INSCRITES EN LABORA PER SECTOR D'ACTIVITAT						
Horta Nord	Agricultura	Indústria	Construcció	Serveis	Sin Act. Econ.	Total
Persones desocupades	384	2.710	1.911	17.504	2.085	24.594
Percentatge	1,56%	11,02%	7,77%	71,17%	8,48%	

Taula 29. Persones desocupades inscrites en LABORA per sector d'activitat.

Elaboració pròpia. Font: LABORA. Mes de referència: juny de 2020.

¹⁹ A partir de 2013 LABORA va reduir els rangs d'edat de les persones inscrites com a demandants d'ocupació, per la qual cosa no és possible establir comparatives amb altres anualitats en rangs d'edat més extensos. Això també dificulta establir amb major precisió el percentatge de població desocupada inscrita en un espectre d'edat superior, llevat que s'agruparen en grups d'edat de menors i majors de 44 anys. En 2012 els rangs d'edat que es recollien eren els següents: < 20, 20 – 24, 25 – 29, 30 – 34, 35 – 39, 40 – 44, 45 – 49, 50 – 54, 55 – 59, > 59.

Respecte al seu sector d'activitat, les persones inscrites com a demandants d'ocupació en les oficines de LABORA el mes de juny de 2020 es localitzen principalment en el sector serveis, amb un total de 17.504, la qual cosa suposa un 71,17% del total de les persones inscrites com a demandants d'ocupació. Li segueix la indústria amb 2.710 persones desocupades inscrites (el 11,02%), i la construcció, amb 1.911 (el 7,77%). En últim lloc, l'agricultura compta amb 384 persones inscrites (el 1,56%).

PERSONES DESOCUPADES INSCRITES EN LABORA PER NIVELL D'ESTUDIS		
Horta Nord	Persones desocupades	Percentatge
Sense estudis	871	3,54%
Estudis primaris	539	2,19%
Estudis secundaris	16.322	66,37%
Formació professional (1)	110	0,45%
Batxiller	1.508	6,13%
Grau medi	1.720	6,99%
Grau superior	1.405	5,71%
Estudis universitaris	2.119	8,62%
Total		24.594

(1) Inclou: programes per a la formació i inserció laboral que no precisen titulació acadèmica de la 1ª etapa de secundària per a la seua realització; programes per a la formació i inserció laboral que precisen d'una titulació d'estudis secundaris de primera etapa per a la seua realització; ensenyaments per a la formació i inserció laboral que precisen d'una titulació d'estudis secundaris de 2ª etapa per a la seua realització; estudis oficials d'especialització professional.

Taula 30. Persones desocupades inscrites en LABORA segons nivell d'estudis.

Elaboració pròpia. Font: LABORA. Mes de referència: juny de 2020.

Pel que concerneix el **nivell acadèmic** de les persones desocupades inscrites en LABORA el mes de juny de 2020, 16.322 persones tenen estudis secundaris (el 66,37%). Es tracta de persones que presenten la primera etapa d'educació secundària amb o sense títol de graduat escolar o equivalent²⁰. Un total de 1.720 tenen formació professional de grau mitjà (el 6,99%), mentre que 1.405 persones tenen formació professional de grau superior (el 5,71%). D'altra banda, 2.119 persones tenen estudis universitaris (el 8,62%). Finalment, les persones desocupades sense estudis són 871 (el 3,54 %).

El perfil majoritari de les persones desocupades inscrites en les oficines de LABORA el mes de juny de 2020, ha sigut el d'una persona de sexe femení, major de 44 anys d'edat, amb un nivell acadèmic equivalent al d'estudis secundaris que busca ocupació en el sector serveis.

²⁰ Es tracta d'aquelles persones que no finalitzen 4t d'educació secundària obligatòria o, en generacions passades, estudis d'aqueix nivell acadèmic (graduats escolars).

2.1.3. Mercat de treball i gènere

A continuació, passem a analitzar la representació femenina en el mercat de treball de l'Horta Nord. Ja hem realitzat una sèrie d'anotacions respecte d'algunes característiques de l'ocupació femenina a la comarca, destacant la temporalitat i la parcialitat, dues mostres de la precarietat laboral.

El percentatge de dones treballadores afiliades en el Règim General de la Seguretat Social al setembre de 2012 era d'un 45,97% (37.464 afiliades), 8,06 punts percentuals inferior a l'afiliació dels homes, que era del 54,03% (44.030 afiliats). Aquesta situació desigual es repeteix fins a juny de 2020, moment en el qual el percentatge de dones treballadores afiliades a la seguretat social és del 42,92% (43.979 afiliades) enfront del 57,08% dels homes (58.488 afiliats). Tenint en compte les dades que figuren en la Taula 31, el pes de les dones afiliades al Règim General de la Seguretat Social va créixer entre el tercer trimestre de 2012 i el tercer trimestre de 2014: és quan les dones van tindre el major percentatge relatiu de representació en el mercat laboral durant el període analitzat (2012-2019), amb un 46,01% (37.282 afiliades) enfront dels 53,93% dels homes (43.648 afiliats). Des d'aqueix moment s'inicia una dinàmica de descens del pes relatiu de les dones afiliades al Règim General de la Seguretat Social, aconseguint la pitjor dada del període en 2020.

EVOLUCIÓ DE LES AFILIACIONS AL RÈGIM GENERAL DE LA SEGURETAT SOCIAL SEGONS SEXE (1)											
Municipis	2012			2016			2020			Var. 2012/2020	
	Total	D.	H.	Total	D.	H.	Total	D.	H.	D.	H.
Albalat dels Sorells	370	141	229	372	154	218	473	198	275	40,43%	20,09%
Alboraia	4.081	1.844	2.237	4.878	2.230	2.648	6.043	2.720	3.323	47,51%	48,55%
Albuixech	2.792	859	1.933	2.842	763	2.079	3.466	937	2.529	9,08%	30,83%
Alfara del Patriarca	389	181	208	341	157	184	393	166	227	-8,29%	9,13%
Almàssera	682	257	425	797	304	493	850	300	550	16,73%	29,41%
Bonrepòs i Mirambell	357	119	238	384	112	272	492	147	345	23,53%	44,96%
Burjassot	6.600	3.137	3.463	5.144	2.763	2.381	6.280	3.239	3.041	3,25%	-12,19%
Emperador	29	13	16	16	9	7	27	10	17	-23,08%	6,25%
Foios	1.006	300	706	1.170	361	809	1.145	386	759	28,67%	7,51%
Godella	2.746	1.392	1.354	2.832	1.492	1.340	3.316	1.730	1.586	24,28%	17,13%
Massalfassar	1.212	378	834	1.176	359	817	1.664	474	1.190	25,40%	42,69%
Massamagrell	2.128	1.111	1.017	2.259	1.132	1.127	2.595	1.225	1.370	10,26%	34,71%
Meliana	1.481	666	815	1.400	631	769	1.602	711	891	6,76%	9,33%
Moncada	4.259	1.891	2.368	4.282	1.902	2.380	4.757	2.142	2.615	13,27%	10,43%
Museros	2.177	795	1.382	2.456	918	1.538	2.837	1.046	1.791	31,57%	29,59%
Paterna	29.916	13.526	16.390	36.064	15.508	20.556	41.926	17.112	24.814	26,51%	51,40%
Pobla de Farnals, La	911	390	521	1.032	471	561	1.275	560	715	43,59%	37,24%
Puig de Santa Maria, El	2.630	1.059	1.571	2.459	948	1.511	2.568	958	1.610	-9,54%	2,48%
Puçol	4.294	2.070	2.224	4.598	2.283	2.315	4.120	1.808	2.312	-12,66%	3,96%
Rafelbunyol	2.047	837	1.210	2.240	941	1.299	2.778	1.163	1.615	38,95%	33,47%
Rocafort	490	278	212	563	306	257	587	325	262	16,91%	23,58%
Tavernes Blanques	10.456	6.060	4.396	9.794	5.566	4.228	12.747	6.409	6.338	5,76%	44,18%
Vinlesa	441	160	281	480	176	304	526	213	313	33,13%	11,39%
Total	81.494	37.464	44.030	87.579	39.486	48.093	102.467	43.979	58.488	17,39%	32,84%
% s/Total		45,97%	54,03%		45,09%	54,91%		42,92%	57,08%		

(1) Les dades anuals corresponen al mes de setembre, a excepció de les dades de juny de 2020.

Taula 31. Evolució de les afiliacions al Règim General de la Seguretat Social segons sexe.

Elaboració pròpia. Font: LABORA.

Per a aprofundir en l'anàlisi, atenem l'evolució de les xifres totals de dones afiliades per municipi entre 2012 i 2020 en el Règim General de la Seguretat Social. **Les dones afiliades a l'Horta Nord han passat de 37.464 en 2012 a 43.979 en 2020**, una variació positiva del 17,39%, **mentre que els homes han passat de 44.516 en 2012 a 58.488 en 2020**, un creixement del 32,84 %.

L'augment de les dones afiliades ha sigut especialment significatiu a Alboraia (47,51%), La Pobla de Farnals (43,59%), Albalat dels Sorells (40,43%) i Rafelbunyol (38,95%) amb un increment superior al total comarcal (17,39%) en l'afiliació de les dones. En l'extrem contrari, trobem tres municipis que han perdut afiliacions durant aquest període: es tracta d'Emperador (-23,08%), Puçol (-12,66%) i Alfara del Patriarca (-8,29%).

Les dones i els homes presenten desigualtats en termes salarials²¹, així com en altres aspectes com en el nombre d'hores de treball, o en els seus reptes

²¹ Tal com publica la Comissió Europea

<https://www.inmujer.gob.es/publicacioneselectronicas/documentacion/Documentos/DE1460.pdf>

professionals. Totes aquestes desigualtats es transformen en obstacles per al ple desenvolupament personal i professional de les dones. En aquest sentit, el passat 14 d'octubre s'ha publicat el Reial decret 902/2020, de 13 d'octubre, d'igualtat retributiva entre dones i homes²². La llei garanteix que les dones no tinguin impediments per a accedir a un lloc de treball. No obstant això, aquesta igualtat “formal” no s'ha traslladat al mercat laboral, no s'ha convertit en una igualtat “real”.

Amb la finalitat de suprimir aquests obstacles és necessari l'abordatge de les seues causes, entre elles, la menor participació de les dones en el mercat laboral (taxes d'activitat i ocupació més baixes que en el cas dels homes), la major assumpció per les dones de tasques incardinades dins del treball reproductiu (entre elles el treball domèstic i de cures), un treball invisibilitzat i amb escassa valoració social, o la segregació ocupacional, tant horitzontal²³ (“sòl enganxós”) com vertical²⁴ (“sostre de cristall”). A més, aquesta desigualtat dona peu a altres conseqüències negatives per a elles: una d'elles està relacionada amb majors diferències en les prestacions per desocupació entre homes i dones; una altra en la bretxa en les pensions, tenint en compte unes menors cotitzacions per l'acompliment dels seus llocs de treball, com per les interrupcions en les seues trajectòries laborals.

En l'actualitat, conseqüència del decret de l'estat d'alarma a partir de la crisi sanitària del SARS-CoV-2, la situació en relació amb les prestacions percebudes per les dones també s'ha vist afectada. I és que gran part de les empreses han hagut de recórrer a cessaments en la seua activitat productiva, temporals o definitius, la qual cosa s'ha traduït en acomiadaments de persones treballadores o en Expedients de Regulació Temporal d'Ocupació (ERTO). Això ha portat al fet que una part d'aquestes hagen rebut prestacions per desocupació, prestacions que són inferiors a les dels homes.

Un altre aspecte que cal portar a col·lació respecte de les conseqüències de la crisi sanitària derivada del SARS-CoV-2 és l'afectació que ha suposat per a les dones en aspectes com la conciliació de la vida laboral, familiar i personal, la violència de gènere o el repartiment de les tasques domèstiques i de cures entre homes i dones.

En primer lloc, una de les primeres mesures adoptades per diferents governs,

²² El RD 902/2020 estableix les mesures específiques per a fer efectiu el dret a la igualtat de tracte i a la no discriminació entre dones i homes en matèria retributiva, desenvolupant els mecanismes per a identificar i corregir la discriminació en aquest àmbit i lluitar contra la mateixa, promovent les condicions necessàries i remonent els obstacles existents.

²³ La segregació horitzontal (Anker, 1998) fa referència al fet que les dones s'aglutinen en activitats vinculades amb les tasques habitualment femenines segons la divisió sexual del treball (Barberá et al. 2011: 988).

²⁴ El sostre de cristall fa referència a la barrera imperceptible que impedeix que les dones puguin moure's dins de les jerarquies corporatives. (Morrison, White i Van Velsor, 1987).

entre ells l'espanyol, ha sigut el tancament dels centres educatius. I aquestes mesures han suposat un efecte diferencial en les dones, ja que són elles les que, en la seua major part, s'ocupen de l'atenció informal de les famílies, amb conseqüències negatives per a la seua trajectòria professional/laboral (Wenham, Smith i Morgan, 2020).

Sobre aquest tema, alguns/es informants clau manifesten els perjudicis que han portat aconseguisc el tancament d'escoles i continuar fent el seu treball remunerat.

“(...) ha sigut horrorós. Crec que és on s'ha vist realment la bretxa (...) continua existint el problema que la dona, malgrat tindre teletreball, s'ha hagut de preocupar de quasi tot el que tenia a veure amb l'educació i la cura de xiquets. I això ho ha evidenciat molt. Jo he fet una autoreflexió de tot el que ha passat i ens queda molt per fer.” (Regidora d'un municipi de la comarca de l'Horta Nord).

La mateixa informant clau posa l'accent en la desigual distribució de tasques en l'àmbit domèstic entre dones i homes, atés que:

“(...) les dones han continuat adoptant aqueix rol que sembla que va intrínsec encara en l'educació que hem rebut, i [les dones] s'han hagut de fer càrrec en quasi totes les ocasions, tant dels majors com dels menors.”

Aquesta afirmació és coincident amb diversos estudis (Muñoz i Pitxer, 2016; Martín Palomo, 2016; Jiménez i Moya, 2018), on es manifesta que té lloc una sort de “naturalització” de la cura atorgada a la dona pel simple fet de ser-ho.

Des de Atenció a la dona d'un municipi de la comarca es reafirmen en aquesta conclusió. Quant al repartiment de tasques en l'àmbit familiar, la situació ha sigut dispar. Preguntada per si hi ha hagut algun canvi en les parelles, ens diuen:

“Generalitzant moltíssim (...) jo crec que les dones estem com més predisposades a haver d'encarregar-nos sempre de tot. Però anem, des d'una visió històrica (...) És com que hem de poder amb tot, encara que treballem a casa, doncs també. Què estan els xiquets? perquè també ens encarreguem dels xiquets. Què cal fer qualsevol cosa? Doncs també.” (Espai dona, agent igualtat d'un municipi de la comarca de l'Horta Nord).

I sobre aquest tema, i com a via de solució per a la correcció d'aquestes desigualtats es posa l'accent en diversos aspectes. Un d'ells guardaria relació amb mesures que afavorisquen la conciliació de la vida laboral, familiar i personal, i que una part dels mateixos s'ha aconseguit a través de la posada en funcionament de manera forçada del teletreball o treball a distància, que veurem en un altre apartat. Però també incideixen en uns altres com en la necessitat d'una major sensibilització,

de campanyes destinades a sensibilitzar a la ciutadania sobre la necessitat de la corresponsabilitat de dones i homes en el treball domèstic i de cures, o en l'educació en aquesta matèria des d'edats primerenques. Algun informant clau sí que fa referència a la conversió del treball domèstic i de cures en termes salarials, amb la finalitat de visibilitzar aquest treball i concedir-li una major valoració social. Això és, salaritzar o monetitzar aquest treball domèstic i de cures efectuat per les dones en la unitat familiar.

Respecte de la violència de gènere, la situació de les dones s'ha vist agreujada per la tensió deguda al confinament (Solanes, 2020).

Així ho manifesta una de les informants clau entrevistades. Segons ella, en aquesta etapa de confinament sembla que no hi ha hagut un augment dels feminicidis, però sí un ascens de la violència contra les dones. Aquesta violència domèstica no sols s'ha dirigit contra les dones sinó també contra els/les fills/es. A més, una part de les dones en aquesta situació, i anticipant què podria ocórrer en una fase de confinament estricte, van optar per eixir de les seues residències habituals i buscar “refugi” en altres llocs, siga en llars d'altres membres de la seua família o d'amistats, o acudint a algunes de les solucions oferides per les Administracions Públiques.

El mateix succeeix amb una altra informant privilegiada, que afirma que sí que hi ha hagut més violència, enfront de la qual han hagut d'adoptar mesures tendents a evitar nefastes conseqüències:

“(…) sí que és veritat que hem hagut de reforçar la presència de cossos de seguretat en les zones en les quals estan aqueixes cases (...) en el moment del confinament hi ha hagut més dites i més preocupació. Hi ha hagut més violència.” (Regidora d'un municipi de la comarca de l'Horta Nord).

Sobre aquest punt, prossegueix, en el moment del confinament més estricte, i durant el qual la parella convivia sota un mateix sostre, la persona en risc no podia contactar amb les autoritats competents. No obstant això, gràcies a l'actuació de els/les veïns/es, s'ha pogut solucionar la situació, perquè van ser aquests/es els qui van contactar amb les autoritats corresponents i acudien les forces i cossos de seguretat del Estat²⁵.

Referent a això, i des d'un *Espai dona* de la comarca, declaren que:

“(…) hi ha hagut un repunt [de la violència de gènere] i sobretot la gravetat. És a

²⁵ La Generalitat Valenciana, preveient aquestes possibilitats, va publicar una guia d'actuació per a dones que estigueren patint violència de gènere en situació de permanència domiciliària derivada de l'estat d'alarma. Vegeu <http://sinmaltrato.gva.es/va/> (última visita, 13/07/2020).

dir, les dones que han arribat, que arriben ara, estan completament anul·lades. Ha pujat moltíssim la violència, les vint-i-quatre hores. Llavors, sí s'ha agreujat (...) han eixit casos de violència que abans no s'estaven manifestant perquè d'alguna forma no intentaven coincidir (...) per descomptat les dones ho han passat molt, molt malament, i està molt «tocades» psicològicament. Estan molt anul·lades.”

En conjunt, podem dir que les dones afronten una situació més desfavorable que els homes, ja no sols en el mercat laboral, sinó en altres aspectes com en el repartiment de les tasques domèstiques i de cures o en violència patida pels seus agressors. Són un conjunt de desigualtats estructurals que s'han vist accentuades en moments de crisi.

- ***El treball de les dones per compte propi***

La presència de les dones en el treball autònom s'ha incrementat entre 2012 i 2020. Així, en 2020 hi ha un 14,16% de treballadores autònomes més que en 2012 (de 6.375 treballadores autònomes en 2012 a 7.278 en 2020). Mentre que per als homes, aquest creixement ha sigut del 3,02% (de 12.572 treballadors autònoms en 2012 a 12.952 en 2020).

Moltes dones de l'Horta Nord opten per l'autoocupació com a eixida professional²⁶, en part a causa de les escasses possibilitats d'aconseguir un treball per compte d'altri. No obstant això, en 2020, el percentatge de dones treballadores autònomes sobre el total ascendeix al 35,98%, i el d'homes treballadors autònoms al 64,02%.

²⁶ De fet, els serveis en matèria d'atenció a persones emprenedores de Pactem Nord, venen atenent més dones que a homes. En els últims 5 anys han sigut ateses un 57,1% dones, enfront d'un 42,9% d'homes.

RÈGIM ESPECIAL DE PERSONES TREBALLADORES AUTÒNOMES (1)								
Municipis	2012			2020			Var. 2012/2020	
	Total	D.	H.	Total	D.	H.	D.	H.
Albalat dels Sorells	287	89	198	271	82	189	-7,87%	-4,55%
Alboraia	1.635	550	1.085	1.850	656	1.194	19,27%	10,05%
Albuixech	280	89	191	268	89	179	0,00%	-6,28%
Alfara del Patriarca	198	70	128	203	67	136	-4,29%	6,25%
Almàssera	465	145	320	463	147	316	1,38%	-1,25%
Bonrepòs i Mirambell	229	70	159	249	76	173	8,57%	8,81%
Burjassot	2.114	671	1.443	2.172	764	1.408	13,86%	-2,43%
Emperador	31	15	16	42	12	30	-20,00%	87,50%
Foios	495	176	319	499	170	329	-3,41%	3,13%
Godella	1.073	379	694	1.093	420	673	10,82%	-3,03%
Massalfassar	147	56	91	173	72	101	28,57%	10,99%
Massamagrell	948	315	633	969	358	611	13,65%	-3,48%
Meliana	806	254	552	797	263	534	3,54%	-3,26%
Moncada	1.313	419	894	1.326	443	883	5,73%	-1,23%
Museros	374	139	235	421	152	269	9,35%	14,47%
Paterna	4.080	1.358	2.722	4.778	1.766	3.012	30,04%	10,65%
Pobla de Farnals, La	533	188	345	578	212	366	12,77%	6,09%
Puig de Santa Maria, El	657	248	409	633	244	389	-1,61%	-4,89%
Puçol	1.303	461	842	1.340	519	821	12,58%	-2,49%
Rafelbunyol	644	214	430	644	220	424	2,80%	-1,40%
Rocafort	654	244	410	749	301	448	23,36%	9,27%
Tavernes Blanques	489	153	336	517	176	341	15,03%	1,49%
Vinalsea	192	72	120	195	69	126	-4,17%	5,00%
Total	18.947	6.375	12.572	20.230	7.278	12.952	14,16%	3,02%
% s/Total	s/Total	33,65%	66,35%	S/Total	35,98%	64,02%		

(1) Les dades anuals corresponen al mes de setembre, a excepció de les dades de juny de 2020.

Taula 32. Distribució d'homes i dones en el règim especial de persones treballadores autònomes. Variació 2012/2020.

Elaboració pròpia. Font: LABORA.

Les dificultats per a accedir al mercat de treball de les dones, la conciliació de la vida laboral, familiar i personal, i la situació econòmica podrien ser alguns dels factors que expliquen l'increment de la presència femenina en el treball autònom.

Els municipis de l'Horta Nord que han experimentat un major creixement en el nombre de treballadores autònomes entre 2012 i 2020 són Paterna (30,04%), Massalfassar (28,57%), Rocafort (23,36%) i Alboraia (19,27%). En el pol oposat trobem els municipis d'Emperador (-20%), Albalat dels Sorells (-7,87%), Alfara del Patriarca (-4,29%), Vinalsea (-4,17%), Foios (-3,41%) i El Puig de Santa Maria (-1,61%), municipis en els quals no sols no s'ha incrementat el nombre de dones afiliades al RETA, sinó que s'ha produït un decreixement.

Encara hui, no existeix una corresponsabilitat compartida entre homes i dones en els treballs domèstics i remunerats.

2.1.4. Formació i qualificació professional: Joves i inserció laboral

El nivell educacional és un aspecte bàsic en un territori pel seu impacte en el desenvolupament dels àmbits que componen la societat: econòmic i empresarial, social i laboral, polític i cultural, etc.

Per tant, l'educació i la formació són actius que determinen les competències que posseeix la societat i que determina el nivell social, cultural, econòmic i polític del territori. És important destacar que **en l'Horta Nord, més de 50.000 persones aconseguixen únicament el nivell primari educatiu, de les quals una mica més de 22.000 són analfabetes o sense estudis**. D'aquestes, 13.455 són dones i 8.960 són homes, per la qual cosa existeixen diferències significatives entre gènere. També hem vist que les dones tenen una major presència entre les persones amb estudis universitaris finalitzats i en titulacions universitàries de caràcter tècnic (veure taula 33).

El baix nivell formatiu en la nostra societat és degut, entre altres consideracions, al fet que no es disposa d'un reconeixement formal de competències professionals basat en la pràctica professional. Segons el *Pla de Modernització de la Formació Professional* (2020c: 11):

“Del total dels quasi 23 milions d'espanyols que conformen la població activa del nostre país, 11.043.300 persones, l'equivalent a un 48,02% té un nivell de formació que no els capacita professionalment. Per contra, 11.951.000 tenen estudis que els confereixen una acreditació per a l'exercici d'una professió. (...) Estem parlant, per tant, que un 48,02% de la nostra força treballadora, malgrat ser amb tota seguretat molt bons professionals en el seu àmbit, manca de qualsevol acreditació professional.

NIVELL D'ESTUDIS DE LA POBLACIÓ RESIDENT EN L'HORTA NORD PER SEXE					
Detall del nivell d'estudis	Total	D.	%	H.	%
Persones analfabetes	3.830	2.735	71,41 %	1.100	28,72 %
Persones sense estudis	18.580	10.720	57,70 %	7.860	42,30 %
Persones amb 5 anys d'escola (1)	31.805	16.475	51,80 %	15.330	48,20 %
ESO, EGB o Batxiller Elemental (2)	69.510	32.815	47,21 %	36.695	52,79 %
Batxiller, COU, PREU	30.630	14.880	48,58 %	15.750	51,42 %
FP Gº medi, FP I, certificat de l'E.O.I.	17.445	8.870	50,85 %	8.575	49,15 %
FP Gº superior, FP II, Mestratges	17.530	8.445	48,17 %	9.085	51,83 %
Diplomatura universitària	17.055	10.010	58,69 %	7.045	41,31 %
Grau universitari o similar	3.820	1.960	51,31 %	1.860	48,69 %
Llicenciatura universitària	22.420	11.760	52,45 %	10.660	47,55 %
Màster oficial universitari (3)	3.130	1.495	47,76 %	1.635	52,24 %
Doctorat	1.945	780	40,10 %	1.160	59,64 %
Total	237.700	120.945	50,88 %	116.755	49,12 %

(1) Persones que van anar a escola 5 anys o més però no van arribar a l'últim curs d'ESO, EGB o Batxiller Elemental.

(2) Persones que van arribar a l'últim curs d'ESO, EGB o Batxiller Elemental o tenen el Certificat d'Escolaritat o d'estudis primaris.

(3) Màster oficial universitari (a partir de 2006), especialitats mèdiques o anàlogues.

Taula 33. Nivell d'estudis de la població resident a l'Horta Nord per sexe.

Elaboració pròpia. Font: INE. Censos de Població i Habitatges 2011.

També és significatiu el mapa d'estudis completats per part de les persones que han estudiat i resideixen en l'Horta Nord respecte a les especialitats triades (any 2011). S'observa una clara segmentació per gènere. Així, hi ha estudis amb sobrerepresentació femenina, associats a l'educació i a la salut i els serveis socials. Això condicionarà la feminització laboral d'aquests llocs de treball. Mentrestant, hi ha altres estudis amb sobrerepresentació masculina: ciències i informàtica (67,5% d'homes enfront d'un 32,4% de dones), arquitectura, construcció i formacions tècniques i industrials (amb 10.625 homes, enfront de 1.590 dones).

És evident la relació existent entre mercat de treball i el sistema educatiu. “Les dades de l'evolució de l'ocupació en aquests últims anys de crisi econòmica han posat novament de relleu la correlació entre fracàs escolar o baixos nivells formatius i risc de pèrdua d'ocupació. I també aquests temps de crisi que han posat en relleu les febleses d'un sistema productiu, amb fragilitat de l'ocupació i baixos nivells de productivitat, ens mostren el paper clau de la millora del sistema educatiu en els canvis del model productiu (Peña, 2010)”.

En l'informe *Polítiques Públiques per a combatre la pobresa a Espanya 2017* emés pel Consell Econòmic i Social d'Espanya es posa de manifest que:

“(…) el nivell educatiu, a més de ser un element imprescindible en la igualtat d'oportunitats, constitueix una de les claus tant de l'ocupabilitat de la persona com del seu nivell d'ingressos laborals. L'educació és un recurs clau en l'estructura social i en les oportunitats vitals de les persones, de tal forma que els processos d'exclusió social no són aliens a les manques educatives. Per tant, l'educació és una variable que pot o bé reproduir la pobresa, o bé revertir-la. D'ací la necessitat de garantir l'accés i la permanència en l'educació a els/les menors més vulnerables perquè, en cas contrari, s'estarà perpetuant la seua exclusió social.”

En la taula 34 observem que el nivell d'estudis més estès entre la població ocupada a l'Horta Nord és la formació de segon grau. En coherència amb les activitats més representatives de la nostra comarca, el major nombre de persones ocupades es troba en les activitats del comerç, la indústria manufacturera, la construcció i el transport.

POBLACIÓ OCUPADA SEGONS ACTIVITAT I NIVELL D'ESTUDIS EN L'HORTA NORD						
Activitat de l'establiment	Persones analfabetes	Sense estudis	Primer grau	Segon grau	Tercer grau	Total
A - Agricultura, ramaderia, silvicultura i pesca	-	110	470	2.110	230	2.920
B - Indústries extractives	-	10*	20*	80*	15*	125
C - Indústria manufacturera	5*	160	1.335	11.315	2.745	15.560
D - Subministrament d'energia elèctrica, gas, vapor i aire condicionat	-	-	10*	325	205	540
E - Subministrament d'aigua, activitats de sanejament, gestió de residus i descontaminació	-	40*	95	375	190	705
F - Construcció	45*	275	990	5.645	1.290	8.250
G - Comerç majoritari i minoritari; reparació vehicles de motor i motocicletes	30*	260	1.360	13.770	2.530	17.950
H - Transport i emmagatzematge	-	210	535	4.770	750	6.265
I - Hostaleria	70*	175	755	4.505	950	6.455
J - Informació i comunicacions	10*	-	85*	1.190	1.685	2.965
K - Activitats financeres i de segurs	-	25*	45*	1.230	1.680	2.985
L - Activitats immobiliàries	-	-	25*	320	255	600
M - Activitats professionals, científiques i tècniques	-	-	115	1.510	3.835	5.460
N - Activitats administratives i serveis auxiliars	-	75	495	3.000	860	4.430
O - Adm. pública i defensa; Seguretat Social obligatòria	-	15*	180	4.170	3.515	7.880
P - Educació	-	30*	245	2.460	7.690	10.420
Q - Activitats sanitàries i de serveis socials	15*	55*	355	4.095	4.785	9.305
R - Activitats artístiques, recreatives i d'entreteniment	-	5*	75	1.190	515	1.785
S - Altres serveis	25*	50*	340	3.125	600	4.135
T - Activitats de les llars com a ocupadors de personal domèstic; activitats de les llars com a productors de béns i serveis per a ús propi	25*	115	455	1.730	255	2.580
U - Activitats d'organitzacions i organismes extraterritorials	-	-	20*	65*	30*	115
Total	215	1.610	8.010	66.980	34.605	111.425

*Amb una desviació de +/- 5 persones. S'observen lleus diferències en relació a la desagregació municipal, al no contemplar aquella informació municipal per a municipis de menys de 2.000 habitants. No es facilita informació per a cel·les amb menys de 10 registres sense elevar.

Taula 34. Població ocupada segons activitat i nivell d'estudis a l'Horta Nord.
Elaboració pròpia. Font: INE. Censos de Població i Habitatges 2011.

Quant a la taula 35 convé destacar que 69.230 persones treballadores estaven repartides entre les ocupacions relacionades amb els dígits 2, 3, 4 i 5, (62,13% del total de treballadors/res de l'Horta Nord). El pes del dígit 5 sobre la població ocupada és coherent amb el pes del sector de la restauració. D'altra banda, flama especialment l'atenció l'important pes del codi 2, perquè estem parlant de “tècnics i professionals científics i intel·lectuals”. De les 111.425 persones que estaven ocupades en 2011, 100.935 disposaven d'un segon o tercer grau d'estudis (66.980 i 34.605, respectivament).

POBLACIÓ OCUPADA SEGONS TIPUS D'OCUPACIÓ I NIVELL D'ESTUDIS EN L'HORTA NORD						
Ocupació a 1 dígit CNO11	Persones Analfabetes	Sense estudis	Primer grau	Segon grau	Tercer grau	Total
0 Ocupacions militars	-	-	30*	570	305	905
1 Directors/res i gerents	-	40*	260	2.555	2.990	5.840
2 Tècnics/Tècniques i professionals científics i intel·lectuals	10*	10*	10*	905	17.840	18.775
3 Tècnics/Tècniques; professionals de suport	-	65	640	9.430	4.135	14.265
4 Empleats/des comptables, administratius/ves i unes altres emprats/des d'oficina	-	55*	470	9.055	4.695	14.275
5 Treballadors/res dels serveis de restauració, personals, protecció i venedors	80*	350	1.905	16.840	2.740	21.915
6 Treballadors/res qualificats/des en el sector agrícola, ramader, forestal i pesquer	-	30*	315	1.355	200	1.895
7 Artesans/es i treballadors/res qualificats/des de les indústries manufactureres i la construcció (excepte operadors d'instal·lacions i maquinària)	50*	345	1.605	10.710	610	13.325
8 Operadors/res d'instal·lacions i maquinària, i muntadors/res	-	110	980	6.720	345	8.160
9 Ocupacions elementals ²⁷	75	610	1.795	8.840	745	12.070
Total	215	1.610	8.010	66.980	34.605	111.425

*Amb una desviació de +/- 5 persones. S'observen lleus diferències en relació a la desagregació municipal, al no contemplar aquella informació municipal per a municipis de menys de 2.000 habitants. Addicionalment, no es facilita informació per a aquelles cel·les obtingudes amb menys de 10 registres sense elevar.

Taula 35. Població ocupada segons tipus d'ocupació i nivell d'estudis en l'Horta Nord.

Elaboració pròpia. Font: INE. Censos de Població i Habitatges 2011.

Si atenem el nivell d'estudis d'un sector més ampli de la població, queda patent que la població amb un nivell d'estudis de segon grau és majoritària dins del conjunt. A més, s'observa una quantitat rellevant de persones analfabetes o sense estudis.

²⁷ Aquest grup comprén les ocupacions l'acompliment de tasques de les quals requereix els coneixements i l'experiència necessaris per a fer tasques generalment senzilles i rutinàries, realitzades amb l'ajuda d'eines manuals, i per a les quals es precisa a vegades d'un esforç físic considerable i, excepte estranyes excepcions, escassa iniciativa. Les seues tasques consisteixen a executar tasques simples relacionades amb la mineria, l'agricultura o la pesca, la indústria manufacturera i la construcció, així com realitzar labors de neteja i assistència domèstica o el repartiment de publicitat o premsa al carrer. S'han diferenciat dos grups principals: un per a treballadors/res no qualificats/des en serveis (excepte transports) i altres peons de l'agricultura, pesca, construcció, indústries manufactureres i transports.

POBLACIÓ DE L'HORTA NORD SEGONS LA SEUA RELACIÓ AMB L'ACTIVITAT ECONÒMICA I ESTUDIS						
Relació amb l'activitat	Total	Persones analfabetes	Sense estudis	Primer grau	Segon grau	Tercer grau
Persona Ocupada a temps complet	93.420	155	1.125	6.260	55.885	29.990
Persona Ocupada a temps parcial	18.010	65*	485	1.750	11.095	4.615
Persona Parada que ha treballat abans	42.875	235	1.230	6.240	28.575	6.590
Persona Parada buscant primera ocupació	6.365	25*	135	1.005	3.840	1.360
Persona amb invalidesa permanent	3.785	240	495	740	2.030	280
Persona jubilada, prejubilada, pensionista o rendista	46.910	2.610	13.405	11.955	15.955	2.990
Estudiants	12.035	20*	95*	815	9.665	1.440
Altra situació	14.295	485	1.605	3.035	8.065	1.105
Total	237.700	3.830	18.580	31.805	135.110	48.370

*Amb una desviació de +/- 5 persones. S'observen lleus diferències en relació a la desagregació municipal, al no contemplar aquella informació municipal per a municipis de menys de 2.000 habitants. Addicionalment, no es facilita informació per a aquelles cel·les obtingudes amb menys de 10 registres sense elevar.

Taula 36. Població de l'Horta Nord segons la seua relació amb l'activitat econòmica i estudis.

Elaboració pròpia. Font: INE. Censos de Població i Habitatges 2011.

Portem a col·lació les manifestacions d'algunes experts/es entrevistats/des per a aquest estudi respecte dels perfils demandats per les empreses. Aquests/as han indicat que hauria d'existir una major relació entre les empreses (o el teixit productiu) i la Formació Professional, així com amb la Universitat. Opinen que les empreses no ofereixen a les seues treballadores/és eines que permeten el seu desenvolupament professional i no hi ha un bon ajust entre els llocs oferits i el personal qualificat que ocupa posats amb menors exigències formatives, derivant-se així una **sobrequalificació en el mercat laboral**. Els informants clau indiquen que **l'etapa educativa amb major dèficit en el mercat laboral és la formació professional**. Aquest tipus de formació ha rebut menor atenció que altres etapes educatives, quedant relegada durant molt de temps a un segon pla en el debat sobre el sistema formatiu, situació molt diferent la que trobem en altres països de la Unió Europea on situen la Formació Professional com una de les millors vies per a adquirir les competències que demanda el mercat laboral (Generalitat Valenciana, 2017).

Segons l'informe de la CE, la formació professional aquesta subestimada al nostre país malgrat els resultats favorables en ocupabilitat que presenta. Les dades ho avalen: la desocupació es redueix del 32% al 7,3% en el cas de les i els joves amb un diploma de formació professional. Un motiu que es planteja com a conseqüència és la falta d'informació sobre les oportunitats que ofereixen els programes de formació professional en termes d'ocupació.²⁸

²⁸ https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european_semester_country-report-spain_es.pdf (última visita, 24/09/2020).

El sistema de Formació Professional es divideix en dos subsistemes de formació. D'una banda, trobem la Formació Professional del sistema educatiu que correspon als cicles formatius de Formació Professional; per un altre, la Formació Professional per a l'Ocupació amb els seus certificats de professionalitat. Tots dos disposen com a base el Catàleg de Qualificacions Professionals, que és l'instrument del Sistema Nacional de Qualificacions i Formació Professional, el qual ordena les qualificacions professionals identificades en/pel sistema productiu.

Actualment el Catàleg està format per un total de 669 qualificacions i 2.250 unitats de competència²⁹. Del total de qualificacions, un 50% estan incorporades a titulacions de Formació Professional, un 85% a Certificats de Professionalitat i un 9% no s'ha incorporat a cap acció formativa.

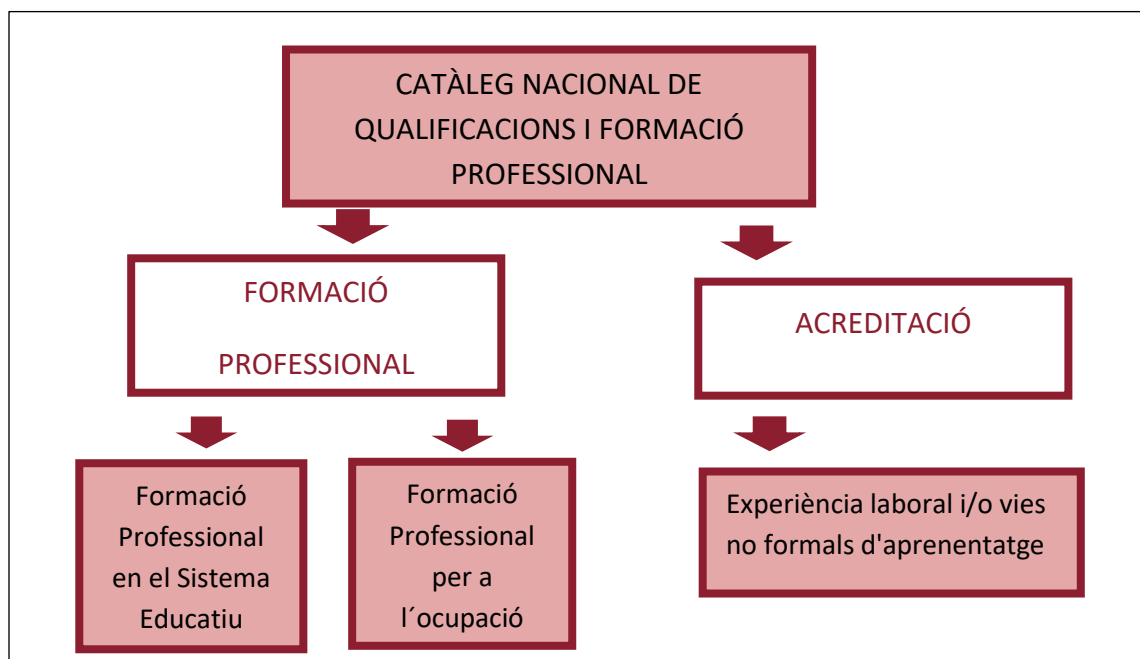

Figura 10. Elements del sistema de qualificacions i Formació Professional.
Elaboració pròpia.

D'acord amb la Llei orgànica 5/2002, de les Qualificacions i de la Formació Professional, el Sistema Nacional de Qualificacions i Formació Professional està format per 4 instruments: 1) El Catàleg Nacional de Qualificacions Professionals, que ordena les competències apropiades per a l'exercici professional que continuen susceptibles de reconeixement, formació i acreditació, 2) Un procediment de reconeixement, avaluació, acreditació i registre de les qualificacions professionals adquirides per vies diferents a l'educació formal, 3) La informació i orientació en matèria de formació professional i ocupació, i 4) L'avaluació i millora de la qualitat del

²⁹ Segons última actualització del Catàleg Nacional de Qualificacions Professionals, publicat a l'octubre de 2020.

Sistema Nacional de Qualificacions i Formació Professional que proporcione l'oportuna informació sobre el funcionament d'aquest i sobre la seua adequació a les necessitats formatives individuals i a les del sistema productiu.

Cadascun dels elements del sistema ha comptat amb major o menor desenvolupament normatiu de caràcter bàsic, a partir del qual cada administració autonòmica, atesa la distribució competencial entre administracions, ha desenvolupat normativa pròpia.

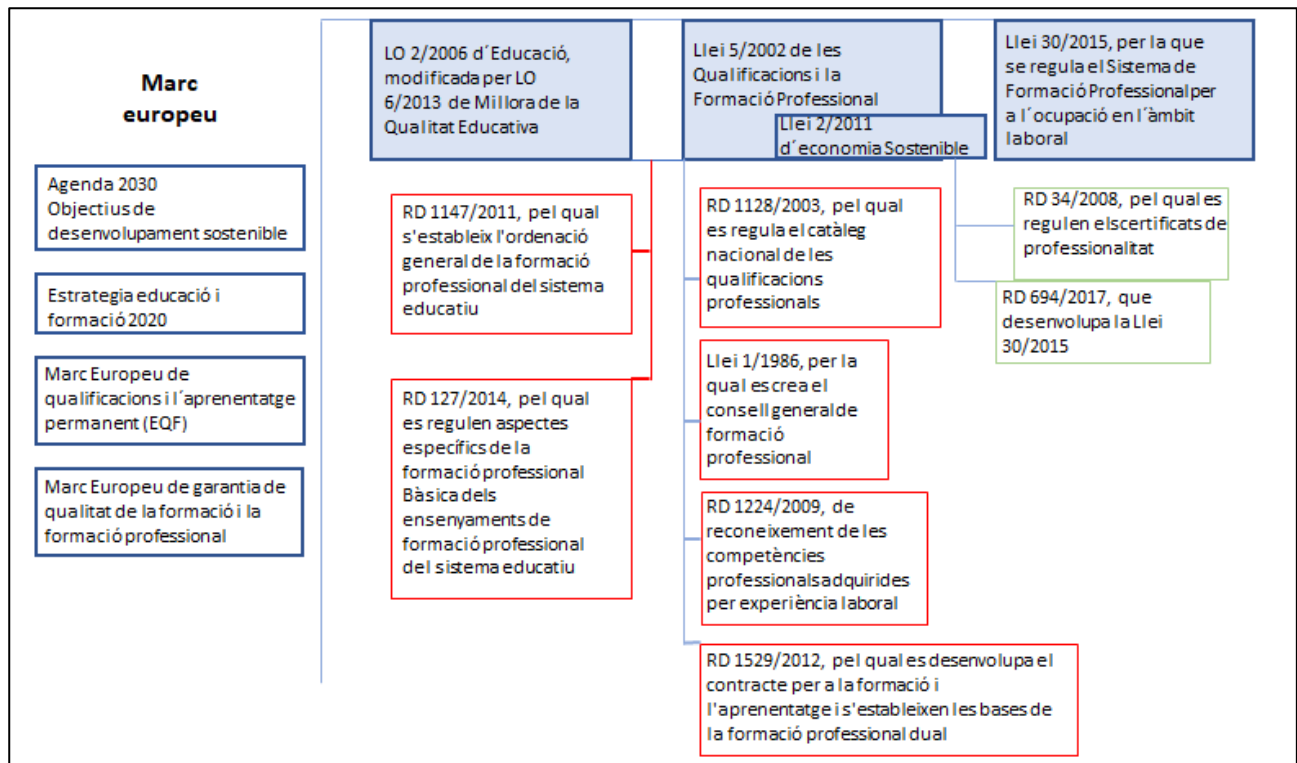

Figura 11. Marc normatiu bàsic de la Formació Professional

Font: I Pla Estratègic de Formació Professional

És necessari considerar la Formació Professional no sols com la institució que enllaça la funció orientadora, formadora i acreditadora de disciplines tècniques amb el món laboral, sinó també com una via que afavoreix l'adquisició de competències professionals a aquelles persones que no haurien obtingut formació més enllà de l'escolaritat obligatòria, contribuint a incrementar així la seua participació en el mercat laboral i, per tant, la inclusió i l'equitat social.

Per a actualitzar el model de Formació Professional és necessari parar atenció a la millora de la seua imatge i, així, impulsar el seu atractiu. Si s'incrementa el seu atractiu, les empreses estaran amb major disposició d'oferir un major nombre de llocs de treball amb condicions laborals més òptimes. Això incentiva als i les joves a encaminar-se en aquesta mena de formació. Un cercle virtuós que tindria com a base un canvi en la percepció de la Formació professional de la Societat, tal com apunta el

Centre Europeu per al Desenvolupament de la Formació Professional (CEDEFOP, 2010).

Segons l'estudi de CEDEFOP *Modernització de la formació professional* per a augmentar l'atractiu de la Formació professional:

“(…) és necessària una acció institucional, que diversifiqui l'oferta d'FP, òbriga itineraris per als alumnes menys capaços i opcions de retorn a l'ensenyament general, impulse la modularització i aplicació un sistema de garantia de la qualitat (CEDEFOP, 2010: 36)”.

Potenciar la Formació Professional i incrementar la qualitat de la mateixa pot ajudar a donar solució tant a la desocupació com a la formació dels nostres joves. D'igual forma, per a l'augment de la qualitat d'aquesta formació seria aconsellable persistir en la innovació i en un procés de transformació constant per a així, adaptar-se a les demandes de la nostra societat (Hermosilla i Senent, 2019).

Així, diversos/es experts/es ens remarquen la falta d'adequació i la necessitat de potenciar la Formació Professional:

“(…) l'actual Formació Professional que hi ha, normalment no els encaixa bé, el sistema de pràctiques, que són estades molt curtes, tampoc els encaixa, la grandària d'empresa espanyola molt xicoteta, tampoc facilita que la gent faci pràctiques.” (Un/a representant de l'Associació d'empreses del Polígon Industrial Font del Pitxer – ASIVALCO –)

Perquè l'adequació tinga lloc, **les empreses han d'incrementar la seua implicació en el sistema educatiu** i manifestar les demandes i necessitats que tenen, per la qual cosa és de vital importància que les relacions entre instituts i empreses siguin més pròximes i estretes, des de models estables de participació a través dels consells escolars o altres instàncies.

Des del punt de vista territorial, en la Comunitat Valenciana s'observen **desequilibris en l'oferta formativa**. Així, tenim que a les comarques de l'àrea metropolitana de València, Castelló i la conurbació d'Alacant-Elx, es concentren un major nombre de famílies professionals, a diferència del que succeeix en les zones amb menor densitat de població. En la Comunitat Valenciana, el major número d'alumnat es concentra en Administració i Gestió i Informàtica en tots els nivells de Formació Professional, com apunten alguns estudis. (Hermosilla i Senent, 2019)

Aquesta situació es replica en el cas de la comarca, afegint les famílies professionals d'Electricitat i electrònica i de Sanitat. Les xifres per al curs 2019-2020 les vam mostrar en la taula 37.

FAMÍLIES PROFESSIONALS EN L'HORTA NORD. CURS 2019-2020	
Família Professional	Total
Activitats físiques i esportives	4
Administració i Gestió	15
Agrària	2
Arts Gràfiques	1
Comerç i Marketing	2
Electricitat i Electrònica	20
Fabricació mecànica	3
Hostaleria i Turisme	8
Imatge personal	4
Imatge i so	7
Indústries alimentàries	1
Informàtica i comunicacions	13
Instal·lació i manteniment	2
Química	1
Sanitat	20
Serveis socioculturals i a la comunitat	7
Transport i manteniment de vehicles	7
Total	117

Taula 37. Famílies professionals en l'Horta Nord. Curs 2019-2020.
Elaboració Pròpia. Font: Generalitat Valenciana.

Cal esmentar que en els últims anys s'ha instaurat un nou tipus de formació que intenta compatibilitzar pràctiques i formació durant tot el curs acadèmic: la Formació Professional Dual, un sistema modern i nou al nostre país. Ara bé, és escàs el nombre de centres que l'imparteixen, tot i malgrat que la majoria dels centres estan satisfets amb el plantejament i desenvolupament d'aquesta Formació Professional Dual (Hermosilla i Senent, 2019: 16).

El Reial decret 1529/2012, de 8 de novembre, pel qual es desenvolupa el contracte per a la formació i l'aprenentatge i s'estableixen les bases de la formació professional dual, recull la regulació dels contractes per a la formació i l'aprenentatge, a més d'oferir una definició de les diferents **modalitats de Formació Professional Dual**. Són cinc les modalitats recollides:

- Formació exclusiva en centre formatiu.
- Formació amb participació de l'empresa.
- Formació en empresa autoritzada o acreditada i en centre de formació.
- Formació compartida entre el centre de formació i l'empresa.
- Formació exclusiva en l'empresa (art. 3.1).

Un aspecte d'interés referent a aquesta norma és la regulació dels aspectes laborals aplicables al contracte per a la formació i l'aprenentatge. Així, aquest tipus

de contracte es podrà celebrar amb treballadors/res majors de 16 i menors de 25 anys, que manquen de la qualificació professional obtinguda i reconeguda pel sistema de formació professional per a l'ocupació o el sistema educatiu. La seua jornada no pot realitzar-se a temps parcial, i el temps de treball no podrà ser superior al 75% durant el primer any o el 85% en el segon o tercer any. La jornada no superarà l'establida en el conveni col·lectiu o, en defecte d'això, la pròpia de la jornada màxima legal. El salari serà l'establert en el conveni col·lectiu i sense ser inferior al salari mínim interprofessional (en proporció al temps de treball efectiu). La duració mínima del contracte s'estableix en 1 any i la duració màxima en 3 anys, encara que amb certa flexibilitat com a conseqüència de necessitats organitzatives o productives de les empreses.

A nivell autonòmic, **en la Comunitat Valenciana es va sancionar el Decret 7/2013, de 14 de juny, del Consell, pel qual es regula la Formació Professional Dual.** Aquesta norma entén la Formació Professional Dual com la suma de les accions que tenen com a finalitat “proporcionar a l'alumnat una qualificació professional que combine la formació (...) en un centre educatiu amb l'activitat formativa en una empresa”. Amb això s'obtindria tant la implicació de l'empresa en el sistema educatiu com la millora de l'ocupabilitat o la inserció laboral i la contractació de l'alumnat (Exposició de Motius). Els objectius són:

- Adequar la formació de els/les treballadors/res a les necessitats de les empreses.
- Incrementar la vinculació i corresponsabilitat de les empreses i centres educatius, tant en formació inicial dels futurs professionals com en la formació permanent.
- Afavorir l'actualització dels dissenys curriculars i la transferència de coneixements entre empreses i centres educatius.
- Facilitar l'accés al mercat de treball a les persones amb una qualificació oficialment reconeguda.
- Incrementar les possibilitats d'inserció laboral de les persones en formació.
- Contribuir a reduir l'abandó escolar primerenc.
- Incrementar el nombre de persones que obtenen una qualificació oficialment reconeguda.

Així, **les persones a les quals es dirigeix aquesta formació són l'alumne/a matriculat/da en cicles formatius de grau mitjà o superior que simultaneja formació en el centre educatiu amb activitat a realitzar en l'empresa relacionades amb aquesta formació (art. 5.1).**

Si aquestes són les persones destinatàries, la norma també recull els requisits a complir per part de les empreses (art. 8), com per exemple, que tinguen centre de treball en la Comunitat Valenciana, que aquests centres on es realitzen les pràctiques formatives permeten el desenvolupament i garantia del programa de formació, o que estiguen al corrent del pagament de les obligacions amb la Seguretat Social.

Els agents socials no han sigut aliens a l'esdevenir de la Formació Professional Dual. En l'informe Proposades sobre Formació Professional Dual (2019), publicada per la Secretaria d'Ocupació i Qualificació Professional del sindicat CCOO figuren algunes crítiques sobre aquesta. Una d'elles és la densitat normativa i les diferents tipologies existents. Com a conseqüència d'això van augmentar les **crítiques al sistema** donades les diferents interpretacions existents. D'altra banda, reconeixen que les diferents reformes laborals (2010, 2011 i 2012) han donat peu a **desvirtuar el caràcter del contracte formatiu per a joves** al qual féiem esment. I és que amb aquestes reformes, i segons aquest Informe: a) s'ha ampliat el límit d'edat fins als 30 anys; b) s'ha facilitat la contractació a persones amb formació prèvia, amb la permissió de l'encadenament de contractes per a diferents ocupacions; c) s'ha incrementat la seua duració màxima sense que existisca vincle amb el programa de formació; d) s'ha ampliat la responsabilitat de les empreses en la formació, figurant requisits menys rigorosos, i/o e) s'ha eliminat l'obligatorietat de realitzar l'ESO quan no es dispose d'aquesta formació.

A més, aquest informe declara que, encara que s'apunte que una de les virtuts d'aquesta mena de formació fa referència a **la millor/major inserció de l'alumnat** en el mercat laboral, aquest fet **no s'ha pogut constatar** en cap mitjà oficial. En aquest document CCOO subratlla la necessitat que aquesta modalitat siga de qualitat i per a això, ha de dotar-se de major inversió i major compromís per part de les administracions educatives.

Les dades del Ministeri d'Educació i Formació Professional mostren que el percentatge d'alumnes que es decanten per aquesta modalitat és molt baix, ja que se situa per davall del 3%. Malgrat haver patit un lleuger increment de 2016-2017 al 2018-2019 (taula 38), aquest augment es produeix en termes absoluts, però no relatius, ja que aquesta pujada segueix la tònica de l'increment d'alumnat en el total de cicles formatius.

ALUMNAT EN ENSENYAMENTS DE FORMACIÓ PROFESSIONAL. CURS 2016-2017/2018-2019					
Tipologia		2016-2017		2018-2019	
		Total	Comunitat Valenciana	Total	Comunitat Valenciana
FP Bàsica	Dual	414	1	512	13
	N	69.528	10.783	73.810	11.551
	% D/N	0,60	0,01	0,69	0,11
CF FP Grau Medi	Dual	7.422	661	9.428	1.048
	N	337.708	41.759	344.449	41.631
	% D/N	2,20	1,58	2,74	2,52
CF FP Grau Superior	Dual	12.521	779	16.400	1.184
	N	371.840	42.714	406.577	44.197
	% D/N	3,37	1,82	4,03	2,68
Total	Dual	20.357	1.441	26.340	2.245
	N	779.076	95.256	824.836	97.379
	% D/N	2,61	1,51	3,19	2,31

Taula 38. Alumnat en ensenyaments de Formació Professional. Curs 2016-2017/2018-2019.

Elaboració Pròpia. Font: Estadística dels Ensenyaments no universitaris. Subdirecció General d'Estadística i Estudis del Ministeri d'Educació i Formació Professional.

Actualment, la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport planteja canvis en aquesta mena de modalitat amb l'objectiu d'incrementar el nombre d'alumnes que realitzen aquesta formació. Segons mitjans digitals (Europa Press, 9 juliol 2020), l'esborrany de l'orde de la FP Dual valenciana contempla la remuneració econòmica durant la formació en l'empresa, i aquesta no pot ser menor del 50% el primer any, del 70% el segon any i del 90% el tercer any del salari mínim interprofessional. Així mateix, en *Alcem-ens. Acord Social* (Generalitat Valenciana, 2020b) es fa patent la idea de desenvolupar un pla de prospectors/res per a la dinamització d'aquesta mena de formació.

Així, sobre aquesta modalitat formativa, alguna persona entrevistada destaca el seu paper pel fet d'incloure en el seu si no sols l'aspecte formatiu sinó també la inserció al lloc de treball. S'aprofundeix, al seu torn, en la necessitat que no supose costos rellevants a les famílies, per a evitar que existisca població que haja d'abandonar la formació:

“[La] FP dual té l'avantatge que facilita després la inserció, és a dir, millora la qualitat de la formació i després a més facilita la inserció, aqueixa seria l'aposta principal, però, així i tot, caldria estudiar molt bé el tema, o bé de les taxes, o bé de les beques i de les ajudes en formació professional.” (representant sindical USO-CV).

D'altra banda, algun actor estratègic també planteja la necessitat de territorialitzar la Formació Professional, això és, tractar de **adequar l'oferta formativa d'un territori a les necessitats existents** en ell, perquè d'aquesta manera

s'aconseguirà una major adequació entre ambdues. A més, prossegueix, considera que és de summe interés per a la seua consecució el fet que es produïska una participació àmplia de diversos actors interessats, amb la finalitat d'aconseguir l'adequació pretesa. Així, manifesta:

“L'Estat què és el que ha de fer? Una de les coses que ha de fer, [en] la formació (...) ho té que territorialitzar. (...) han de generar-se instruments per a territorialitzar-ho. (...) donar poder a la comarca de l'Horta Nord perquè tinga institucions formals i informals on se senten els centres de formació, experts, universitats, centres tecnològics, per descomptat les empreses, i les institucions en general, per a què? per a definir l'FP que fa falta, per exemple. I no un sistema on hi ha tres especialitats i són les mateixes per a tots i tal, i independentment del que hi haja en cada territori (...) Cal ser flexible amb tot això, cal ser flexible, perquè si no perquè estem sempre igual. Estem sempre igual, i això a vegades, avança molt lentament.” (Professor Universitat de València).

Aquestes propostes concorden amb les recomanacions de la Comissió Europea, que, vista la situació espanyola, amb una taxa de titulats/as superiors major que la mitjana de la Unió Europea i dificultats d'accés al mercat laboral per part d'aquesta part de la població, recomana augmentar la cooperació entre els ecosistemes de l'entramat empresarial i el sistema educatiu, adequant la formació al mercat laboral.³⁰

Entre les funcions assignades al sistema educatiu i formatiu, està la de millorar l'ocupabilitat de les persones i atorgar unes competències i habilitats, a més d'unes credencials a la població (“credencialismo fuerte”, Collins, 1978) per a poder optar a possibles ocupacions en el mercat laboral. Per tant, **la formació és un vehicle per a la inserció sociolaboral**. En aquest sentit, hem de fer referència al fet que la formació brinda a la població jove vies per a millorar la seua situació. Una situació marcada per una precarietat elevada, més si cap amb els negatius indicadors que assoten al col·lectiu. Un exemple el trobem en les altíssimes taxes de desocupació juvenil en la franja d'edat de 20 a 24 anys, que en la Comunitat Valenciana ascendeixen per a l'I trimestre de l'any 2020 a quasi el 28%, segons dades de l'Enquesta de Població Activa de l'INE. Malgrat ser unes taxes molt elevades, són millors que en anys pretèrits, atés que les mateixes han anat en descens bastant acusat des de l'any 2012, on superaven el 50% (destaca especialment l'any 2014, amb quasi el 60%).

³⁰http://www.mites.gob.es/ficheros/ministerio/sec_trabajo/analisis_mercado_trabajo/pnr/archivos/semestre2020/Recomendaciones-del-Consejo-a-Espaa-2020.pdf (última visita, 24/09/2020).

Davant la situació del SARS-CoV-2, l'Organització Internacional del Treball (d'ara en avant, **OIT**) va realitzar i va difondre una Enquesta Global sobre els/les joves i el SARS-CoV-2 (OIT, 2020). En aquesta enquesta han col·laborat 112 països i s'ha aconseguit una mostra de més 12.000 persones. Els resultats d'aquest qüestionari deixen constància de **els efectes negatius de la pandèmia**: a) un de cada sis joves, que correspon al 17,4%, ha deixat de treballar des de l'inici d'aquesta, augmentat al 23,1% en la cohort de 18 a 24 anys; b) el 45% ha patit una disminució dels ingressos en tindre una reducció d'hores del treball; i c) el 61% de les i els joves que van participar en l'enquesta van manifestar que es trobaven estudiant i s'han vist afectats/des per les mesures desenvolupades per a contindre el virus. Per tant, podem concloure que un gran nombre de persones joves han patit la interrupció de l'aprenentatge i una pèrdua d'ingressos, que pot provocar l'exclusió dels sistemes d'aprenentatge formals i informals provocant, així mateix, que la transició de la formació al treball es desenvolupe més lentament.

L'informe Joventut en risc: anàlisi de les conseqüències socioeconòmiques de la COVID-19 sobre la població jove a Espanya (López Oller, 2020) subratlla la **especial vulnerabilitat de la joventut davant els efectes de la crisi derivada de la irrupció del SARS-CoV-2 en el nostre Estat. El 72,1% de la població jove en situació d'ERTO compleix alguna de les següents característiques que la converteix en població ocupada amb ocupacions vulnerables** a curt termini: treballa amb contractes temporals en el sector privat, ha formalitzat contractes indefinits fa menys d'un any, és autònoma i/o posseeix únicament estudis secundaris obligatoris acabats. Aquesta dada contrasta amb el 53,4% de la població de 30 a 64 anys en situació d'ERTO que es troba en alguna d'aquestes situacions. D'altra banda, si es combina aquesta vulnerabilitat laboral amb la presència en els sectors no essencials (aquells que es van veure paralyzats amb durant l'estat d'alarma), el 41% de la població jove afectada per un ERTO treballa en ocupacions vulnerables i en sectors no essencials, enfront del 29% de la població entre 30 i 64 anys. Les xifres posen de manifest el greu risc de caure en situació de desocupació que corre el 41% de les persones joves afectades per un ERTO.

A més, en el primer trimestre de 2020, el 33% de la població jove ocupada treballava en el comerç i l'hostaleria (López Oller, 2020), dues dels sectors amb major possibilitat de veure's perjudicats com a conseqüència del SARS-CoV-2 segons alguns estudis (Anghel, Lacuesta i Regil, 2020). Com hem assenyalat anteriorment, la nostra anàlisi constata el descens de les afiliacions a la seguretat social en el sector hostaler de l'Horta Nord, prenent com a referència dades de juny de 2020.

El **Consell de la Joventut y el Institut Valencià** de la Joventut (2020) han realitzat

una **enquesta per a mesurar la percepció i l'impacte del SARS-CoV-2** en la Comunitat Valenciana. Els seus resultats apunten a la precarització de la situació de la joventut en el nostre territori. En ella, **el 64,9% dels i les joves participants valora la situació laboral de la joventut valenciana com a dolenta o molt dolenta** enfront d'un 1,4% que considera que és bona. Les dades mostren l'elevada proporció de joves (71,8%) que conviuen en la llar familiar. El percentatge és similar a les xifres prèvies a la crisi, però un 41,1% de les i els participants consideren que aquesta situació retardarà l'emancipació. Un dels efectes més notoris que ha patit el col·lectiu després de la pandèmia és la necessitat d'ajuda econòmica puntual per a afrontar despeses bàsiques, situació que ha patit el 38,3% de la mostra. Les dades publicades pel Consell Valencià de la Joventut i el Consell de la Joventut d'Espanya (2020) sobre emancipació, corresponents al quart trimestre de 2019, ofereixen una visió més àmplia sobre la situació autonòmica existent abans de la irrupció del SARS-CoV-2. Així, en aqueix moment la taxa d'emancipació de la població entre 16 i 29 anys era del 19%, sent major en el cas de les dones (24,2%) que en el dels homes (13,9%), mentre que per edat, l'emancipació era del 42% en la població de 25 a 29 anys i del 5,7% en la població menor de 25 anys.

Per a pal·liar els efectes del SARS-CoV-2 en l'àmbit laboral, les mesures més secundades per les i els joves en la present enquesta són: a) ajudes a l'ocupabilitat de la població jove (77,8%); b) formació per a adaptar el seu sector a la nova realitat (68,8%); i c) formació sobre les mesures de seguretat en el seu sector (67,8%).

Per a constatar l'especial vulnerabilitat de la població juvenil davant una situació de crisi, podem recórrer, a més, a l'Informe del Mercat de Treball dels Joves (SEPE, 2020) que analitza a nivell estatal l'evolució de la situació de la joventut en el mercat laboral entre 2007 i desembre de 2019. Una de les principals conclusions del document és que les persones menors de 30 anys són un dels col·lectius en els quals la situació econòmica travessada durant els últims anys ha repercutit amb major intensitat.

Segons aquest informe, els diferents col·lectius han tingut un comportament diferent quant a l'afiliació a la seguretat social entre 2007 i 2019, sent els joves els qui presenten les dades menys positives. La població menor de 30 anys i la població estrangera són els únics col·lectius que mostren un descens de les afiliacions en els anys analitzats. De les 4.369.430 persones joves afiliades en 2007, s'arriba a les 2.316.193 en 2013, produint-se una recuperació fins a les 2.811.505 persones afiliades en 2019. La representació percentual de les persones menors de 30 anys sobre el total de persones afiliades a la seguretat social va passar de ser del 22,76% en 2007 al 14,16% en 2014, recuperant cert pes fins a 2019 (14,6%).

Una altra qüestió analitzada pel SEPE (2020) és l'evolució de les taxes d'activitat (L'objectiu per a l'ús de l'Estratègia 2020 és que en aqueix any la taxa d'ocupació de la UE s'eleva fins al 75%), d'ocupació i de desocupació entre 2007 i 2019. El descens de la taxa d'activitat de la població jove entre 2007 (taxa del 67,7%) i el 2019 (taxa del 53,97%) ha sigut continuat. La taxa d'ocupació va disminuir del 57,5% en 2007 al 34,34% en 2012, augmentant de manera continuada fins a aconseguir el 41,12% en 2019. Per part seua, la taxa de desocupació ha experimentat la dinàmica contrària, partint d'un 13,8% en 2007, va arribar a aconseguir el 42,73% en 2012. Des de llavors la taxa de desocupació va descendir fins a aconseguir en 23,82% al desembre de 2019.

En relació al conjunt de la població, al desembre de 2019 la taxa d'activitat de les persones menors de 30 anys era 4,77 punts percentuals més baixa que la general, la taxa d'ocupació era prop de 10 punts inferior a la general i la taxa de desocupació era 10 punts superior a la general. És a dir, l'informe constata que després de la crisi es va experimentar una millora de la situació de la joventut. No obstant això, la seua situació en el mercat laboral continuava sent sensiblement pitjor que la general.

Pel que respecta a la taxa de desocupació, cal afegir a l'anterior, que les dades són més negatius a menor edat, afectant en major mesura a les persones de 16 a 19 anys, seguides de les persones de 20 a 24 anys i de les de 25 a 29 anys. A més, la precarietat laboral de la població jove afecta en major mesura a les dones (SEPE, 2020).

La cohort de joves presenta dificultats per a accedir al mercat laboral, i així disposar d'uns ingressos constants en el temps que permeten emancipar-se. Les crisis econòmiques estan incrementant aquestes dificultats. Molts/es joves estan perdent els pocs ingressos dels quals disposen i es veuen obligats/des a retornar a la llar familiar. Cal remarcar que Espanya és un fidel reflex del model mediterrani familiarista, ja que la família juga un rol crucial en els processos d'emancipació. En el cas d'Espanya:

“l'existència d'una política d'habitatge molt limitat, i orientada quasi exclusivament a la propietat, així com la incertesa que ofereix el mercat laboral, han forçat tant el retorn de molts/es joves a la família d'origen com la major permissivitat d'aquestes famílies amb les filles i fills retornats” (Aguado, 2017: 425).

Donada la situació en la qual estem immersos per la incertesa i la crisi econòmica provocada per l'aturada de l'activitat productiva a causa del SARS-CoV-2, els processos d'emancipació es poden tornar més dificultosos i desiguals. Encara que en els últims anys s'ha posat en funcionament una sèrie de mecanismes per a fomentar

l'emancipació en la població jove³¹, aquesta **continua sent molt dependent dels cicles econòmics**, ja que el mercat laboral no possibilita la transició a la vida adulta, a causa de la proliferació de baixos salaris i de contractes temporals.

En conjunt, les dades exposades quant a l'afectació de la crisi econòmica iniciada en 2008 sobre la inserció laboral de la població jove, i les dades disponibles actualment en relació als efectes que pot tindre la crisi generada pel SARS-CoV-2 sobre aquest grup de persones, donen mostres de la **necessitat d'implementar estratègies de desenvolupament destinades a la protecció i la promoció de la seua inserció laboral**, amb la finalitat de poder transitar a la vida adulta i, per tant, emancipar-se.

2.1.5. Afectació del mercat laboral com a conseqüència del virus SARS-CoV-2: anotació sobre els Expedients de Regulació Temporal d'Ocupació.

En les línies que segueixen farem un esment a l'afectació de la crisi sanitària originada pel SARS-CoV-2 en el mercat de treball, si bé, en el moment actual (setembre de 2020) no pot observar-se nítidament. No obstant això, sí que pot efectuar-se alguna anotació sobre aquest tema i portar a col·lació una de les mesures adoptades pel govern, els Expedients de Regulació Temporal d'Ocupació (ERTO), de major incidència en el marc de la normativa laboral generada en els últims mesos.

- **Breu recorregut legislatiu**

La irrupció inicialment a la Xina del SARS-CoV-2 i la seua extensió de la mateixa a altres països ha marcat un abans i un després en molts aspectes de la vida. Davant aquesta situació, l'Organització Mundial de la Salut (OMS) declara com a pandèmia el SARS-CoV-2 el dia 11 de març. Tres dies després, el Govern espanyol decreta l'estat d'alarma i el consegüent confinament de la població a la vista de l'impacte sanitari de la pandèmia i amb l'objectiu de reduir la pèrdua de vides humanes i d'evitar la saturació del nostre sistema sanitari. Així, es va aprovar el **Reial Decret Llei 463/2020, de 14 de març**, en l'article del qual 1 “es declara l'estat d'alarma amb la finalitat d'afrontar la situació d'emergència sanitària provocada pel COVID-19”, afectant a tot el territori nacional (art. 2). Durant la vigència de l'estat d'alarma no es permetia la circulació de les persones per vies o espais d'ús públic, excepte algunes excepcions, com ara l'adquisició d'aliments, productes farmacèutics i de primera necessitat, l'assistència a centres sanitaris, el desplaçament al lloc de treball per a desenvolupar

³¹ Des de l'any 2018, la Generalitat Valenciana està llançant una ajuda anual per a subvencionar part del pagament del lloguer que pot arribar a ser del 50%: <http://www.habitatge.gva.es/es/web/vivienda-y-calidad-en-la-edificacion/ajudes-al-lloguer-per-a-joves> (última visita, 03/09/2020).

la seua prestació laboral, o uns altres (art. 7). Al mateix temps, i malgrat establir-se la llibertat per a acudir al centre de treball, el mateix text normatiu acordava suspendre l'activitat educativa presencial (art. 9), i l'obertura al públic dels locals i establiments minoristes, amb excepcions: en definitiva, se suspenia l'activitat de qualsevol establiment que poguera suposar un risc de contagi (art. 10).

Aquesta situació va portar a una **paralització d'una gran part de les activitats econòmiques, exceptuant aquelles que van ser declarades com a essencials**. Per consegüent, aquesta paralització de l'activitat econòmica va portar a situacions d'incertesa en el món de l'economia i de l'ocupació. Com declara l'Exposició de Motius del RD-Llei 8/2020, de 17 de març, de mesures urgents extraordinàries per a fer front a l'impacte econòmic i social del SARS-CoV-2:

“(...) aquestes circumstàncies es tradueixen en una pertorbació conjunta de demanda i oferta per a l'economia espanyola, que afectarà les vendes de les empreses, generant-se tensions de liquiditat que podrien derivar en problemes de solvència i pèrdua d'ocupacions si no s'adopten mesures urgents d'estabilització.”

Les empreses, conseqüència d'aquesta paralització econòmica, no requerien dels serveis prestats pel seu personal emprat, davant la qual cosa, les autoritats van haver d'aprovar per la via de la urgència un conjunt de mesures legislatives per a evitar una sagnia que afectara dramàticament el mercat laboral. Tinguem en compte que des dels inicis del mes de març fins al 31 d'aquest mes, la xifra d'afiliats/des a la Seguretat Social va disminuir en aproximadament 900.000 persones treballadores. Al costat d'això, tampoc hem d'oblidar que una bona part de la població treballadora es va veure afectada per Expedients de Regulació Temporal d'Ocupació (ERTO).

La resposta legislativa no es va fer esperar i ràpidament es van aprovar una panòpia de Reials decrets llei que tractaven de donar solució a la situació crítica en el món econòmic i laboral.

L'RDL 8/2020, estableix, entre altres, algunes mesures de flexibilitat interna a la disposició dels treballadors i treballadores. Així, tractava de “protegir i donar suport al teixit productiu i social per a minimitzar l'impacte i aconseguir que (...) es produísca al més prompte possible un rebot en l'activitat” (Exposició de Motius). D'entre les mesures de flexibilització interna destaquen la preferència de la modalitat del treball a distància, l'adaptació de la jornada, i la reducció d'aquesta.

Quant a la preferència de la modalitat del treball a distància, l'article 5 del RDL 8/2020 destacava pel fet de presentar el treball a distància com a modalitat organitzativa alternativa per al personal treballador, “devent l'empresa adoptar les mesures oportunes si això és tècnica i raonablement possible”. A més, continua, “aquesta mesura alternativa haurà de ser prioritària enfront de la cessació temporal o la reducció de l'activitat”.

En relació a l'adaptació de jornada, l'article 6 recollia el *Plan MECUIDA*, amb el qual les persones treballadores que acrediten deures de cura respecte dels seus familiars (fins al segon grau de consanguinitat) “tindran dret a accedir a l'adaptació de la seua jornada i/o a la reducció d'aquesta”, sempre que concórreguen unes circumstàncies excepcionals. Aquestes es refereixen a quan “siga necessària la presència de la persona treballadora per a l'atenció d'alguna persona que, per raons d'edat, malaltia o discapacitat, necessite de cura personal i directa com a conseqüència directa del COVID-19”. Aquesta mesura, i tractant que s'assumira la corresponsabilitat entre dones i homes, declarava aquest dret com a individual de cadascun de els/les progenitors/res o cuidadors/res. En aquest sentit, es permetia la distribució del temps de treball amb la finalitat de dispensar atenció i cura. Així, l'article fa esment a “canvis de torn, alteració d'horari, horari flexible, jornada partida o continuada (...)”.

I com última modalitat de flexibilitat interna, figura la reducció especial de la jornada de treball en determinades situacions, reduint-se també el salari de la persona treballadora (art. 6.3).

Si el personal treballador disposava d'aquestes mesures, també concorrien unes altres en favor de l'empresariat. D'aquesta manera, la previsió normativa més rellevant ha sigut la promoció de la figura de **els ERTO, “un mecanisme provisional d'abordar la situació de crisi de les empreses”** (Falguera, 2020: 34). Amb els ERTO i seguint al mateix autor, l'Estat se situa com a garant de la cobertura de la situació generada per la falta d'activitat econòmica o la seua reducció. Així, l'RD-Llei 8/2020 regula dues modalitats excepcionals de mesures de suspensió de contractes i de reducció de jornada: els ERTO per força major (art. 22) i els ERTO per causes econòmiques, tècniques, organitzatives o productives (ETOP) (art. 23). En tots dos té lloc una “flexibilització” a l'hora de la seua tramitació, així com de la seua acceptació (en alguns casos, actua el principi del silenci positiu, això és, si no hi havia contestació en cinc dies hàbils, es considerava que el ERTO era concedit).

Posteriorment, el 27 de març s'aprova l'RDL 9/2020, pel qual s'adopten mesures complementàries en l'àmbit laboral per a pal·liar els efectes derivats del SARS-CoV-2. En la seua Disposició Addicional primera recull la limitació de la duració dels ERTO basats en les causes de l'article 22 del RDL 8/2020. Així, es va establir que no podrien estendre's "més enllà del període en què es mantinga la situació extraordinària derivada del COVID-19". Per tant, la seua duració quedava limitada a la duració de l'estat d'alarma.

Aquesta situació generava inseguretats a les parts intervinents en les relacions laborals, així que va tractar de donar-se solució a la problemàtica amb el posterior RDL 18/2020, de 12 de maig, de mesures socials en defensa de l'ocupació. I és que, com resa la seua Exposició de Motius:

"(...) complit el seu objectiu inicial, s'imposa la necessitat (...) de reactivar de manera progressiva l'economia, mitjançant la dinamització d'aquells sectors l'activitat dels quals continua limitada per restriccions sanitàries derivades (...) per les mesures de confinament i contenció acordades en el marc de l'estat d'alarma (...)".

Finalment es va decidir que la força major s'estenguera al període durant el qual estiguen afectades les empreses, i, estableix, que "en principi, fins al 30 de juny del 2020". Per tant, ve fixat un límit temporal de duració dels ERTO. A l'uníson, i en coherència amb l'expressat en l'Exposició de Motius relatiu a la reactivació progressiva de l'economia, es recull que:

"(...) les empreses i entitats hauran de procedir a reincorporar a les persones treballadores afectades per mesures de regulació temporal d'ocupació, en la mesura necessària per al desenvolupament de la seua activitat, prevalent els ajustos en termes de reducció de jornada".

És necessari portar a col·lació l'Acord Social en Defensa de l'Ocupació, on Govern i agents socials van aprovar una sèrie de mesures que aprofundien en la protecció dels llocs de treball. En aquest sentit, en el pacte s'establia la pròrroga dels ERTO per força major fins al 30 de juny i un conjunt de condicions per a les empreses que reprenguen la seua activitat. Entre les mesures acordades podem destacar la prohibició d'acollir-se als ERTO a les empreses que es troben domiciliades en paradisos fiscals i la prohibició de repartiment de dividends durant l'exercici fiscal l'any del ERTO. A més, s'exoneren les quotes de la Seguretat Social per a aquelles que continuen en ERTO, al mateix temps que fixa uns trams per a les empreses en ERTO de força major parcial. Finalment, es modifica la Disposició Addicional sisena del RDL

8/2020, de 17 de març, que garanteix el compromís del manteniment de l'ocupació per part de les empreses, amb un termini de sis mesos des que es reprén l'activitat, entenent-se com a tal la reincorporació al treball efectiu de persones afectades pel ERTO.

Després de diverses setmanes d'incertesa respecte a què anava a succeir amb els ERTO a partir de l'última data legislada, el 30 de juny, es va aprovar finalment l'RDL 20/2020, de 26 de juny, de mesures socials de reactivació de l'ocupació i protecció del treball autònom i de competitivitat del sector industrial. La principal novetat en aquest sentit és que els ERTO es prorroguen fins al 30 de setembre del 2020.

El mateix dia 30 de setembre es va publicar el reial decret llei 30/2020, de 29 de setembre, de mesures socials en defensa de l'ocupació, pel qual han prorrogat els ERTOS basats en les causes recollides en l'article 22 del Reial Decret-lei 8/2020, de 17 de març, fins al 31 de gener de 2021.

Aquest reial decret llei, producte del tercer Acord Social en Defensa de l'Ocupació entre agents socials i Govern (III ASDE), impulsa de nou l'adopció de mesures davant la crisi sanitària per a esmorteir els efectes socioeconòmics provocats per la pandèmia.

Així, es recull la pròrroga automàtica de tots els ERTOS basats en l'article 22 del Reial Decret- llei 8/2020, de 17 de març i es desenvolupen previsions específiques respecte d'aquelles mesures temporals de regulació d'ocupació – suspensions i reduccions- vinculades de manera directa amb impediments de l'activitat, o amb limitacions en el desenvolupament de l'activitat normalitzada de les empreses, qualsevol que siga el sector al qual pertanguen i causades per noves mesures de restricció o contenció sanitària.

També es prorroga l'aplicació de l'article 23 del Reial Decret-lei 8/2020, de 17 de març, als procediments de regulació temporal d'ocupació basats en causes econòmiques, tècniques, organitzatives i de producció vinculats amb el COVID-19 i iniciats després de l'entrada en vigor de l'esmentat Reial decret llei.

- Informació estadística sobre ERTO a la comarca de l'Horta Nord**

Seguidament analitzarem les xifres a l'Horta Nord referides als ERTO a 17 de juny de 2020. Així, presentem el nombre d'empreses i de persones treballadores afectades pel ERTO fins a la citada data.

EMPRESSES I PERSONES TREBALLADORES AFECTADES PER ERTO'S					
Municipi	Total ERTO's (1)	Persones treballadores afectades (2)	Persones per ERTO (3)	Total empreses (4)	Proporció empreses afectades
Albalat dels Sorells	40	161	4,03	128	31,25%
Alboraia	323	1.710	5,29	934	34,58%
Albuixech	42	930	22,14	136	30,88%
Alfara del Patriarca	30	121	4,03	93	32,26%
Almàssera	53	228	4,30	180	29,44%
Bonrepòs i Mirambell	30	123	4,10	95	31,58%
Burjassot	314	2.475	7,88	850	36,94%
Emperador	2	4	2,00	12	16,67%
Foios	88	389	4,42	210	41,90%
Godella	115	728	6,33	621	18,52%
Massalfassar	40	539	13,48	132	30,30%
Massamagrell	119	768	6,45	366	32,51%
Meliana	97	340	3,51	303	32,01%
Moncada	216	1.126	5,21	625	34,56%
Museros	89	1.214	13,64	265	33,58%
Paterna	1.015	9.933	9,79	3.126	32,47%
Pobla de Farnals, La	72	335	4,65	245	29,39%
Puig de Santa Maria, El	91	720	7,91	382	23,82%
Puçol	187	748	4,00	588	31,80%
Rafelbunyol	132	735	5,57	393	33,59%
Rocafort	46	263	5,72	404	11,39%
Tavernes Blanques	72	559	7,76	192	37,50%
Vinlesa	29	175	6,03	101	28,71%
Total	3.242	24.324	7,50	10.381	31,23%

(1) Segons l'emplaçament de la seu fiscal de l'empresa.

(2) Persones treballadores de les empreses afectades (no necessàriament empadronades en aqueix municipi).

(3) Mitjana de les persones afectades per cada ERTO.

(4) Es contempla qualsevol forma jurídica a excepció de persones treballadores autònomes. Les dades del nombre d'empreses corresponen a maig de 2020 (dades de TGSS).

Taula 39. Empreses i persones treballadores afectades per ERTO's.

Elaboració pròpia. Fuentes: Direcció General de Treball; Universitat de València; TGSS.

Data de referència 17 de juny de 2020.

Com es pot observar en la taula anterior, **els ERTO afectaven al juny de l'any 2020 a 3.242 empreses i 24.324 persones treballadores a l'Horta Nord**. La xifra resulta especialment significativa si atenem la proporció que representen aquestes empreses sobre el total comarcal. Segons dades de maig de 2020 procedents de TGSS, **a l'Horta Nord comptem amb 10.381 empreses, de les quals, el 31,23% es trobarien afectades per un ERTO**. A més, la proporció mitjana de persones treballadores afectades per expedient és de 7,5.

A nivell municipal, Paterna destaca com la localitat amb un major cas d'expedients (1.015) i de persones treballadores afectades (9.933). Altres casos

especialment rellevants són: Burjassot (314 expedients i 2.475 persones treballadores afectades), Alboràia (323 expedients i 1.710 persones treballadores afectades), Moncada (216 expedients i 1.126 persones treballadores afectades), o Museros (89 expedients i 1.214 persones treballadores afectades).

D'altra banda, i quant a la proporció d'empreses afectades a nivell municipal, trobem alguns municipis que presenten xifres molt per davall de la mitjana. És el cas de Rocafort, amb el 10,87% de les seues empreses afectades; d'Emperador, amb un 15,38% d'empreses afectades; i, el de Godella, la proporció d'empreses del qual afectades és del 17,59%.

CAUSES QUE HAN PROMOÏT ELS ERTOS							
Municipi	Producció		Força major		Altres causes		Total ERTOS (1)
	Total	%	Total	%	Total	%	
Albalat dels Sorells	5	12,50%	34	85,00%	1	2,50%	40
Alboràia	28	8,67%	288	89,16%	7	2,17%	323
Albuixech	12	28,57%	28	66,67%	2	4,76%	42
Alfara del Patriarca	4	13,33%	26	86,67%	0	0,00%	30
Almàssera	7	13,21%	44	83,02%	2	3,77%	53
Bonrepòs i Mirambell	6	20,00%	24	80,00%	0	0,00%	30
Burjassot	15	4,78%	290	92,36%	9	2,87%	314
Emperador	0	0,00%	1	50,00%	1	50,00%	2
Foios	5	5,68%	81	92,05%	2	2,27%	88
Godella	9	7,83%	105	91,30%	1	0,87%	115
Massalfassar	9	22,50%	30	75,00%	1	2,50%	40
Massamagrell	11	9,24%	108	90,76%	0	0,00%	119
Meliana	8	8,25%	89	91,75%	0	0,00%	97
Moncada	25	11,57%	184	85,19%	7	3,24%	216
Museros	15	16,85%	71	79,78%	3	3,37%	89
Paterna	158	15,57%	836	82,36%	21	2,07%	1.015
Pobla de Farnals, La	4	5,56%	66	91,67%	2	2,78%	72
Puig de Santa Maria, El	5	5,49%	83	91,21%	3	3,30%	91
Puçol	15	8,02%	169	90,37%	3	1,60%	187
Rafelbunyol	14	10,61%	106	80,30%	12	9,09%	132
Rocafort	2	4,35%	44	95,65%	0	0,00%	46
Tavernes Blanques	5	6,94%	61	84,72%	6	8,33%	72
Vinalsea	0	0,00%	28	96,55%	1	3,45%	29
Total	362	11,17%	2.796	86,24%	84	2,59%	3.242

(1) Segons l'emplaçament de la seu fiscal de l'empresa. Data de referència 17 de juny de 2020.

Taula 40. Causes que han promogut els ERTOS.

Elaboració pròpia. Fuentes: Direcció General de Treball; Universitat de València.

Gran part dels expedients registrats venen motivats per causes de força major, concretament el 86,24%. La segona motivació més rellevant és la derivada de la producció, amb el 11,17%. La resta d'opcions possibles no tenen una representativitat significativa (taula 40).

A nivell municipal, els casos més singulars són els de Vinalsea i Rocafort, que presenten un 96,55% i un 95,65% d'expedients generats per causes de força major, respectivament. També cal assenyalar tres casos de municipis amb una proporció

d'expedients ocasionats per motius de producció molt superiors a la mitjana: Albuixech (28,57%), Massalfassar (22,5%) i Bonrepòs i Mirambell (20%).

EMPRESSES AFECTADES PER ERTO'S SEGONS CNAE A L'HORTA NORD (1) (2)									
Municipi	C	F	G	I	M	N	P	Altres CNAE	Total empreses afectades
Albalat dels Sorells	13	4	4	8	1	0	1	9	40
Alboraia	28	13	75	75	14	13	15	90	323
Albuixech	11	1	15	7	1	0	0	7	42
Alfara del Patriarca	7	1	7	5	1	1	1	7	30
Almàspera	5	7	10	11	1	5	5	9	53
Bonrepòs i Mirambell	7	2	13	3	0	0	0	5	30
Burjassot	18	30	60	85	9	10	23	79	314
Emperador	0	2	0	0	0	0	0	0	2
Foios	12	8	25	10	2	1	10	20	88
Godella	4	6	30	28	4	4	14	25	115
Massalfassar	8	4	7	11	1	0	1	8	40
Massamagrell	5	9	25	35	2	2	4	37	119
Meliana	16	3	30	21	1	1	7	18	97
Moncada	38	16	43	40	8	3	14	54	216
Museros	20	2	29	17	0	6	3	12	89
Paterna	118	76	232	156	65	118	61	189	1.015
Pobla de Farnals, La	5	2	13	28	0	3	2	19	72
Puig de Santa Maria, El	4	6	18	33	2	2	5	21	91
Puçol	13	9	33	55	4	3	16	54	187
Rafelbunyol	35	10	37	21	5	2	4	18	132
Rocafort	2	3	8	10	1	0	5	17	46
Tavernes Blanques	8	11	7	15	2	2	1	26	72
Vinlesa	2	4	4	8	0	1	2	8	29
TOTAL	379	229	725	682	124	177	194	732	3.242
%	11,69%	7,06%	22,36%	21,04%	3,82%	5,46%	5,98%	22,58%	100%

(1) La taula inclou les activitats amb més casos: C. Indústria manufacturera; F. Construcció; G. Comerç majoritari i minoritari; reparació de vehicles de motor i motocicletes; I. Hostaleria; M. Activitats professionals, científiques i tècniques; N. Activitats administratives i serveis auxiliars; P. Educació.

(2) Segons l'emplaçament de la seu fiscal de l'empresa.

Taula 41. Empreses afectades per ERTO's segons CNAE 2009 a l'Horta Nord.

Elaboració pròpia. Fuentes: Direcció General de Treball; Universitat de València; TGSS. Data de referència 17 de juny de 2020.

La taula anterior, així com la següent, mostren la distribució dels ERTO segons la Classificació Nacional d'Activitats Econòmiques (CNAE) de les empreses a l'Horta Nord. En aquestes, podem observar els codis amb major representació entre les empreses i persones treballadores afectades. Els sectors més representatius sobre el total d'empreses afectades són el comerç majoritari, el comerç minoritari i la reparació de vehicles de motor i motocicletes, que sumen el 22,36% dels expedients i comparteixen categoria en CNAE. En segon lloc, trobem l'hostaleria, àmbit al qual pertanyen el 21,04% de les empreses afectades.

D'altra banda, la indústria manufacturera i la construcció són les següents activitats amb un major pes sobre el total d'empreses afectades, amb un 11,69% i un 7,06% respectivament.

Entre les persones treballadores afectades pels ERTO, en canvi, l'activitat amb major pes és la indústria manufacturera, terreny en el qual treballen el 26,5% de les

persones afectades.

Destaca també el comerç majoritari, al detall i la reparació de vehicles de motor i motocicletes, amb una representació del 21,02% sobre el total de persones treballadores afectades. Així com l'hostaleria, activitat en la qual treballen el 15,35% de les persones afectades.

PERSONES TREBALLADORES AFECTADES PER ERTO'S SEGONS CNAE A L'HORTA NORD (1) (2) (3)									
Municipi	C	F	G	I	M	N	P	Altres CNAE	Persones treballadores
Albalat dels Sorells	91	7	6	23	2	0	2	30	161
Alboraia	192	40	376	537	35	50	69	411	1.710
Albuixech	582	1	233	30	1	0	0	83	930
Alfara del Patriarca	30	2	37	13	3	2	9	25	121
Almàssera	26	56	50	47	6	12	11	20	228
Bonrepòs i Mirambell	46	2	60	7	0	0	0	8	123
Burjassot	500	97	337	815	38	391	118	179	2.475
Emperador	0	4	0	0	0	0	0	0	4
Foios	96	24	100	49	9	17	31	63	389
Godella	23	31	105	126	6	32	186	219	728
Massalfassar	278	25	73	108	4	0	11	40	539
Massamagrell	15	24	104	114	9	68	28	406	768
Meliana	112	4	67	83	1	1	39	33	340
Moncada	465	79	176	107	21	17	77	184	1.126
Museros	871	13	198	51	0	10	13	58	1.214
Paterna	2.175	532	2.564	829	1.031	1.046	451	1.305	9.933
Pobla de Farnals, La	21	3	47	175	0	19	12	58	335
Puig de Santa Maria, El	98	40	123	254	3	9	61	132	720
Puçol	143	17	107	174	8	3	89	207	748
Rafelbunyol	350	37	173	70	11	2	11	81	735
Rocafort	3	6	18	78	6	0	70	82	263
Tavernes Blanques	253	40	112	31	7	60	8	48	559
Vinlesa	76	14	46	13	0	3	9	14	175
TOTAL	6.446	1.098	5.112	3.734	1.201	1.742	1.305	3.686	24.324
%	26,50%	4,51%	21,02%	15,35%	4,94%	7,16%	5,37%	15,15%	100%

(1) La taula inclou les activitats amb major nombre de casos: C. Indústria manufacturera; F. Construcció; G. Comerç majoritari i minoritari; reparació de vehicles de motor i motocicletes; I. Hostaleria; M. Activitats professionals, científiques i tècniques; N. Activitats administratives i serveis auxiliars; P. Educació.

(2) Segons l'emplaçament de la seu fiscal de l'empresa.

(3) Persones treballadores de les empreses afectades (no necessàriament empadronades en aqueix municipi).

Taula 42. Persones afectades per ERTO's segons CNAE09 a l'Horta Nord.

Elaboració pròpia. Fuentes: Direcció General de Treball; Universitat de València; TGSS.17 de juny de 2020.

2.2. Sistema productiu: sector industrial i comercial

Abordem en aquest punt l'anàlisi del teixit empresarial de l'Horta Nord, amb especial atenció al sector industrial i al comercial, i determinats aspectes de gran transcendència com són la innovació i la digitalització.

Quant al nombre d'empreses, en el conjunt de la Comunitat Valenciana apreciem una tendència decreixent fins a l'any 2014, any en què canvia la tendència i es produeix un increment en el nombre d'empreses fins a l'any 2019. En el cas de l'Horta Nord, trobem una tendència positiva fins a l'any 2017, a partir del qual la tendència és la contrària. Segons les dades de la TGSS, al maig de 2020, a l'Horta Nord tenim un

total de 10.381 empreses, 638 empreses menys que al setembre de 2017. Queda reflectit en la taula 43.

EVOLUCIÓ DEL NOMBRE D'EMPRESSES A L'HORTA NORD EN RELACIÓ A LA CV (1)										
Territori	2013	% s/C.V.	2015	% s/C.V.	2017	% s/C.V.	2019	% s/C.V.	2020 (2)	% s/C.V.
C.V. (3)	337.161		339.533		350.065		363.428		-	
Horta Nord (4)	9.982	2,96%	10.560	3,11%	11.019	3,15%	11.007	3,03%	10.381	-

(1) S'han seleccionat els anys imparells des de 2013 i l'any 2020 (última dada) per a cobrir un període major.

(2) Les xifres de 2020 per a la Comunitat Valenciana no estan disponibles.

(3) Dades de gener de cada any.

(4) Dades anuals corresponents al mes de setembre, a excepció de les dades de juny de 2020.

Taula 43. Evolució del nombre d'empreses a l'Horta Nord en relació a la CV.

Elaboració pròpia. Fuentes: INE i TGSS.

La taula 44 mostra informació del nombre d'empreses a l'Horta Nord segons sectors d'activitat. En general, observem un creixement del nombre d'empreses en passar de 8.876 en 2009 al 10.381 l'any 2020, és a dir, un increment de 1.505 empreses. Però aquesta tendència no es produeix per igual en tots els sectors. De fet, prenent aquests dos anys de referència, 2009 i 2019, veiem que aquest augment en el nombre d'empreses s'ha produït en el sector serveis, amb una pujada del 32,47% el que suposa 2.020 empreses (l'agricultura ha crescut un 5,97%, 12 empreses).

EVOLUCIÓ DEL NOMBRE D'EMPRESSES EN L'HORTA NORD (1)									
Anualitat	Sector primari		Indústria		Construcció		Serveis		Total empreses
	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%	
2006	*	*	1.586	20,43%	1.264	16,28%	4.912	63,28%	7.762
2009	201	2,26%	1.304	14,69%	1.150	12,96%	6.221	70,09%	8.876
2011	191	2,20%	1.243	14,35%	886	10,23%	6.345	73,23%	8.665
2013	194	1,94%	1.124	11,26%	625	6,26%	8.039	80,53%	9.982
2014	201	1,99%	1.135	11,26%	648	6,43%	8.095	80,32%	10.079
2015	203	1,92%	1.159	10,98%	727	6,88%	8.471	80,22%	10.560
2016	206	1,91%	1.139	10,59%	778	7,23%	8.635	80,27%	10.758
2017	207	1,88%	1.156	10,49%	867	7,87%	8.789	79,76%	11.019
2019	193	1,75%	1.131	10,28%	938	8,52%	8.745	79,45%	11.007
2020	213	2,05%	1.002	9,65%	925	8,91%	8.241	79,39%	10.381
2020 S/2006	*	*	-584	-36,82%	-339	-26,82%	3.329	67,77%	2.619
2020 S/2009	12	5,97%	-302	-23,16%	-225	-19,57%	2.020	32,47%	1.505

(1) Es contempla qualsevol forma jurídica a excepció de les persones treballadores autònomes.

(2) Les dades anuals corresponen al mes de setembre, excepte els referents a maig del 2020.

* Dades no disponibles.

Taula 44. Evolució del nombre d'empreses a l'Horta Nord.

Elaboració pròpia. Font: TGSS.

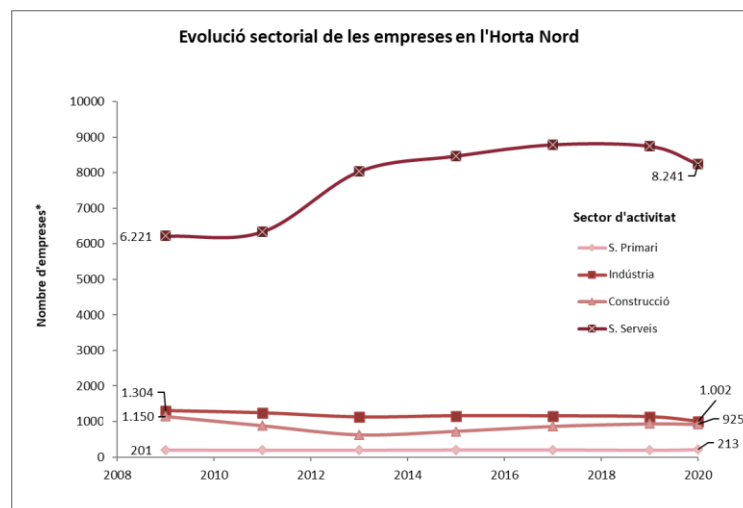
El **sector primari**, on la majoria de les empreses són agrícoles, ha patit un descens gradual des de l'any 2009 fins al 2012; a partir de l'any 2013 va créixer el nombre d'empreses agrícoles fins a superar xifres de 2009, consolidant-se aqueixa línia ascendent l'any 2016, amb l'aparició de 15 noves empreses respecte de 2011. No

obstant això, el nombre d'empreses torna a disminuir, retornant en 2019 a les xifres de l'any 2013. En 2020 s'experimenta un augment amb l'aparició de 20 empreses.

El **sector industrial** ha perdut el 23,16% (302 empreses) de l'entramat empresarial des de 2009, sent el descens del 36,82% (584 empreses) si comparem les dades amb 2006. Igual que la construcció, la indústria presenta la major pèrdua d'empreses entre els anys 2006-2009 i 2011-2013. Des d'aqueix any, 2013, el descens ha sigut més gradual, trobant-nos una lleugera millora en els anys 2015 i 2017, anys coincidents amb l'etapa de recuperació econòmica.

La **construcció** és el segon sector econòmic que més pèrdues d'empreses ha experimentat en el període 2009-2020, amb una reducció del 19,57% (225 empreses). Aquest sector va patir la major pèrdua entre 2006-2009 i 2011-2013. Des d'aquest moment, les dades presenten una lleugera recuperació per al sector, però de manera pausada, sense arribar a créixer un 1% anual en el nombre d'empreses. En 2020 torna a disminuir el nombre d'empreses en el sector.

El major nombre d'empreses el localitzem en el **sector serveis**, que representa l'any 2020 el 79,39% (**8.241 empreses**) en l'Horta Nord. A diferència de la resta de sectors econòmics, ha crescut cada any, a pesar que el seu pes sectorial haja disminuït lleument des de setembre de 2013, arribant a aconseguir el nombre d'empreses en aquest sector l'any 2020 les 8.241, enfront de les 6.221 empreses registrades l'any 2009.

(1) Les dades anuals corresponen al mes de setembre, excepte els de maig de 2020

Figura 12. Evolució sectorial de les empreses a l'Horta Nord.
Elaboració pròpia. Font: TGSS.

Entre l'any 2009 i l'any 2020, l'Horta Nord registra un creixement de 1.505 empreses. Aquest augment es produeix de forma pràcticament exclusiva en el sector serveis, perquè en la resta de sectors s'acumulen descensos significatius en el nombre d'empreses a excepció de l'agricultura, on s'experimenta un creixement de 12 empreses.

La taula 45 mostra el nombre d'empreses per sectors en cadascun dels municipis del territori de l'Horta Nord. Observem que tenim un total de 10.381 empreses, entenent qualsevol forma jurídica a excepció de les persones treballadores autònomes.

NOMBRE D'EMPRESSES PER SECTORS A L'HORTA NORD. 2020 (1)									
Municipi	Sector Primari		Sector Indústria		Construcció		Sector Serveis		Total
	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%	
Albalat del Sorells	10	7,81%	14	10,94%	10	7,81%	94	73,44%	128
Alboraia	13	1,39%	84	8,99%	56	6,00%	781	83,62%	934
Albuixech	6	4,41%	23	16,91%	9	6,62%	98	72,06%	136
Alfara del Patriarca	3	3,23%	7	7,53%	10	10,75%	73	78,49%	93
Almàssera	9	5,00%	17	9,44%	22	12,22%	132	73,33%	180
Bonrepòs i Mirambell	6	6,32%	12	12,63%	17	17,89%	60	63,16%	95
Burjassot	5	0,59%	41	4,82%	112	13,18%	692	81,41%	850
Emperador	0	0,00%	1	8,33%	2	16,67%	9	75,00%	12
Foios	10	4,76%	25	11,90%	22	10,48%	153	72,86%	210
Godella	8	1,29%	14	2,25%	24	3,86%	575	92,59%	621
Massalfassar	3	2,27%	22	16,67%	12	9,09%	95	71,97%	132
Massamagrell	9	2,46%	34	9,29%	52	14,21%	271	74,04%	366
Meliana	25	8,25%	33	10,89%	25	8,25%	220	72,61%	303
Moncada	12	1,92%	85	13,60%	79	12,64%	449	71,84%	625
Museros	20	7,55%	55	20,75%	29	10,94%	161	60,75%	265
Paterna	10	0,32%	324	10,36%	256	8,19%	2.536	81,13%	3.126
Pobla de Farnals, La	3	1,22%	22	8,98%	23	9,39%	197	80,41%	245
Puig de Santa Maria, El	22	5,76%	24	6,28%	26	6,81%	310	81,15%	382
Puçol	15	2,55%	44	7,48%	44	7,48%	485	82,48%	588
Rafelbunyol	15	3,82%	91	23,16%	40	10,18%	247	62,85%	393
Rocafort	4	0,99%	5	1,24%	13	3,22%	382	94,55%	404
Tavernes Blanques	1	0,52%	16	8,33%	29	15,10%	146	76,04%	192
Vinlesa	4	3,96%	9	8,91%	13	12,87%	75	74,26%	101
TOTAL	213	2,05%	1.002	9,65%	925	8,91%	8.241	79,39%	10.381

(1) Es contempla qualsevol forma jurídica a excepció de les persones treballadores autònomes.

Taula 45. Nombre d'empreses per sectors a l'Horta Nord. 2020.

Elaboració pròpia. Font: TGSS. Mes de referència: maig de 2020.

Les empreses del sector primari tenen major pes en Meliana (8,25%), Albalat del Sorells (7,81%) i Museros (7,55%). En la indústria, els percentatges més elevats els trobem a Rafelbunyol (23,16%), Museros (20,75%) i Albuixech (16,91%). Quant a la construcció, hi ha un major nombre d'empreses a Bonrepòs i Mirambell (17,89%), Emperador (16,67%) i Tavernes Blanques (15,1%). Finalment, el sector serveis és molt elevat a Rocafort (94,55%), Godella (92,59%) i Alboraia (83,62%).

2.2.1. Sector industrial: innovació i indústria 4.0

El pes relatiu del nombre d'empreses del sector industrial s'ha reduït tant a la comarca, com en la Comunitat Valenciana i en el total d'Espanya, encara que en els dos últims àmbits territorials el nombre d'empreses industrials ha augmentat en termes absoluts. En canvi, en el cas de l'Horta Nord, el nombre d'empreses ha disminuït lentament, encara que el seu pes relatiu continua sent major que a Espanya i en la Comunitat Valenciana.

En l'Horta Nord localitzem un total de 1.002 empreses que desenvolupen diferents activitats industrials que ocupen a un total de 20.564 treballadors/res, el 15,94% del total de treballadors/res.

EVOLUCIÓ DEL NOMBRE D'EMPRESSES DEL SECTOR INDUSTRIAL (1)								
Territori	2015		2017		2019		2020	
	Indústria	% s/Total empreses	Indústria	% s/Total empreses	Indústria	% s/Total empreses	Indústria	% s/Total empreses
Horta Nord (2)	1.159	10,98%	1.156	10,49%	1.131	10,28%	1.002	9,65%
Comunitat Valenciana (3)	24.243	7,14%	24.371	6,96%	24.945	6,86%	-	-
Espanya (3)	198.004	6,21%	198.805	6,06%	199.076	5,92%	-	-

(1) Les xifres de 2018 no estan disponibles, així com les xifres de 2020 per a la Comunitat Valenciana i Espanya.

(2) Dades anuals corresponents al mes de setembre, a excepció de les dades de juny de 2020.

(3) Dades anuals corresponents al mes de gener.

Taula 46. Evolució del nombre d'empreses del sector industrial.

Elaboració pròpia. Fuentes: INE i TGSS.

Convé accentuar els considerables avantatges que té aquest sector en l'economia d'un territori, ja que presenta importants externalitats positives sobre la producció i l'ocupació en la resta de sectors. Un exemple d'això és que, **per cada 100 llocs de treball creats en la indústria, es calcula que en la resta de l'economia es creen entre 60 i 200 nous llocs laborals**, depenent del sector industrial; i per cada euro en Valor Afegit Brut (VAB) en el sector secundari es generen 1,4 euros en VAB en altres sectors econòmics. Per tant, es pot concloure que sense l'existència d'una indústria potent no es pot parlar d'una economia avançada, ni, sobretot, d'una economia sòlida (Membrado, 2018).

El sector industrial en la Comunitat Valenciana és clau en l'economia del nostre territori, tot i malgrat la pèrdua d'un bon nombre d'empreses en les últimes dècades. Aquesta pèrdua es deu, d'una banda, a l'aposta que es va realitzar pel sector de la construcció com a eix de desenvolupament abans de la crisi econòmica del 2008, i per un altre, a l'increment del sector serveis, fonamentalment en els subsectors d'hostaleria i turisme. Malgrat tot, durant els últims anys s'aprecia una **tendència**

positiva en els valors del sector secundari, encara que siga un creixement moderat.

De fet, la Comunitat Valenciana, segons l'INE, se situa en el segon lloc del total del territori espanyol, amb una variació positiva del 3,5% en l'Índex de Producció Industrial, només per darrere de la Comunitat Foral de Navarra, segons dades de febrer del 2020, sobre la base de l'any 2015.

Com ja s'ha comentat, el pes de l'empresa industrial és major a la comarca que en el total del territori autonòmic amb una diferència de quatre punts percentuals (taula 46). Aquesta diferència és menor en termes d'ocupació, sent el pes industrial un punt major a la comarca que en la Comunitat Valenciana, 16% enfront del 15% (Hermosilla, 2019).

Com s'ha esmentat anteriorment, aquest sector té major rellevància en termes relatius en els municipis de Rafelbunyol, Museros, i Albuixech amb un 23,16%, 20,75% i 16,91% del seu entramat empresarial dedicat al sector industrial, i Paterna és el municipi que presenta major nombre d'empreses en termes absoluts amb un total de 324 empreses (taula 45).

Quant a la mena d'indústria que ens trobem, si en el cas valencià existeixen sistemes productius locals o districtes industrials clarament identificats, com ara el calçat, la ceràmica, el joguet o uns altres, en l'Àrea Metropolitana de València la situació és la contrària, amb una estructura industrial diversificada, com a conseqüència de diferents dinàmiques. El model exogen de l'Àrea Metropolitana de València es caracteritza per ser un model industrial basat en les externalitats positives que generen les grans àrees urbanes, com ara uns menors costos o la disposició de major mà d'obra qualificada. Al mateix temps, aprofiten els recursos tecnològics existents, la concentració d'activitats innovadores i/o una millor accessibilitat en aquest territori que en altres llocs (Membrado, Hermosilla-Pla i Fansa, 2019).

Segons alguns dels informants claus, aquesta situació de diversitat en els subsectors industrials és considerada avantatjosa per a la comarca, sobretot en una situació de crisi sanitària en la qual ens hem submergit pel SARS-CoV-2:

“(…) la comarca té alguns avantatges, la primera és que té un teixit productiu molt variat, i per tant diguem si hem de posar els ous en diverses cistelles, perquè lògicament té més possibilitats que t'afecte menys, en principi.” (Responsable d'acció sindical USO-CV).

“(…) un tema molt important per a la innovació és la diversitat, la varietat. Vol dir que la varietat és molt important. Siga intra o inter-sectorial. Llavors les àrees metropolitanes tenen l'avantatge que la diversitat industrial i un altre tipus d'activitats és major. Llavors l'Horta Nord participa en aqueix avantatge (...)”

(Professor Universitat de València).

Així i tot, encara que hi haja major varietat de subsectors empresarials, el subsector metall mecànic i l'alimentari són els que presenten major rellevància. El primer d'ells, presenta una sèrie de **febleses** que, segons el *Pla Sectorial del Metall* es resumeixen en:

- a) xicoteta grandària del teixit empresarial,
- b) la insuficient professionalitat en la cadena de subministrament, amb l'excepció del subsector de l'automòbil i de la maquinària,
- c) la falta de cooperació entre la cadena de subministrament i de valor,
- d) necessitat de major innovació,
- e) la falta d'accés a formació especialitzada en tècnics base, situant aquest punt com a clau i

f) una Formació Professional poc adequada a les necessitats del teixit productiu i sense el pes necessari de la Formació Professional Dual. Així, s'observa cert dèficit en la formació especialitzada en trobar problemes per a cobrir certs perfils tècnics. (Hervás-Oliver (dir.) et al., 2018). Aquesta situació de llocs de treball de difícil cobertura també és manifestada per alguns dels informants claus:

“(...) quin tipus de formacions?, perquè al final les que són molt específiques del nostre sector, que són matriceria, soldadura, frigorista, la combinació de perfils de manteniment amb els de programació una mica, al final, perquè ara ja la màquina no és només arreglar la màquina, ve amb una part de *soft* també important.” (Representant de Federació Empresarial Metal·lúrgica Valenciana).

Un altre sector rellevant en el territori és el de l'alimentació, la situació de la qual és diferent en comptar amb un gran nombre de grans empreses que posseeixen alta productivitat, sistemes intel·ligents de gestió, desenvolupen innovació en el producte, en el procés i en el màrqueting (Hermosilla, 2019).

Sobre els equipaments i infraestructures que disposem a la comarca, tenim un total de 30 espais industrials amb una superfície de 9.978.472 m², sent els que major superfície tenen, els situats a Paterna i a Massalfassar-Albuixech:

POLÍGONS INDUSTRIALS A L'HORTA NORD			
Municipis	Nº de polígons	Superfície Total (m.²)	Percentatge de superfície industrial
Albalat dels Sorells	1	99.553	1,56
Alboraia	2	348.121	5,45
Albuixech	1	1.136.597	17,8
Alfara del Patriarca	2	196.863	3,08
Almàssera	1	52.844	0,83
Bonrepòs i Mirambell	1	322.236	5,05
Burjassot	1	39.381	0,62
Emperador	0	0	0
Foios	3	241.572	3,78
Godella	0	0	0
Massalfassar	1	373.182	5,85
Massamagrell	2	330.407	5,18
Meliana	1	107.615	1,69
Moncada	3	511.583	8,01
Museros	1	433.403	6,79
Pobla de Farnals, la	1	216.985	3,4
Paterna	2	3.594.457	23,59
Puçol	2	711.216	11,14
Puig de Santa Maria, el	2	606.732	9,5
Rafelbunyol	1	534.523	8,37
Rocafort	0	0	0
Tavernes Blanques	1	100.057	1,57
Vinlesa	1	21.145	0,33
TOTAL	30	9.978.472	

Taula 47. Polígons industrials a l'Horta Nord.

Elaboració pròpia. Font: ARGOS.

El primer d'ells, el Polígon Industrial Font del Pitxer, amb ubicació a Paterna, consta aproximadament de 450 empreses i la seua construcció es va pensar perquè fora un polígon industrial íntegrament, encara que amb la pèrdua de pes d'aquest sector i l'augment que s'ha produït en el sector serveis, observem una presència equilibrada d'aquests dos sectors, amb una tendència creixent en empreses dedicades al transport i la logística, degut, en part, a la seua proximitat amb la ciutat de València:

“(…) el que hi ha des de fa 30 anys és una progressiva substitució d'indústria per sector serveis i per logística. La logística que necessita grandàries enormes, ací en general cada vegada hi ha més empreses del sector serveis, fins i tot de comerç, comerç que ha crescut i s'ha anat dels nuclis urbans, algun s'ha vingut ací, per exemple, la major concentració de negoci de venda de vehicle” (Un/a representant de l'Associació d'empreses del Polígon Industrial Font del Pitxer – ASIVALCO –)

Aquesta situació no s'aprecia en el polígon Mediterrani situat a Albuixech, on predomina la indústria manufacturera més tradicional i menys tecnològica, encara que això no signifiqui que estiguen exempts d'innovació:

“(…) ací són empreses més industrials, una indústria més tradicional, per això et dic, dins de la comarca és que hi ha molta diversitat. Hi ha una gran indústria, és un polígon de gran indústria, però és una indústria menys tecnològica i més manufacturera, llavors hi ha molt de metall” (– Un/a representant de l'Associació d'Usuaris del Polígon Industrial Mediterrani AUPIM –).

Entre les assignatures pendents del nostre sector secundari, és necessari esmentar el desajustament entre les oportunitats laborals i els nivells de qualificació existents, la reduïda grandària empresarial que limita les possibilitats de desenvolupament de l'empresa, una baixa productivitat i una necessitat de millora del capital humà i de les opcions d'ocupabilitat, fonamentalment entre persones joves, en el sector. A més, les empreses tendeixen a treballar en solitari, com així ho ha manifestat una persona representativa del sector, amb una escassa col·laboració empresarial i intersectorial (Anàlisi Territorial de l'Horta Nord, 2007).

Quant als avantatges que presenta aquest sector en clau laboral, podem esmentar els seus beneficis en l'ocupació si els comparem amb altres sectors econòmics: major estabilitat, menor estacionalitat, millors horaris laborals, etc., però és un sector desconegut o amb poca visibilitat, sobretot entre la població jove. Les empreses apunten al fet que s'estan quedant posats sense cobrir i la formació s'ajusta menys a les necessitats de les empreses. A més, existeix un biaix de gènere a l'haver molt poca presència de dones en el sector. (Gálvez, 2019).

Per tant, existeixen diversos objectius que treballar en relació a la formació en el sector industrial. Un dels ells consisteix en **millorar la imatge de la indústria** perquè aquest sector es convertisca en una oportunitat laboral per a les i els joves. En el conjunt de la **Comunitat Valenciana**, segons dades de l'INE per al primer trimestre de l'any 2020, obtenim que **la taxa d'atur per a les i els joves menors de 30 anys és del 30,2%, i d'un 14,39% per al total de població**, pel que resulta primordial que, davant aquests indicadors de desocupació, no es queden posats sense cobrir en aquest sector laboral. D'altra banda, la formació oferida pels centres de formació ha d'ajustar-se a les necessitats de les empreses, han d'actualitzar-se i, finalment, feminitzar el sector: en aquest sentit podrien plantejar-se objectius per a combatre estereotips i combatre la segregació ocupacional tant vertical com horitzontal.

Les causes d'aquest **distanciament entre la indústria i els/les joves** pot haver-se produït per la invisibilitat i la imatge antiquada que socialment es té de la indústria, considerant-se un treball repetitiu, mecànic o avorrit. També pot deure's per la infravaloració dels cicles formatius, resultat de la importància que se li ha donat als estudis superiors, considerant-se els cicles formatius com un pla alternatiu per a continuar estudiant una vegada han finalitzat aquests últims. (Gálvez, 2019).

En aquesta línia, es compta amb un projecte en funcionament per a potenciar aquest acostament. Aquest projecte, pioner en el seu sector, el metall mecànic, l'està desenvolupant FEMEVAL (Federació Empresarial Metal·lúrgica Valenciana) denominat "Viatge a Metall Land", que consisteix en un videojoc la finalitat del qual és posar en valor la Formació Professional en general, i el sector de la metall mecànica en particular, i que dona resposta "al gir de 180° que està donant el mercat laboral, en el qual per primera vegada en nou anys, els estudiants de Formació Professional són més requerits per les empreses que els universitaris (42% enfront del 38,5%)" (FEMEVAL,2019).

Dotar de major prestigi a la Formació Professional és una línia d'acció que porta temps plantejant-se i que és considera per a donar resposta al mercat laboral. **En l'estudi realitzat per Pactem Nord sobre "Formació Professional i mercat de treball a la comarca de l'Horta Nord" (2010) ja es contemplava la Formació Professional com una via d'accés a la Universitat.** En aquest estudi també s'observava la necessitat de comandaments intermedis i oficials per part de les empreses, que acaben contractant perfils amb menor formació per a formar-los en el si de l'empresa.

Aquesta necessitat també es recull en el ***Pla Estratègic de la Indústria Valenciana 2018-2023 (PEIV, 2017)*** que té com a meta el disseny d'un pla d'acció o conjunt d'iniciatives específiques ajustades a cada sector industrial de la Comunitat Valenciana. El propòsit és detectar oportunitats de millora per a aconseguir que la indústria valenciana siga més competitiva en el nostre territori. El Pla Estratègic planteja, d'una banda, una sèrie de reptes estratègics la finalitat dels quals és millorar les condicions estructurals de competitivitat de la indústria valenciana; i per un altre, plans sectorials, que són una sort de fulls de ruta per a fomentar la competitivitat de cadascun dels sectors.

Els **Reptes Estratègics** estan compostos per un total de 16 reptes i contemplen diferents necessitats: foment dels *clústers*, de la cooperació, de la innovació, etc. Entre ells, un dels quals es planteja és la millora de la Formació Professional mitjançant l'adequació d'aquesta a la realitat empresarial. A més, en la línia de la formació, també s'esbossa la creació de Centres de Coneixement-Tutorització. En aquest repte se suggereix que l'actual temari s'actualitze i ajust a la realitat existent. A més, es promou potenciar la formació transversal, sobretot en idiomes i en digitalització, augmentant les hores formatives.

Quant als recursos disponibles, es pretén adequar i facilitar la renovació de maquinària. Així mateix, s'aprecia la Formació Professional Dual com una formació que cal impulsar. En aquest sentit, la finalitat de l'aprenentatge dual té com a objectiu principal l'ocupabilitat, però per a això s'exigeix una vinculació amb el teixit

empresarial i un ajust competencial a les seues necessitats (Marhuenda-Fluixá et al., 2017: 290). Aquesta modalitat és molt defensada pels diferents agents clau que han participat en l'estudi. La seua ampliació, plantegen, és una bona mesura per a cobrir algunes manques de la Formació Professional:

“(…) és una formació que realment complementa els coneixements pràctics i teòrics que es poden cursar en un centre de formació, a l'ús, i els coneixements reals que al final són els que necessitarà posar en marxa l'empresa, llavors pensem que és una molt bona solució perquè realment la formació que s'imparteix en els centres de formació reglada estiga més adaptada a la realitat de les empreses.” (Representant de Federació Empresarial Metal·lúrgica Valenciana).

D'altra banda, i dins dels reptes estratègics, figura la realització de programes de formació per al professorat, així com la inclusió de la figura del professional de la indústria com a professor/a. Tot això acompanyat d'una millora d'imatge realitzada a través de campanyes promocionals, contingut audiovisual i intentar estrényer llaços entre els centres formatius i les empreses.

Un altre repte estratègic recollit en el PEIV (2017) que guarda relació amb la línia formativa és el que fa referència a la creació de centres de coneixement i formació-tutorització. En aquest s'efectua una doble distinció: d'una banda, les grans empreses, la finalitat de les quals és que instal·len aquests centres dins dels seus emplaçaments; i per una altra, les petites empreses, que disposarien de centres tutors compartits en les associacions empresarials.

- **Innovació**

En altres reptes estratègics inclosos en el *Pla Estratègic de la Indústria Valenciana* es destaca la innovació, element que també ha sigut posat en relleu pels i per les nostres informants clau en el treball de camp. Així, trobem respostes heterogènies respecte d'aquesta, encara que les predominants són les que manifesten que l'entramat industrial en el nostre territori manca de suficient innovació. Un/a de els/les informants clau declara:

“(…) hem de tindre empreses competitives, disruptives, que generen valor afegit, o ho fas a través de l'I+D+i, de la innovació, o per descomptat aquestes abocat al fracàs més absolut perquè això va molt de pressa. La innovació no és un luxe, és una necessitat, llavors és el que hem d'insistir tots: associacions empresarials, àmbit polític, empreses, centres tecnològics..., hem de continuar fent aqueixa pedagogia perquè cada vegada més les empreses de la nostra regió veguen en la I+D+i, veguen en la innovació aqueixa taula de salvació” (Representant

de la Xarxa d'Instituts Tecnològics de la Comunitat Valenciana – REDIT –).

No obstant això, altres fonts consideren que la innovació a la comarca de l'Horta Nord és, en termes relatius, millor que en la resta de la Comunitat Valenciana, especialment per factors com ara la seua pertinència a l'Àrea Metropolitana de València, a la diversitat industrial, i, a més, al que podríem denominar com un factor de caire institucional.

“En l'àrea metropolitana la presència i l'esforç en activitats innovadores és major que en altres espais, per tant, no és una situació tan negativa. I després depén d'activitats i d'empreses, que parlar així, en general, perquè després quan vas a activitats i empreses concretes doncs segur que ací a la comarca detectareu sectors més innovadors (...). Ací a la comarca està el Institut Tecnològic, està l'IVIA a Moncada, és a dir, que existeixen centres d'innovació, a part d'aqueixa proximitat a les Universitats que poden donar suport també en aquestes qüestions.” (Professor Universitat de València).

De fet, els dos fragments discursius previs casen amb el recollit en Gallego i Pitxer (2019), i que expressen els **beneficis inherents en pertànyer a una àrea metropolitana**, on existeix una **“elevada diversitat industrial (...) i la possibilitat que es generen innovacions gràcies a la interacció entre sectors diferents”**.

Aquestes dues últimes aportacions d'informants clau, al costat de la literatura científica analitzada, guarden una correlació amb els resultats de l'enquesta realitzada a aquest efecte en aquest treball, segons els quals (per a 30 empreses industrials que han participat en la mateixa): 9 de cada 10 empreses sí han innovat; la taula següent recull els àmbits en els quals s'ha produït aquestes innovacions.

En l'enquesta efectuada també es preguntava sobre la mena d'innovació que havien implantat en els últims tres anys, i ací les xifres ens mostren que aquestes havien sigut en qüestions relatives a l'organització (20,25%), en el procés productiu (18,99%) i en el producte i/o servei (17,72 %).

INNOVACIONS APLICADES PER LES EMPRESES		
Tipologia	Total	Percentatge
Aliances empresarials	6	7,59%
Formació contínua	1	1,27%
Gestió energètica	4	5,06%
Hi ha innovacions en curs, però encara no s'han aplicat	2	2,53%
Internalització	3	3,80%
S'han aplicat innovacions en comercialització	8	10,13%
S'han aplicat innovacions en el procés de producció	15	18,99%
S'han aplicat innovacions en el producte/serveis	14	17,72%
S'han aplicat innovacions organitzatives	16	20,25%
S'han aplicat mètodes de màrqueting per a promoció, embalatge, fixació de preus, posicionament del producte o serveis post-venda	6	7,59%
S'han realitzat noves formes de relació entre treballadors/res i empresaris/àries	4	5,06%
Total	79	100%

Taula 48. Innovacions aplicades per les empreses.
Elaboració pròpia.

L'OCDE (2005) ofereix la següent **definició del concepte**:

“(…) una innovació és la implementació d'un nou o significativament millorat producte (ja siga físic o un servei), procés, nou mètode de màrqueting, o un nou mètode empresarial en l'organització del treball o en les relacions exteriors.”

Del mateix document de l'OCDE, conegut com a Manual d'Oslo, es poden extraure els factors afavoridors de la innovació, que vam mostrar en la taula 49.

FACTORS GENERADORS QUE AFAVOREIXEN LA INNOVACIÓ			
Competència, demanda i mercats	Producció i distribució	Organització del lloc de treball	Altres motius
Augmentar quota de mercat	Millorar la qualitat	Millora de la comunicació entre departaments	Reduir l'impacte Ambiental
Ampliar gamma de productes	Disminuir els costos i reduir el consum de materials i energia	Transferir coneixements amb altres organitzacions	Millorar la sanitat i la seguretat
Adaptació a les necessitats dels clients	Augmentar l'eficiència i millorar la capacitat	Millorar les condicions de treball	Respectar les normes

Taula 49. Factors afavoridors de la innovació.
Font: Garrigues y Puig, 2019.

Quant a la innovació que es duu a terme per les empreses de la Comunitat Valenciana, aquesta part d'una inversió reduïda, ja que només es destina un 6% a I+D+i i, a més, la majoria no compten amb un departament d'I+D+i (Oficina de Transformació Digital, 2020) Sobre la mena d'innovació, segons les dades que publica l'INE en l'Enquesta sobre innovació en les empreses, durant el període 2016-2018, les empreses tecnològiques realitzen més innovacions en el procés productiu que en el producte, tant en el total nacional com en el cas autonòmic, amb un 61,4% i un 62,48% respectivament. Pel que respecta a les empreses no tecnològiques, la innovació en el total nacional se centrava més en millores organitzatives amb un

53,81% mentre que en la Comunitat Valenciana les empreses es focalitzen més en la comercialització, amb un 50,22%.³²

Aquesta manca d'innovació en el teixit empresarial autonòmic fa que siga necessari incrementar la inversió en aquesta matèria per a millorar la competitivitat industrial, ja que presenta una feblesa greu en productivitat si ho comparem amb el conjunt del sector secundari espanyol o la mitjana de la productivitat de la UE-28. Una altra de les raons que expliquen els baixos nivells de productivitat és l'especialització en activitats menys productives i amb menor pes en els sectors més intensius en coneixement i innovació, com són el de la maquinària i equip, material i equip elèctric, electrònic, etc. (Institut Valencià d'Investigacions Econòmiques - IVIE, 2018).

La innovació és la pedra angular de la nostra economia i així ho recull la Comissió Europea (CE) en les de recomanacions que estan dissenyades per al nostre país. Segons la CE es considera que el nostre nivell d'innovació és reduït, i això és degut pels baixos nivells d'inversió i desenvolupament. Segons la CE, la despesa que compon l'entramat empresarial espanyol en I+D+i representa la meitat del que ho fan les empreses de la Unió Europea. Per a augmentar aquests indicadors, la CE fa “recalcament en les associacions públic-privades, en la cooperació entre el món acadèmic i les empreses i la transferència de tecnologia, especialment en benefici de les pimes³³”.

Alguns dels reptes estratègics del PEIV (2017) van encaminats a potenciar la innovació en la indústria, per a això existeixen diferents vies. Una d'elles és l'aposta decidida per la innovació oberta, el *networking* i la formació d'aliances, la fi de les quals és tant la creació i/o potenciació dels *clústers* com la cooperació inter-empresarial.

La necessitat de treball coordinat és crucial per a millorar la competitivitat en el nostre entramat empresarial. Segons el PEIV (2017:70):

“(...) una societat que aposta pel desenvolupament de la indústria com a eix central del seu desenvolupament econòmic, necessita generar un ecosistema industrial de cooperació (...) on empreses, institucions públiques, Universitat, centres de Formació Professional, centres tecnològics, empreses de serveis avançats, sindicats, organismes intermedis, etc., treballen de manera coordinada.”

³² <https://www.ine.es/dynt3/inebase/es/index.htm?padre=6201&capsel=6207> (última visita, 19/08/2020).

³³ http://www.mites.gob.es/ficheros/ministerio/sec_trabajo/analisis_mercado_trabajo/pnr/archivos/semestre2020/Recomendaciones-del-Consejo-a-Espaa-2020.pdf (última visita, 24/09/2020).

Aquest plantejament també està recollit en els objectius de l'Estratègia Espanyola de Ciència, Tecnologia i Innovació 2021-2027 (d'ara en avant EECTI) que proposa **impulsar la transferència de coneixement i el desenvolupament de vincles bidireccionals entre ciència i empresa**, així com promoure la investigació i la innovació en el teixit empresarial.

Aquesta idea és desenvolupada per algunes de les persones entrevistades que manifesten que la cooperació entre les empreses actualment és limitada i que és vital reforçar-la. D'aquesta manera, i sobre la valoració de les xarxes empresarials del territori, un actor estratègic declara sobre aquestes el següent:

“[És] Dolenta. A Espanya no compartim informació. Quan no comparteixes informació, en aquest cas, el que fa és que eres menys competitiu. (...)” (Empresa del sector de la indústria – E2 –).

Segons aquest Pla, **una manera de fomentar la col·laboració és mitjançant consorcis d'innovació i col·laboració d'empreses tractors amb pimes locals**. L'objectiu seria que aquestes últimes entren en xarxes col·laboratives que, amb ajuda dels Instituts Tecnològics i associacions, els permeten aprendre, créixer i actualitzar-se. Per a això, és necessari identificar empreses tractors i definir una sèrie d'activitats de bones pràctiques i d'accions d'innovació que es poden desenvolupar i que, paral·lelament, podria posar en contacte a una part del teixit empresarial. Les funcions de les empreses tractors es basen a mostrar el seu coneixement, transmetre-li la innovació i actuar de tracció, per la qual cosa podem definir que el seu treball resulta essencial. Són diverses les mesures que plantegen des de la Universitat Politècnica de València (2017): **l'ajuda econòmica directa a les empreses tractors per a la gestió de les activitats de transferència, la realització de jornades com a portes obertes a aquest tipus d'empreses, la difusió de bones pràctiques, l'execució de fòrums i seminaris que permeten la col·laboració entre les empreses, la promoció de recursos compartits entre les empreses, etc.** Aquests projectes de col·laboració estan d'acord amb la EECTI com a mitjana per a desenvolupar la I+D+i. Per a això, l'estratègia posa en relleu la necessitat que diversos actors col·laboren amb la finalitat d'afavorir la transferència, l'intercanvi de coneixement i l'impacte de la innovació en la societat.

Aquest tipus d'accions s'estan desenvolupant per algunes associacions empresarials de la comarca i altres organismes com les universitats, però, com bé manifesten alguns d'aquests actors, és necessari potenciar-les:

“Per exemple, una idea, un patró que intentem repetir, buscar una empresa líder, que anomenàvem..., més que líder, buscar una empresa tractora que

tinguera alguna necessitat de resoldre algun tema d'I+D+i, que no acabara de resoldre per si mateixa amb el seu departament, i posar-la en contacte amb empreses intermèdies, auxiliars que d'aqueixes si que hi ha moltes en Font de Pitxer, (...) també amb startups. Llavors fer una miqueta un ecosistema innovador, a petició d'aqueixa empresa tractora, i posar a treballar a empreses xicotetes i mitjanes que tenen ganes de ser les seues proveïdores. Un repte bonic que podem repetir en qualsevol moment.” (Un/a representant de l'Associació d'empreses del Polígon Industrial Font del Pitxer – ASIVALCO –).

L'objectiu principal és que les petites empreses entren en el cercle virtuos de la innovació ja que, com bé comenten alguns/es experts/es, una vegada les empreses se submergeixen en les bondats de la innovació, experimenten la necessitat de realitzar més projectes innovadors generant així l'anomenat cicle de la innovació:

“Comencen fent un curs, a partir d'ací comencen a fer una certificació de producte o un test de laboratori, i a poc a poc es van..., van integrant aquesta I+D+i, acaben sent més productius i acaben fent..., duent a terme la màxima col·laboració amb centres tecnològics” (Representant de la Xarxa d'Instituts Tecnològics de la Comunitat Valenciana – REDIT –).

Així mateix, el foment de *clústers* dinamitza aquestes relacions provocant major transferència de coneixement i informació. L'increment del *clústers* té conseqüències sobre la grandària de les empreses, ja que, impulsant la col·laboració entre les empreses, permet que les pimes milloren les seues estructures inter-organitzatives i així aconseguir que siguen més competitives.

Les polítiques clústers s'han convertit en eixos fonamentals per a plantejar estratègies de creixement a Europa amb la finalitat d'accelerar la innovació i la transformació digital. Segons la European Commission (2016), els *clústers* han d'entendre's com a ecosistemes regionals compostos per empreses, actors relacionats i institucions amb una interdependència entre si.

Les relacions entre les empreses indústries són importants ja que **cada empresa necessita interactuar amb proveïdors, proveïdors d'altres serveis o altres empreses per a tindre èxit.** En aquest punt, la ubicació és molt important, i encara que les empreses poden necessitar treballar amb socis de diferents llocs per a accedir a les millors fonts possibles, les empreses locals juguen un paper important perquè segons la European Commission (2016:14) “el tipus d'interacció que les empreses poden aconseguir amb socis locals és molt més rica”.

Seguint amb aquest informe, una bona política de *clústers* se centra en **promoure la col·laboració intersectorial i els vincles de la cadena de valor.** D'aquesta

forma, es pot ajudar als processos de transformació industrial i ser una eina important per a realitzar estratègies d'especialització intel·ligent.

Aquesta interconnexió dels diferents sectors/*clústers* faciliten la transferència de coneixement entre diferents sectors, així com la possibilitat que sorgisquen sectors nous, tecnologia moderna i es fomenti la innovació.

Un altre repte que queda patent en el PEIV (2017) i que ha sigut recolzat per les i els agents clau ve de la mà de la digitalització o la indústria 4.0 que desenvolupem en el següent punt.

- **Digitalització o indústria 4.0.**

Un aspecte destacable entorn de la indústria és el relatiu a la seua digitalització. En l'actualitat, es fa ús del terme Indústria 4.0, i aquesta té com a objectiu principal l'aconseguir que la maquinària es trobe interconnectada entre si, analitzant la informació i permetent el disseny de nous models de negoci i sistemes de fabricació (Tàpia, 2017). Quan es parla d'aquesta indústria s'està fent referència a una visió particular de la fabricació, en la qual tots els processos es troben interconnectats a través del denominat com a Internet de les Coses (IoT), i que permet la presa de decisions a qualsevol nivell.

Des del Ministeri d'Indústria, Comerç i Turisme es fan ressò de la importància de la digitalització, tant de la societat en general, com de la indústria en particular. Hui dia, la hiperconnectivitat és una de les característiques de la nostra societat, i els/les clients/es cada vegada disposen de major informació en l'accés a l'oferta d'empreses industrials al llarg de l'orbe. Això és generador de noves oportunitats per al mercat espanyol. Per a això s'ha dissenyat l'estratègia “**Indústria Connectada 4.0**”³⁴, amb un triple objectiu:

- Incrementar el valor afegit industrial i l'ocupació qualificada en el sector industrial;
- Afavorir el model industrial de futur per a la indústria espanyola, a fi de potenciar els sectors industrials, que afavorirà al creixement de l'economia, i en el qual exerceix un rol rellevant el desenvolupament de l'oferta local de solucions digitals;
- Desenvolupar palanques competitives que permeten la seua diferenciació al mateix temps que es fomenten les exportacions.

Si bé mereix destacar l'impuls des de l'Administració Central, des de l'àmbit

³⁴ Alguns dels Programes que inclou aquesta Estratègia són: “FADA”, “ACTIVA Indústria 4.0”, “12 Reptes de la Indústria”, “ACTIVA Ciberseguretat”, i “Creixement Empresarial”.

territorial valencià també s'efectua aquest esforç. La Conselleria competent ha posat en marxa algunes mesures, unes de sensibilització i de suport financer, unes altres d'estratègies i d'assessorament. Per ressaltar algunes d'aquestes mesures, en el marc de les estratègies destaquen la “Agenda Industrial 4.0 Comunitat Valenciana”, amb un pla d'actuació regional en i4.0 en el marc de l'Estratègia Regional d'Especialització Intel·ligent (RIS3 CV³⁵), o la “Plataforma Col·lab Connect”, que és una plataforma regional per a la canalització de l'oferta de solucions i capacitats de fabricació i subministrament de productes que resulten d'urgència, com a conseqüència de la crisi sanitària SARS-CoV-2.

Ara bé, ha de realitzar-se la següent anotació: **per al foment de la digitalització s'exigeix que es propicie una formació adequada en la matèria**, una formació en habilitats digitals. En aquest sentit, l'Índex de l'Economia i la Societat Digitals (DESI) 2020 (Comissió Europea) sosté que **Espanya presenta una posició poc favorable en un dels seus indicadors: el del capital humà**. En aquest indicador s'analitzen les competències digitals, almenys a nivell bàsic, les competències digitals per damunt del nivell bàsic, els coneixements de programari, almenys de nivell bàsic, els/les especialistes en TIC, les dones especialistes en TIC, i, finalment, els titulats en TIC. Per tant, l'aposta per la digitalització ha d'anar acompanyada de la formació necessària en determinades competències, especialment les digitals. I és que aquesta formació serà exigida als potencials i futurs treballadors/res en la ja entrada quarta revolució industrial (o indústria 4.0).

“Si escometem la transformació de les nostres indústries i de les nostres empreses, conforme als reptes tecnològics que tenim davant nosaltres, si som capaços d'integrar en els nostres processos productius el Big Data, la intel·ligència artificial, la realitat augmentada, totes aquestes tecnologies habilitadores de les quals parla la Unió Europea, si som capaces d'apostar per aquesta indústria 4.0, (...) que eixirem reforçats, però ací és un altre dels casos que nosaltres detectem, els reptes són uns, les necessitats de les empreses són unes altres, però els perfils que tenim ara mateix requereixen una actualització i una formació que ara mateix no tenim” (Representant de la Xarxa d'Instituts Tecnològics de la Comunitat Valenciana – REDIT –).

Així, és indiscutible la necessitat de potenciar la innovació en la indústria, per a això, és primordial desenvolupar la digitalització, adequar la formació professional a les necessitats del mercat, millorar les relacions existents entre les empreses i

³⁵ Per a més informació es pot consultar el següent enllaç: <http://ris3cv.gva.es/va/> (última visita 17 juny del 2020).

incrementar la grandària d'aquestes. Això permetrà, al costat de la millora de la innovació, el desenvolupament de la competitivitat sectorial i, per tant, una economia més sòlida.

2.2.2. Sector comercial: importància de la digitalització

En atenció als subsectors més representatius que integren el sector serveis, sector que com ja s'ha destacat anteriorment abasta el 79,39% de les empreses del nostre teixit productiu, es recull a manera de taula la distribució municipal el mes de maig de 2020. Aquesta taula indica la transcendència dels diferents subsectors en funció del municipi i del total de les empreses.

NOMBRE D'EMPRESSES PER SUBSECTORS DEL SECTOR SERVEIS I MUNICIPI A L'HORTA NORD											
Municipis	Comerç majoritari		Comerç minoritari		Hostaleria		Altres Serveis (1)		Total Serveis		Total empreses
	Total	% (2)	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%	
Albalat del Sorells	8	6,25%	13	10,16%	8	6,25%	65	50,78%	94	73,44%	128
Alboraia	67	7,17%	74	7,92%	88	9,42%	552	59,10%	781	83,62%	934
Albuixech	13	9,56%	6	4,41%	8	5,88%	71	52,21%	98	72,06%	136
Alfara del Patriarca	4	4,30%	11	11,83%	5	5,38%	53	56,99%	73	78,49%	93
Almàssera	9	5,00%	13	7,22%	14	7,78%	96	53,33%	132	73,33%	180
Bonrepòs i Mirambell	11	11,58%	5	5,26%	2	2,11%	42	44,21%	60	63,16%	95
Burjassot	34	4,00%	108	12,71%	97	11,41%	453	53,29%	692	81,41%	850
Emperador	1	8,33%	1	8,33%	0	0,00%	7	58,33%	9	75,00%	12
Foios	9	4,29%	17	8,10%	9	4,29%	118	56,19%	153	72,86%	210
Godella	20	3,22%	30	4,83%	35	5,64%	490	78,90%	575	92,59%	621
Massalfassar	21	15,91%	8	6,06%	10	7,58%	56	42,42%	95	71,97%	132
Massamagrell	22	6,01%	44	12,02%	38	10,38%	167	45,63%	271	74,04%	366
Meliana	15	4,95%	37	12,21%	21	6,93%	147	48,51%	220	72,61%	303
Moncada	29	4,64%	63	10,08%	25	4,00%	332	53,12%	449	71,84%	625
Museros	29	10,94%	20	7,55%	18	6,79%	94	35,47%	161	60,75%	265
Paterna	388	12,41%	208	6,65%	180	5,76%	1.760	56,30%	2.536	81,13%	3.126
Pobla de Farnals, La	10	4,08%	15	6,12%	34	13,88%	138	56,33%	197	80,41%	245
Puig de Santa Maria, El	70	18,32%	25	6,54%	37	9,69%	178	46,60%	310	81,15%	382
Puçol	42	7,14%	44	7,48%	61	10,37%	338	57,48%	485	82,48%	588
Rafelbunyol	48	12,21%	34	8,65%	22	5,60%	143	36,39%	247	62,85%	393
Rocafort	8	1,98%	13	3,22%	13	3,22%	348	86,14%	382	94,55%	404
Tavernes Blanques	2	1,04%	20	10,42%	16	8,33%	108	56,25%	146	76,04%	192
Vinalsea	5	4,95%	7	6,93%	6	5,94%	57	56,44%	75	74,26%	101
TOTAL	865	8,33%	816	7,86%	747	7,20%	5.813	56,00%	8.241	79,39%	10.381

(1) Recull, entre altres, el sector de consultoria, finances, assegurances, immobiliàries, activitats jurídiques, transports, educació, sanitat, etc.

(2) Percentatges sobre el nombre total d'empreses en el municipi.

Taula 50. Nombre d'empreses per subsectors del sector serveis i municipi a l'Horta Nord.

Elaboració pròpia. Font: TGSS. Mes de referència: maig de 2020.

Com podem observar en la taula anterior, la suma del comerç majoritari, el comerç minoritari i l'hostaleria representa el 23,39% de les empreses de l'Horta Nord (2.428 en total), aglutinant 42.605 persones treballadores, és a dir, el 33,04% de les persones treballadores de la comarca (taula 51).

NOMBRE DE PERSONES TREBALLADORES PER SUBSECTORS DEL SECTOR SERVEIS I PER MUNICIPI EN L'HORTA NORD											
Municipis	Comerç Majoritari		Comerç minoritari		Hostaleria		Altres Serveis		Total Serveis		Total (2)
	R.Gral. (1)	Aut.	R.Gral.	Aut.	R.Gral.	Aut.	R.Gral.	Aut.	R.Gral.	Aut.	
Albalat del Sorells	66	17	51	37	24	21	163	125	304	200	767
Alboraia	486	157	1.384	266	645	185	2.284	888	4.799	1.496	7.761
Albuixech	547	10	50	42	30	24	534	120	1.161	196	3.722
Alfara del Patriarca	102	8	54	36	10	18	195	82	361	144	656
Almàssera	145	30	37	71	52	37	279	223	513	361	1.380
Bonrepòs i Mirambell	92	18	17	31	3	25	231	112	343	186	760
Burjassot	101	103	390	401	1.890	220	4.469	941	6.850	1.665	10.127
Emperador	6	1	2	3	0	5	14	22	22	31	71
Foios	178	40	49	80	24	49	362	213	613	382	1.834
Godella	82	103	93	156	122	78	3.282	566	3.579	903	4.883
Massalfassar	320	9	173	32	75	19	416	80	984	140	1.852
Massamagrell	238	50	553	205	177	113	1.081	359	2.049	727	3.738
Meliana	78	49	107	116	77	71	463	300	725	536	2.428
Moncada	244	70	204	216	171	118	3.051	542	3.670	946	6.433
Museros	861	37	132	55	53	35	452	181	1.498	308	3.200
Paterna	4.576	417	2.427	719	2.895	382	23.621	2.392	33.519	3.910	48.266
Pobla de Farnals, La	108	36	37	84	245	83	559	251	949	454	1.824
Puig de Santa Maria, El	490	78	84	73	223	62	774	314	1.571	527	3.183
Puçol	745	142	108	154	1.497	144	1.759	637	4.109	1.077	7.001
Rafelbunyol	253	53	124	88	68	64	769	282	1.214	487	3.463
Rocafort	16	81	34	78	49	45	750	437	849	641	1.644
Tavernes Blanques	87	22	11.766	71	31	52	296	239	12.180	384	13.185
Vinlesa	51	10	30	28	11	22	224	79	316	139	766
TOTAL	9.872	1.541	17.906	3.042	8.372	1.872	46.028	9.385	82.178	15.840	128.944

(1) Inclou sistemes integrats en el RGSS (Artistes, Professionals taurins, Treballadors/res ferroviàries, Jugadors/res professionals de futbol, Personal Emprat de llar). (2) Sumatori de treballadors/res autònoms/es i de treballadors/res per compte d'altri.

Taula 51. Nombre de persones treballadores per Règim General o Especial Autònom, subsectors del sector serveis i per municipi a l'Horta Nord.

Elaboració pròpia. Font: TGSS. Mes de referència: maig de 2020.

Pel que respecta als centres comercials, l'Horta Nord compta amb 6 grans espais situats a Alboraia, Burjassot, Paterna i Massalfassar, els hem recollits en la següent taula. En total, aquests espais sumen una superfície bruta arrendada (SBA) de 165.336m², 108 comerços i prop de 9.120 places d'aparcament. Destaquen les dades de Heron City Paterna, amb les xifres més altes en superfície bruta arrendada, nombre de comerços i places d'aparcament. No obstant això, la importància d'aquests centres comercials resideix en la seua capacitat per a condicionar i estructurar l'activitat comercial del nostre territori, així com la mobilitat de els/les consumidors/res. Així, aquests espais actuen com a eixos atractius que canalitzen el consum i suposen una dura competència per al xicotet comerç local.

CENTRES COMERCIALS DE L'HORTA NORD							
Any d'obertura	Centre	Localitat	Tipus de Centre	Localització centre	SBA Total (1)	Nombre de comerç (2)	Places d'aparcament (2) (3)
1979	Carrefour Paterna	Paterna	HI - Basat en Hipermercat	Semiurbà	22.525	*	*
1985	Alcampo Alboraya	Alboraya	HI - Basat en Hipermercat	Perifèric	18.800	26	1.800
1992	Parque Comercial Alban	Burjassot	PC - Parc Comercial	Semiurbà	20.876	9	920
2007	El Manar	Massalfassar	PC - Parc Comercial	Perifèric	23.716	18	1.300
2007	Heron City Paterna	Paterna	CD - Centre d' Oci	Perifèric	44.664	34	3.100
2013	Centro Comercial Parque Ademuz	Burjassot	PC - Parc Comercial	Semiurbà	34.755	21	2.000
Total					165.336	108	9.120

(1) Dades corresponents a 2016, procedents de PATECO.

(2) Dades procedents dels espais web dels centres comercials.

(3) El nombre de places d'aparcament és aproximat.

* Dades no disponibles.

Taula 52. Centres comercials de l'Horta Nord.

Elaboració pròpia. Font: Oficina de Comerç i Territori - PATECO; Espais web dels centres comercials.

Una vegada hem exposat algunes de les xifres del comerç en el nostre territori, centrarem la nostra atenció en la situació del comerç de proximitat de l'Horta Nord. El terme de comerç de proximitat fa referència al comerç que es desenvolupa en el nostre entorn més pròxim i ens brinda la possibilitat de satisfer les nostres necessitats diàries. El seu foment és beneficiós per a l'economia local, perquè suposa un impuls per a productors i comerços locals que reforça la seua posició davant les grans superfícies i empreses comercials. També ho és per al consumidor i la consumidora, que obté els productes i serveis necessaris en el seu entorn, estalviant en costos de desplaçament, en temps, i obtenint un tracte més personalitzat. Finalment, el comerç de proximitat presenta avantatges pel que respecta a la sostenibilitat, per la reducció dels desplaçaments del consumidor i la consumidora a la qual hem fet referència anteriorment i per la menor distància entre el lloc d'elaboració dels productes i el seu punt de venda.

Segons el ***Pla d'Acció per a la Transformació del Model Econòmic Valencià 2027*** (IVIE, 2018), els serveis tradicionals lligats al comerç, el transport i l'hostaleria, han funcionat en els últims anys com un dels principals motors de la recuperació econòmica en la Comunitat Valenciana. Una característica que la diferencia d'Europa, on els serveis avançats han ocupat aquesta posició d'avantguarda en la recuperació del creixement econòmic i la modificació de l'estructura productiva. A això cal afegir una matisació. Des que es va iniciar la crisi, el comerç i l'hostaleria s'han mantingut com els subsectors més importants a la Unió Europea, a Espanya i en la Comunitat Valenciana. La diferència radica en el fet que, mentre a Europa aquests subsectors han anat perdent pes, a Espanya i en la Comunitat Valenciana continua creixent la

seua importància en l'economia.

Pel que respecta al comerç local en el nostre territori, el *Pla Director Comercial de l'Horta Nord* (Pactem Nord, 2010) assenyala la importància de la Llei 8/1986 d'Ordenació del Comerç i Superfícies Comercials en el procés d'implantació d'un "Model Valencià de Comerç". Aquesta llei, una de les lleis autonòmiques pioneres en la regulació del sector dins del marc espanyol, va fixar els principis bàsics per a l'ordenació de l'activitat comercial en la Comunitat.

Més tard, es va fer un altre pas important en el camí a configurar el comerç interior de la Comunitat Valenciana i en l'evolució cap a un "Model Valencià de Comerç", amb la creació del *Pla d'Acció Territorial Aplicat a la Distribució Comercial en la Comunitat Valenciana* (PATECO). Aquest pla va aplicar una perspectiva integral i territorial a la planificació i l'ordenació de l'activitat comercial.

El *Pla Director Comercial de l'Horta Nord* (Pactem Nord, 2010), apunta a un model valencià de comerç les característiques del qual volem portar al primer pla. El document descriu una economia domèstica de tendència metropolitana, que demanda nous espais comercials davant la incapacitat dels centres urbans per a proporcionar aquests espais, donant lloc al sorgiment de centres alternatius al centre de la ciutat. Així, la ciutat es torna més policèntrica, amb centres diferenciats i especialitzats que competeixen entre si. Aquest fenomen es recolza en la creixent motorització de la població i la reducció de la importància de les distàncies físiques respecte al consumidor.

El panorama descrit pel *Pla Director Comercial* s'ha vist alterat en els últims, sent **la irrupció de l'economia digital** un dels elements transformadors d'aquesta realitat. El desenvolupament d'internet ha suposat la millora de les comunicacions i la utilització d'eines en línia per a les activitats comercials i formatives. Pel que fa al terreny comercial, les tecnologies digitals estan generant una transformació digital que canvia les formes d'organització i els desenvolupaments empresarials, generant nous desafiaments en aquest terreny (López, 2019). La intensificació de l'economia digital, és un fenomen amb una gran capacitat transformadora sobre l'activitat comercial i la mobilitat dels consumidors.

L'economia digital tindria tres components principals: la infraestructura de suport, composta per les telecomunicacions, el maquinari i el programari; els processos comercials electrònics, referents a les formes d'organització dels negocis, i les transaccions de comerç electrònic, és a dir la venda de béns i serveis a través d'internet (Mesenbourg, 2001).

La irrupció de l'economia digital ha donat lloc a l'elaboració per part de les administracions de plans que procuren l'adaptació del comerç de proximitat al nou escenari digital. Des de la Unió Europea, fins als municipis, passant pels diferents nivells territorials intermedis. En aquest sentit, l'*Agenda Digital Per a Espanya* (Ministeri d'Energia, Indústria i Turisme, 2013), que trasllada els objectius de l'*Agenda Digital per a Europa* a l'Estat espanyol, inclou l'impuls del comerç electrònic com un dels seus objectius principals.

Es considera al comerç electrònic com una de les àrees estratègiques més importants per a l'economia europea, treballant sota la premissa que, en el futur, gran part del comerç es realitzarà a través d'Internet. La previsió de tal futur porta a una deducció lògica: **les economies que avancen més en la digitalització de les seues empreses estaran més ben posicionades en el mercat global** (Ministeri d'Energia, Indústria i Turisme, 2013).

En aquesta mateixa línia, l'informe *L'economia intangible a Espanya* (COTEC, 2019) veu en la digitalització: “una necessitat més que evident per al bon funcionament de les empreses, les administracions públiques i la ciutadania en el començament del tercer decenni del present segle”.

Pel que respecta al comerç de proximitat, la irrupció de l'economia digital suposa l'aparició, tant de noves amenaces com de noves oportunitats. D'una banda, aquest escenari porta amb si l'arribada de nous/noves competidors/res en els mercats locals: empreses sense localització física en el territori que operen a través d'internet i empreses localitzades en el territori amb espais físics i digitals de venda. El comerç online i la infraestructura logística que permet el lliurament a domicili de les compres realitzades per internet generen efectes negatius en el comerç de proximitat per diferents factors, com, per exemple, els següents: a) les grans empreses comercials que operen en internet tenen una capacitat major que els xicotets comerços locals per a reduir preus i fer ofertes; b) el progrés en la reducció del temps de lliurament de les compres realitzades avança cap a la immediatesa de la compra; c) la inversió de temps que ha de realitzar el consumidor en la compra online és mínima, així com la mobilitat necessària; d) la gamma de productes a la qual es pot accedir a través d'internet és molt àmplia i e) la possibilitat d'opinar sobre els productes tix una xarxa en la qual uns/es usuaris/res aporten informació a uns altres sobre productes del seu interès, així com sobre les alternatives disponibles en el mercat.

No obstant això, la digitalització ofereix noves oportunitats als comerços. La utilització dels mitjans de comunicació digital per part del comerç de proximitat multiplica les oportunitats per a la publicitat, així com les vies de comunicació amb les persones consumidores. L'economia digital no implica únicament l'obertura de

comerços digitals, sinó també l'adaptació dels processos comercials a l'entorn digital (Mesenbourg, 2001). Les pàgines web i les xarxes socials es converteixen en espais a través dels que es pot atraure i fidelitzar consumidors/res. Són espais comunicatius multidireccionals entre comerciants i consumidors/res que, si són ben aprofitats, poden retroalimentar un procés de millora continuada que aporte informació per a optimitzar la cadena de valor dels negocis.

En les entrevistes realitzades a comerços i a informants clau d'institucions que treballen pel desenvolupament del sector comercial en el nostre territori, té una especial rellevància la digitalització. Aquest aspecte esdevé temàtica central en diverses entrevistes, funcionant com a eix estructurador, sobretot quan s'aborda la qüestió de la innovació.

Les persones entrevistades concedeixen la condició de necessària a la presència del comerç de proximitat en Internet. Quan es parla de la presència digital del comerç, podem distingir entre la presència en les xarxes socials, considerades com un espai per a la promoció del comerç i per a la interacció i la captació de clients, i la presència en el comerç *online*, és a dir, en la compra i venda de productes i serveis a través de la xarxa. El personal expert en qüestions de comerç apunta a la necessitat de la presència en les xarxes socials i la opcionalitat del comerç *online*:

“Quan parlem de digitalització, no em referisc a obrir una botiga online (...) la digitalització és un concepte molt molt ampli (...) Digitalitzar-se també implica, per exemple, utilitzar altres mitjans de comunicació, altres mitjans per a atendre els clients, altres canals per a informar, ser una mica innovador a l'hora de tractar als teus clients o d'atendre'ls.” (Representant de PATECO, Oficina de Comerç i Territori).

No obstant això, també s'assenyala que és necessari avançar en la implementació del comerç *online* (una visió coincident amb la de l'Agenda Digital per a Espanya):

“Hui dia, el jove client, en la franja de joves, sí o sí, compra *online*. No pots estar amagant-te d'aqueixa franja de clients.” (Representant de la Cambra de Comerç de València)

Així, en l'enquesta realitzada per Pactem Nord, el 41,27% de la ciutadania assenyala que hi ha manques en la possibilitat de la compra *online*.

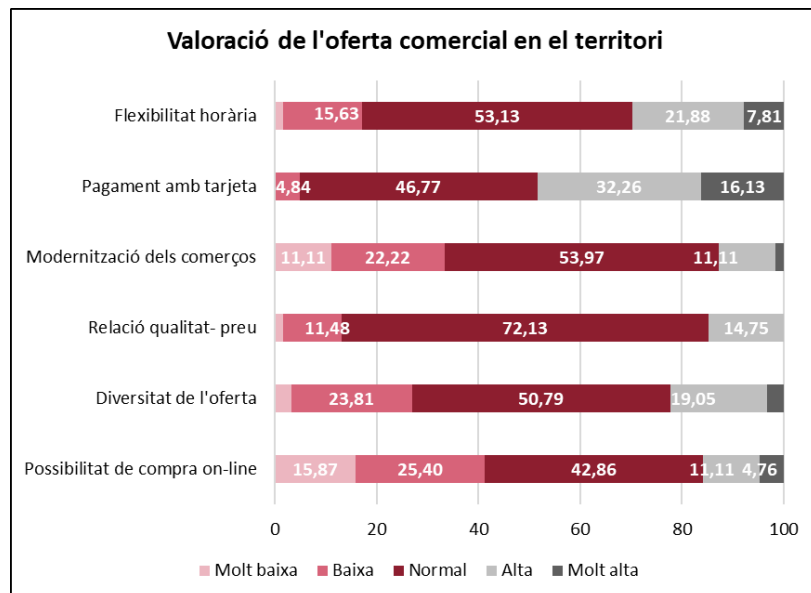

Figura 13. Valoració de l'oferta comercial en el territori.
Elaboració pròpia.

A més, en les entrevistes hi ha coincidència en apuntar que la irrupció del SARS-CoV-2 ha posat de manifest la necessitat de la presència digital dels comerços:

“Una cosa que ha canviat, i ho tenim molt clar en els últims tres mesos, és que abans la digitalització era una opció, una opció molt recomanable, però és que ara és un salvavides, ara jo m'atreiria a dir que és una obligació.” (Representant de PATECO, Oficina de Comerç i Territori).

La percepció més estesa sobre la presència digital del comerç a l'Horta Nord és la que mancada camí per recórrer per a aconseguir un grau òptim de digitalització. Pel que respecta a les causes d'aquesta situació, apareixen com a principals la falta de consciència sobre la necessitat de la digitalització per part de les i els comerciants, així com la falta de temps:

“(…) a la gent li costa moltíssim apuntar-se (…) Ningú troba temps per a dedicar-li a això.” (Consultor en l'àmbit del comerç).

No es tractaria d'una manca d'activitats formatives, qüestió que les associacions de comerciants estan treballant amb diferents agents que operen en el territori, amb la condició d'oferir als comerços cursos en els quals aprenguen a gestionar xarxes socials, a crear una pàgina web o a comercialitzar els seus productes en internet. En aprofundir en aquestes qüestions, s'al·ludeix també a la bretxa digital, a l'edat de les persones comerciants com un factor important entre les persones amb majors problemes a l'hora de digitalitzar la seua activitat.

Un altre factor percebut com a fonamental per al desenvolupament del comerç és el paper present i futur de les associacions de comerciants. Els comerços i les persones expertes entrevistades destaquen la capacitat de les associacions per a

generar unió entre els comerços i defensar els seus interessos. Des dels comerços es ressalta la capacitat de les associacions per a reportar informació de valor a les persones comerciants, el seu paper com a plataforma reivindicativa i de negociació amb les institucions. De la mateixa forma, són percebudes com un actor clau en el foment de la digitalització del comerç, fomentant la seua implantació a través de l'oferta de cursos de formació. També es posa en valor la seua funció com a plataformes comunicatives a través de les quals realitzar campanyes destinades a donar visibilitat al comerç local i captar clients. Campanyes que es duen a terme a través de les xarxes socials, així com altres activitats dinamitzadores del comerç, com les fires comercials o les fires de la tapa.

“L'objectiu fonamental de l'associació diguem que és «entre tots fem més força» (...) Les associacions, el nostre objectiu fonamental és el donar-nos suport per a crear campanyes més fortes (...) i després també perquè tots aquells beneficis que a nivell ajuntament, a nivell institucions ens puguen ajudar, així com subvencions i altres per a fer costat al comerç (...)” (Consultor/a en l'àmbit del comerç).

Pel que respecta a l'impacte del SARS-CoV-2 sobre el comerç, un dels informants clau consultats assenyala tindre dades segons els quals podem distingir tres perfils diferents de comerciants segons la percepció que tenen sobre la situació actual. L'informant diferencia els següents perfils: optimista, indecís i pessimista.

“Hi ha un col·lectiu que és minoritari, entorn del 10-15% de comerços, que són molt optimistes, i estan convençuts que eixiran reforçats d'aquesta situació perquè creuen que tenen la capacitat de reinventar-se (...) Per desgràcia, només és un 10-15% dels comerciants. El perfil que predomina és l'indecís. Comerciants que tenen moltíssims dubtes i no saben per on tirar, i tal vegada a aqueix siga el que calga guiar, i que guiar bastant, perquè el que ho té clar, ho té clar. Després hi havia un altre percentatge que era minoritari, bo minoritari, un 20-25%, que serien pessimistes, de comerços que creuen que tenen tot perdut (...)” (Consultor/a en l'àmbit del comerç).

Així, **la crisi generada pel SARS-CoV-2 ha impulsat diferents formes de resposta en el sector comercial**. Una de les qüestions que s'ha posat de manifest és la necessitat d'implementar la digitalització del comerç. Alguns/nes dels nostres informants clau, han manifestat la importància d'aquesta presència digital, més si cap en aquest període crític. Així, declaren que **el comerç en general s'ha vist perjudicat i que s'ha tractat de buscar alternatives al comerç tradicional**. En aquest sentit, també s'apunta als avantatges que han tingut els qui han arribat a aquest moment amb el seu comerç digitalitzat.

“En el mercat ha estat qui ha sabut manejar la seua empresa des del vessant digital. Qui ha tingut *e-commerce*. Solament ha estat aquesta gent. Ja no que ha venut a través de, sinó que ha estat, perquè a través del *whatsapp*, a través de l'*e-mail*.” (Representant de la Cambra de Comerç de València).

Des de les associacions de comerciants, segons apunta una de les informants, s'ha apostat per potenciar la digitalització del comerç davant la impossibilitat de desenvolupar altres accions previstes, com per exemple les fires. A més, en aquesta mateixa línia, afirma que s'han dut a terme actuacions amb altres actors. Cal destacar la col·laboració amb Unió Gremial, que ha posat al servei dels comerços una plataforma en la qual poden crear el seu propi espai i fins i tot comercialitzar els seus productes.

“(…) estem fent unes formacions amb Unió Gremial, van llançar una plataforma *online* que es diu Nou Gremial, des de la qual, totes les associacions que diguem estàvem adherides, tots els nostres associats poden crear-se el seu propi espai. Va, diguem, sota el domini de Unió Gremial, però poden crear-se des del seu *landing page* bàsica fins a la seua botiga *online*.” (Consultor/a en l'àmbit del comerç).

Una altra via per a tractar d'abordar la situació desfavorable ha sigut la col·laboració amb les institucions. Els/les comerciants han vist que la col·laboració amb les Administracions locals és un punt destacable per a superar l'actual situació. Per a això s'han establert contactes amb aquestes i s'ha apostat per la difusió per mitjans de comunicació digitals de la diferent oferta comercial. Un exemple el trobem en el següent fragment discursiu:

“En general, intentem sempre entre els comerciants estar en contacte continu amb l'ajuntament per a coordinar totes aquestes accions.” (Comerciant Pobla de Farnals).

Malgrat la incidència en la importància de digitalitzar el comerç, el desenvolupament del sector comercial ha de tindre en compte que part de la població té dificultats d'accés als recursos digitals, especialment les persones d'edat avançada i les unitats familiars amb menors recursos econòmics, que presenten pitjors resultats en ús i coneixements, habilitats i competències digitals. El reconeixement d'aquesta problemàtica requereix continuar innovant pel que fa al vessant *offline* del comerç per a arribar a les persones afectades.

A més, la irrupció del SARS-CoV-2 ha portat amb si **nous reptes** per a aquesta labor en dos sentits. D'una banda, ha imposat la necessitat d'**innovar en qüestions organitzatives**, per les limitacions introduïdes a causa de l'aplicació de les mesures de

seguretat en els llocs de treball i de venda. D'altra banda, ha provocat la restricció de determinades accions promocionals a peu de carrer, com les fires de comerç o les fires de la tapa en l'àmbit de l'hostaleria. En aquest sentit, és necessari desenvolupar noves iniciatives promocionals que permeten un increment de les vendes a través d'esdeveniments de comerciants en el marc d'estratègies més àmplies que incloguen activitats culturals, gastronòmiques, etc. que permeten la generació de sinergies econòmiques locals.

Per part seua, **els mercats municipals** presenten característiques pròpies i diferenciades. Des d'una lògica economicista, els mercats municipals han presentat en els últims anys una important reducció de la seua activitat per una pèrdua constant de clients/es que es deu a diferents causes: nous formats comercials, pèrdua de competitivitat, canvis en els hàbits de consum, dificultats de conciliació horària, etc. No obstant això, l'esforç per revitalitzar aquests espais comercials ha d'atendre la seua rellevància en la configuració urbà-territorial, social i cultural de les nostres ciutats. Els mercats municipals, així com el conjunt del comerç de proximitat, mereixen una atenció específica en vistes al seu desenvolupament com a part fonamental en l'estructuració de la vida en els municipis, de la consecució d'un model de ciutat més sostenible i amb senyes d'identitat pròpia.

Els mercats municipals passen per múltiples dificultats, requerint mesures integrals que tinguen en compte les particularitats de cada espai. En general, tenen una imatge corporativa poc atractiva i escassa presència en els mitjans, pateixen un feble relleu generacional, un deficient accés a les noves tecnologies de la informació i una feble comunicació dels comerços instal·lats en ells.

A continuació, exposem algunes possibilitats de desenvolupament dels mercats municipals a través d'experiències que ja s'estan posant en marxa en altres territoris. Així, els mercats s'estan revitalitzant mitjançant la seua reconversió en espais polivalents on la compra, el lúdic i el relacional es conjuguen. La integració en aquests espais d'hostaleria o d'activitats socials i culturals pot contribuir a ampliar el seu ventall de clients/es i d'usos. En aquesta mateixa línia existeix la possibilitat d'incloure en alguns dels llocs vacants dels mercats, activitats socials, entitats de nova economia, serveis institucionals, activitats econòmiques tractores, etc., maximitzant la seua funció social i proporcionant elements atractius.

A nivell logístic, la presència de diversos comerços en un mateix espai pot ser una oportunitat per a la implantació d'estratègies conjuntes de comerç online i de distribució de productes a domicili. Aquestes mesures poden millorar l'eficiència i reduir la inversió necessària perquè els comerços puguin oferir els seus productes en el comerç digital i entregar-los a domicili. A més, cal consolidar el paper dels mercats

com a referents en la distribució d'aliment fresc de la màxima qualitat i convertir-los en referència comercial per a les noves tendències i hàbits d'alimentació saludable i de consum responsable.

Una última qüestió a tindre en compte respecte al desenvolupament del sector comercial és la mediambiental. Juntament amb la digitalització, un altre element central del nostre present és el canvi climàtic i la necessitat de desenvolupar accions destinades a frenar el seu avanç. El calfament global i la lluita contra el canvi climàtic suposen un dels reptes principals per a la comunitat internacional. Les dades i les projeccions de futur mostren que la inacció davant aquesta problemàtica pot significar efectes devastadors per al planeta i les nostres societats (Govern d'Espanya, 2020a). Per a contrarestar la situació és necessari impulsar model econòmic més sostenible.

El comerç de proximitat té unes característiques que el converteixen en un eix potencial en el camí cap a una economia més sostenible. Cal destacar la seua capacitat per a influir positivament en la disminució de l'impacte ambiental negatiu de les ciutats, per la reducció dels desplaçaments de els/les consumidors/res. Però, a més, el comerç de proximitat pot esdevindre en un sector d'avantguarda en el foment de l'economia circular a l'Horta Nord.

El foment del comerç responsable està recollit en les *Estratègies Territorials i d'Ocupació Valenciana* (Generalitat Valenciana, 2019) per a la subàrea funcional de València-Horta i s'alinea amb els reptes principals plantejats pel Document de bases i elements orientadors per a la transformació del Model Econòmic de la Comunitat Valenciana (Generalitat Valenciana, 2016) pel que respecta a l'impuls de la transició ecològica del model productiu.

D'altra banda, l'Agenda 2030 crida a revisar l'actual model de producció i consum per a garantir la sostenibilitat del planeta. Un model actualment marcat per les pautes usar-consumir-tirar. Aquest sistema lineal implica un ús intensiu dels recursos naturals i ha sigut situat com una de les causes principals de la crisi ambiental que travessem (Govern d'Espanya, 2020a).

Així, en els pròxims anys serà fonamental aprofundir en el foment de l'economia circular en el comerç de proximitat, d'acord amb l'Objectiu de Desenvolupament Sostenible número 12, relatiu a la producció i el consum responsables. Sobretot, en relació al punt 12.5 sobre la reducció de la generació de deixalles mitjançant activitats de prevenció, reducció, reciclatge i reutilització, i, en el cas del consum responsable, al punt 12.8. El qual busca difondre la informació i els coneixements necessaris perquè la ciutadania pugua desenvolupar un estil de vida més

sostenible i respectuós amb el medi ambient. L'Estratègia Espanyola d'Economia Circular (Govern d'Espanya, 2020) també recull aquests objectius entre les qüestions a desenvolupar de cara a 2030.

En aquest context, per a els/les informants clau, la crisi provocada pel SARS-CoV-2 ha posat de manifest que el comerç ha de desenvolupar el seu vessant digital, qüestió ja apuntada amb anterioritat a la pandèmia en altres investigacions, i ha donat lloc a la concentració de l'atenció de les administracions i de les associacions de comerciants sobre aquesta qüestió. D'altra banda, el desenvolupament dels processos de digitalització pendents en el sector no poden deixar de costat determinades vies de promoció "tradicionals" i atenció diferenciada que doten al sector d'elements competitivitat propis.

A manera il·lustrativa, servisca l'exemple del municipi de Camariñas (Galícia), en el qual vam mostrar els objectius del seu Pla de Mercats municipals: a) Millorar, adequar i modernitzar l'equipament comercial: Mercat de Camariñas. b) Promoure la gestió cooperativa del mercat i la cooperació empresarial. c) Revitalitzar el comerç tradicional i configurar un espai de comercialització amb senyes d'identitat pròpia, atractiu i competitiu, amb plena accessibilitat i sostenible. d) Millorar la formació empresarial, comercial i l'accés a les noves tecnologies de la informació i comunicació de les empreses. e) Implantar plans de qualitat i millora de la presentació del producte. f) Dissenyar plans de difusió i promoció del centre. g) Promoure l'ocupació i l'autoocupació de les dones, especialment de les fórmules cooperatives, emergint activitats de l'economia submergida.

2.3. Conclusions

L'evolució de les taxes d'ocupació en el territori, després de la crisi de l'any 2008, s'ha vist durament afectada per l'impacte negatiu del SARS-CoV-2. L'Horta Nord venia presentant en els últims anys un increment de la contractació temporal i de les afiliacions a la seguretat social, mentre la desocupació experimentava la dinàmica contrària i el dinamisme empresarial presentava un nivell d'activitat generador d'ocupació.

La irrupció del SARS-CoV-2 ha posat de manifest la fragilitat de la contractació temporal, ha donat lloc a un descens de les afiliacions que s'ha concentrat en l'hostaleria i la indústria manufacturera i ha fet augmentar la desocupació, dades del mes de juny de 2020 de Labora, fins a les 24.594 persones (pendents de la resolució final dels ERTO's que a l'Horta Nord afecten 3.242 empreses i 24.324 persones treballadores, al juny de 2020).

La situació de les dones esdevé més precària en el mercat de treball, i en algunes variables de manera molt significativa, que la dels homes. La seua contractació és menor en totes les formes de contractació i es veuen més afectades per la temporalitat i la parcialitat involuntària. La desocupació també els afecta en major mesura, registrant-se 14.412 dones desocupades i 10.182 homes desocupats. A més, el seu pes relatiu sobre les afiliacions a la seguretat social és del 42,92%.

Les desigualtats entre les dones i els homes són patents en termes salarials, en les hores treballades o en els reptes professionals. Per a combatre els obstacles a la igualtat en el mercat laboral és necessari abordar problemàtiques com el repartiment desigual del treball reproductiu, la segregació ocupacional horitzontal i vertical, o l'existència d'àmbits formatius i laborals masculinitzats. Més si cap quan el SARS-CoV-2 ha reforçat problemàtiques com la conciliació de la vida laboral, familiar i personal, la violència de gènere o el repartiment de les tasques domèstiques i de cures.

Les persones joves són també un grup de població vulnerable que s'ha vist especialment afectat per la precarietat laboral. La seua representació sobre les afiliacions a la Seguretat Social s'ha reduït des de 2007. Els/les joves tenen taxes d'activitat i ocupació uns 5 i 10 punts per davall de la mitjana general respectivament, mentre la seua desocupació és 10 punts superior a la mitjana. La situació davant la irrupció del SARS-CoV-2 és crítica i requereix de mesures urgents.

Pel que respecta a la formació, a l'Horta Nord més de 50.000 persones aconseguixen únicament el nivell primari educatiu, sent analfabetes o sense estudis prop de 22.000 persones. El nivell formatiu de la nostra societat és baix i trobem problemes com la feminització i la masculinització de determinats estudis o la correlació del fracàs escolar i els baixos nivells formatius amb el risc de pèrdua d'ocupació.

Les persones expertes, com ja es va recollir en l'exercici 2010 amb l'estudi sobre Formació Professional i Mercat de Treball en l'Horta Nord realitzat per Pactem Nord, tornen a posar en relleu la desconexió entre el teixit productiu i la Formació Professional o la Universitat, així com a les deficiències de la formació professional per a cobrir les necessitats del mercat laboral. Millorar aquest tipus de formació també requereix treballar la seua imatge i impulsar el seu atractiu per a atraure a la "gent jove". La Formació Professional pot augmentar les possibilitats laborals de la joventut i afavorir l'adquisició de competències professionals per les persones que només van aconseguir l'escolaritat obligatòria.

En el sistema productiu de l'Horta Nord, el sector serveis té un pes relatiu pròxim al 76% respecte al repartiment de les persones treballadores per sectors al juny de 2020. La indústria està prop del 16% i la construcció té un pes del 6,67%, mentre el sector primari ocupa al 1,36% de les persones treballadores.

A l'Horta Nord radiquen 1.002 empreses industrials, que ocupen a 20.564 treballadors/res. La configuració d'aquest sector a la comarca presenta potencials avantatges adaptatius per la seua estructura industrial diversificada i per la seua generació d'externalitats positives sobre la producció i la creació d'ocupació de qualitat. No obstant això, han d'afrontar diferents reptes: el desajustament entre les oportunitats laborals i els nivells de formació existents, la seua escassa visibilitat entre la població jove, la reduïda presència de les dones en el sector, la reduïda grandària, la baixa productivitat, i la feblesa de les xarxes d'informació i col·laboració entre empreses. Així, enfront d'aquests reptes, és necessari millorar la imatge de la indústria perquè el sector siga atractiu per a els/les joves, fomentar la innovació, impulsar col·laboració entre empreses tractores i pimes, promoure un espai clústers que produïska una major transferència de coneixement i informació, animar a la col·laboració intersectorial per a facilitar la transferència d'informació entre sectors i la innovació, i avançar en la digitalització del teixit industrial.

D'altra banda, el comerç majoritari, el comerç minoritari i l'hostaleria sumen 2.428 empreses i ocupen a 42.605 treballadors/res a l'Horta Nord. El comerç té capacitat per a impulsar l'economia local, tenint en compte la seua importància al costat del transport i l'hostaleria com a motors de recuperació després de la crisi de

2008 i el creixement experimentat per aquestes activitats en els últims anys. El comerç de proximitat ha d'afrontar, igualment, diferents reptes associats, entre altres, a la intensificació i expansió de l'economia digital, al desenvolupament de models sostenibles i respectuosos amb el medi ambient (com a elements distintius) i a la potenciació de determinats elements del model “tradicional” de venda. La irrupció del SARS-CoV-2 ha evidenciat la necessitat de potenciar la presència en Internet del comerç de proximitat. No obstant això, la digitalització no pot deixar arrere a la població afectada per la bretxa digital.

3. SOCIETAT I TECNOLOGIA

En aquest capítol afrontem una qüestió que s'ha revelat com a molt important des de la declaració de l'estat d'alarma el mes de març d'any 2020 com a conseqüència de la crisi sanitària del SARS-CoV-2. A partir aquesta declaració han eixit a rel·luir aspectes com ara la bretxa digital i la consegüent exclusió social de determinats col·lectius, la modalitat del teletreball, estesa a partir del confinament, o la problemàtica en la relació entre l'Administració Pública i la ciutadania. Abordarem els tres punts en sub epígrafs diferents, tot i que el seu contingut guarda una estreta relació entre si. L'abordatge seguirà la mateixa seqüència que la plantejada en aquesta introducció. Tot això s'ha aconseguit a partir de la revisió de la literatura científica i d'articles periodístics, d'informes especialitzats, de l'explotació estadística de l'Enquesta sobre Equipament i Ús de les Tecnologies de la Informació i Comunicació en les Llars, realitzada per l'INE, 2019, i de l'Enquesta "Qualitat dels serveis públics (XIII)" del Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS). Així mateix, s'ha comptat amb informació quantitativa pròpia del Consorci Pactem Nord, siga de la base de dades del seu observatori socioeconòmic, siga de les enquestes pròpies llançades en els mesos de maig i juny del any 2020 en el marc d'aquest treball i amb informació de caràcter qualitatiu, a partir de les declaracions d'algunes de les persones entrevistades en el treball de camp, obtingudes a partir de la realització d'entrevistes en profunditat semiestructurades a informants clau de la comarca de l'Horta Nord.

3.1. Bretxa digital i exclusió digital

La bretxa digital s'ha manifestat amb major nitidesa, si cap, a partir de la declaració de l'estat d'alarma i el consegüent confinament com a conseqüència del SARS-CoV-2. Aquesta bretxa o desigualtat digital té implicacions diverses, tant en l'àmbit productiu com en el sistema educatiu o en altres relacionats amb l'Administració Pública, per citar algunes. I és que a partir de la bretxa digital s'estan

engrandint les desigualtats socials, la qual cosa suposa anar a contra corrent dels Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS). Ja s'afirmava, en l'estudi elaborat per UGT “La bretxa digital a Espanya. Estudi sobre la desigualtat postergada” (2015: 107), el següent:

“la bretxa digital és al present el que va ser l'analfabetisme en el passat, amb un afegit crucial: no li hem donat la importància que deuríem (...). La bretxa digital fa referència a la desigualtat entre les persones que poden tindre accés o coneixement en relació amb les noves tecnologies i les que no”.

La Societat-Xarxa i la Xarxa de Xarxes, aspecte ja tractat des de fa dècades per Manuel Castells, ja establia els diferents tipus de relacions en la societat, i on les noves tecnologies, les d'informació i la comunicació, i especialment Internet, s'han convertit en un eix central en les nostres vides. Aquestes xarxes exerceixen un paper destacat en l'economia, en afegir la dimensió informacional en aquesta, i que es veu reflectida en augments de la productivitat. A més, es desenvolupa a una escala global, suposant unes característiques diferents a les de temps pretèrits (en relació amb anteriors “revolucions industrials”).

Però aquesta societat xarxa no es desenvolupa de manera homogènia i igualitària, sinó que ve condicionada amb l'aparició i amb els efectes que porten amb si diversos factors. Algunes variables com el territori, les classes socials, l'edat o la formació han de prendre's en consideració per a parlar d'aquesta. És llavors quan apareix la coneguda com a bretxa digital, una bretxa que ve referida a les diferències entre aquells/es ciutadans/nes que tenen o no Internet (Van Dijk, 2006).

No obstant això, **no sols cal parlar d'aquesta primera bretxa, sinó que es veu ampliada per la diferència existent entre aquells/es ciutadans/nes que, tenint accés a Internet, fan un ús o un altre d'aquest servei.** Això és, uns/unes usuaris/àries utilitzen aquests serveis generant-los uns avantatges, i altres no obtenen les mateixes. Completant aquestes diferències afegim les habilitats i/o competències de cada persona i els usos més o menys beneficiosos per a els uns o els altres. Això és, cal atendre també quin ús es fa de les tecnologies de la informació i la comunicació (Martínez-Cantos i Castanyer, 2017: 50). Per aquest motiu en l'actualitat es fa referència a una primera i a una segona bretxa digital. En la primera es fa referència a l'accés a internet, mentre que la segona es refereix a les habilitats digitals que permeten traure benefici de l'ús que es faça i dels seus patrons d'activitat.

ELEMENTS DIFERENCIADORS DE LA BRETXA DIGITAL		
Enfocament cap a l'estructura	Enfocament cap a la capitalització	Enfocament cap a l'ús
Persones que poden o no accedir a les TIC	Persones que saben o no utilitzar les TIC	Qualitat de l'ús

Taula 53. Elements diferenciadors de la bretxa digital.

Font: Kerras, 2019: 21.

Doncs bé, com assenyala Torres (2017) **les variables socials, racials, de gènere o les educatives, al costat d'altres relatives a les habilitats en el maneig d'Internet són ingredients destacables que influeixen en l'aparició de la bretxa digital**, posicionant a les persones de diferent forma en els plans culturals, econòmics, socials i laborals. És a dir, que **augmenta el risc que determinats grups poblacionals patisquen desavantatges de diferent tipus com a conseqüència de la bretxa digital** (Martínez-Cantos y Castaño, 2017: 49), contravenint, com avançàvem, als ODS.

L'INE va realitzar l'any 2019 l'Enquesta sobre Equipament i Ús de les Tecnologies de la Informació i Comunicació en les Llars. De la mateixa poden extraure's algunes conclusions relacionades amb la bretxa digital. En un primer lloc, destaca que hi ha un ús notable de les noves tecnologies i Internet. Ho observem en les preguntes relatives a “persones que han utilitzat el mòbil en els últims tres mesos” (96,9%), “persones que han utilitzat Internet en els últims tres mesos” (90,7%), “persones que han utilitzat Internet almenys una vegada a la setmana en els últims tres mesos” (87,7%) o “persones que han utilitzat Internet diàriament” (almenys cinc dies a la setmana) (77,6%). Per tant, hi ha un ús generalitzat d'aquestes tecnologies. Mentrestant, i centrant-nos en l'*e-commerce*, aquest no està tan estès: un 46,9% si que ha realitzat compres a través d'Internet en els últims tres mesos, mentre que la resta no ha utilitzat aquesta via.

PERSONES PER SEXE, CARACTERÍSTIQUES DEMOGRÀFIQUES I TIPUS D'ÚS DE LES TIC (1) (2)			
	Tots dos sexes	D.	H.
Persones que han utilitzat el telèfon mòbil en els últims 3 mesos	96,90%	97,10%	96,70%
Persones que han utilitzat Internet en els últims 3 mesos	90,70%	90,70%	90,70%
Persones que han utilitzat Internet almenys una vegada per setmana en els últims 3 mesos	87,70%	88,00%	87,40%
Persones que han utilitzat Internet diàriament (almenys 5 dies a la setmana)	77,60%	78,20%	77,00%
Persones que han comprat a través d'Internet en els últims 3 mesos	46,90%	45,80%	48,00%
Total	34.910.798	17.594.476	17.316.322

(1) Els percentatges estan calculats respecte al total de la seua respectiva columna.

(2) Les xifres fan referència al conjunt de l'estat espanyol.

Taula 54. Persones per sexe, característiques demogràfiques i tipus d'ús de TIC.

Elaboració pròpia. Font: Enquesta sobre Equipament i Ús de les Tecnologies de la Informació i Comunicació en les Llars. INE. 2019.

Una altra de les qüestions abordades per l'Enquesta està relacionada amb les habilitats digitals en l'ús d'Internet o programari. En aquest cas, diferencien entre “habilitats digitals”, “habilitats d'informació”, “habilitats de resolució” i “competències informàtiques”. Dins de les primeres, predominen aquelles persones que tenen una habilitat avançada (39,8%). En relació amb les “habilitats d'informació”, el nivell també és avançat (81,1%); i aquesta situació es repeteix en “habilitats de comunicació” (73,3% amb nivells avançats) o en “habilitats de resolució” (65,6% amb habilitats avançades). La gran diferència la trobem en “competències digitals”, on sí que existeix una clara segmentació: si el 34,7% declara no tindre competències informàtiques, el 48,2% ho està de manera avançada. La informació disponible la presentem en la taula 55.

HABILITATS DIGITALS EN L'ÚS D'INTERNET O SOFTWARE (1) (2)			
Usuaris/àries d'Internet en els últims 3 mesos			
	Total Persones	D.	H.
HABILITATS DIGITALS: Sense Habilitats	2,20%	2,50%	1,90%
HABILITATS DIGITALS: Habilitat Baixa	34,70%	36,10%	33,30%
HABILITATS DIGITALS: Habilitat Bàsica	23,30%	23,00%	23,60%
HABILITATS DIGITALS: Habilitat Avançada	39,80%	38,40%	41,20%
HABILITATS D'INFORMACIÓ: Cap	8,50%	8,90%	8,00%
HABILITATS D'INFORMACIÓ: Bàsiques	10,40%	9,80%	11,00%
HABILITATS D'INFORMACIÓ: Avançada	81,10%	81,20%	81,00%
HABILITATS DE COMUNICACIÓ: Cap	8,30%	8,30%	8,30%
HABILITATS DE COMUNICACIÓ: Bàsiques	18,40%	17,60%	19,30%
HABILITATS DE COMUNICACIÓ: Avançada	73,30%	74,20%	72,30%
HABILITATS DE RESOLUCIÓ: Cap	14,30%	15,70%	12,80%
HABILITATS DE RESOLUCIÓ: Bàsiques	20,10%	20,80%	19,50%
HABILITATS DE RESOLUCIÓ: Avançada	65,60%	63,50%	67,70%
COMPETÈNCIES INFORMÀTIQUES: Cap	34,70%	36,20%	33,10%
COMPETÈNCIES INFORMÀTIQUES: Bàsiques	17,20%	17,20%	17,20%
COMPETÈNCIES INFORMÀTIQUES: Avançada	48,20%	46,60%	49,70%
Total	31.670.610	15.965.884	15.704.725

(1) Els percentatges estan calculats respecte al total de la seua respectiva columna, sent categories diferenciades “habilitats digitals”, “habilitats d'informació”, “habilitats de comunicació”, “habilitats de resolució” i “competències informàtiques”.

(2) Les xifres fan referència al conjunt de l'estat espanyol.

Taula 55. Habilitats digitals en l'ús d'Internet o software.

Elaboració pròpia. Font: Enquesta sobre Equipament i Ús de les Tecnologies de la Informació i Comunicació en les Llars. INE. 2019.

Són diversos els factors que donen peu al fet que es pugui parlar de bretxa digital. Entre ells, les condicions socioeconòmiques de les famílies, que recollim en la taula 55, és de gran rellevància. Així, podem atendre els ingressos de les mateixes i veure alguns resultats de la citada Enquesta. En aquest cas, partim que existeixen un total de 16 milions d'unitats familiars amb “habitatges amb alguna mena d'ordinador”. I a partir d'ací s'observa que per a aquelles unitats familiars que disposen d'uns ingressos mensuals inferiors a 900 euros, una mica més de dos milions i mig té ordinador a casa, representant un 58,1%. Aquestes xifres contrasten amb els resultats per a famílies amb una millor situació socioeconòmica, podent asseverar que, a major nivell d'ingressos, major percentatge d'habitatges amb ordinador en el seu domicili. Així, veiem que per a les unitats familiars amb ingressos superiors a 2.500 euros, el percentatge s'eleva fins al 97,4%. Per al cas de “habitatges que disposen d'accés a Internet”. Per a les **unitats familiars amb menys de 900 euros mensuals**, prop d'un 78% disposen d'Internet, o cosa que és el mateix, **més d'una de cada cinc unitat familiar no disposa d'Internet en aquest rang d'ingressos**, mentre que els percentatges augmenten a mesura que els ingressos mensuals són superiors. D'aquesta manera, quan parlem d'unitats familiars amb ingressos d'entre 1.600 a menys de 2.500 euros els percentatges se situen en un 97,4%, i en aquelles de més de 2.500 euros d'ingressos, les xifres estan pròximes al 100% (veure taula 55). Així, existeix una correlació positiva entre la disposició d'ordinador i d'internet i els ingressos mensuals de les unitats familiars. En aquest sentit, i com apuntava Arriazu (2015: 232) **“l'aïllament digital, i amb això, la cadena d'exclusió i marginació social ve determinada per l'absència de recursos econòmics”**. Aquesta correlació també és manifestada per alguns/nes de els/les informants clau que han participat en l'estudi:

“Aquesta bretxa, per descomptat té rostre: sense estudis o amb estudis escassos, falta de recursos econòmics, dones que s'han dedicat a les cures i no ha acabat estudis.” (Secretaria de Política Industrial CC.OO-P.V.).

HABITATGES PER INGRESSOS MENSUALS NETS DE LA LLAR I TIPUS D'EQUIPAMENT (1)			
Ingressos mensuals nets de la llar	Total	Habitatges amb alguna mena d'ordinador.	Habitatges amb accés a Internet
Menys de 900 euros	2.695.328	58,10%	77,90%
De 900 a menys de 1.600 euros	4.952.780	76,70%	90,50%
De 1.600 a menys de 2.500 euros	3.267.361	91,90%	97,40%
2.500 o més euros	2.765.923	97,40%	99,20%
NS/NR	2.769.991	81,40%	91,50%
Total	16.451.384	80,90%	91,40%

(1) Les xifres fan referència al conjunt de l'estat espanyol.

Taula 56. Habitatges per ingressos mensuals nets de la llar i tipus d'equipament.

Elaboració pròpia. Font: Enquesta sobre Equipament i Ús de les Tecnologies de la Informació i Comunicació en les Llars. 2019. INE.

El factor generacional és un altre dels quals donen origen a la bretxa digital.

Així, podem veure les habilitats de les persones atenent la seua franja etaria (veure taula 57). En l'apartat “habilitats digitals”, s'observa que, en el nivell avançat, quant menor edat es té, majors habilitats es disposa. En els joves de 16 a 24 anys, el percentatge amb un nivell avançat en habilitats digitals és del 67,8%, mentre que, en la franja d'edat de 45 a 54 anys, el percentatge disminueix fins al 31,8%; o en la franja etaria de 55 a 64, és només del 18,8%. Si atenem “competències digitals”, ve a succeir una cosa similar, i és que, en el nivell avançat, en la franja de joves de 16 a 24 anys, aquesta és del 79,4%, i per als de 25 a 34 anys, descendeix fins al 61,1%. Mentrestant, en la franja de 45 a 54 es redueix fins al 41,1%, i en les persones d'entre 55 a 64, minva fins al 25,7%. Això és, a mesura que va augmentant l'edat, hi ha menors competències digitals.

Aquesta correlació, en aquest cas negativa, entre edat i competències digitals, és nomenada per les persones entrevistades en el present diagnòstic:

“Jo crec que per a mi el perfil [més afectat per la bretxa digital] és més enfocat al tema de l'edat, hi ha gent que per la seua edat no ha tingut aqueix accés, aqueix maneig dels mitjans digitals, diguem aquesta carrera que ha fet, que ve donada pel tema de l'impuls del teletreball, perquè pot fer que fins i tot perda més, i que s'hagen de formar d'una manera més ràpida o més necessària” (Responsable sector de la Indústria USO-CV).

Encara que també es declara que no són els únics afectats. Així, i **apel·lant a les dues bretxes ja presentades, les persones majors de 45 anys poden mancar d'habilitats digitals i informàtiques. Al mateix temps, atesa la manca de recursos i en relació amb l'accés a Internet o a la disposició d'ordinadors personals o similars, les cohorts d'edat més joves també poden ser les més afectades en disposar de menor poder adquisitiu.**

“(...) justament els dos col·lectius que tenen una situació de major atur tenen aqueix problema, és a dir, els majors de 45 anys, no coneixen tant les formes d'accés i ací jo crec que una formació en el treball amb plataformes, amb aplicacions és alguna cosa que podria ser molt útil (...). El problema amb els joves no és tant que no tinguen aqueix coneixement, sinó el fet que ací parlem de les famílies, per exemples, que tenen uns menors ingressos, que no es poden permetre el tindre un mòbil adequat, o una connexió o una tarifa que li permeta realment això i genera limitacions (...) encara que tinguen la formació i els coneixements, si no tens els mitjans econòmics... (...)” (Responsable d'acció sindical USO-CV).

HABILITATS DIGITALS EN L'ÚS D'INTERNET O SOFTWARE PER EDAT (1) (2)						
	De 16 a 24 anys	De 25 a 34 anys	De 35 a 44 anys	De 45 a 54 anys	De 55 a 64 anys	De 65 a 74 anys
Habilitats digitals: sense habilitats	0,10%	0,60%	1,30%	1,10%	3,90%	5,40%
Habilitats digitals: habilitat baixa	13,30%	20,10%	30,00%	37,30%	43,00%	38,80%
Habilitats digitals: habilitat bàsica	17,90%	22,00%	24,70%	24,10%	20,70%	13,00%
Habilitats digitals: habilitat avançada	67,80%	55,20%	41,40%	31,80%	18,80%	6,50%
Competències informàtiques: cap	12,00%	20,10%	29,40%	35,90%	44,40%	40,80%
Competències informàtiques: bàsiques	7,70%	16,70%	18,90%	17,40%	16,40%	12,20%
Competències informàtiques: avançada	79,40%	61,10%	49,10%	41,10%	25,70%	10,60%
Total	4.147.972	5.290.198	7.353.852	7.452.370	6.100.400	4.566.006

(1) Els percentatges estan calculats respecte al total de la seua respectiva columna, sent categories diferenciades “habilitats digitals” i “competències informàtiques”.

(2) Les xifres fan referència al conjunt de l'estat espanyol.

Taula 57. Habilitats digitals en l'ús d'Internet o software per edat.

Elaboració pròpia. Font: Enquesta sobre Equipament i Ús de les Tecnologies de la Informació i Comunicació en les Llars. 2019. INE.

En relació a la bretxa digital en atenció al gènere, tal com es conclou en l'estudi *Dones i digitalització. De les bretxes als algorismes*, editat per l'Institut de la Dona i per a la Igualtat d'Oportunitats del Ministeri d'Igualtat en col·laboració amb el Ministeri d'Assumptes Econòmics i Transformació Digital l'any 2020, és necessari indicar que **a pesar que les dones s'incorporen progressivament a l'ús de les tecnologies digitals, les bretxes de gènere en aquest àmbit, persisteixen.**

En aquest estudi s'avança que la bretxa digital de gènere s'ha reduït progressivament a Espanya: segons l'Enquesta TIC-Llars (INE 2019) en els últims deu anys, les dones que usaven Internet han passat de ser el 51,9% en 2008 al 85,6% en 2018 i la diferència entre homes i dones s'ha reduït de 8,1 punts a 1 punt, encara que **les dones mantenen una posició desfavorable en competències digitals i usos d'Internet. En competències avançades, com a programació, la bretxa a Espanya és de 6,8 punts**, aspecte relacionat en molts casos amb l'elecció de trajectòries acadèmiques diferenciades.

Com a exemple, la informació sobre l'estudiantat matriculat en la Universitat en el curs 2018-2019, extreta del Sistema Integrat d'Informació Universitària (SIU) (veure taula 58). En aquest cas, i per al conjunt del territori espanyol, en la branca de “enginyeria i arquitectura”, en la qual es presumeix un major ús de les tecnologies, veiem que hi ha una clara diferenciació segons es tracte d'homes i de dones. Així, en aquest període ens trobem que 172.268 homes estaven matriculats en “enginyeria i arquitectura” (un 75,22%), mentre que només 56.764 dones ho feien en aquesta branca (un 24,78% de dones estudien en aquesta branca).

ESTUDIANTAT MATRICULAT EN LA UNIVERSITAT PER SEXE I RAMA D'ENSENYAMENT. 2018-2019 (1)			
	Total	D.	H.
Ciències Socials i Jurídiques	600.647	359.231	241.416
Enginyeria i Arquitectura	229.032	56.764	172.268
Arts i Humanitats	132.532	81.739	50.793
Ciències de la Salut	245.915	173.029	72.886
Ciències	82.329	42.029	40.300
Total	1.290.455	712.792	577.663

(1) Les xifres fan referència al conjunt de l'estat espanyol.

Taula 58. Estudiantat matriculat en la universitat per sexe i branca d'ensenyament. 2018-2019.

Elaboració pròpia. Font: Sistema Integrat d'Informació Universitària (SIIU). Secretaria General d'Universitats.

D'altra banda, no es pot deixar de costat que l'**accés físic a Internet** està vinculat amb les condicions econòmiques de la població, àmbit en el qual les dones estan especialment desfavorides. Aquesta dificultat d'accés té enormes repercussions sobretot en l'accés a la informació, cada vegada més digitalitzada, i que aconsegueix fins i tot als drets de ciutadania que, en molts casos ja s'ofereixen únicament via Internet.

La qüestió generacional també es combina amb la de gènere quan s'aplica un enfocament dinàmic i multidimensional a l'anàlisi de les diferències existents quant a les habilitats digitals o la freqüència en l'ús de les TIC. Així, les diferències entre dones i homes augmenten a major edat, sent especialment rellevants en les persones nascudes entre 1941 i 1970 (Institut de la Dona i per a la Igualtat d'Oportunitats; Ministeri d'Igualtat, 2020a).

Respecte a les consideracions de la **bretxa digital de gènere en relació amb l'ocupació**, podem partir de l'anàlisi de les activitats en les quals elles tenen una major representació en el mercat laboral. D'aquesta manera, les activitats segons CNAE09 en les quals les dones estan sobrerrepresentades són "activitats de serveis socials sense allotjament" (85,98%), "assistència en establiments residencials" (84,27%) o "altres serveis personals" (77,34%). Existeixen altres com a "activitats veterinàries" (75,62%), "activitats sanitàries" (73,83%), o "activitats jurídiques i de comptabilitat (72,04%). Pot observar-se tot això en la taula 59. En una primera impressió, alguns dels sectors on predominen les dones estan dedicats al treball de cures (cas de les dues primeres activitats econòmiques ací presentades), un sector que no es caracteritza per l'ús de les tecnologies.

PERCENTATGE DE DONES AFILIADES A LA SEGURETAT SOCIAL RESPECTE DEL TOTAL D'AFILIACIONS. GENER 2020 (1)	
Activitats econòmiques (CNAE-2009)	Percentatge
88 Activitats de serveis socials sense allotjament	85,98%
87 Assistència en establiments residencials	84,27%
96 Altres serveis personals	77,34%
75 Activitats veterinàries	75,62%
86 Activitats sanitàries	73,83%
69 Activitats jurídiques i de comptabilitat	72,04%
82 Activitats administratives d'oficina i altres activitats auxiliars a les empreses	69,68%
85 Educació	68,02%
78 Activitats relacionades amb l'ocupació	67,51%
14 Confecció de peces de vestir	67,38%
81 Serveis a edificis i activitats de jardineria	64,16%
47 Comerç minoritari, excepte de vehicles de motor i motocicletes	64,15%
94 Activitats associatives	63,40%
79 Activitats d'agències de viatges, operadors turístics, serveis de reserves i activitats relacionades amb aquests	60,13%

(1) Les dades fan referència al conjunt de l'estat espanyol.

Taula 59. Percentatge de dones afiliades a la Seguretat Social respecte del total d'afiliacions.

Gener 2020.

Elaboració pròpia. Font: Ministeri d'Ocupació.

Per contra, podem acudir a les activitats que a priori guarden una major relació amb el sector de les TIC, recollides en la taula 60. Així, acudim als grups de “telecomunicacions”, “programació, consultoria i altres activitats relacionades amb la informàtica”, “serveis d'informació” i “serveis tècnics d'arquitectura i enginyeria”. I en aquestes branques d'activitat, i atés el nombre de persones ocupades segons sexe, s'observen les diferències. Així, en la branca de “telecomunicacions”, per a l'IV trimestre de l'any 2019, hi havia 38.900 dones ocupades en aquesta activitat, enfront de 82.700 homes. De la mateixa manera, en “programació, consultoria i altres activitats relacionades amb la informàtica”, en el mateix trimestre, hi havia 96.500 dones enfront de 252.300 homes. Situació similar en el cas de “serveis tècnics d'arquitectura i enginyeria”, on estaven ocupades 79.200 dones i 160.300 homes. Veiem, doncs, que en tots aquests casos les diferències entre tots dos sexes són de magnitud considerable. La diferència en la participació de dones i homes en les professions més vinculades amb la producció, el control i l'aplicació de les tecnologies digitals és una qüestió que ha sigut abordada en altres investigacions, que consideren aquestes activitats com a estratègiques en el desenvolupament futur de la nostra societat i la nostra economia (Institut de la Dona i per a la Igualtat d'Oportunitats; Ministeri d'Igualtat, 2020a).

OCUPATS/DES PER SEXE I RAMA D'ACTIVITAT. VALORS ABSOLUTS RESPECTE DEL TOTAL DE CADA SEXE. IV TRIMESTRE DE 2019 (1)			
	Tots dos sexes	D.	H.
61 Telecomunicacions	121.6	38.9	82.7
62 Programació, consultoria i altres activitats relacionades amb la informàtica	348.8	96.5	252.3
63 Serveis d'informació	9.8	3.3	6.5
71 Serveis tècnics d'arquitectura i enginyeria; assajos i anàlisis tècniques	239.5	79.2	160.3
Total	19.966.9	9.158.3	10.808.6

(1) Les xifres fan referència al conjunt de l'estat espanyol.

Taula 60. Ocupats/des per sexe i branca d'activitat. Valors absoluts respecte del total de cada sexe. IV trimestre de 2019.

Elaboració pròpia. Font: INE.

En aquesta mateixa línia d'anàlisi, es corroboren les dades de la bretxa digital de gènere quan fem referència a l'ocupació de les dones en àmbits avançats del disseny o investigació en TIC. Com a exemples, el citat estudi³⁶ ens ofereix algunes dades: només un 12% de les persones que participen en el desenvolupament de la Intel·ligència Artificial i el *Machine Learning* són dones o que el 9.3% de les persones que programen codi font (escriuen software) a Espanya són dones. És evident que el mercat laboral té una major demanda d'aquests llocs relacionats amb l'ús expert de noves tecnologies, Big Data, intel·ligència artificial, programació, etc. que de competències associades a la navegació en Internet o l'ús de programes, per la qual cosa aquesta bretxa de gènere reforça la segregació horitzontal i vertical, que condicionen el funcionament del mercat laboral.

D'altra banda, i a part de l'Enquesta que hem vingut analitzant, podem acudir a l'Enquesta de Població Activa de l'INE i observar l'ús de l'ordinador segons la situació laboral. En aquest cas figura la taula 61, i així, en aquesta s'atén el seu ús segons es tracte de “actius/ves ocupats/des”, “actius/ves parats”, “inactius/ves: estudiants”, “inactius/ves: labors de la llar”, “inactius/ves: pensionistes” i “una altra situació laboral”. En aquest sentit, triem l'últim any de referència, el 2017, i veiem les diferències existents. D'aquesta manera, per al cas dels “actius/ves ocupats/des”, una mica més del 85% si que ha utilitzat l'ordinador en els últims mesos”, mentre que per al cas dels “actius/as parats” descendeix el seu ús fins al 67,6%. En el cas dels inactius/ves, també hi ha diferències excel·lents: i és que per al cas de “estudiants”, fan ús un 96,7%, mentre que en el cas de “pensionistes” ja es contrau fins al 43% o aquelles persones dedicades a “labors de llar” a un 41%.

³⁶ *Dones i digitalització. De les bretxes als algorismes*, editat per l'Institut de la Dona i per a la Igualtat d'Oportunitats del Ministeri d'Igualtat en col·laboració amb el Ministeri d'Assumptes Econòmics i Transformació Digital l'any 2020.

Atesa una perspectiva temporal, el que s'observa és que l'ús de l'ordinador ha anat creixent gradualment des del 2007 fins al 2017, encara que des del 2013 fins al 2017 mantenint-se en uns percentatges molt similars. En el cas de els/les parats/des, l'evolució des del 2007 és ascendent, fins a aconseguir la seua cota màxima l'any 2013, amb un 73%. No obstant això, va haver-hi un descens considerable l'any 2017, en situar-se en un 67,6%.

PERCENTATGE DE PERSONES QUE HAN UTILITZAT L'ORDINADOR EN ELS ÚLTIMS 3 MESOS SEGONS LA SEUA SITUACIÓ LABORAL (1)						
Situació laboral	2007	2009	2011	2013	2015	2017
Actius/ves ocupats/des	69,60%	75,30%	82,40%	85,50%	86,10%	85,50%
Actius/ves parats/des	54,60%	61,00%	67,00%	73,00%	71,20%	67,60%
Inactius/ves: estudiants	97,60%	99,10%	99,00%	98,70%	97,60%	96,70%
Inactius/ves: labors de la llar	21,80%	25,70%	33,40%	35,20%	37,50%	41,20%
Inactius/ves: pensionistes	11,10%	19,80%	24,30%	33,50%	39,60%	43,60%
Una altra situació laboral	47,80%	60,40%	50,60%	61,70%	64,10%	66,10%

(1) Les xifres fan referència al conjunt de l'estat espanyol.

Taula 61. Percentatge de persones que han utilitzat l'ordinador en els últims tres mesos segons la seua situació laboral.

Elaboració pròpia. Font: INE.

Podem fer el mateix exercici anterior, però atés l'ús d'internet i a la situació laboral (taula 61). En aquest cas, i novament amb la classificació vista en el paràgraf anterior, prop del 95% de els/les “actius/ves ocupats/des” han fet ús d'Internet. Aquests percentatges descendeixen quan es tracta de persones parades, situant-se en un 85,5%. Referint-nos a les persones inactives, els/les estudiants sí que fan un ús molt elevat d'Internet, amb uns percentatges que freguen el 100% d'ús, mentre que les persones inactives dedicades a les tasques de la llar ja descendeixen ostensiblement, amb una mica més del 57%. Ja per al cas de els/les pensionistes, les xifres es contrauen encara més, fins a situar-se en una mica més del 51%.

En la taula següent, la número 62, novament veiem una **tendència ascendent en el percentatge de les persones que han usat Internet en els últims 3 mesos en atenció a la seua situació laboral**. En tots els anys es produeix un increment respecte de l'any anterior. El creixement també és molt inflat per als supòsits de “inactius/ves: labors de la llar” i “inactius/ves: pensionistes”. En el primer dels casos, es parteix d'un minso 16,9% l'any 2007 fins a aconseguir un 57,6% l'any 2017. I en el segon dels casos, l'any 2007 el percentatge de “inactius/ves: pensionistes” és un paupèrrim 9,5% fins a superar la barrera del 50% en el 2017 (51,9%).

PERCENTATGE DE PERSONES QUE HAN UTILITZAT INTERNET EN ELS ÚLTIMS 3 MESOS SEGONS LA SEUA SITUACIÓ LABORAL (1)						
Situació laboral	2007	2009	2011	2013	2015	2017
Actius/ves ocupats/des	63,60%	71,50%	80,10%	84,90%	90,60%	94,70%
Actius/ves parats/des	48,70%	57,90%	63,60%	73,80%	81,40%	86,50%
Inactius/ves: estudiants	95,50%	98,50%	99,00%	99,20%	98,20%	99,70%
Inactius/ves: labors de la llar	16,90%	22,40%	30,20%	34,30%	42,40%	57,60%
Inactius/ves: pensionistes	9,50%	17,00%	22,70%	31,40%	41,90%	51,90%
Una altra situació laboral	40,60%	55,50%	48,50%	59,80%	69,30%	76,90%

(1) Les xifres fan referència al conjunt de l'estat espanyol.

Taula 62. Percentatge de persones que han utilitzat Internet en els últims tres mesos segons la seua situació laboral.
Elaboració pròpia. Font: INE.

Però aquesta informació ha d'ampliar el seu focus i tindre en consideració que **existeixen alguns/nes ciutadans/nes que tenen majors dificultats per al seu accés al mercat de treball**. En aquest sentit, hem de subratllar que **la falta d'alfabetització digital suposa que un nombre significatiu de persones no puguem accedir a determinats serveis i recursos**. Per exemple, en el cas de la intermediació laboral, determinades persones no poden accedir a aquelles ofertes d'ocupació que es tramiten de manera en línia, tot i malgrat que es troben preparades per a això.

Per a contrastar aquesta situació, prenent com a referència l'Agència Pública d'Ús del Consorci Pactem Nord en l'Horta Nord, veiem que resultats que s'obtenen no ofereixen un panorama satisfactori, si tenim en consideració a les persones que disposaven o no de correu electrònic, una pedra angular (*cornerstone*) per a la cerca d'ocupació.

DISPOSICIÓ DE CORREU ELECTRÒNIC PER ELS/LES USUARIS/ÀRIES DE L'AGÈNCIA PÚBLICA D'OCUPACIÓ DE L'HORTA NORD SEGONS NIVELL D'ESTUDIS			
Situació	Total	% persones amb correu	% persones sense correu
Sense estudis	825	59,88%	40,12%
CFGM y FPI	1.863	80,84%	19,16%
Graduat escolar	2.865	72,18%	27,82%
Graduat en ESO	956	85,88%	14,12%
CFGs+FPiI+BATXILLER+BUP+COU	2.309	90,52%	9,48%
Estudis universitaris	1.273	94,42%	5,58%
Total	10.091	81,07%	18,93%

Taula 63. Disposició de correu electrònic per els/les usuaris/àries de l'Agència Pública d'Ocupació de l'Horta Nord segons nivell d'estudis.
Elaboració pròpia.

En l'anterior taula veiem el nombre d'usuaris/àries atesos/es per l'Agència Pública referida. I ací, en primer lloc, veiem que **una mica més del 80% dels usuaris/àries sí que disposa de correu; no obstant això, prop del 20% no compten amb ell, la qual cosa equival a unes 2.000 persones**, la qual cosa accentua la impossibilitat de cerca d'ocupació per llits telemàtics i genera un nou element d'exclusió.

Segons el nivell d'estudis hi ha uns percentatges relativament elevats per als quals disposen d'estudis d'FP I (19,16%), per als quals compten amb graduat escolar (27,82%) o especialment per a els/les usuaris/àries sense estudis (40,12%), sent aquesta última dada altament significatiu. La possessió d'un correu electrònic és determinant per a la cerca d'un lloc de treball, encara que també cal considerar que no sols és la seua tinença, sinó també l'ús que es faça del citat correu electrònic. Per aquest motiu els programes realitzats per aquesta Agència remarquen la importància tant de la tinença com de l'ús de les noves tecnologies (i Internet en el seu si) per a les cerques d'ocupació.

Amb aquest breu panorama mostrat a partir de la informació quantitativa i qualitativa recaptada en el nostre treball de camp, ha de realitzar-se l'esment oportú a les implicacions que ha portat amb si la declaració de l'estat d'alarma i el consegüent confinament com a conseqüència de la crisi del SARS-CoV-2. I és que han eixit a la llum alguns dels dèficits existents, de caràcter estructural, en relació amb la bretxa digital. **S'han revelat algunes d'aquestes desigualtats en aspectes com ara l'educació, l'accés als tràmits amb l'Administració Pública, o en l'accés a ofertes d'ocupació i accés al mercat laboral, per citar alguns.**

3.2. Empresa, teletreball i innovació tecnològica

Una altra de les conseqüències derivades del confinament generat pel SARS-CoV-2 ha sigut l'expansió de la modalitat del teletreball ³⁷. Durant el confinament, el teletreball ha sigut la millor opció per a compatibilitzar la protecció enfront de les conseqüències sanitàries de la pandèmia amb el manteniment de les activitats productives. L'impuls d'aquesta modalitat requereix, entre altres, de la reorganització i adaptació dels sistemes i processos de treball, així com de l'aprenentatge de les persones treballadores no familiaritzades amb aquesta pràctica, més enllà de les circumstàncies excepcionals imposades pel SARS-CoV-2 (Peiró i Soler, 2020).

³⁷ Entenem per teletreball com "la forma d'organització i/o de realització del treball utilitzant les tecnologies de la informació, en el marc d'un contracte o d'una relació laboral, en la qual el treball, que també hauria pogut realitzar-se en els locals de l'empresari, s'executa habitualment fora d'aqueixos locals" (Acord Comú Europeu, 2002).

Les possibilitats del treball a distància han sigut ampliades pel desenvolupament de la digitalització, si bé no són les mateixes segons la mena d'ocupació. Segons dades de RANDSTAD (2020) i l'INE, recollits en l'informe d'IVIE (Peiró i Soler, 2020), **en l'actualitat el 22,3% de treballadors/res a Espanya podria exercir el teletreball (4,4 milions), un 20,9% en el cas valencià (437.000 persones)**. I és que, l'any 2019, només el 4,8% de treballadors/res a Espanya ho feia a distància, segons dades de l'Enquesta de Població Activa (EPA) (un 4,9% en el cas de la Comunitat Valenciana).

Segons la mena d'ocupació, el 100% dels qui ocupen llocs directius a Espanya podrien teletreballar. Entre els/les tècnics/tècniques i professionals científics/científiques i intel·lectuals, aquesta opció podria exercir-se pel 60% d'aquests, i en el cas de comptables, administratius/ves i altres emprats/des d'oficina, un 43,6%. Les persones que fan treballs manuals o del sector industrial només tindrien accés al teletreball en el 3% dels casos. Mentrestant, per al 45,3% de les persones emprades dels grups amb menor qualificació, el teletreball no sembla una opció viable. Així, el potencial del treball a distància és canviant en funció del diferent pes de les ocupacions en cada teixit productiu dels territoris, observant-se una segmentació en el seu ús segons la mena d'ocupació: en els llocs de treball amb menor qualificació hi ha menors possibilitats d'emprar aquesta modalitat organitzativa, mentre que en els de major qualificació existeixen majors possibilitats en el seu ús.

D'altra banda, segons la “Enquesta Impacte del COVID-19 en la Comunitat Valenciana³⁸” (GVA, 2020), i en atenció a la mitjana de respostes de les set onades realitzades, un 27,9% de les persones enquestades en la Comunitat Valenciana van respondre que van estar teletreballant en els últims set dies, referint-se al període de confinament. Aquests resultats són coincidents amb un altre estudi efectuat pel grup d'investigació GIPEyOP (Grup d'Investigació en Processos Electorals i Opinió Pública) de la Universitat de València³⁹, i que avançava que un 26,2% de les persones enquestades durant el confinament estava teletreballant⁴⁰.

De manera més recent l'INE (2020) ha publicat en la seua nota de premsa del dia 28 de juliol del 2020, que el “16,2% dels ocupats (3.015.200) van treballar des del seu

³⁸ Les set onades de l'enquesta disponibles recullen dades entre el 29 de març del 2020 i el 14 de maig del 2020. En suma, l'enquesta ha recollit 121.950 respostes (cal diferenciar entre respostes i persones, perquè una mateixa persona pot participar en les diferents onades) en la Comunitat Valenciana i s'ha realitzat de manera *online*.

³⁹ Aquesta investigació s'emmarca dins dels treballs vinculats als projectes d'investigació “Els Rostres del COVID-19. Gènere i Impactes Socioeconòmics (ROCOGIS)”, “AICO/2019/053” i “ECO2017-87245-R”, seleccionats en concurrència competitiva en diferents convocatòries, sent les entitats finançadores: el Fons Supera COVID19 (CRUE-Banc Santander), la Conselleria d'Innovació, Universitats, Ciència i Societat Digital (Generalitat Valenciana) i el Ministeri d'Economia i Competitivitat.

⁴⁰ Per a visualitzar els resultats preliminars d'aquesta enquesta, pot acudir-se al següent enllaç https://www.uv.es/pavia/Informe_Encuesta_COVID19.pdf (última visita, 17/06/2020).

propí domicili més de la meitat dels dies". Les diferències entre les diferents enquestes ací presentades consisteixen, possiblement, en la representativitat d'aquestes.

La implantació de **la modalitat organitzativa del teletreball no sols depén de la possibilitat d'ús de tecnologies digitals** per a treballar des d'un lloc que no siga el centre de treball. Així, la persona treballadora ha de procedir a canviar hàbits, de la mateixa manera que varien les formes o maneres de realització de les activitats pròpies del seu lloc de treball, o l'adaptació de la seua llar. Del costat de les entitats productives també semblen existir resistències, tenint en compte del control patronal i d'una cultura empresarial més encaminada al "presentisme" o "presencialisme" en el centre de treball.

Tots aquests canvis suposen uns beneficis, globals i particulars, i dins d'aquests últims, tant per a el/la ocupador/a com per a el/la treballador/a. No obstant això, també reuneix una sèrie d'inconvenients. Les presentem a continuació, seguint la revisió efectuada per María José Agudo (2014).

D'entre els avantatges de caràcter global, trobaríem les de caràcter ecològic i les socials. Entre les primeres, trobem la reducció d'emissions que contaminen l'atmosfera, l'estalvi d'energia (especialment per la disminució dels desplaçaments llar-lloc de treball) o la reducció de la congestió del trànsit. Quant a les segones, es presumeix un augment de les oportunitats laborals, majors facilitats per a l'accés al mercat de treball de determinats col·lectius (persones amb diversitat funcional, persones amb càrregues domèstiques...) o la possibilitat que la població situada en contorns geogràfics llunyans al lloc de treball puga accedir a aquests.

Per a els/les ocupadors/res també existeixen beneficis. Un d'ells és la reducció dels costos generals, com ara els originats pel cost generat per l'espai necessari i el sosteniment dels mateixos (al no requerir espai físic, es pot prescindir de l'arrendament de locals, i si no es disposen d'aquests, tampoc s'exigeix el seu manteniment). Un altre benefici per a l'ocupador/a és l'augment de la productivitat del personal treballador, tenint en compte la correlació positiva entre teletreball i productivitat. A més, sol produir-se un descens de l'absentisme laboral, això és, es redueixen les absències del treballador/a al seu lloc de treball.

El personal treballador també disposa d'avantatges en emprar aquesta modalitat. D'una banda, li suposa un estalvi econòmic, al no haver de fer front al pagament de les despeses originades pels desplaçaments al centre de treball, siga a través de vehicle privat (estalvi en combustible i en l'ús del vehicle), o a través de transport públic (estalvi del bitllet o bo). L'evitar desplaçaments també suposa un

estalvi de temps per al personal treballador, el qual pot dedicar-lo a altres menesters (temps d'oci o temps d'acompliment de treball no mercantil o reproductiu), i que pot ser un mitjà per a la conciliació amb la seua vida familiar i personal. Un altre avantatge és que el treballador/a podrà optar a oportunitats laborals que se situen en uns contorns geogràfics allunyats del seu lloc de residència.

Ara bé, **el teletreball també pot suposar uns inconvenients per a empreses i treballadors/res**. Per a les empreses destaquen: a) la pèrdua de control sobre el treballador/a; b) la pèrdua de comunicació a nivells informals amb companys/companyes i superiors en l'escala jeràrquica; c) l'aparició de problemes tècnics que impedisquen el desenvolupament del teletreball; i d) el menyscapte del clima o atmosfera d'equip. En aquest últim cas, és cert que no treballar en el centre de treball pot ser a vegades positiu, atés que poden evitar-se potencials situacions d'assetjament o situacions poc agradables entre companys/companyes si no hi ha un bon clima. Però, atés que no és la norma general, el fet de no estar presencialment tots/es els/les treballadors/res en un mateix lloc pot generar dinàmiques perverses, entre elles, el sentiment de desvinculació amb la resta de companys/companyes i amb la pròpia empresa, organització o institució.

Mentrestant, per al personal treballador, i entre els contres, destaquem: a) el seu aïllament i la possibilitat de desvinculació amb l'empresa i amb els seus companys/companyes, al mateix temps que la pèrdua de compromís; b) la possible explotació per part de l'empresari/ària, i en el seu si, la pròpia "autoexplotació" del treballador/a (el/la treballador/a pot ser que empre més temps del propi de la seua jornada laboral); c) l'increment de l'estrés, i, en general, problemes relatius a la salut laboral; d) despeses complementàries en la llar del treballador/a; i e) la qüestió sindical, en el sentit que el teletreball pot presentar dificultats per a l'exercici del moviment sindical. Al costat de tot això, i tal com declarava una representant de la Secretaria de la dona de CC.OO.-P.V. suposa per a la dona unes conseqüències negatives, referint-se a la menor visibilitat pública, la qual pot ser generadora de pèrdua d'oportunitats laborals o de penalitzacions en l'ascens de la seua trajectòria laboral.

I en aquests temps crítics originats per la crisi sanitària del COVID, també s'han manifestat altres conseqüències, tant positives com negatives. D'una banda, és cert que gràcies al teletreball s'ha aconseguit mantindre certa activitat productiva; per una altra, el teletreball, malgrat ser una modalitat que pot facilitar la conciliació de la vida laboral, familiar i personal, aquesta no s'ha aconseguit de manera igualitària per a dones i homes. Han sigut elles les que han hagut de dedicar-se no sols a les activitats pròpies del seu ús sinó també a les activitats de cures, entre elles la cura de criatures,

conseqüència del tancament dels centres escolars. Així ho afirmava un testimoni atge privilegiat entrevistat en el nostre treball de camp:

“Sí, les dones han treballat i han tingut la cura dels xiquets i de la llar, elles en major mesura. És a dir, que la dona, quan havia de treballar, també havia de dedicar-se a les altres tasques de la llar, a les tasques de cures.” (representant d'Associació de dones de la comarca de l'Horta Nord).

Manifesten aquesta mateixa opinió des de la Secretària de la dona de CC.OO.-País València, que consideren que la utilització de la modalitat del teletreball pot ser, en les seues paraules, “una arma de doble tall”, atés que:

“pot ser un parany (...) hem viscut en les famílies com el quedar-se a casa, teletreballant en les criatures a casa, en les persones majors a casa, en les persones dependents a casa, com treballes? els malabarismes! (Secretària de la dona CC.OO.-P.V.).

Al costat d'això, declaren, que **tampoc s'estava plenament preparat per a l'ús d'aquesta modalitat, com a conseqüència de l'ús de les tecnologies i sobre les que no tota la població té coneixements o habilitats/competències digitals, ni tampoc mitjans per a emprar aquesta modalitat**, i que lliga així amb el primer dels apartats ací tractats (la bretxa digital).

La veritat és que algun representant empresarial si que considera que abans d'iniciar-se el confinament estricte ja es va preparar el sistema per a poder realitzar aquesta modalitat de treball, perquè algunes d'elles preveien que una cosa així podia ocórrer, veient el que estava succeint en altres llocs (especialment, Itàlia). A més, considera que es tracta d'una modalitat que pot implantar-se de forma més generalitzada en algunes activitats i/o ocupacions, encara que sent destacable la necessitat de bons canals de comunicació entre les diferents parts de l'organització:

“ja comencem a implantar tot el sistema per a poder treballar tot el que són els treballs d'oficina per a poder-los fer des de les cases de cadascuna de les persones. I es van fer proves d'estrés del sistema i tot funciona bé, i, de fet, una setmana abans que començara el confinament, la gent ja s'emportava els ordinadors a casa i els posaven en marxa. Ara llavors, quan es va donar el confinament diguem que l'organització va poder funcionar. Què és el que ensenya el teletreball? doncs primer, una capacitat que no és necessari que tothom estiga en l'empresa per a funcionar el dia a dia. Però també el que ensenya el teletreball és que la comunicació és més important que mai” (representant de AUPIM).

El teletreball, a més, té conseqüències perjudicials per a les dones perquè han de compatibilitzar el treball mercantil o productiu i el treball reproductiu (i dins d'aquest últim, el treball domèstic i de cures), a vegades sense comptar amb la cooperació de les parelles, en el cas que n'hi haguera:

“[La dona] ha tingut que cedir eixe espai a la criatura i per a compensar-ho han estat alçant-se a les sis del matí, a les cinc del matí, gitant a les criatures i quedant-se elles. O siga, el que ens han traslladat es que inclús s'ha treballat més que si hagueren anat a treballar físicament, de forma presencial, al centre de treball.” (Secretària de la Dona CC.OO.-P.V.).

Aquestes declaracions són coincidents amb l'estudi elaborat per les investigadores de la Universitat de València Empar Aguado i Cristina Benlloch durant aquest confinament. Així, asseguren en el seu estudi que, teletreballant, el seguiment dels fills/es en edat educativa ha recaigut sobre els múscles de les dones i que això s'ha convertit en un element d'ansietat i estrés per a elles. A més, en algunes ocasions les dones s'han vist obligades a teletreballar en horaris atípics⁴¹.

Per tant, seguint a Chung i van der Lippe, (2018, en Institut de la Dona i per a la Igualtat d'Oportunitats, 2020b: 51), perquè aquesta forma de treball afavorisca la igualtat de gènere hauria de determinar-se la voluntarietat d'aquest, tant per a homes com per a dones, però evitant que elles siguen considerades com les principals responsables del treball domèstic i de cures. És a dir, que s'advoque per una corresponsabilitat entre homes i dones. Afavorir la conciliació familiar i laboral constitueix un element clau per a assegurar la igualtat d'oportunitats de les dones en el mercat laboral i reduir la bretxa de gènere (Govern d'Espanya, 2020a).

D'altra banda, algunes entitats i organismes van declinar la recomanació del Ministeri de Treball i Economia Social de continuar, en la mesura possible, amb el teletreball mentre durara l'estat d'alarma. En declinar aquesta possibilitat, el personal treballador va haver de tornar al seu lloc de treball de manera presencial, originant majors dificultats per a la conciliació, atés que aquelles persones que tenen criatures en edat escolar no comptaven amb mecanismes per a solucionar la problemàtica de la cura. D'això es fa ressò alguna informant clau entrevistada:

“En el moment en el qual els xiquets han hagut de quedar-se a casa i s'ha tornat a treballar presencialment, perquè evidentment el caos s'ha fet més gran.” (responsable regidoria d'un municipi de la comarca de l'Horta Nord”).

⁴¹ Per a més informació sobre aquest tema pot consultar-se en <https://theconversation.com/teletabajo-y-conciliacion-el-estres-se-ceba-con-las-mujeres-137023> (última visita, 09/07/2020).

Referent al teletreball i relacionat amb la bretxa digital, també ens traslladen la necessitat de comptar amb els mitjans i amb els coneixements adequats per a exercir el treball a través d'aquesta modalitat. Hi ha hagut famílies, personal treballador, i en general, la ciutadania, que no disposaven ni de recursos suficients per a l'acompliment de les seues tasques, ni de coneixements/competències/habilitats en matèria digital. Per tant, queda patent el lligam entre el teletreball i la bretxa digital.

De la mateixa manera que hem obtingut informació a partir d'entrevistes en profunditat semiestructurades, una altra font disponible van ser les enquestes pròpies realitzades per Pactem Nord, llançades en els mesos de maig i juny de l'any 2020. En aquest sentit, a les empreses se'ls preguntava sobre els problemes que s'havien trobat a l'hora d'implementar el teletreball. Així, les principals dificultats esmentades són la falta de mitjans (20%), les dificultats en la gestió del temps (20%) o les dificultats en l'adaptació als objectius (14,29%). També es refereixen a altres obstacles per al bon acompliment d'aquesta modalitat organitzativa de treball, com ara la pèrdua de comunicació amb els/les companys/companyes (11,43%) o la conciliació de la vida laboral, familiar i personal (11,43%). Tot això pot observar-se en el gràfic de la següent figura.

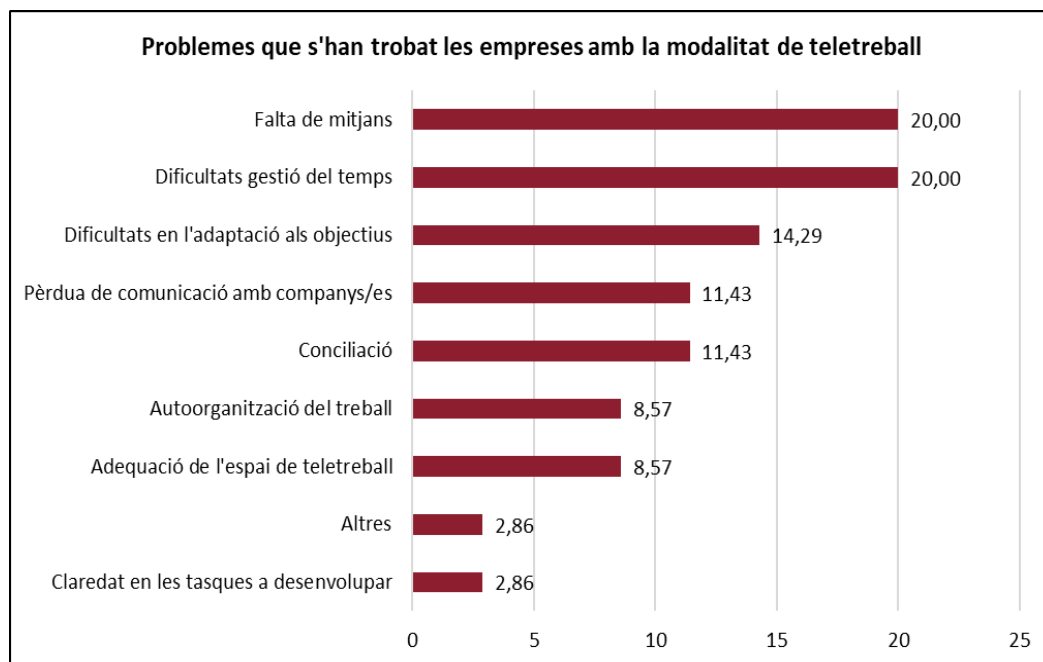

Figura 14. Problemes que s'han trobat les empreses en la modalitat de teletreball.
Elaboració pròpia.

A Espanya la modalitat del teletreball ha sigut regulada, amb la corresponent negociació entre el Govern i els agents socials i econòmics, a través del Reial decret llei 28/2020, de 22 de setembre, de Treball a Distància (Boletín Oficial del Estado de 23 de setembre de 2020). Aquesta normativa estableix determinades condicions per a regular el teletreball, sent algunes de les més importants:

- L'aplicació de la norma quan el treball a distància represente un 30% de la jornada en un període de referència de tres mesos.
- La igualtat de drets de les persones que treballen a distància i les que realitzen la seua activitat en el centre de treball de l'empresa. Excepte drets inherents al treball presencial.
- La voluntarietat del teletreball, que no podrà ser imposat per l'empresa ni per la persona treballadora.
- La formalització de les condicions del treball a distància per escrit. Havent d'indicar-se les eines necessàries, les despeses que comportarà el treball, els horaris, els mitjans de control empresarial i la duració de l'acord de treball.
- El dret de les persones que treballen a distància a la dotació i manteniment adequat per part de l'empresa dels mitjans, equips i eines necessaris per al desenvolupament de l'activitat. Establint-se, d'aquesta manera, la impossibilitat que el teletreball supose l'assumpció de despeses relacionades amb els equips, eines i desenvolupament de l'activitat laboral per part de la persona treballadora.
- Haurà de respectar-se el dret a la desconexió digital de les persones que realitzen la seua activitat laboral a distància, quedant limitat l'ús de mitjans tecnològics de comunicació empresarial i de treball durant els períodes de descans i respectant la duració màxima de la jornada laboral.

Pel que respecta a l'entrada en vigor d'aquesta normativa s'estableixen algunes disposicions transitòries a tindre en compte. En primer lloc, i pel que respecta a les situacions de treball a distància existents a l'entrada en vigor del real decret llei, aquesta normativa serà íntegrament aplicable a les relacions de treball vigents i que estigueren regulades amb anterioritat a la seua publicació, per convenis o acords col·lectius sobre les condicions de la prestació de serveis a distància, des del moment en què aquests acords perden la seua vigència. En segon lloc, el treball a distància implantat excepcionalment en aplicació de l'article 5 del Reial Decret Llei 8/2020, del 17 de març, o com a conseqüència de les mesures de contenció sanitària derivades del SARS-CoV-2, serà regulat per la normativa laboral ordinària mentre aquestes condicions es mantinguen. No obstant això, les empreses hauran de dotar a les persones treballadores dels mitjans, equips, eines i consumibles que requereix el desenvolupament del treball a distància, i del manteniment necessari.

D'altra banda, en la pràctica, **el que ha quedat clar a causa de la situació generada pel SARS-CoV-2 és que la integració de les empreses en el món digital és una necessitat més que una opció.** La incorporació o l'augment de l'ús de les eines digitals en l'activitat laboral requereix de l'impuls d'un ecosistema que agrupe les

pimes i a les grans empreses per a facilitar la transferència tecnològica entre companyies, de manera que les petites empreses puguin nodrir-se de les grans per a introduir aquesta innovació en la seua activitat.

3.3. Relacions i tecnologia entre les administracions públiques i la ciutadania

Un altre aspecte que portem a col·lació és **el vincle entre Administració Pública i la seua relació amb la ciutadania. Així, a partir del confinament i com a conseqüència de la bretxa digital, la relació entre ambdues s'ha vist dificultada.** No obstant això, cal no oblidar l'existència de l'Administració electrònica, que pot definir-se com “un conjunt de solucions (...) perquè ciutadania, empreses i associacions puguin relacionar-se amb les Administracions Públiques de forma més senzilla, ràpida i eficaç, reduint costos i temps” (ONTSI, 2019: 227).

A més, ja han transcorregut dècades des de la seua implantació, sent necessària l'aprovació de diferents normatives i d'adequacions d'infraestructures i inversió en TIC. En aquest sentit, un antecedent és el *Pla de Transformació Digital de l'Administració General de l'Estat i els seus Organismes Públics* (2015), que s'alinea amb l'estratègia de la Comissió Europea per al Mercat Únic Digital. Al costat d'això no cal menysprear l'aprovació de les Lleis 39/2015, d'1 d'octubre, del Procediment Administratiu Comú de les Administracions Públiques o la Llei 40/2015, d'1 d'octubre, de Règim Jurídic del Sector Públic. La primera d'aquestes assenjala que la tramitació electrònica serà l'actuació habitual de les Administracions, i, per tant, aquestes han d'adequar-se i adaptar-se “aprofitant les oportunitats de la tecnologia, dels processos de gestió a la transformació digital en termes d'una orientació cap al digital, i una orientació a un ciutadà” (Informe IRIA, 2018).

En el marc europeu, **el programa *Europa Digital 2021-2027*⁴² persegueix l'objectiu final que la ciutadania compte amb les competències i les infraestructures necessàries per a fer front als reptes digitals que es presenten en la seua vida privada i laboral**, sent important en aquest sentit la millora i la modernització de la interacció entre les administracions i la ciutadania a través de la digitalització.

També creiem oportuna l'esment d'altres aspectes que han suposat una afectació al seu personal (v. gr. docents), o de manera secundària, a altres persones, tal és el cas dels i les estudiants. Ho presentem a continuació.

Així, i en un primer lloc, ens detenim en l'afectació a l'estudiantat. I és que ha de considerar-se que els centres educatius de molts països es van tancar. D'aquesta manera, la població en general, i la població de xiquets i xiquetes, adolescents i

⁴² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018PC0434&from=EN>

universitaris/àries van quedar confinats en el seu domicili. Una mesura que es considerava beneficiosa a l'ésser un amortidor del pes de les conseqüències de la malaltia.

Segons les dades de l'Organització d'Estat Iberoamericans per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (OEI, 2020), prop de 10 milions d'estudiants espanyols van veure com els seus centres quedaven clausurats i, per tant, a costa de les decisions de les autoritats governatives. Tot això va suposar la necessitat de reorganitzar en un curt espai de temps el sistema educatiu: d'un sistema presencial es va passar a un altre a distància o *online*. Tal és així que el Reial Decret 463/2020, de 14 de març, establia, d'entre les seues primeres mesures, que les activitats educatives es mantindrien a través d'aquesta última modalitat (*online*), “sempre que això resultara possible”.

Aquesta declaració va suposar la necessitat d'adaptació de diversos col·lectius, especialment el professorat i l'estudiantat: en alguns casos seguint la docència per vies com ara el WhatsApp o correus electrònics, o a través d'altres programes facilitadors de la realització de videoconferències o de treballs col·laboratius *online*. Aquesta transició no va ser res fàcil, perquè va caldre adaptar-se en poc temps a noves metodologies d'ensenyament i d'aprenentatge, es va haver de fer front a la manca en algunes ocasions dels mitjans materials per a poder rebre l'ensenyament o la poca experiència digital de totes dues parts (Díez i Gajardo, 2020). I en aquest últim aspecte tampoc cal menysprear que en algunes edats l'ajuda rebuda per l'estudiantat va correspondre als seus progenitors/res, i una part d'aquests/es, tampoc comptaven amb les habilitats i competències requerides en matèria de digitalització. És, doncs, una manifestació de la bretxa digital.

Però el confinament i la declaració que l'educació devia efectuar-se a través de mitjans *online* va deixar entreveure algunes febleses, notant-se d'una manera més acusada en l'alumnat més vulnerable. A aquest se li ha estat sotmetent al que alguns han anomenat com a “asfíxia educativa” (Martín i Rogero, 2020), això és, que a una part significativa de l'alumnat no li estava arribant el baló d'oxigen de l'aprenentatge i, per tant, una de les funcions inherents a l'escola s'ha vist retallada, tal és el cas de la funció compensadora o correctora de desigualtats.

Aquesta asfíxia educativa, i seguint a Martín i Rogero (2020) descansa sobre factors com: a) que una part de les famílies mancava de mitjans o condicions materials per a realitzar el seguiment de les classes *online*; b) la manca d'habilitats pedagògiques o coneixements d'idiomes, englobats dins de les eines culturals segons els autors; c) el temps d'acompanyament de l'alumnat, perquè algunes famílies no podien efectuar-lo; d) la (in)estabilitat emocional, conseqüència de factors com les condicions econòmiques, de salut, habitacionals o altres; i e) els mateixos recursos alimentaris,

necessaris per a la supervivència en general, però que influeixen en el rendiment i capacitat d'estudi de l'alumnat. Una asfíxia, declaren aquests autors, que no és nova en aquests temps de pandèmia, sinó que ja afectava xiquets i xiquetes abans del confinament.

Alguns dels factors a dalt esmentats han tractat de pal·liar-se o corregir-se a partir de la iniciativa de les autoritats competents. Per al cas de la Comunitat Valenciana, algunes mesures adoptades anaven en aquesta línia, com va succeir amb el repartiment de tauletes amb connexió a Internet⁴³ a l'alumnat o amb la dotació de 700 encaminadors a famílies amb criatures en edat escolar i sense connexió a Internet, la finalitat de la qual era facilitar l'activitat educativa en temps de confinament (encara que també era una mesura que permetia la possibilitat de teletreballar a pares i mares)⁴⁴.

L'afectació ha recaigut també sobre el personal docent, entre ells, treballadors/res de l'Administració Pública. En aquest sentit és interessant portar a col·lació l'Enquesta realitzada pel sindicat USO sobre la incidència del teletreball en els docents⁴⁵. Una de les primeres conclusions d'aquest estudi és que la posada en funcionament de la modalitat *online* va suposar una ampliació de la seua jornada laboral. Així, un 65,5% de les persones enquestades declarava que havien ampliat la seua jornada en més de dues hores diàries, i un 20,9% ho han ampliat entre 1 i 2 hores diàries. D'altra banda, també es preguntava sobre si el professorat comptava amb la suficient formació i capacitat digital per a aquesta modalitat online, i en aquest sentit, és destacable que un 49,6% va manifestar que tenien poca capacitat. A l'uníson, i qüestionats per la formació que seria desitjable rebre per a millorar el seu

⁴³ Disponible en:

<https://www.diarioinformacion.com/alicante/2020/04/01/educacion-envia-10000-tabletas-internet/2251585.html> (última visita, 01/09/2020).

El Conseller Vicent Marzá va declarar que “sempre ha sigut i sempre serà la nostra prioritat assegurar la igualtat d'oportunitats per a tot l'alumnat, independentment de les seues circumstàncies socials i econòmiques. Per això, ara més que mai, cal atendre la població que es trobe en contextos més vulnerables i creiem que amb la provisió de tauletes assegurarem millor la formació a distància en els casos que siga necessari”.

⁴⁴ Disponible en:

<https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2020/04/06/generalitat-instalara-700-routers-viviendas/1998694.html> (última visita, 01/09/2020).

Altres mesures en altres llocs de la geografia espanyola han provingut de la mateixa societat civil, tal és el cas de la Xarxa Aragonesa d'Entitats Socials per a la inclusió, formada per 52 organitzacions sense ànim de lucre i que van llançar la iniciativa “Allibereu a Wifi”, amb la finalitat de pal·liar la bretxa digital. Amb aquesta es convidava a la població a compartir la seua connexió a internet i així fer arribar el senyal als col·lectius més vulnerables que no disposaren de connexió.

⁴⁵ Disponible en: <https://www.uso.es/resultados-encuesta-feuso-de-efectos-teletrabajo-en-docentes/> (última visita, 01/09/2020).

acompliment, un 50% sol·licitava formació en noves tecnologies, i un 25,5% en formació en noves estratègies metodològiques. Per a finalitzar, i entre les problemàtiques que afligeixen al personal docent destaquen la sobrecàrrega de treball (51,8%), les dificultats per a conciliar vida laboral, familiar i personal (19,5%) o la falta de formació per a l'ús de les noves tecnologies (13,9%).

No sols l'educació ha sigut objecte de conseqüències negatives en relació amb la bretxa digital. El vincle entre Administracions Públiques i la ciutadania també s'ha vist afectat en altres esferes, de tal forma que aspectes que ja venien d'antany han eixit a relluir com a conseqüència del confinament. No obstant això, la superació de la bretxa digital en les Administracions Públiques és un aspecte que ja havia sigut abordat i plantejat com un objectiu a complir per aquestes. Abans hem fet esment a algunes fites en aquest sentit. Existeixen uns altres, i així, el Ministeri d'Assumptes Econòmics i Transformació Digital comptava, dins dels seus plans, algunes propostes i objectius dedicats a la millora de l'Administració electrònica o *e-Administració*. Això ja venia recollit en l'*Agenda Digital per a Espanya* de l'any 2013. Un dels objectius inclosos en aquesta Agenda Digital era el de la *e-Administració*, amb la finalitat d'**incrementar l'eficàcia i eficiència de l'Administració i optimitzar la despesa pública, assegurant el manteniment d'uns serveis públics universals i de qualitat**. A l'uníson, també es referia a la participació ciutadana i a l'ús de canals electrònics per a la comunicació entre diversos grups d'interés: ciutadania, empreses i Administracions. Per a la consecució d'aquest objectiu es va desenvolupar un *Pla d'Acció d'Administració Electrònica de l'Administració General de l'Estat*, que, entre altres, feia esment a l'ús de les tecnologies de la informació i comunicació (TIC) en les Administracions Públiques, a l'augment de la col·laboració entre elles i a la ruptura de la bretxa digital entre centre-perifèria. Aquest objectiu comptava amb diversos subobjectius, com ara:

1. Avançar cap a una Administració integrada en la societat amb serveis públics de qualitat centrats en ciutadans i empreses;
2. Incrementar l'ús dels serveis públics electrònics per part de ciutadans i empreses:
 - Fomentar l'ús dels serveis públics digitals per part de ciutadans i empreses, a través de la millora de la qualitat, la seguretat, l'accessibilitat, la usabilitat i l'ajust de les necessitats reals.
 - Incentivar l'ús dels serveis electrònics per part de ciutadans i empreses, introduint fórmules d'utilització obligatòria de mitjans electrònics per a determinats col·lectius professionals i empresarials (...).

3. Racionalitzar i optimitzar l'ocupació de les TIC en les Administracions Públiques.
4. Promoure la cooperació i la col·laboració amb organitzacions, empreses i agents socials en matèria d'Administració Electrònica.
5. Emprar la tecnologia per a eliminar la bretxa digital.
 - Reduir la distància entre el centre i la perifèria en matèria d'Administració Electrònica a través de la potenciació de l'ús dels serveis bàsics de “eAdmon” en els municipis i províncies de xicoteta grandària i l'impuls a la comunicació entre les diferents Administracions territorials a través de portals i sistemes basats en *cloud computing*.
 - Assegurar els mecanismes específics per a afavorir l'accés de col·lectius amb especials dificultats, com a persones d'avançada edat, discapacitats, etc.
 - Incrementar la usabilitat i accessibilitat de tots els serveis en l'Administració, amb independència de les característiques dels usuaris en condicions d'igualtat real.

Per a la Comunitat Valenciana destaquem el Pla de Transformació Digital en el marc de la **Agenda digital de la Comunitat Valenciana** (2014), en el si del qual es fixaven els **principals objectius**, a saber: a) millorar i promocionar l'ús de l'Administració Electrònica tant en la gestió interna com per la ciutadania, b) promoure la Societat de la Informació i reduir la bretxa digital en la societat valenciana, c) reduir la càrrega administrativa a ciutadans i empreses, d) reduir dràsticament el paper en la gestió administrativa, e) agilitar els processos administratius i reduir el seu cost, f) cooperar amb les altres Administracions per a intercanviar dades i documents, evitant desplaçaments entre les diferents Administracions, i g) ajudar a la transparència en l'acció de govern.

Per part seua, la Llei 7/1985, del 2 d'abril, Reguladora de les Bases del Règim Local recull en el seu article 25 que **és competència municipal promocionar en el seu territori la participació de la ciutadania en l'ús eficient i sostenible de les tecnologies de la informació i les comunicacions**. Reconeixent així el paper de les administracions locals com a garants de l'accés de la ciutadania a les eines digitals.

Veiem, doncs, que existeix un bagatge i un *corpus* legislatiu ampli en matèria d'Administració electrònica i en l'ús de la mateixa per la ciutadania.

En aspectes relatius a la digitalització, val la pena acudir a l'**Índex de l'Economia i la Societat Digitals** (Informe DESI 2020). En aquest figuren alguns aspectes clau per a comprendre la situació de la digitalització de la nostra societat. Així, i utilitzant

diversos indicadors, com ara “connectivitat”, “capital humà”, “ús de serveis d'Internet”, “integració de la tecnologia digital” i “serveis públics digitals”, podem veure el resultat d'Espanya en aquesta classificació. Així, **abans de la pandèmia, Espanya ocupa el posat núm. 11 dels 28 Estats membre de la Unió Europea per a l'any 2020, i, a més, està en la segona posició en “matèria de serveis públics digitals”**. Aquest mateix informe recull algunes notes relacionades amb l'impacte del COVID. Una d'elles és que “es van adoptar mesures per a mantindre la prestació de serveis de comunicacions electròniques per a la població i per a garantir que aquests serveis es desenvoluparen sense problemes durant les pertorbacions provocades per la pandèmia”. Una altra, que les empreses de telecomunicacions “es van comprometre a garantir la connectivitat, el funcionament i la supervisió de les xarxes, així com a garantir un ús responsable del servei de comunicacions per a evitar posar en perill la integritat de les xarxes”.

També es van adoptar una altra sèrie de mesures com ara aplicacions mòbils d'autodiagnòstic, anàlisi de mobilitat de les persones o un sistema d'informació centralitzat per a coordinar les necessitats de personal o equipament en hospitals. Al costat d'això, l'informe ens recorda que Espanya està per davall de la mitjana en indicadors com el de “capacitats digitals”, al mateix temps que ressalta que “té un rendiment feble en la digitalització d'empreses”.

Donada la segona posició del país en “serveis públics digitals”, mereix detindre's en aquest punt. **Segons relata l'Informe DESI 2020, existeix un alt nivell d'interacció en línia entre les autoritats públiques, la ciutadania i les empreses.**

Dins d'aquest indicador, hi ha alguns subindicadors que provoquen la seua elevada posició en el rànquing. Un d'ells guarda relació amb l'indicador de **dades obertes**, on Espanya ocupa la segona posició. Un altre relativa a la participació en els serveis d'administració electrònica: ací, i segons l'Informe, el 82% de els/les usuaris/àries d'Internet participa activament en els serveis d'administració electrònica. Un altre subindicador on Espanya presenta uns bons resultats és en el de “disponibilitat de serveis d'administració electrònica per a empreses”, en posicions destacades en comparació amb la Unió Europea. A més, prossegueix l'informe, “més del 98% dels serveis estan llestos per a ser digitals gràcies a l'oportuna aplicació del Pla estratègic en matèria de TIC per a 2015-2020”.

Tot el que s'ha dit té certa correspondència amb una Enquesta elaborada pel CIS l'any 2018: “Qualitat dels serveis públics (XIII)”. Algunes de les respostes les presentem a continuació. En primer lloc, a la pregunta sobre si “els serveis públics funcionen de forma molt satisfactòria, bastant, poc o gens satisfactòria”, el 42,4% de les persones enquestades afirmen que és bastant satisfactòria; mentrestant, el 46,1%

diu que és poc satisfactòria, i el 7,4% és gens satisfactòria. Inicialment, els serveis públics no semblen tindre una imatge especialment beneficiosa.

Entrant en quins serveis públics estan més ben valorats, destaquen especialment la “assistència en hospitals públics” (51,2%), la “assistència en centres de salut públics” (44,4%) o el “ensenyament públic” (41,5%).

En relació a si “en els últims dotze mesos ha utilitzat Internet per a buscar informació o realitzar alguna consulta, tràmit o gestió relacionada amb l'Administració Pública o algun centre públic”, la resposta és que el 65,8% sí que ho havia fet, mentre que el 32,4%, no. Això és, hi ha una destacada activitat de la ciutadania en tràmits *online* amb l'Administració.

Qüestió a part és el coneixement sobre “Govern Obert”: en aquest cas, el 92,4% de la població el desconeix i només el 7,5% té coneixement d'aquest. D'igual manera succeeix en el cas de “**participació en algunes consultes públiques, com per exemple, urbanístiques, enquestes sobre serveis, debats sobre lleis, etc.**”, i en aquest cas, no havia participat un ampli 86,6%. És a dir, que **només un 13% de la ciutadania havia participat en aquests casos.** A més, i per al cas d'aquelles persones que sí han participat en aquestes actuacions, la majoria l'havia realitzat en persona (60,4%) i només en 23,9% a través de la web (un 8,3% ho van fer per correu electrònic).

L'Enquesta també preguntava sobre el “**Portal de Transparència de l'Administració de l'Estat**”, i ací, novament, les xifres no són satisfactòries. Així, **no havien sentit parlar d'aquest un 70,9% de les persones enquestades**, i un 29,1% sí que ho coneixia.

Per tant, alguna de les conclusions que podem extraure d'aquesta enquesta del 2018 és que hi ha un percentatge relativament alt de persones que sí que tramiten o gestionen actuacions amb l'Administració Pública (65,8% de les persones enquestades), però hi ha prou desconeixement sobre algunes realitats relativament noves d'aquesta, com ara el Govern Obert o el Portal de Transparència.

Al costat de la presentació d'alguns resultats extrets de l'Enquesta realitzada pel CIS per a l'any 2018, també poden presentar-se els resultats que ofereix l'última Memòria socioeconòmica del CES de la Comunitat Valenciana per a l'any 2019 (2020). En aquesta, en l'apartat de “Societat Digital” s'ofereixen algunes dades d'interés. Així, d'una banda, declaren que, a Espanya, un 63,3% dels internautes havien contactat o interactuat amb l'Administració o amb els serveis públics a través d'Internet en els últims dotze mesos per motius particulars. En la Comunitat Valenciana el percentatge disminueix lleugerament, situant-se en el 62,2%. També informen sobre la manera d'interactuar entre els internautes i l'Administració, i en aquest cas, el 53,7% havia

obtingut informació de la pàgina web de l'Administració corresponent, un 40,4 % havia descarregat formularis oficials, i un 51,2% havia enviat formularis emplenats. Respecte de les dificultats que manifestaven els internautes, **destaquem que el 33,1% no havia realitzat les gestions per falta d'habilitats o coneixements, i el 24,6% per no disposar o per tindre problemes amb la signatura o el certificat electrònic**⁴⁶. Aquestes dificultats, veiem, estan íntimament relacionades amb la bretxa digital, analitzada en línies prèvies.

Malgrat el que s'ha dit, hem de tindre en consideració que una de les mesures adoptades amb el decret de l'estat d'alarma va ser “confinar” l'Administració, no sols en el sentit que el seu personal treballador no anara al centre de treball i teletreballara, sinó també que s'han suspés alguns procediments administratius i judicials.

A més, no tot el personal de les Administracions Públiques estava en la mateixa situació. Per exemple, el personal sanitari no ha teletreballat, gràcies a la necessitat quant a la seua presencialitat. O també cal portar a col·lació els mitjans disponibles de cadascun de els/les treballadors/res de l'Administració Pública. De fet, com assenyala Elisa de l'Anou (2020)⁴⁷:

“la majoria dels funcionaris no tenia ni té ni els mitjans materials, ni les connexions informàtiques adequades, ni els procediments establits, ni la cultura organitzativa prèvia, ni l'avaluació per resultats necessària per a fer-ho”.

Tot això, unit a la paralització o reducció d'alguns serveis públics ha portat amb si impediments a la ciutadania per a realitzar certs tràmits administratius.

Enfront d'aquesta situació, alguna de les mesures adoptades va ser la de posar en funcionament la Finestreta Digital Única, un portal accessible per a tota la ciutadania de manera gratuïta, sense necessitat d'instal·lacions i que pot realitzar-se a través de qualsevol suport (v.gr. telèfon mòbil, ordinador, Tauleta). Aquesta finestreta té tres eines: una d'elles és un assistent (*chatbot*) desenvolupat amb intel·ligència artificial; una altra és un sistema de cita prèvia *online* per a gestionar tràmits amb qualsevol àrea; i l'última, un servei de videollamades integrat en la

⁴⁶ De la mateixa manera que hem comentat la relació entre la ciutadania i l'Administració Pública, pot oferir-se una panoràmica de la relació entre les empreses i aquesta Administració. Així, i segons l'Enquesta d'ús de TIC i Comerç Electrònic en les empreses 2018-2019, veiem que en la Comunitat Valenciana 9 de cada 10 empreses havien interactuat amb l'Administració Pública a través d'Internet. Ja quant als motius d'aquesta interacció, un 84,3% l'havia realitzat per a obtindre informació, un 82% per a aconseguir impresos o formularis o un 77,6% per a retornar aqueixos impresos formalitzats.

⁴⁷ Vegeu <https://hayderecho.expansion.com/2020/05/31/administracion-publica-y-coronavirus/> (última visita, 01/09/2020).

mateixa plataforma. Aquesta mesura permet dotar de major agilitat a les Administracions Públiques en l'atenció a l'usuari/ària, sent beneficiós tant per a les institucions com per als i per a les ciutadans/nes. Una dels avantatges per a l'Administració és que permet l'organització del temps de forma més eficient, en saber per endavant quin tipus de tràmits han de gestionar-se en el dia, al mateix temps que permet un càlcul del temps que els portarà cadascun (Gascó, 2020)⁴⁸.

En l'actualitat no es compten amb estudis disponibles sobre com s'ha vist afectada la relació entre la ciutadania i l'Administració Pública, més enllà de declaracions d'alguns experts i expertes en la matèria. A més, cal considerar que l'Administració Pública té diferents nivells administratius i diferents “branques”. No obstant això, podem extraure algunes conclusions referent a aquesta relació a partir de les enquestes realitzades per Pactem Nord, dirigides a la ciutadania de la comarca de L'Horta Nord o de les entrevistes realitzades a informants clau del nostre territori, entre ells personal dedicat a la tramitació electrònica d'expedients en Corporacions Locals. Tractarem aquesta informació quantitativa i qualitativa a continuació.

En el seu vessant quantitatiu, preguntada a la ciutadania sobre si va haver de realitzar algun tràmit administratiu durant la crisi sanitària, dos terços van respondre afirmativament, tal com s'observa en la figura següent.

⁴⁸ Vegeu <https://www.20minutos.es/noticia/4289262/0/la-administracion-publica-se-digitaliza-en-tiempo-record-a-raiz-del-coronavirus/?autoref=true> (última visita, 01/09/2020).

Figura 15. Percentatge de persones que han hagut de realitzar tràmits durant la crisi sanitària.
Elaboració pròpia.

D'igual manera, se li va preguntar sobre si havien tingut dificultats a l'hora de realitzar els tràmits administratius. El 50,75% de les respostes van ser negatives, mentre que **el 49,25% restant manifesta alguna dificultat, sent la resposta més comuna la de no saber realitzar la tramitació**, amb un 17,91% de les respostes. A continuació, el 14,93% manifesten que l'administració estava col·lapsada. La resta de respostes van orientades a la no tinença de dispositius o instruments d'acreditació, amb un 4,48% i un 11,94% respectivament.

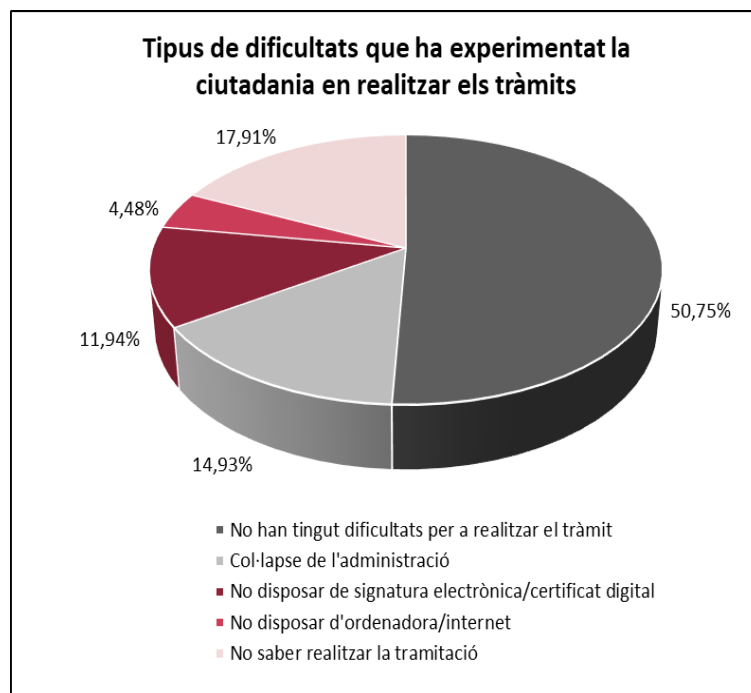

Figura 16. Tipus de dificultats que ha experimentat la ciutadania en realitzar els tràmits.
Elaboració pròpia.

A més, comptem amb les opinions qualificades efectuades per personal pertanyent a l'Administració Local de diversos municipis de l'Horta Nord dedicat a la tramitació d'expedients i atenció al ciutadà/na.

Una primera impressió que va destacar sobre aquest tema alguna persona entrevistada va ser la necessitat de diferenciar entre Administració Local i Administració Autonòmica. I és que la primera havia de fer front a la gestió burocràtica dels tràmits dels seus conciutadans/nes, al mateix temps que va haver de tramitar gestions amb l'Administració autonòmica, on sí han existit majors problemes de comunicació. La problemàtica la fan extensible a pràcticament tota l'Administració autonòmica, amb l'excepció de LABORA, que rep una valoració altament positiva, i en la qual destaca per la seua actitud "facilitadora, cooperadora i pròxima" tant al ciutadà/na com a la resta d'Administracions. Així ho manifesta un/a representant de l'Administració local d'un municipi de la comarca de l'Horta Nord.

En segon lloc, quant als tràmits que més s'han realitzat, aquests han tingut a veure amb els ERTO, amb les ajudes a treballadors/res autònoms/es o amb algun altre tipus de prestació o subsidi, és a dir, **tramitacions d'índole laboral i social**. De la mateixa manera, **es va notar un ascens molt acusat de la necessitat de tramitar expedients de manera telemàtica quan es va decidir des de l'Administració autonòmica (Conselleria d'Educació) que les matriculacions de l'alumnat es realitzara a través d'aquesta via**. El mateix va succeir quan es va aprovar l'Ingrés Mínim Vital, amb un al·livi de sol·licituds per a això. En aquest últim, han de destacar-se algunes de les declaracions efectuades per els/les informants clau, i és que la bretxa digital en les persones sol·licitants d'aquest ingrés era palmària. Moltes d'elles mancaven, o bé de recursos/mitjans per al tràmit electrònic (v.gr no disposaven d'ordinador i/o de dades d'Internet), o bé de coneixements i habilitats digitals. En aquest aspecte, **va ser decisiva la cooperació del personal de l'Administració Local per a portar a terme aquestes sol·licituds**.

En tercer lloc, revelen que han hagut d'exercir les seues tasques per damunt del temps de la seua jornada laboral, i, a més, realitzant-lo a través del teletreball. A més, en algun cas la Corporació Local no estava preparada per a la nova situació i van haver de realitzar les modificacions oportunes per a poder realitzar la tramitació corresponent des de via telemàtiques, a més de reorganitzar els serveis d'atenció a la ciutadania. Aquest procés adaptatiu per part de les Administracions locals ha sigut esmentat en totes les entrevistes, amb diferents necessitats d'adequació entre elles.

Una altra conclusió que s'extrau de les entrevistes és que **la ciutadania no té el coneixement necessari sobre l'Administració electrònica**. Al costat d'això, en l'etapa del confinament, hi ha hagut un creixement de sol·licituds de signatures electròniques⁴⁹. Però no sols això, sinó que a vegades han hagut de convertir-se en una sort de “gestors” de la ciutadania. Això és, **el personal treballador es convertia en administrador de diversos comptes de diferents municipis** amb la finalitat de prestar un servei públic adequat. A més, en algunes ocasions no sols atenien població del seu propi municipi, sinó que realitzaven tramitacions per a veïns/es d'altres localitats pròximes. Novament, **el paper de l'administració més pròxima i amb major coneixement de les necessitats i problemàtiques de la ciutadania ha sigut essencial en aquest procés, fins i tot decisiva per a les persones que, bé per desconeixement, bé per falta de recursos, no podien efectuar cap tràmit per aquesta via**.

Malgrat haver exercit el seu treball i resolt gran part de les sol·licituds de els/les ciutadans/es també creuen que, en general, la població no és conscient de què és l'Administració electrònica, i, al temps, declaren que hauria de conscienciar-se a la mateixa de la seua rellevància. Al costat d'això, i per a concloure, també s'exigirien majors competències o habilitats digitals de els/les ciutadans/es per a gestionar alguns tràmits.

Per tant, destaquen dos punts: d'una banda, la necessitat de conscienciació a la ciutadania sobre què és l'Administració electrònica i com funciona; per un altre, formació en habilitats i competències digitals per a aquesta, amb la finalitat de poder realitzar autònomament les funcions que exigeix l'Administració electrònica. Sobre aquest tema, tres de les persones entrevistades fan esment a la necessitat de formació en gestió electrònica de tràmits administratius, una formació que tampoc exigeix d'una excessiva dedicació temporal per part del ciutadà/na i de la persona formadora. Per descomptat, són conscients dels diferents nivells existents en competències i habilitats digitals de la ciutadania.

Amb tota aquesta problemàtica que ha afligit a l'Administració durant el confinament, i en la línia de la seua millora, especialment de l'Administració electrònica, ha de destacar-se la presentació el mes de juliol del 2020 del **Pla Espanya Digital 2025**. En aquest Pla, i destacant les fortaleeses i febleses presents al nostre país,

⁴⁹ Servisca d'exemple el municipi del Puig de Santa Maria, en el qual van augmentar ostensiblement les dades de sol·licituds de signatura electrònica: a l'abril, 119 sol·licituds, al maig, 111, al juny, 128, o al juliol 116. Aquestes xifres disten molt de les de l'any anterior, el 2019, en el qual les sol·licituds van ser les següents: abril, 66 sol·licituds, maig, 55, juny 34, i al juliol, 46 sol·licituds. Per tant, comparativament, en alguns mesos es va duplicar el nombre de sol·licituds.

s'estableixen deu **objectius**, alguns ells en clara sintonia amb el redactat en línies prèvies. Així, aquests són:

- Garantir una connectivitat digital adequada per al 100% de la població, promovent la desaparició de la bretxa digital entre zones rurals i urbanes.
- Continuar liderant a Europa el desplegament de la tecnologia 5G, incentivant la seua contribució a l'augment de la productivitat econòmica, al progrés social i a la vertebració territorial.
- Reforçar les competències digitals de els/les treballadors/res i del conjunt de la ciutadania (meta per a l'any 2025: 80% de persones amb competències digitals bàsiques, de les quals el 50% seran dones).
- Reforçar la capacitat espanyola en ciberseguretat, consolidant la seua posició com un dels pols europeus de capacitat empresarial.
- Impulsar la digitalització de les Administracions Públiques (meta per a l'any 2025: 50% dels serveis públics disponibles en app mòbil).
- Accelerar la digitalització de les empreses, amb especial atenció a les *micropymes i start-ups* (meta per a l'any 2025: 25% de contribució electrònic al volum de negoci PYME).
- Accelerar la digitalització del model productiu mitjançant projectes tractors de transformació sectorial que generen efectes estructurals.
- Millorar l'atractiu d'Espanya com a plataforma europea de negoci, treball i inversió en l'àmbit audiovisual.
- Afavorir el trànsit cap a una economia de la dada, garantint la seguretat i privacitat i aprofitant les oportunitats que ofereix la Intel·ligència Artificial (meta per a l'any 2025: 25% que usen IA i Big Data).
- Garantir els drets de la ciutadania en el nou entorn digital.

Per a finalitzar, el plantejament que es presenta en aquest Pla Espanya Digital 2025 guarda coherència amb els Objectius del Desenvolupament Sostenible (ODS), en el sentit que es busca tancar les diferents bretxes digitals existents, siguen de gènere, territorials o generacionals.

3.4. Conclusions

Les relacions entre la ciutadania i les tecnologies de la informació i comunicació esdevenen, especialment en els últims anys, com a elements de gran transcendència en el progrés, sostenibilitat i cohesió social, econòmica, cultural i política. Les febleses i fortaleces que es manifesten en aquestes relacions exigeixen de mesures que contraresten posicions de desavantatge entre la ciutadania, entre el teixit empresarial, en el desenvolupament de la carrera professional, en la nova administració i models de serveis públics, etc.

Amb la declaració de l'estat d'alarma i el confinament de la població motivat per la pandèmia sanitària, s'ha posat de manifest algunes realitats que no eren tan visibles fins al moment. Una d'elles és la bretxa digital, on s'albiren clares diferències en l'ús de les tecnologies segons diversos factors. Possiblement les grans diferències s'observen atenent el factor generacional, atés que les persones amb major edat tenen menys habilitats en l'ús d'aquestes tecnologies, i al factor socioeconòmic, on existeix una correlació positiva entre majors ingressos i majors possibilitats d'ús i aprofitament d'Internet. A més, s'ha constatat que la bretxa digital és causa d'exclusió social per a determinats grups poblacionals, situació que haguera de ser revertida.

Lligat al punt anterior, no ha de desmerèixer-se la rellevància que ha adquirit la modalitat del teletreball, que va permetre durant l'estat d'alarma i el seu confinament la compatibilització de la protecció de la salut i el manteniment de part de les activitats productives. Encara que aquesta modalitat de treball ha sigut consensuada entre els agents econòmics i socials i l'Executiu, caldrà estar al seu desenvolupament per a observar l'eficàcia i eficiència d'aquesta mesura.

Finalment, **la relació entre l'Administració Pública i la ciutadania**, aspecte no menor, **és d'especial interés**. Tal és així que a la fi de juliol de l'any 2020 el Govern va aprovar el *Pla Espanya Digital 2025*, i que compta entre els seus objectius els d'**acostar l'Administració i la ciutadania a través de les noves tecnologies**, al mateix temps que busca tancar, o com a mínim disminuir, la bretxa digital. I és que, tenint en compte la implantació progressiva de les noves tecnologies en la nostra societat, l'Administració Pública ha d'**adoptar mesures per a emmotlar-se als canvis esdevinguts amb la finalitat de no quedar-se ancorada en el passat i allunyada dels nous processos en els quals està immersa la nostra societat**.

A més, no ha de menysprear-se que puga produir-se **un augment de la bretxa entre les persones que accedeixen a l'Administració Pública per vies telemàtiques i els qui no**, i en aquest sentit, creiem que han de plantejar-se dos interrogants: d'una banda, si amb l'Administració electrònica no s'estarà afavorint una relació entre

ciutadania i Administració Pública amb certa naturalesa *deshumanitzadora*, tal com declarava una de les persones entrevistades, al no existir vincles o tractes inter-parts; i per un altre, si la bretxa pot afectar de manera més acusada a alguns grups poblacionals, com pot ser el cas de les persones sense recursos econòmics o les d'edat avançada, que no es troben familiaritzades amb les noves tecnologies, i, per tant, es veuen impedides per a realitzar determinats tràmits amb l'Administració Pública.

Donada la rellevància que suposa tot l'anteriorment dit, es requereix la posada en funcionament de línies estratègiques, reptes i accions en matèries relatives a la superació de la bretxa digital, que redundaran en bona part de la societat.

4. DIAGNÒSTIC INTEGRAT, ESCENARIS PER AL DESENVOLUPAMENT I ESTRATÈGIES

Els escenaris per al desenvolupament plantejats per a l'Horta Nord en el diagnòstic realitzat l'any 2017 (Anàlisi Territorial de l'Horta Nord) provenen d'una anàlisi exhaustiva de diferents **constel·lacions territorials** que ens ajuden a comprendre i estudiar millor el territori. Cal remarcar que aquesta anàlisi es va realitzar des d'una perspectiva supramunicipal i que, per tant, no recull totes les realitats existents en els diferents municipis. El que aconsegueix és un major enteniment de les tendències territorials, estudiar-les i pronosticar possibles escenaris futurs i el seu impacte en la població.

Aquests camps o constel·lacions es relacionen entre si i, encara que existeix una necessitat de limitar i determinar cadascun, s'observa com entre ells les fronteres es difuminen i es generen relacions de sinergia i/o dependència. En l'Anàlisi Territorial de l'Horta Nord (Pactem Nord, 2017) plantejàvem aquest quadre d'interacció i confluència territorial per a entendre millor l'estructura relacional del territori:

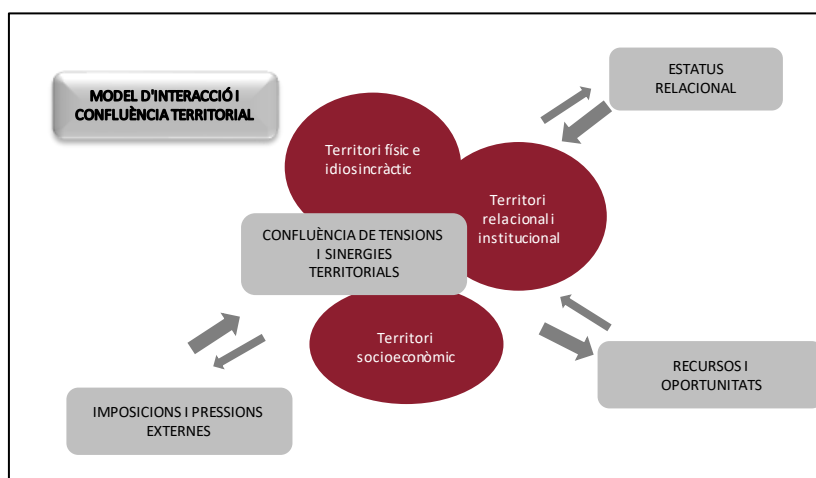

Figura 17. Model d'interacció i confluència territorial.
Elaboració pròpia. Font: Pactem Nord, 2017.

El **territori físic i idiosincràtic** recull aquelles dinàmiques relacionades amb el medi ambient, els recursos, el clima, el paisatge, el patrimoni, la cultura, les infraestructures i les dotacions de qualsevol tipus. A més, també recull les característiques demogràfiques i la ubicació del territori. La constel·lació del **territori relacional i institucional** acull iniciatives del teixit associatiu, les xarxes i les institucions, així com els agents més rellevants. Aquesta constel·lació també recull la mobilitat, la connectivitat, la generació de sinergies i la innovació. Quant a l'última constel·lació, el **territori socioeconòmic**, aquest agrupa el teixit productiu i l'ocupació, el mercat de treball, la ciutadania, les persones treballadores, les aturades, les mesures de protecció, els entorns productius i les iniciatives emergents.

En el següent quadre presentem les oportunitats derivades dels anteriors punts de la present investigació, articulades en les constel·lacions que s'han descrit:

ESCENARIS PER AL DESENVOLUPAMENT: LES OPORTUNITATS TERRITORIALS	
Territori físic i idiosincràtic	- Desenvolupar iniciatives que generen un sentiment col·lectiu identitari. - Millor aprofitament dels recursos naturals mitjançant l'economia circular.
Territori relacional i institucional	- Impulsar la intel·ligència artificial. - Potenciar la innovació. - Aprofitar les virtuts de pertànyer a l'àrea metropolitana de València, amb presència universitats i centres d'investigació. - Impulsar l'associacionisme empresarial i comercial. - Potenciar el comerç de proximitat. - Invertir en I+D+i per al desenvolupament del comerç electrònic. - Potenciar de la FP Dual. - Fomentar l'acreditació de competències per part de les autoritats governatives, augmentant així el nivell formatiu de la població. - Ajustar l'oferta formativa a les necessitats del mercat. - Digitalitzar les Administracions públiques. - Impuls de xarxes col·laboratives entre diversos agents del territori.
Territori socioeconòmic	- Cobrir els llocs de difícil cobertura en el sector industrial. - Potenciar la creació de consorcis de col·laboració entre les empreses tractores i pimes. - Revitalitzar els mercats municipals i els comerços de proximitat. - Major consciència de la rellevància del treball domèstic i de cures. - Possible aparició de noves ocupacions, conseqüència de la pandèmia i de la digitalització. - Impulsar el teletreball.

Taula 64. Escenaris per al desenvolupament: les oportunitats territorials.
Elaboració pròpia.

4.1. Conclusions generals del diagnòstic

A continuació, exposem les principals conclusions del diagnòstic realitzat, el qual suposa la base sobre la qual s'han dissenyat les estratègies territorials⁵⁰ de desenvolupament que presentarem posteriorment i que són l'element central del present punt. Amb la condició de fer més accessibles els resultats de l'anàlisi realitzada, hem dividit les conclusions en tres apartats: mercat laboral, sistema productiu i societat i tecnologia.

• **Mercat laboral:**

- El mercat laboral de l'Horta Nord ha presentat en els últims anys un increment de la contractació temporal i de les afiliacions a la seguretat social al costat d'una disminució de la desocupació. No obstant això, l'impacte negatiu del SARS-CoV-2 ha suposat una paralització econòmica i laboral que, encara que les seues dimensions estan pendents de definir, suposarà un increment significatiu de la desocupació i, en els sectors econòmics analitzats, el tancament d'empreses. Els seus efectes també s'han notat en el descens de la contractació temporal i les afiliacions en hostaleria i indústria manufacturera. Els ERTO afecten (al juny de 2020) a més de 3.000 empreses i a prop de 25.000 persones treballadores.
- Les activitats amb major nombre de persones afiliades a la Seguretat Social són el comerç majoritari i minoritari; reparació de vehicles de motor i motocicletes (amb un 28,09% -10 punts per damunt de les xifres d'afiliació en aquest sector corresponents a la CV i a la província de València-), la indústria manufacturera (16%) i les activitats administratives i auxiliars (9%). La comarca presenta dades inferiors en matèria d'afiliació a la seguretat social que la província de València i la Comunitat Valenciana en les activitats sanitàries i de serveis socials (3,81%, -5 punts percentuals per davall de la CV i de la província de València) i en el transport i emmagatzematge (4,15%).
- Les desigualtats de gènere es fan patents en el mercat laboral, constatant-se a més el creixement d'aquestes. Les dones pateixen més la temporalitat i la parcialitat (de caràcter no voluntari), presenten major desocupació, i xifres d'afiliació a la seguretat social i la representació sobre la contractació indefinida més baixes. A més cal tindre en compte la segregació ocupacional vertical i horitzontal, la desigualtat salarial, l'existència d'activitats laborals feminitzades

⁵⁰ En aquesta línia, en el document denominat "Estratègies territorials i escenaris per al desenvolupament en l'Horta Nord" realitzat al costat del de "Elements diagnòstics de l'Horta Nord", plantejem 5 estratègies territorials que venen a plantejar un conjunt de línies estratègiques i reptes des dels quals escometre projectes en el territori en el marc del Pacte Territorial per a la Creació d'Ocupació.

- i masculinitzades o el repartiment desigual del treball reproductiu. El SARS-CoV-2 ha aprofundit els problemes existents en relació amb la conciliació de la vida laboral, familiar i personal, el repartiment de les tasques domèstiques i de cures, al mateix temps que ha comportat un augment de la violència masclista.
- La qualificació professional i el nivell educatiu de la població que integra un territori és un dels elements nuclears tant en el desenvolupament del mateix com, fonamentalment, en el desenvolupament dels projectes vitals de la ciutadania. Així, amb 298.619 habitants, l'Horta Nord compta amb més de 50.000 persones amb un nivell educatiu primari, sent analfabetes o sense estudis prop de 22.000 persones. El nivell formatiu de la societat és baix, concorrent problemes com la feminització i masculinització de determinats estudis, la correlació entre els baixos nivells formatius i el risc de pèrdua d'ocupació, la desconexió entre la formació i el sistema productiu o les deficiències de la formació professional per a cobrir les necessitats del mercat laboral i atraure a la gent jove.
 - Les persones joves integren un grup de població especialment afectat per la precarietat laboral. La seua representació en l'afiliació a la Seguretat Social s'ha vist reduïda des de 2007. Les seues taxes d'activitat i ocupació són uns 5 i 10 punts inferiors a la mitjana general respectivament, mentre la seua taxa de desocupació és 10 punts superior a la general. Els efectes de la crisi de 2008 sobre aquest col·lectiu i les primeres dades de l'impacte del SARS-CoV-2 criden l'atenció sobre l'especial vulnerabilitat de les persones joves en el moment actual.

● **Sistema productiu:**

- El sistema productiu mostra una clara predominança del sector serveis que ocupa aproximadament al 76% de les persones treballadores a la comarca. La indústria està prop del 16% i la construcció té un pes del 6,67%, mentre el sector primari ocupa al 1,36% de les persones treballadores.
- La indústria a l'Horta Nord compta amb 1.002 empreses i ocupa a 20.564 treballadors/res. La configuració d'aquest sector a la comarca presenta potencials avantatges adaptatius per la seua estructura industrial diversificada i la seua generació d'efectes positius sobre la producció i la creació d'ocupació de qualitat. El sector pateix el desajustament entre les oportunitats laborals i els nivells de formació existents, la seua escassa visibilitat entre la població jove, la reduïda participació de les dones, el minifundisme empresarial, la baixa productivitat i la feblesa de les xarxes d'informació i col·laboració entre empreses.

- El comerç és una activitat vital en l'economia local, donada la seua importància al costat del transport i l'hostaleria com a motors de recuperació després de la crisi de 2008. El comerç majoritari, el comerç minoritari i l'hostaleria aglutinen a 2.428 empreses i 42.605 treballadors/res a l'Horta Nord. El comerç de proximitat afronta els reptes derivats de la intensificació i l'expansió de l'economia digital. El SARS-CoV-2 ha evidenciat la necessitat d'abordar aquesta qüestió.

- **Societat i tecnologia:**

- Les relacions entre la ciutadania i les tecnologies de la informació i comunicació presenten elements de gran transcendència en el progrés, sostenibilitat i cohesió social, econòmica, cultural i política del territori.
- La irrupció de SARS-CoV-2 ha fet manifestes problemàtiques com la bretxa digital, la implantació del teletreball o les relacions entre l'administració pública i la ciutadania.
- La bretxa digital té importants conseqüències sobre la població afectada. Aquesta forma de desigualtat està relacionada amb l'edat i amb les condicions socioeconòmiques de les persones afectades, implicant una falta d'accés als recursos digitals o una falta de coneixements, competències i habilitats digitals.
- La implantació del teletreball com a conseqüència del confinament originat pel SARS-CoV-2 ha tingut clarobscur. Com a possible mesura afavoridora de la conciliació de la vida laboral, familiar i personal ha tingut efectes desiguals per qüestions de gènere i per raons de caràcter productiu, així com per l'existència d'una bretxa digital entre els qui han pogut teletreballar i els qui no.
- L'Administració Pública ha d'adaptar els seus serveis als temps actuals. S'han d'aclarir i cedir espais en favor de l'Administració Local per a afavorir la introducció i el desenvolupament de les tecnologies i garantir recursos econòmics i competencials en l'àmbit de la digitalització i la tramitació electrònica.

• **Anàlisi DAFO:**

En aquest punt, és necessari recomanar la lectura dels apartats 2.7. Anàlisi DAFO des d'una perspectiva territorial (pàg. 228) i 3.7. Anàlisi DAFO des d'una perspectiva laboral (pàg. 428 i 429), així com l'apartat 4. Diagnòstic integrat (pàgs. 430 et seq.), en el qual s'integren tots dos DAFOs, en el marc de la publicació “Anàlisi Territorial de l’Horta Nord ”, un dels treballs de recerca més potents que s'ha realitzat en el marc de l'Observatori d' ocupació de Pactem Nord. Així doncs, seguidament recollim una “síntesi” parcialment actualitzada d'aquests DAFOs, derivada de les prioritats d'anàlisis identificades en aquest treball, que vindrà a reforçar i orientar les estratègies territorials proposades.

FEBLESES

- Territori mancat d'identitat comarcal.
- Elevada heterogeneïtat territorial: nivells educatius, recursos municipals, nivells de renda, densitat de població, etc.
- Recursos patrimonials i culturals infrautilitzats.
- Infraestructures i comunicacions intracomarcals deficitàries, especialment en el cas de la mobilitat de les persones en transport públic, i fragmentàries del territori.
- Insuficiència de programes d'habitatge públic.
- Població amb nivells baixos de formació reglada.
- Infravaloració de la Formació Professional.
- Terciarització econòmica de baix valor afegit.
- Absència d'una especialització econòmica sectorial definida.
- Mercat de treball "volàtil" i amb altes taxes de temporalitat, de parcialitat i de desocupació. Especial afectació en el cas de les dones i la joventut, amb la conseqüent pèrdua de talent.
- Escassa preocupació per la innovació, amb trasposició i absorció de la mateixa limitada. Nivell d'innovació amb potencial de millora.
- Grandària empresarial: predomini de micro pimes.
- Invisibilitat o imatge antiquada del sector industrial.
- Pèrdua de teixit industrial per la deslocalització.
- Escassa cooperació en el teixit empresarial.
- Falta d'adaptació del comerç a l'entorn digital i baix nivell de competències digitals.
- Mercats municipals poc competitius.
- Sota grau d'associacionisme empresarial i comercial.
- Manca d'una xarxa sòlida i estable d'orientació laboral que cobreixi les necessitats de la població i del teixit productiu.
- Segmentació segons sexe en les titulacions i en les activitats laborals.
- Treball domèstic de les dones invisibilitzat, amb escassa valoració social.
- Falta de mecanismes per a afavorir la conciliació i el repartiment igualitari de les tasques reproductives.
- Estereotips i rols tradicionals que són barreres per a la igualtat efectiva entre dones i homes.
- Bretxa digital. Manca de formació o "alfabetització" digital d'alguns col·lectius (persones majors, persones amb escassos recursos econòmics...); baixa qualificació de la ciutadania en competències digitals.
- Insuficient digitalització de les Administracions Públiques.
- Falta de formació de la ciutadania en els tràmits amb l'Administració Pública.

AMENACES

- Processos de destrucció de la cohesió social, degradació del paisatge, pèrdua de recursos naturals i patrimonials (tendència territorial general).
- La reordenació i creixement de l'Àrea Metropolitana de València sense la suficient atenció a la mobilitat intracomarcal, a la supressió d'infraestructures que fragmenten el territori i a la preservació mediambiental.
- Incertesa generalitzada (especial incidència sobre el mercat de laboral).
- Cronificació en els períodes de desocupació accentuada per noves manques digitals.
- Com a conseqüència del SARS-CoV-2: afectació severa dels sectors hostaler, hotelier, i del comerç; tancament de sectors productius i comercials no essencials. Tancament d'empreses.
- Competència de grans empreses comercials en el terreny del comerç electrònic i falta d'adaptació del comerç de proximitat a aquest entorn.
- Inexistència de departaments d'I+D+i en les empreses.
- Possibilitats de creixement de l'economia informal com a conseqüència de la crisi.
- Insuficient i inadequat aprofitament del talent.
- Estratificació entre la població en edat educativa com a conseqüència del SARS-CoV-2 i de la falta de digitalització.
- Major pèrdua d'ingressos entre la població jove i retard de la seua emancipació.
- Augment constant de l'envelliment de la població.
- Insuficiència de programes d'inserció laboral en la població jove i en col·lectius en risc d'exclusió social.
- L'infr finançament i la generació de desequilibris territorials en l'estat i a la regió (amb tensions entre grans ciutats i àrees perifèriques i entre el rural i l'urbà).
- Possibilitat d'augment de les desigualtats com a conseqüència del SARS-CoV-2, entre elles les de gènere.
- Augment dels indicadors definitoris de pobresa (v.gr. AROPE)
- Processos de desafecció tecnològica en creixement.
- Desafecció associativa social, empresarial i sindical.

FORTALESES

- Proximitat amb la ciutat de València i pertinença a l'àrea metropolitana.
- Bones infraestructures i comunicacions amb la ciutat de València i amb l'exterior de l'àrea metropolitana (aeroport, port, carreteres).
- Dinamisme poblacional i econòmic.
- Paisatges, clima, diversitat mediambiental i patrimonial de gran valor, amb major conscienciació ciutadana i institucional (preservació del medi ambient, reciclatge, consum de productes saludables, etc.).
- Gran suport social de la població urbana a la protecció de l'horta.
- Interés de les administracions locals i autonòmiques en la revaloració de les potencialitats endògenes associades al patrimoni cultural i natural.
- Xarxa de serveis públics educatius, sanitaris, culturals i esportius.
- Sistema industrial diversificat i que ofereix millors condicions laborals que altres sectors, sent el segon sector més important en el territori per persones treballadores ocupades.
- Major presència del sector metalmeccànic en la indústria.
- Xarxa òptima per a la innovació en el territori (presència de la universitat, de centres d'investigació, etc.).
- Associacions comercials mobilitzades en la defensa del sector i del seu desenvolupament.
- Teixit empresarial flexible i obert a l'exportació.
- Major presència de la Responsabilitat Social Corporativa o Empresarial com a estratègia de desenvolupament sostenible i equitat social i econòmica.
- Existència de xarxes constituïdes en diferents àmbits: empresarials, professionals, culturals, educatius, sanitaris, culturals i esportius
- Cooperació entre administracions, institucions i agents del territori imbricats/as en l'estratègia comarcal d'ocupació.
- El Consorci Pactem Nord, com a entitat que articula a diversos actors en el territori en els àmbits de l'ocupació i el desenvolupament local.

OPORTUNITATS

- Cohesió social amb potencialitat de creixement.
- La recuperació dels residus, com a activitat generadora de sostenibilitat mediambiental, econòmica i d'ocupació.
- Desenvolupament i relocalització d'empreses en el sector industrial, noves oportunitats laborals.
- Potenciar la innovació en el marc del AMV amb la presència d'universitats i centres d'investigació (ecosistema d'innovació).
- Establiment d'un nou marc per a les relacions de proximitat (laborals, comercials, culturals, turístiques, etc.), consorcis de col·laboració entre empreses tractores i pimes, foment de la cooperació empresarial en l'àmbit concret de les relacions comercials i la innovació i entre municipis de l'Horta Nord i la ciutat de València.
- Comerç i consum responsables. Economia circular.
- Comerç electrònic i mitjans de comunicació digital. Inversió en I+D+i per al desenvolupament del comerç electrònic. Plataformes digitals de centralització de compra-venda del comerç de proximitat.
- Revitalització dels mercats municipals i els comerços de proximitat.
- Possibilitats de millora quant a Responsabilitat Social Empresarial com a estratègia competitiva
- Pla de modernització de la FP com a vector per a l'increment de les oportunitats, nous marcs de col·laboració i territorialització de la FP.
- Foment de l'acreditació de competències, augment del nivell formatiu de la població.
- Ampliació d'oferta formativa que demanda el mercat.
- L'emprenedoria femenina i el desenvolupament del talent de la dona en l'àmbit empresarial.
- Major consciència de la rellevància del treball domèstic i de cures. Involucrar als homes en la consecució de la igualtat d'oportunitats.
- Aparició de noves ocupacions, conseqüència de la pandèmia, de la digitalització i de l'impuls del teletreball.
- Procés de digitalització ciutadana, empresarial i de les Administracions públiques.
- Impuls de plans supramunicipals que fomenten la cooperació ampliada, la corresponsabilitat territorial en l'àmbit públic i privat, i el progrés social, econòmic i mig ambiental en el territori.

4.2. Escenaris per al desenvolupament: Estratègies territorials

Recollim en aquest apartat el conjunt d'estratègies territorials plantejades per a proposar línies de treball i reptes en cadascuna de les àrees que s'aborden des d'elles. En aquest sentit, indicar que tals àmbits d'estudi deriven tant de les recomanacions establides en les conclusions de l'Anàlisi Territorial de l'Horta Nord⁵¹ i les reunions de treball de la secretaria tècnica (integrada els/les professionals de les entitats consorciades) en les quals es van establir, com d'altres publicacions a les quals es farà referència més endavant. Les estratègies territorials que s'aborden en aquest document, davant la necessitat de prioritzar sobre **línies concretes de treball** que permeten la consecució dels reptes plantejats, són les següents:

- **Estratègia territorial per a la promoció del teixit industrial.**
- **Estratègia territorial per a l'impuls del comerç de proximitat i dels mercats locals.**
- **Estratègia territorial per al desenvolupament de la formació professional i l'ocupació. Perspectiva juvenil.**
- **Estratègia territorial per al desenvolupament de la igualtat en l'ocupació entre dones i homes.**
- **Estratègia territorial per a la transformació digital local.**

La idoneïtat d'aquestes línies de treball s'ha vist avalada, a més, per les aportacions realitzades per les persones que han col·laborat en aquest treball. En aquest sentit, des d'un punt de vista metodològic, indicar que per a la conformació de les mateixes s'han elaborat diferents instruments que han permès el **passe de 129 qüestionaris, la realització de 39 entrevistes a persones rellevants en les temàtiques abordades i la realització de 3 sessions de treball de la secretaria tècnica de l'entitat (a Massamagrell el 12.12.2019, a Vinalesa el 03.02.2020 i durant l'estat d'alarma mitjançant eines telemàtiques el 25.06.2020).**

Com hem introduït en aquest document, la irrupció de la pandèmia provocada pel virus SARS-CoV-2 ha condicionat el desenvolupament d'aquesta investigació. Aquest condicionament l'hem advertit en els següents aspectes:

⁵¹ Entre les conclusions establides en l'“[Anàlisi Territorial de l'Horta Nord](#)” es va establir com a prioritari l'abordatge d'estratègies en l'àmbit de la formació, de la promoció econòmica (amb incidència en sectors amb presència en el territori) i de la igualtat d'oportunitats entre dones i homes des de la perspectiva laboral.

- La impossibilitat de realitzar accions de caràcter presencial associades a la part inicial de la investigació, segons el calendari de treball fixat per la convocatòria, ha restat elements associats a la generació de sinergies i a l'intercanvi espontani d'impressions de gran riquesa propositiva. A més aquesta investigació ha coincidit amb altres treballs realitzats per diverses entitats públiques i privades, generant-se una gran quantitat de qüestionaris que han circulat per la xarxa.
- En incorporar en la investigació aspectes tendents a un major coneixement de l'impacte d'aquesta pandèmia sobre les àrees definides, hem observat en el moment d'aproximació a els/les agents i a la ciutadania a través dels instruments esmentats, **tres qüestions de rellevància:**
 - o una escassa perspectiva temporal que, en general, ha limitat la capacitat de reflexió i resposta,
 - o l'existència d'una ingent quantitat d'informació general i sectorial que ha propiciat, en alguns moments, cert “col·lapse” informatiu i
 - o una forta sacsejada mediàtica entorn de la pandèmia que ha limitat la perspectiva d'anàlisi “perdent” importància qualsevol de les àrees de treball analitzades.

En qualsevol cas, i en aquest context, **les estratègies territorials que presentem ens plantegen un conjunt de reptes de gran interès en el marc del desenvolupament sostenible i corresponsable del territori, mirant, necessàriament, als Objectius de Desenvolupament Sostenible i a altres plans i estratègies d'àmbit europeu, estatal i autonòmic.**

Així mateix, es requereix parar atenció a Estratègia Europa 2020, perquè des d'ella, i afectada també per l'impacte de la pandèmia, es fixen uns objectius per a avançar cap a un creixement intel·ligent, sostenible i integrador. Entre ells: a) una taxa d'ocupació del 75% entre la població de 20 a 64 anys; b) destinar un 3% del Producte Interior Brut en la recerca i desenvolupament; c) reduir almenys un 20% en les emissions d'efecte d'hivernacle, d) reduir la taxa d'abandó escolar a menys del 10% així com augmentar fins almenys el 40% la taxa de titulats/as de l'ensenyament superior i e) reduir en 20 milions el nombre de persones que viuen per davall del llindar de pobresa⁵².

També (Anàlisi Territorial de l'Horta Nord, pàg. 444), es va plantejar un conjunt d'escenaris per al desenvolupament de l'Horta Nord que hem de tindre en

⁵² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0508&from=EN> (última visita, 24/09/2020).

consideració en el context de les estratègies territorials que abordem en aquest document.

Per part seua, Avalem Territori amb l'elaboració de diferents publicacions, entre les quals destaquem en aquest moment la denominada: “Estratègies territorials i ocupació valenciana”, ja va plantejar⁵³ un conjunt d'estratègies en la definició de les quals el Consorci del Pacte Territorial per a la Creació d'Ocupació, Pactem Nord, va col·laborar activament ⁵⁴. En aqueix document es defineixen els objectius i línies estratègiques per a l'ocupació en la subàrea funcional de València-Horta, plantejant-se un total de 9 objectius estratègics amb les seues corresponents línies estratègiques. Així, per exemple, per a l'Objectiu Estratègic 1. Canvi del model productiu mitjançant l'impuls de sectors existents i el suport a noves activitats especialment de major valor afegit, en el context del desenvolupament local, es van establir, entre altres, les següents estratègies: “Impuls de les activitats industrials”, “Impuls al comerç minorista”, “Foment de la igualtat d'oportunitats i de promoció professional”, totes elles relacionades directament amb les quals abordem en aquest document.

Un altre document que va veure la llum en el marc de Avalem Territori denominat: “Indústria Valenciana i mercat laboral”, és també un document al qual ens referirem, al costat d'uns altres, en l'apartat corresponent, en la conformació de les propostes que potencien el nostre sector industrial en l'Horta Nord.

Finalment, indicar que cadascuna de les estratègies territorials que recollim presenta, de manera general, l'esquema similar per a l'abordatge dels seus continguts, plantejant un marc i objectiu general, des de la visió de els/les agents, persones expertes i ciutadania, i unes línies de treball al costat d'uns reptes i conclusions. Aquesta informació ve desenvolupada de manera exhaustiva en el document “Estratègies Territorials i Escenaris per al Desenvolupament a L'Horta Nord”.

⁵³ Per exemple, guarda una relació directa amb l'Estratègia territorial per al desenvolupament de la igualtat en l'ocupació entre dones i homes que analitzem en aquest treball les directrius efectuades explícitament en “Estratègies territorials i ocupació valenciana” d'AVALEM TERRITORI, en recollir: “... s'ha dissenyat, a més, per a combatre la desigualtat de gènere que perjudica les condicions de les dones en el mercat laboral, prioritzant accions dirigides a afavorir els col·lectius més desfavorits i facilitant programes d'orientació específics”.

⁵⁴ Apartat: Estratègies d'ocupació en el subàrea funcional de València-Horta (Ciutat de València i comarques de l'Horta). “Estratègies territorials i ocupació valenciana” pàg. 105.

ESTRATÈGIES TERRITORIALS I LÍNIES	
Estratègia territorial	Línies estratègiques
1- Promoció del teixit industrial.	1.1. Promoure la innovació en la indústria comarcal.
	1.2. Fomentar la cooperació entre empreses tractores i pimes locals.
	1.3. Impulsar la col·laboració intra i intersectorial i de caràcter estratègic.
	1.4. Potenciar la presència del sector industrial en la població jove.
2- Impuls del comerç de proximitat i dels mercats locals.	2.1. Fomentar l'associacionisme comercial.
	2.2. Impulsar l'aplicació de les noves tecnologies en el sector del comerç de proximitat. Adaptar el comerç local a l'economia digital.
	2.3. Revitalitzar els mercats municipals.
	2.4. Fomentar el comerç i el consum responsable. Cap a un comerç de proximitat més sostenible.
3- Desenvolupament de la formació professional i l'ocupació. Perspectiva juvenil.	3.1. Desenvolupar un sistema d'orientació professional, fomentant la participació de tots/es els agents estratègics i incrementant l'atractiu de la Formació Professional dual.
	3.2. Ajustar la formació a les necessitats de l'entramat empresarial.
	3.3. Impulsar l'autonomia personal i la integració social i econòmica de les persones joves.
	3.4. Formació amb perspectiva de gènere. Incentivar la participació de xiquetes i dones joves en les carreres tecnològiques.
	3.5. Impulsar la digitalització mitjançant un procés d'integració de les noves tecnològiques en la formació.
4- Promoció de la igualtat en l'ocupació entre dones i homes.	4.1. Corresponsabilitat en el treball reproductiu i de les cures entre dones i homes.
	4.2. Millorar l'ocupabilitat de les dones inclicant especialment en aquelles en situació de major vulnerabilitat.
	4.3. Reforçar el paper de les petites i mitjanes empreses en la consecució de la igualtat real en el mercat laboral.
5- Impuls de la transformació digital local.	5.1. Digitalització ciutadana: processos formatius digitals en expansió.
	5.2. Promoure la transformació digital en les empreses.
	5.3. Reforç i impuls de l'Administració digital: proximitat entre l'Administració local i la ciutadania, i eficiència en la seua gestió.

Taula 65. Estratègies territorials i línies estratègiques.
Elaboració pròpia.

Estratègia Territorial per a la promoció del teixit industrial.

El sector industrial és el segon en importància en termes d'ocupació a la comarca de l'Horta Nord i, encara que ha perdut rellevància en els últims anys, el seu pes continua sent considerable a la comarca i és major en comparació amb el total estatal o autonòmic. Aquest sector disposa de diversos avantatges. Una d'elles, la més excel·lent, és la de ser motor de creixement econòmic, en originar nous llocs de treball en altres sectors econòmics. Per aquesta raó, és de vital importància posar el focus en aquest sector en el marc d'un nou model econòmic més avançat, sòlid i respectuós amb el medi ambient.

A la comarca de l'Horta Nord, els subsectors més rellevants són el metall mecànic i l'alimentari. En general, el sector secundari es caracteritza per una grandària

reduïda, una escassa cooperació en l'entramat empresarial, un nivell d'innovació amb potencial de millora i una formació professional que no dona respostes a les necessitats del teixit productiu.

En resum, les línies estratègiques que segueixen van encaminades a millorar la imatge de la indústria, amb la finalitat que aquesta resulte atractiva per a les i els futurs professionals, s'impulsi el creixement de la grandària empresarial, es promogui la cooperació de l'entramat empresarial i es potenciï una indústria basada en la sostenibilitat i l'ús eficient dels recursos. Es pretén, per tant, augmentar la competitivitat de les corporacions industrials amb presència en el territori, la qual cosa exigeix focalitzar la nostra atenció en la innovació, peça clau de la Indústria 4.0 (d'ara en avant I4.0).

1- ESTRATÈGIA TERRITORIAL PER A LA PROMOCIÓ DEL TEIXIT INDUSTRIAL	
Línies estratègiques	Reptes
1.1. Promoure la innovació en la indústria comarcal	1.1.1. Incentivar la inversió destinada a I+D+i motivant la creació de departaments especialitzats.
	1.1.2. Difondre les oportunitats que ofereixen les eines tecnològiques.
	1.1.3. Fomentar la col·laboració amb els centres implicats en la innovació (universitats, parcs científics, etc.).
	1.1.4. Potenciar la transformació digital en la indústria del sector (intel·ligència artificial, ciberseguretat, comunicació segura, infraestructures de dades, <i>blockchain</i> , etc.).
	1.1.5. Potenciar la indústria circular i l'aprofitament dels recursos des de models locals de cooperació estratègica (línia estratègica 3).
	1.1.6. Potenciar l'acostament al sistema educatiu amb atenció a la formació professional.
1.2. Fomentar la cooperació entre empreses tractores i pimes locals	1.2.1. Impulsar una xarxa de relacions entre empreses del mateix sector.
	1.2.2. Incrementar l'accés de les petites empreses a la innovació i a la cadena de valor.
	1.2.3. Potenciar la grandària de les empreses de la comarca.
1.3. Impulsar la col·laboració intra i intersectorial i de caràcter estratègic	1.3.1. Crear eines formals i informals de col·laboració interempresarial.
	1.3.2. Incrementar les relacions entre l'ecosistema innovador present a la comarca i la indústria.
	1.3.3. Impulsar la participació de les empreses en l'Observatori Diagnosi Sectors Industrials (MASDE).
1.4. Potenciar la presència del sector industrial en la població jove	1.4.1. Promoure el sector industrial entre la població jove.
	1.4.2. Ajustar la imatge del treball industrial a la realitat.
	1.4.3. Promoure les relacions de l'entramat industrial amb els centres de Formació Professional.

Taula 66. Estratègia territorial i reptes per a la promoció del teixit industrial.

Elaboració pròpia.

Estem davant un sector clau en el desenvolupament d'una economia més robusta i sostenible que requereix de la innovació per a continuar avançant en contextos altament competitius i globalitzats. No cal passar per alt l'efecte multiplicador de la industrialització en la resta de sectors. Per això, cada inversió que es destine a aquest sector serà garantia de futur, tenint en compte, a més, que la polarització econòmica associada al sector serveis (amb el conegut protagonisme del sector serveis) requereix d'un canvi de rumb, com ha posat de manifest la crisi sanitària, que derive en un major protagonisme del sector industrial.

Estratègia Territorial per a l'impuls del comerç de proximitat i dels mercats locals.

El comerç de proximitat es desenvolupa en el nostre entorn més pròxim i ens brinda la possibilitat de satisfer les nostres necessitats diàries. El seu foment és beneficiós per a l'economia local, perquè suposa un impuls per a productors i comerços locals que reforça la seua posició davant les grans superfícies, empreses comercials i altres formats de comerç electrònic. També ho és per al consumidor/a, que obté els productes i serveis necessaris en el seu entorn, estalviant en costos de desplaçament, en temps, i obtenint un tracte més personalitzat. Finalment, el comerç de proximitat presenta avantatges pel que respecta a la sostenibilitat, per la reducció dels desplaçaments del consumidor i la consumidora a la qual hem fet referència anteriorment i per la menor distància entre el lloc d'elaboració dels productes i el seu punt de venda.

Des de la crisi de 2008, el comerç i l'hostaleria s'han mantingut com els subsectors més importants a la Unió Europea, a Espanya i en la Comunitat Valenciana, però mentre que a Europa aquests subsectors han anat perdent pes, a Espanya i en la CV continua creixent la seua importància en l'economia. Les dades ratifiquen la importància del comerç a la nostra comarca.

Per part seua, com també hem apuntat, el sector comercial afronta els reptes plantejats per la intensificació i l'expansió de l'economia digital. L'adaptació a aquest entorn porta amb si noves amenaces, però també noves oportunitats per als comerços que implementen estratègies de digitalització. A més, el comerç de proximitat té algunes potencialitats singulars pel que respecta a la seua sostenibilitat mediambiental, els seus influxos positius sobre l'economia local i sobre la qualitat de vida de la població.

Plantegem les següents línies estratègiques que tenen per objecte desenvolupar iniciatives que permeten al comerç de proximitat diferenciar el seu servei, obrir nous mercats i afegir valor a la seua activitat. Aquestes estratègies han sigut plantejades en coherència amb els ODS, les *Estratègies Territorials i d'Ocupació Valenciana* (Generalitat Valenciana, 2019) i el *Document d'Elx*.

2- ESTRATÈGIA TERRITORIAL PER A L'IMPULS DEL COMERÇ DE PROXIMITAT I DELS MERCATS LOCALS	
Línies estratègiques	Reptes
2.1. Fomentar l'associacionisme comercial	2.1.1. Promoure l'augment de comerços adherits a les associacions comercials locals mitjançant programes estables (accions de sensibilització i mesures específiques de suport).
	2.1.2. Generar una major participació interna dels comerços associats en l'activitat de la seua associació.
	2.1.3. Millorar l'acció coordinada, la coparticipació entre les associacions comercials i les administracions públiques i la cooperació sectorial de caràcter estratègic.
2.2. Impulsar l'aplicació de les noves tecnologies en el sector del comerç de proximitat. Adaptar el comerç local a l'economia digital	2.2.1. Promoure la posada en marxa de centres comercials virtuals, plataformes digitals de centralització de compra-venda del comerç local.
	2.2.2. Potenciar la presència dels comerços de proximitat de l'Horta Nord en els mitjans de comunicació digitals amb estratègies sòlides.
	2.2.3. Incrementar els canals de venda online entre els comerços de proximitat locals.
	2.2.4. Intensificar iniciatives d'I+D+ i que permeten el desenvolupament d'accions públics privades orientades al comerç electrònic.
	2.2.5. Desenvolupar la formació contínua.
2.3. Revitalitzar els mercats municipals	2.3.1. Modernització de mercats municipals des de la conjugació d'aspectes identitaris i d'elements associats al canvi tecnològic.
	2.3.2. Estimular la reconversió dels mercats municipals en espais polivalents que conjuguen la compra, el lúdic i el relacional, aprofundint la funció social d'aquests espais.
	2.3.3. Impulsar la imatge dels mercats municipals com a llocs en els quals obtenir aliments de qualitat per aconseguir una alimentació saludable i un consum responsable i de mobilitat sostenible.
	2.3.4. Fomentar la implantació d'estratègies conjuntes (de comerç online, de distribució de productes a domicili, de captació i fidelització de clients/es, de relleu generacional...) des de la col·laboració públic-privada.
	2.3.5. Promoure projectes de revitalització dels eixos comercials vinculats al relleu de l'activitat dels mercats municipals.
2.4. Fomentar el comerç i el consum responsable. Cap a un comerç de proximitat més sostenible	2.4.1. Disposició de programes estables que permeten potenciar l'economia circular en el comerç de proximitat.
	2.4.2. Disposició d'iniciatives que reforcen el consum responsable incidint en el paper del comerç de proximitat com a lloc de compra, de venda i de serveis, per a un consum més responsable.
	2.4.3. Promoure projectes de revitalització integral de l'activitat comercial de proximitat a les nostres ciutats des de la col·laboració estratègica públic-privada.

Taula 67. Estratègia territorial i reptes per a l'impuls del comerç de proximitat i dels mercats locals.
Elaboració pròpia.

La *Estratègia Territorial per a la promoció del comerç de proximitat i dels mercats Locals*, a través de les seues diferents línies estratègiques, persegueix millorar la situació del comerç de proximitat a l'Horta Nord proposant un model de desenvolupament sostenible, responsable i associatiu, orientat al desenvolupament digital del sector, però tenint present l'existència de la bretxa digital. Així doncs, les línies estratègiques presentades posen el focus sobre el foment de l'associacionisme, l'adaptació del comerç a l'economia digital, la revitalització dels mercats municipals i la construcció d'un model comercial i de consum responsable que integre l'economia circular.

Estratègia Territorial per al desenvolupament de la formació professional i l'ocupació. Perspectiva juvenil.

Fins a l'arribada de la crisi econòmica de l'any 2008 va tindre lloc un increment considerable de l'abandó escolar primerenc per l'augment de les ofertes de treball que no requerien titulació, especialment en el sector de la construcció i serveis. En l'actualitat, amb la implantació de les noves tecnologies i amb la mirada posada en un nou model econòmic, és indispensable incrementar el nivell de formació del conjunt de la població a fi de donar resposta a les ocupacions que es generen en aquest model sostenible, intel·ligent, integrador i digital. Aquesta necessitat s'ha fet evident després de la crisi del virus SARS-CoV-2, sobretot pel que fa al nivell de digitalització de la societat.

Com bé recull el document Reconstruir el comú: *la implementació de l'Agenda 2030 a Espanya del Govern d'Espanya* (2020a), **la Formació Professional és un element indispensable per a la reconstrucció econòmica**. Això es deu al fet que el grau de formació del capital humà és clau per al creixement de l'economia i l'augment de la productivitat.

No obstant això, són múltiples els reptes als quals hem d'enfrontar-nos, entre ells, el desajustament existent entre les titulacions que el sistema educatiu oferta i les necessitats del mercat de treball. Per això, és necessari revisar i actualitzar el tipus de formació que s'imparteix en aquesta modalitat formativa, conjugant les necessitats formatives demandades pel teixit empresarial, amb les expectatives i trajectòries acadèmiques personals.

Una de les línies que es desitja treballar, gràcies a la seua repercussió en la societat –i que haguera d'enfocar-se des d'etapes educatives primerenques– és aquella que aborde la segmentació existent en les titulacions segons el sexe, una manca que ja va ser detectada en 2010 (Pactem Nord, 2010b).

3- ESTRATÈGIA TERRITORIAL PER AL DESENVOLUPAMENT DE LA FORMACIÓ PROFESSIONAL I L'OCUPACIÓ. PERSPECTIVA JUVENIL	
Línies estratègiques	Reptes
3.1. Desenvolupar un sistema d'orientació professional, fomentant la participació de tots/es els agents estratègics i incrementant l'atractiu de la Formació Professional	3.1.1. Desenvolupar sistemes integrals d'orientació que permeten l'acompanyament de les persones al temps de proporcionar informació i un major coneixement del sector industrial, de les noves tecnologies i de les noves vocacions i tendències professionals.
	3.1.2. Reforçar la imatge i impulsar l'atractiu de la FP.
	3.1.3. Potenciar i promoure la Formació Professional Dual.
	3.1.4. Revisar, actualitzar i territorialitzar l'oferta formativa associada a les famílies professionals de la Formació Professional.
	3.1.5. Promoure les relacions entre l'entramat empresarial local i els centres d'FP.
	3.1.6. Incrementar la coordinació estratègica de base territorial.
3.2. Ajustar la formació a les necessitats de l'entramat empresarial	3.2.1. Ampliar l'oferta de formació que es demanda des del teixit empresarial, amb especial atenció al sector de la indústria.
	3.2.2. Crear mecanismes i instruments que permeten abordar de manera ràpida i eficient les necessitats del mercat laboral, des de models de cooperació.
	3.2.3. Crear un observatori de formació en col·laboració amb altres agents.
	3.2.4. Establir espais permanents de col·laboració entre les diferents conselleries amb competències associades al mercat de treball, a l'educació i la formació, i el teixit empresarial del territori des dels Consells Territorials de la Formació Professional.
3.3. Impulsar l'autonomia personal i la integració social i econòmica de les persones joves	3.3.1. Desenvolupar i estabilitzar programes d'ocupació i inserció laboral contra la desocupació juvenil. Impuls de clàusules socials dirigides a la inserció laboral de persones joves en el marc de la contractació pública.
	3.3.2. Modernitzar els serveis d'assessorament laboral i orientació professional per a proporcionar trajectòries professionals en les indústries i sectors amb capacitat d'absorbir treballadors/res joves.
	3.3.3. Generar una major conscienciació social respecte de la situació de les persones joves en el mercat de treball.
	Repte 3.3.4 Desenvolupar millores en la legislació relacionades amb l'accés a l'ocupació pública per part de les persones joves, (fixació de quotes de reserva de llocs de treball dirigides a persones joves).
3.4. Formació amb perspectiva de gènere. Incentivar la participació de xiquetes i dones joves en les carreres tecnològiques	3.4.1. Establiment de programes específics que permeten l'acostament de les dones a sectors tradicionalment masculinitzats.
	3.4.2. Fomentar la participació de les dones en aquelles titulacions en les quals la seua presència és menor.
	3.4.3. Fomentar entre la societat competències transversals que trenquen amb els estereotips de gènere.
3.5. Impulsar la digitalització mitjançant un procés d'integració de les noves tecnologies en la formació	3.5.1. Conscienciar a la ciutadania dels avantatges de la digitalització en la societat.
	3.5.2. Incorporar la digitalització de manera transversal en el sistema formatiu.
	3.5.3. Promocionar la formació contínua digital al llarg de la vida laboral.
	3.5.4. Impulsar la formació en temàtiques relacionades amb els reptes tecnològics del futur i les necessitats empresarials.

Taula 68. Estratègia territorial i reptes per al desenvolupament de la formació professional i l'ocupació. Perspectiva juvenil.

Elaboració pròpia.

La formació requereix de mesures de base territorial que permeten conciliar els interessos personals i trajectòries acadèmiques, des de sistemes integrats d'orientació, al temps d'oferir respostes a les necessitats de la societat i del teixit empresarial. Això, sens dubte, demanda una major involucració en el sistema de els/les agents implicats/des en el marc d'una societat digital. A més, l'educació és el fonament de la societat, i per aquest fet cal lluitar tenaçment per a eliminar les disparitats de gènere en l'educació.

Per part seua, l'atenció a la **formació i inserció laboral de les persones joves**, des de la consideració de les dificultats en el desenvolupament dels seus projectes vitals davant la greu situació de desocupació i de precarietat laboral (incrementada per la

pandèmia sanitària) és hui, més si cap, una prioritat absoluta en la determinació de polítiques actives d'ocupació.

Estratègia Territorial per a la promoció de la igualtat en l'ocupació entre dones i homes.

Des de les consideracions realitzades en aquest document, a més dels diferents informes i estudis realitzats en el territori pel Consorci Pactem Nord en els quals es posen de manifest les **diferències discriminatòries**, amb atenció a l'àmbit laboral, entre les dones i els homes, és necessària la definició d'una estratègia específica que vinga a proposar accions per a promocionar la igualtat efectiva. Així, entenem “la constant necessitat de polítiques feministes. Instal·len a la humanitat enfront del seu propi objectiu humà. L'obliguen a transcendir-se i inventar-se com a tal. La mantenen en peus. Mai per tant deixaran de ser necessàries, perquè la llibertat i la igualtat no pertanyen a l'ordre espontani de les coses” (Valcárcel, 2019).

Per tant, tenint en consideració aspectes com ara unes condicions d'ús de major precarietat en comparació amb la població masculina, amb altes taxes de temporalitat, però especialment de parcialitat; amb la seua posició de desavantatge en un món patriarcal que les aboca a situacions de desavantatge més enllà del món laboral, tal és el cas de la violència de gènere; o amb una altra sèrie d'elements estructurals que les precipiten a situacions desfavorables respecte dels homes, presentem a continuació una sèrie de línies estratègiques que volen ser la senda per la qual encaminar les nostres actuacions.

4-ESTRATÈGIA TERRITORIAL PER A LA PROMOCIÓ DE LA IGUALTAT EN L'OCUPACIÓ ENTRE DONES I HOMES A3:B23B8A3:B18	
Línies estratègiques	Reptes
4.1. Corresponsabilitat en el treball reproductiu i de les cures en dones i homes	4.1.1. Facilitar la visibilització del treball de cures, atorgant-li el valor social i econòmic que suposa.
	4.1.2. Oferir un servei d'orientació a les persones cuidadores sobre els seus drets laborals, guies pràctiques sobre com cuidar, aspectes a millorar, etc. Realització de campanyes de sensibilització.
	4.1.3. Oferir un servei d'orientació a famílies sobre les diferents possibilitats de prestació o provisió de cures, així com de diferents serveis existents, com ara el servei d'ajuda a domicili, el "menjar a casa", el "major a casa", teleassistència, xarxes de suport veïnals, serveis "radars" (els comerços de proximitat actuarien de baula entre serveis socials i persones majors i/o en situació de dependència).
	4.1.4. Contribuir a millorar la salut física i mental dels i les cuidadores familiars, generant condicions per a un major apoderament. Respir familiar, atenció psicològica, recursos formatius i de suport mutu.
	4.1.5. Desenvolupar programes de formació en matèria de cures per a la població en general, però especialment dirigit a homes, amb la finalitat de tractar d'incorporar als mateixos en el treball domèstic i de cures.
	4.1.6. Generar instruments per a la superació dels rols tradicionals de gènere respecte de la cura, ajudant a trencar estereotips, en totes les franges d'edat.
	4.1.7. Plantejar iniciatives que activen la implicació de les empreses en el foment de la corresponsabilitat, partint de la premissa que les tasques de cura són responsabilitat de tot el teixit social. Habilitació d'incentius econòmics i formació en recursos legals per a promoure la corresponsabilitat.
4.2. Millorar l'ocupabilitat de les dones incloent especialment aquelles en situació de major vulnerabilitat	4.2.1. Impulsar programes específics estables en el temps que permeten treballar intensivament en la millora de l'ocupabilitat de les dones, amb especial atenció i concentració de recursos en les dones que es troben en situació de vulnerabilitat.
	4.2.2. Desenvolupar models estables d'orientació i assessorament professional que tinguin en consideració les especificitats d'integració laboral de la dona, situant-la en l'eix de la intervenció, des de la consideració de les seues necessitats personals.
	4.2.3. Promoure les oportunitats d'ús de la dona a través de la inclusió de clàusules socials específiques en la contractació pública local, especialment entre les corporacions locals i en el marc de programes d'acompanyament més amplis.
	4.2.4. Millora de la qualitat de vida de les dones amb majors dificultats d'integració impulsant programes específics.
	4.2.5. Reforçar i estabilitzar la cooperació institucional entre els serveis especialitzats d'ocupació i els serveis socials municipals.
	4.2.6. Potenciar el paper rellevant i l'accés de la dona tots els àmbits de la societat, avançant en l'eliminació de la segregació horitzontal, amb especial atenció a l'àmbit educatiu i l'elecció de trajectòries acadèmiques i professionals.
	4.2.7. Treballar per la promoció de les dones a llocs directius i de lideratge.
4.3. Reforçar el paper de les petites i mitjanes empreses en la consecució de la igualtat real en el mercat laboral	4.3.1. Desenvolupar la implantació de Plans d'Igualtat en el si de les empreses, recolzant en l'elaboració, gestió i avaluació d'aquests.
	4.3.2. Incorporar la perspectiva de gènere en els processos d'intermediació laboral, generant nous instruments de treball i mecanismes de sensibilització.
	4.3.3. Generar mecanismes de suport per a les dones autònomes, atenent les seues necessitats específiques i especial vulnerabilitat en situacions de crisi.
	4.3.4. Plantejar accions de sensibilització en les empreses de sectors en les quals les dones estan subrepresentades de manera que es promoga la seua incorporació en aquestes professions i llocs de treball.
	4.3.5. Desenvolupament d'accions d'assessorament i formació dirigides a l'empresariat de manera que s'afavorisca l'impuls de mesures d'acció positiva i la prevenció de totes les formes d'assetjament i discriminació en el mercat laboral.

Taula 69. Estratègia territorial i reptes per a la promoció de la igualtat en l'ocupació entre homes i dones.
Elaboració pròpia.

En conclusió, la pretensió d'aquestes línies estratègiques pretén apuntar elements tendents a la consecució de la igualtat entre dones i homes a través del **reconeixement i valoració de** un treball que ha sigut exercit tradicionalment pel sexe femení: **el treball domèstic i de cures** i de l' **impuls de la corresponsabilització dels homes en aquest treball**, la qual cosa redundarà en el benestar de tota la població, a l'una que aconseguisca el repartiment igualitari de tasques, productives i reproductives.

D'altra banda, alineat amb la igualtat efectiva entre dones i homes, s'exigeix les mateixes oportunitats d'ocupació, per a això és necessari disposar d'uns serveis d'orientació integrals amb perspectiva de gènere. A l'uníson, s'ha de prestar l'atenció deguda als grups de dones més vulnerables, la fi de les quals continua sent la seua inserció sociolaboral, que permetria trencar amb les desigualtats de gènere existents. Per a finalitzar, i com a mesura de foment de l'ocupació femenina, portem a col·lació, novament⁵⁵, la contractació pública i que en aquesta es tinguen en compte criteris socials que contemplen la contractació femenina.

⁵⁵ Ja amb la Llei de Contractes del Sector Públic de l'any 2007 des de Pactem Nord es va realitzar una proposta de treball per a fomentar la incorporació de clàusules socials en la contractació pública, en aquell moment encara no obligatòries, amb algunes d'incidència directa en la contractació laboral de dones desocupades.

Estratègia Territorial per a impulsar la transformació digital

Especialment amb la crisi del SARS-CoV-2, s'ha visualitzat amb major claredat unes fissures arrossegades des de temps arrere vinculades a la bretxa digital que afecten a determinats grups poblacionals. L'informe La bretxa digital a Espanya. Estudi sobre la igualtat postergada (UGT, 2015: 107) ja avançava que:

“la bretxa digital és al present el que va ser l'analfabetisme en el passat, amb un afegit crucial: no li hem donat la importància que deuríem (...). La bretxa digital fa referència a la desigualtat entre les persones que poden tindre accés o coneixement en relació amb les noves tecnologies i les que no”.

Els factors que originen la bretxa digital són variats, però on es manifesta de forma més fefaent és a partir dels factors socioeconòmics i generacionals. Quant als primers, les grans diferències es donen quan comparem els nivells d'ingressos mensuals de les famílies. Quant als segons, referint-nos al factor generacional, també existeix una correlació, en aquest cas negativa, entre edat i coneixements i competències digitals.

La bretxa també es manifesta en funció de la formació, conclusió que extraïem de la base de dades de l'Agència Pública d'Ocupació de Pactem Nord (Agència de Col·locació de L'Horta Nord). Segons les estadístiques disponibles de les persones en situació de desocupació que estan buscant ocupació, les que fan menor ús del correu electrònic per a la seua cerca són les que disposen d'estudis de FPI (19,16%), les que compten amb un graduat escolar (27,82%) i especialment les que no disposen d'estudis (40,12%).

Al costat de la bretxa digital, i en conjunció amb aquesta, hem de portar a col·lació el teletreball, una modalitat organitzativa que ha sigut emprada de manera significativa durant la pandèmia. I és que el treball en remot ha sigut l'opció triada per a la protecció del personal treballador enfront de les conseqüències sanitàries del virus SARS-CoV-2. No obstant això, aquesta modalitat no pot ser emprada en qualsevol mena d'ocupació, i hi ha una sèrie de factors o variables que poden dificultar l'ús o no del teletreball. Així, una d'elles és que el personal treballador compte amb tecnologies digitals per a treballar des d'un lloc que no siga el seu centre de treball habitual. Una altra, que aquest personal ha d'adaptar-se als canvis organitzatius, als nous hàbits, o fins i tot, adequar la seua pròpia llar per a la realització de la seua activitat laboral.

Finalment, ens endinsem en la relació entre Administració i ciutadania, una relació que s'ha vist afectada durant la crisi sanitària recent. A més, gran part dels requeriments de la ciutadania han anat a recaure en el nivell local, per tant, han sigut les Administracions locals les que han tingut major càrrega de treball.

5- ESTRATÈGIA TERRITORIAL PER A LA TRANSFORMACIÓ DIGITAL LOCAL	
Línies estratègiques	Reptes
5.1. Digitalització ciutadana: processos formatius digitals en expansió	5.1.1. Fomentar accions digitals destinades a aconseguir la capacitat digital en l'àmbit local.
	5.1.2. Augmentar l'ús i l'aprofitament de les tecnologies.
	5.1.3. Millorar l'ocupabilitat de la ciutadania.
	5.1.4. Major conscienciació sobre els usos de l'Administració electrònica.
	5.1.5. Cobrir les necessitats de la ciutadania en matèria digital, amb especial atenció a les persones majors i a les persones sense recursos econòmics.
	5.1.6. Impulsar espais permanents dirigits a la ciutadania per a la formació en competències digitals, prestant serveis d'acompanyament digital.
5.2. Promoure la transformació digital en les empreses	5.2.1. Impuls de la digitalització per a millorar la productivitat i competitivitat en el mercat.
	5.2.2. Impulsar la col·laboració amb empreses de base tecnològica a manera d'empreses tractores.
	5.2.3. Acompanyament en el procés de transformació digital de les empreses, amb especial atenció a l'empresariat local de reduïdes dimensions.
	5.2.4. Impulsar mecanismes de transferència tecnològica entre les grans empreses i les pimes.
5.3. Reforç i impuls de l'Administració digital: proximitat entre l'Administració local i la ciutadania, i eficiència en la seua gestió	5.3.1. Fomentar la innovació i la transformació digital dels serveis públics.
	5.3.2. Potenciar la incorporació de tècniques i instruments innovadors i digitals que faciliten la trobada entre l'administració i la ciutadania, incorporant aquesta als processos de disseny i ús dels aplicatius de les administracions per a dotar-los d'elements de senzillesa i proximitat a les seues pròpies problemàtiques.
	5.3.3. Millorar l'operativa interna.
	5.3.4. Difusió de l'Administració electrònica: usos i avantatges.
	5.3.5. Reforçar significativament el paper de l'Administració Local en aquest procés de transformació digital, dotant-la de recursos econòmics.

Taula 70. Estratègia territorial i reptes per a impulsar la transformació digital.

Elaboració pròpia.

La transformació digital és un gran desafiament actual per la seua capacitat per a produir canvis profunds en la societat. L'ús de la tecnologia s'ha disparat en les últimes dècades i la necessitat de conèixer les diferents eines de les quals disposem es considera pràcticament obligatòria si volem continuar sent competitius/ves en el mercat laboral i poder gestionar certs tràmits del dia a dia. Actualment es pot dir que la digitalització és el camí, sense possibilitat d'elecció, per això, creiem que és inqüestionable la necessitat de llançar aquesta estratègia amb la finalitat de lluitar contra totes les formes de manifestació de la bretxa digital, prestant especial atenció, des de l'àmbit local, a les persones i el teixit empresarial amb majors dificultats.

RELACIONS SINÈRGIQUES ENTRE LÍNIES ESTRATÈGIQUES																							
ESTRATÈGIES TERRITORIALS I LÍNIES					ET promoció del teixit industrial				ET impuls del comerç de proximitat i dels mercats locals				ET per al desenvolupament de la formació professional i l'ocupació juvenil					ET per a la promoció de la igualtat en l'ocupació entre dones i homes		ET per a la transformació digital local			
					1.1	1.2	1.3	1.4	2.1	2.2	2.3	2.4	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	4.1	4.2	4.3	5.1	5.2	5.3
ET promoció del teixit industrial	1.1. Promoure la innovació en la indústria comarcal																						
	1.2. Fomentar la cooperació entre empreses tractoras i pimes locals																						
	1.3. Impulsar la col·laboració intra i intersectorial i de caràcter estratègic																						
	1.4. Potenciar la presència del sector industrial en la població jove																						
ET impuls del comerç de proximitat i dels mercats locals	2.1. Fomentar l'associacionisme comercial																						
	2.2. Impulsar l'aplicació de les noves tecnologies en el sector de comerç de proximitat. Adaptar el comerç local a l'economia digital																						
	2.3. Revitalitzar els mercats municipals																						
	2.4. Fomentar el comerç i el consum responsable																						
ET per al desenvolupament de la formació professional i l'ocupació. Perspectiva juvenil	3.1. Desenvolupar un sistema d'orientació professional, fomentant la participació de tots/les els agents estratègics i incrementant l'atractiu de la formació professional dual																						
	3.2. Ajustar la formació a les necessitats de l'entramat empresarial																						
	3.3. Impulsar l'autonomia personal i la integració social i econòmica de les persones joves																						
	3.4. Formació amb perspectiva de gènere. Incentivar la participació de xiquetes i dones joves en les carreres tecnològiques																						
ET per a la promoció de la igualtat en l'ocupació entre dones i homes	3.5. Impulsar la digitalització mitjançant un procés d'integració de les noves tecnologies en la formació																						
	4.1. Corresponsabilitat en el treball reproductiu i de les cures entre dones i homes																						
	4.2. Millorar l'ocupabilitat de les dones incidint especialment en aquelles en situació de major vulnerabilitat																						
	4.3. Reforçar el paper de les petites i mitjanes empreses en la consecució de la igualtat real en el mercat laboral																						
ET per a la transformació digital local	5.1. Digitalització ciutadana: processos formatius digitals en expansió																						
	5.2. Promoure la transformació digital en les empreses																						
	5.3. Reforç impuls de l'Administració digital: proximitat entre l'Administració local i la ciutadania, i eficiència en la seua gestió																						

Taula 71. Sinergies entre línies estratègiques ⁵⁶.
Elaboració pròpia.

⁵⁶ El codi de color respon a la intensitat de les relacions, de manera que a major intensitat de color, major relació.

En el quadre de sinergies – taula 71 – podem observar la intensitat de les relacions que existeixen entre les línies estratègiques. D'aquesta manera es visualitza la gran repercussió que té la digitalització en la resta d'àmbits, així com les línies estratègiques per al desenvolupament de la formació professional i l'ocupació amb la promoció de la igualtat en l'ocupació entre dones i homes.

Aquest document contempla 5 estratègies territorials integrades per un total de 19 línies estratègiques i 82 reptes que persegueixen, en última instància, l'abordatge de la problemàtica de la desocupació des de diferents perspectives. Aquestes estratègies s'han dissenyat gràcies a la col·laboració d'institucions públiques, les associacions empresarials i comercials, les pròpies empreses, els/les agents socials organitzats/des i la ciutadania. La contribució de tots els agents ha sigut de gran importància, per això, és necessari agrair-los la seua desinteressada col·laboració.

5. BIBLIOGRAFIA I FONTS DE CONSULTA

- Acuerdo Común Europeo (2002): “Teletrabajo”. Disponible en <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:c10131&from=ES> (última visita, 01/09/2020).
- Aguado, Empar (2017): *De patitas en la calle. Mujeres y hombres en desempleo: El caso español en la última crisis*. Tesis doctoral dirigida por Rosa María Poveda y Josep V. Pitxer. UV.
- Agudo, María José (2014): “El teletrabajo en las organizaciones: análisis de sus beneficios y barreras en las empresas españolas”, *Cuadernos de Gestión de Información*, vol. 4, págs. 172-186.
- Anghel, Brindusa; Lacuesta, Aitor y Regil, Ana. (2020): “Transferibilidad de habilidades de los trabajadores en los sectores potencialmente afectados tras el Covid-19”. Artículos Analíticos. Banco de España, 2/2020. Disponible en <https://www.bde.es/bde/es/secciones/informes/boletines/articulos-analit/> (última visita, 28/08/2020).
- Aragón, Fernando (2017): “La economía española en el contexto internacional. Riesgos coyunturales, debilidades estructurales”, *Gaceta sindical: reflexión y debate*, nº 28, págs. 83-112.
- Arriazu, R. (2015): “La incidencia de la brecha digital y la exclusión social tecnológica. El impacto de las competencias digitales en los colectivos vulnerables”, *Praxis Sociológica*, nº 19, págs. 225-240.

- Badgett, M.V. Lee y Folbre, Nancy (1999): “¿Quién cuida de los demás? Normas sociosexuales y consecuencias económicas”, *Revista Internacional del Trabajo*, vol. 118 (3), págs. 347-365.
- Banyuls, Josep; Cano, Ernest; Pitxer, Josep V. y Sánchez, Amat (2004): *Mercado de trabajo de la comarca de l’Horta Nord*. Burjassot: Consorcio del Pacto Territorial para la Creación del Empleo Pactem Nord.
- Barberá, Teresa; Dema, Carlos, M.; Estellés, Sofía y Devece, Carlos (2011): “La (des)igualdad entre hombres y mujeres en el mercado laboral: la segregación vertical y horizontal”, *XV Congreso de Ingeniería de Organización*, Cartagena, 7 a 9 de septiembre de 2011.
- Barrenetxea, Miren y Cardona, Antonio (2003): “La brecha digital como fuente de nuevas desigualdades en el mercado de trabajo”, *Economistas*, nº 95, págs. 119-128.
- Beltrán, Ignasi (2020): “COVID-19 y medidas sociolaborales de emergencia (RD Ley 6/20, 7/20, 8/20, 9/20, 10/20, 11/20, 12/20 y 13/20)”, *IusLabor*, págs 45-110. <https://doi.org/10.31009/IUSLabor.2020.i01.03> (última visita, 20/08/2020).
- Berrio, Cristian; Marín, Paloma; Ferrerira, Esther y Das Chagas, Elieth (2017): “Desafíos de la Inclusión Digital: antecedentes, problemáticas y medición de la Brecha Digital de Género”, *Psicología, Conocimiento y Sociedad*, nº 7(2), págs. 162-198.
- Bueno, Victoria (2020): “Educación envía 10.000 tabletas con Internet integrada a las casas de alumnos sin recursos”. Disponible en <https://www.diarioinformacion.com/alicante/2020/04/01/educacion-envia-10000-tabletas-internet/2251585.html> (última visita, 02/09/2020).
- CEDEFOP (2010): “Modernización de la Formación Profesional. Cuarto Informe de Investigación sobre Formación Profesional en Europa”. Luxemburgo: Oficina de Publicaciones de la Unión Europea. Disponible en https://www.cedefop.europa.eu/files/4068_es.pdf (última visita, 28/08/2020).
- CCOO (2019): “Propuestas sobre Formación Profesional Dual”.
- Collins, Randall (1978): *The Credential Society*. Chicago: Chicago University Press.

- Comisión Europea (2020): Índice de la Economía y la Sociedad Digitales (DESI) 2020. España.
- Comité Económico y Social de la Comunitat Valenciana (2020): Memoria socioeconómica, año 2019. Disponible en <http://www.ces.gva.es/es/contenido/documentos/memorias-socioeconomicas/memoria-del-ano-2019> (última visita, 01/09/2020).
- Comunitat Valenciana (2011): Ley 2/2011, del 23 de marzo, de comercio de la Comunitat Valenciana. Disponible en <https://www.boe.es/buscar/pdf/2011/BOE-A-2011-6875-consolidado.pdf> (última visita, 02/09/2020).
- Consell Valencià de la Joventut y el Institut Valencià de la Joventut (2020): “L’impacte de la COVID-19 i la -nova normalitat- en la Joventut Valenciana. Part 1: Anàlisi quantitativa informe de l’enquesta”.
- COTEC (2019): “La economía intangible en España”, Fundación COTEC e IVIE, Madrid.
- Díez-Gutiérrez, Enrique y Gajardo-Espinosa, Katherine (2020): “Educar y Evaluar en Tiempos de Coronavirus: la Situación en España, *Multidisciplinary Journal of Educational Research*, n.º 10, vol. 2, págs 102-134. Disponible en <https://hipatiapress.com/hpjournals/index.php/remie/article/view/5604/pdf> (última visita, 02/09/2020).
- España (1985): Ley 7/1985, de 2 de abril, reguladora de las Bases del Régimen Local. Disponible en <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1985-5392> (última visita, 21/09/2020).
- España (2015): Ley 39/2015, de 1 de octubre, del Procedimiento Administrativo Común de las Administraciones Públicas. Disponible en <https://www.boe.es/eli/es/l/2015/10/01/39/con> (última visita, 01/09/2020).
- España (2020): RD-Ley 8/2020, de 17 de marzo, de medidas urgentes extraordinarias para hacer frente al impacto económico y social del COVID-19. Disponible en <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2020-3824> (última visita, 28/08/2020).
- España (2020): Real Decreto 463/2020, de 14 de marzo, por el que se declara el estado de alarma para la gestión de la situación de crisis sanitaria ocasionada por el COVID-19. Disponible en <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2020-3692> (última visita, 01/09/2020).

España (2020): Real Decreto 463/2020, de 14 de marzo, por el que se declara el estado de alarma para la gestión de la situación de crisis sanitaria ocasionada por el COVID-19. Disponible en <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2020-3692> (última visita, 28/08/2020).

España (2020): Real Decreto-ley 18/2020, de 12 de mayo, de medidas sociales en defensa del empleo. Disponible en <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2020-4959> (última visita, 28/08/2020).

España (2020): Real Decreto-ley 24/2020, de 26 de junio, de medidas sociales de reactivación del empleo y protección del trabajo autónomo y de competitividad del sector industrial. Disponible en https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2020-6838 (última visita, 28/08/2020).

España (2020): Real Decreto-ley 9/2020, de 27 de marzo, por el que se adoptan medidas complementarias, en el ámbito laboral, para paliar los efectos derivados del COVID-19. Disponible en <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2020-4152> (última visita, 28/08/2020).

España (2020): Real Decreto 902/2020, de 13 de octubre, de igualdad retributiva entre mujeres y hombres. Disponible en <https://www.boe.es/boe/dias/2020/10/14/pdfs/BOE-A-2020-12215.pdf> (última visita 14/10/2020).

European Commission, (2016). Smart Guide to Cluster Policy. How to support SME Policy from Structural Funds.

Falguera, Miquel Àngel (2020). *Análisis de urgencia de la legislación laboral durante el estado de alarma*. Ed. Bomarzo.

Federación de Enseñanza USO: Encuesta de FEUSO sobre la incidencia del teletrabajo en los docentes. Disponible en <https://www.uso.es/resultados-encuesta-feuso-de-efectos-teletrabajo-en-docentes/> (última visita, 01/09/2020).

FEMEVAL (2019). *FEMEVAL crea el primer gameplay de Minecraft para impulsar la FP de metal*. Publicado 25 de septiembre 2019 FEMEVAL. Disponible en

https://www.femeval.es/detalle_noticia/dynacontent/viaje-a-metal-land.html?cid=95489bed-2c0e-484e-a0ee-5a335d849edb (última visita, 02/09/2020).

Gallego, Juan Ramón (2016): “Fragmentación de las redes de innovación y dinámica de los sistemas territoriales de producción y de innovación en sectores tradicionales”, *Innovar: revista de ciencias administrativas y sociales*, vol. 26, nº 62, págs. 23-40.

Gallego, Juan Ramón y Pitxer, Josep V. (2019): “La base territorial del desarrollo económico en la Comunitat Valenciana: cultura, endogeneidad y regiones urbanas y metropolitanas”, en Farinós, Joaquín (coord.): *Informe sobre la evolución y la situación territorial de la Comunitat Valenciana*. València: Editorial PUV. Págs. 425-459.

Gálvez, Raquel (2019): “¿Qué “moverá” a la generación Z a querer estudiar y trabajar en puestos técnicos de la industria?”

Garrigues, Carlos y Puig, Francisco (2019): “La innovación en la industria textil valenciana: un baile descoordinado entre sus empresas y el territorio” en Ginés-Vilar, Miguel y Seguí-Mas, Elies (eds.): *Reflexions sobre l'economía valenciana*. II Workshop d'Economia Valenciana.

Generalitat Valenciana (2011): Decreto 1/2011, de 13 de enero, del Consell, por el que se aprueba la Estrategia Territorial de la Comunitat Valenciana. Recoge un conjunto de directrices que abordan el gobierno del territorio, el desarrollo económico y territorio, la infraestructura verde del territorio, la ocupación racional y sostenible del suelo, las infraestructuras y territorio y el litoral.

Generalitat Valenciana (2016): “Documento de bases y elementos orientadores para la transformación del Modelo Económico de la Comunitat Valenciana”. Document d'Elx.

Generalitat Valenciana (2017): *Repensem FP*. Dualiza Bankia. Disponible en <https://www.dualizabankia.com/es/centro-de-conocimiento/publicaciones/> (última visita, 28/08/2020).

Generalitat Valenciana (2019): *Estrategias Territoriales y de Ocupación Valenciana*. Avalem Territori.

- Generalitat Valenciana (2020): "Encuesta impacto del COVID-19 en la Comunitat Valenciana". Disponible en <http://w3.argos.gva.es/documents/165533218/169762404/7%C2%AA%20Oleada.+Encuesta+impacto+Covid-19.+CV/0f184ffe-6f3a-4a4b-9728-2c03dd414cb2> (última visita, 01/09/2020).
- Generalitat Valenciana (2020): "Encuesta impacto del COVID-19 en la Comunitat Valenciana". Disponible en <http://w3.argos.gva.es/documents/165533218/169762404/7%C2%AA%20Oleada.+Encuesta+impacto+Covid-19.+CV/0f184ffe-6f3a-4a4b-9728-2c03dd414cb2> (última visita, 13/07/2020).
- Generalitat Valenciana. Iniciativa de datos abiertos del Gobierno de España: <https://datos.gob.es/es/catalogo/a10002983-alumnado-matriculado-en-centros-de-formacion-profesional-2019> (última visita, 04/08/2020).
- Gobierno de España (2020a): *Reconstruir lo común. La implementación de la Agenda 2030 en España*. Informe de Progreso 2020, Gobierno de España.
- Gobierno de España (2020b): *España Circular 2030. Estrategia Española de Economía Circular* Gobierno de España.
- Gobierno de España (2020c): *Plan de Modernización de la Formación Profesional. Formando profesionales para el futuro*.
- Hermosilla, Jorge (coord.) (2019): *La industria valenciana. Una visión territorial del mercado laboral*. Avalem territori.
- Hermosilla, Jorge y Senent, José María (2019): "La Formación Profesional en la Comunitat Valenciana, situación y directrices: visión territorial". Fundación Bankia por la Formación Dual.
- Hervas-Oliver, José Luis (dir); Boronat-Moll, Carles.; Sempere-Ripoll, Francisca; y Estelles-Miguel, Sofía (2018): Plan Sectorial del Metal, *Plan Estratégico de la Industria Valenciana*, Conselleria de Economía Sostenible, Sectores Productivos, Comercio y Trabajo, Dirección General de Industria y Energía, Generalitat Valenciana. Valencia.
- INE (2020): "Efectos de la COVID-19 en la EPA del segundo trimestre de 2020". Nota de prensa. Disponible en

<https://www.ine.es/daco/daco42/daco4211/epa0220.pdf> (última visita, 01/09/2020).

Instituto de la Mujer y para la Igualdad de Oportunidades (2020a): “Nuestras Vidas Digitales. Barómetro de la e-igualdad de género en España”. Mujeres, Tecnología y Sociedad Digital. Instituto de la Mujer y para la Igualdad de Oportunidades, Ministerio de Igualdad.

Instituto de la Mujer y para la Igualdad de Oportunidades (2020b): “Mujeres y digitalización. De las brechas a los algoritmos”. Instituto de la Mujer y para la Igualdad de Oportunidades, Ministerio de Igualdad.

IVIE (2018): *Plan de acción para la transformación del modelo económico valenciano 2027*. Conselleria de Hacienda y Modelo Económico de la Generalitat Valenciana.

Jiménez, Ismael y Moya, María (2018): “La cuidadora familiar: sentimiento de obligación naturalizado de la mujer a la hora de cuidar”, *Enfermería Global*, nº 49, págs. 420-433.

Kerras, Hayet (2017): “La brecha digital de género: estudio comparativo entre España y Argelia”. Trabajo Fin de Máster. Universidad Politécnica de Cartagena.

Levante-Emv (2020): “El Consell instalará 700 routers en viviendas públicas para paliar la brecha digital”. Disponible en <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2020/04/06/generalitat-instalara-700-routers-viviendas/1998694.html> (última visita, 01/09/2020).

Linares, Julio (2016): “Digitalización de la sociedad española”, *Gaceta Sindical*, nº 27, págs. 241-255.

López Oller, Joffre (2020): “Juventud en riesgo: análisis de las consecuencias socioeconómicas de la COVID-19 sobre la población joven en España”. Informe de urgencia/ 1. Injuve; Consejo de la Juventud de España.

López, Ana M. (2020): “La economía digital en España. Balance y perspectivas”. *Economistas*, nº 167-168, págs 222-234.

Marhuenda-Fluixá, Fernando; Chisvert-Tarazona, María José; Palomares-Montero, Davinia y Vila, Javier (2017): “Con d de dual: investigación sobre la implantación del sistema dual en la formación profesional en España”, *Educación*, vol. 53, nº 2, págs. 285-307.

- Martín Palomo, María Teresa (2016): *Cuidado, vulnerabilidad e interdependencias. Nuevos retos políticos*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Martín, J.L y Rogero, J. (2020): “El coronavirus y la asfixia educativa: el confinamiento deja sin protección a la infancia más vulnerable”. 17 abril 2020. Disponible en <https://www.agenciasinc.es/Opinion/El-coronavirus-y-la-asfixia-educativa-el-confinamiento-deja-sin-proteccion-a-la-infancia-mas-vulnerable> (última visita, 01/09/2020).
- Martínez-Cantos, José Luis y Cecilia Castaño (2017): “La brecha digital de género y la escasez de mujeres en las profesiones TIC”, *Panorama Social*, nº 25, págs. 49-65.
- Membrado, Juan Carlos (2018): “Sector secundario”, en Hermosilla, Jorge y Membrado, Juan Carlos (dirs): *Estudios comarcales de la provincia de Valencia. L'Horta de València*. Universitat de València -Diputació de València: València. Págs 122-145.
- Membrado, Juan Carlos, Hermosilla-Pla, Jorge y Fansa, Ghaleb (2019): “Declive y resiliencia industrial en la periferia mediterránea. Análisis territorial y sectorial en la Comunitat Valenciana durante la década de 2010”, *Investigaciones Geográficas*, nº 72, págs. 209-233. Disponible en <https://doi.org/10.14198/INGEO2019.72.10> (última visita, 20/08/2020).
- Mesenbourg, Thomas. L. (2001): “Measuring the Digital Economy”, U.S. Bureau of the Census.
- Ministerio de Asuntos Económicos y Transformación Digital (2020): Plan España Digital 2025. Disponible en https://www.lamoncloa.gob.es/presidente/actividades/Documents/2020/230720-Espa%C3%B1aDigital_2025.pdf (última visita, 01/09/2020).
- Ministerio de Ciencia e Innovación (2020): *Estrategia Española de Ciencia, Tecnología e Innovación 2021-2027*.
- Ministerio de Educación y Formación Profesional (2019): “I Plan Estratégico de Formación Profesional del Sistema Educativo 2019-2022”.
- Ministerio de Energía, Industria y Turismo (2013): “Agenda Digital para España”.
- Ministerio de Hacienda y Administraciones Públicas (2015): Plan de Transformación digital de la Administración General del Estado y Organismos Públicos.

Disponible en <https://administracionelectronica.gob.es/pae/Home/pae/Estrategias/Estrategia-TIC-AGE.html> (última visita, 01/09/2020).

Ministerio de Política Territorial y Función Pública (2018): Las Tecnologías de la Información y las Comunicaciones en la Administración Local. Informe IRIA 2018. Disponible en https://administracionelectronica.gob.es/pae/Home/pae/Biblioteca/pae/PublicacionesPropias/Monografias-administracion-electronica/Informe_IRIA.html (última visita, 01/09/2020).

Morrison, Ann; White Randall, P. y Van Velsor, Ellen (1987): *Breaking the Glass Ceiling: can women reach the top of American's corporations?*, Basic Books: New York.

Muñoz, Óscar y Pitxer, Josep V. (2016): "Los cuidados en un contexto de crisis económica. El caso del Àrea Metropolitana de València", *Inguruak*, nº 60, págs. 102-121.

OECD y Eurostat (2005): *Manual de Oslo. Guía para la recogida e interpretación de datos sobre innovación*. Organización de Cooperación y Desarrollo Económicos. Oficina de Estadísticas de las Comunidades Europeas.

OEI (2020): Efectos de la crisis del coronavirus en la educación. Disponible en <https://www.oei.es/Educacion/Noticia/oei-analiza-como-afectara-el-cierre-colegios-coronavirus> (última visita, 01/09/2020).

OIT (2020): "Los jóvenes y la COVID-19: efectos en los empleos, la educación, los derechos y el bienestar mental". Disponible en https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_753054.pdf (última visita, 28/08/2020).

ONTSI (2019): La sociedad en Red. Transformación digital en España. Informe Anual 2018. Madrid. ONTSI: <http://doi.org/10.30923/1989-7424-2019> (última visita, 01/09/2020).

Orden 5/2015, de 5 de octubre, de la Conselleria de Economía Sostenible, Sectores Productivos, Comercio y Trabajo, por la que se establecen las bases reguladoras de las subvenciones destinadas a financiar el mantenimiento de los agentes de Empleo y Desarrollo Local en la Comunitat Valenciana.

OTD (2020): "Broche de oro en la clausura de la OTD de la mano de Witrac",

Infoindustria, nº 129, págs. 15-16.

Pactem Nord (2010a): *Plan director Comercial de l'Horta Nord: Tendencias sobre el sector comercial*, nº 20.

Pactem Nord (2010b): "Formación profesional y mercado de trabajo en la comarca de l'Horta Nord", nº: 21. Colección "Territorio y políticas sociales", Estudios e investigaciones.

Pactem Nord (2017): "Análisis territorial de l'Horta Nord". Colección "Territorio y políticas sociales", Estudios e investigaciones.

Palop, Vicente (2015): *La Formación Profesional y su incidencia en el desarrollo local*. Universitat de València: València. Tesis doctoral dirigida por Fernando Marhuenda Fluixá, Roser Manzanera y Aliena Miralles.

Peiró, José María y Soler, Ángel (2020): "El impulso al teletrabajo durante el COVID-19 y los retos que plantea". COVID 19: *IvieExpress*. IvieLAB.

Peña, Marco (2010): "Prólogo" de "Participación Educativa", *Revista cuatrimestral del Consejo Escolar del Estado*, nº 15.

Pinto, Fernando y Muñoz del Bustillo, Rafael (2017): "Sobre la precariedad laboral en España. Una panorámica general", *Gaceta sindical: reflexión y debate*, nº 29, págs. 99-122.

Randstad (2020): "Profesionales en España que teletrabajan". [Nota de prensa] Disponible en https://www-randstad-es.s3.amazonaws.com/wp-content/uploads/2020/03/NdP_Randstad_Teletrabajo-en-España.pdf (última visita, 13/07/2020).

Robles, José Manuel (2017): "¿Por qué la brecha digital es un problema social?", *Panorama Social*, nº 25, págs. 9-16.

Romero, Joan y Francés, Miquel (2012): *La Huerta de Valencia. Un paisaje cultural con futuro incierto*. PUV

Santamaría, Elsa (2009): "Precariedad laboral: apuntes para una aproximación sociológica a sus formas contemporáneas", *Papeles del CEIC*, vol.1, págs. 34-41.

SEPE (2020): "Informe del Mercado de Trabajo de los Jóvenes". Catálogo general de publicaciones **oficiales**. Edición realizada por el Servicio Público de Empleo Estatal. Condesa de Venadito, 9. 28027 – Madrid.

- Solanas, María: "La crisis del COVID-19 y sus impactos en la igualdad de género". Real Instituto El Cano. 1 abril 2020. Disponible en http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_es/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_es/zonas_es/ari33-2020-solanas-crisis-del-covid-19-y-sus-impactos-en-igualdad-de-genero (última visita, 14/07/2020).
- Subirats, Joan (2002): *Redes, territorios y gobierno*. Diputación de Barcelona.
- Tapia, Verónica (2017): "Industria 4.0- Internet de las Cosas" *UTCiencia Ciencia y Tecnología al servicio del pueblo*, vol 1, nº 1, págs. 51-60.
- Torns, Teresa y Recio, Carolina (2012): "Desigualdades de género en el mercado de trabajo: entre la continuidad y la transformación", *Revista de Economía Crítica*, nº 14, págs. 178-202.
- Torres, C. (2017): "Sociedad de la información y brecha digital en España", *Panorama Social*, nº 25, págs. 17-33.
- UGT (2015): *La brecha digital en España. Estudio sobre la desigualdad postergada*. Disponible en https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:tfiy5j-VLI0J:portal.ugt.org/Brecha_Digital/BRECHADIGITAL_WEB.pdf+&cd=1&hl=es&ct=clnk&gl=es&client=avast (última visita, 01/09/2020).
- Universidad Politécnica de Valencia (2017): *Plan Estratégico de la Industria Valenciana 2018-2023*, Generalitat Valenciana.
- Usieto, A. (2020): "¿Quieres ayudar sin salir de casa? Dona Wi-Fi. 26 marzo 2020. Disponible en <https://www.heraldo.es/noticias/aragon/2020/03/26/ayudar-dona-wi-fi-coronavirus-confinamiento-1366188.html> (última visita, 01/09/2020).
- Valcárcel, A (2019): *Ahora, feminismo. Cuestiones candentes y frentes abiertos*. Madrid: Ed.Cátedra.
- Vallés, M.S. (1999): *Técnicas Cualitativas de Investigación social*. Madrid. Síntesis.
- Valencia Plaza. (2020): "Educación propone cambios en la FP Dual con dos modelos, un contrato con salario y la figura de los prospectores." *Valencia Plaza*. Valencia. (09/07/2020).

Van Dijk, J.A.G.M. (2006): "Digital divide research, achievements and shortcomings", *Poetics*, nº 34, págs. 221-235.

Wenham, Clare; Smith, Julia y Morgan, Rosemary (2020): "COVID-19: the gendered impacts of the outbreak". *The Lancet*. 395.

6. ANNEX

6.1. Metodologia de treball

La metodologia emprada per a l'elaboració del diagnòstic territorial ha sigut *multietàpica* o amb diverses fases diferenciades. Per a això s'han emprat diferents tècniques d'investigació, tant quantitatives com qualitatives. Vam mostrar en ordre seqüencial el procés metodològic seguit en aquest treball.

- A) **Anàlisi documental**, recurrent a informes especialitzats, literatura científica i a la revisió documental i de textos jurídics.
- B) **Documentació i informació de tall quantitatiu**, especialment de l'Enquesta de Població Activa, del Cens de Població i Habitatge 2011, d'estadístiques provinents de la Tresoreria General de la Seguretat Social o del Portal Estadístic de la Generalitat Valenciana i del propi observatori socioeconòmic de Pactem Nord. A partir de tota aquesta informació, es va descendir al nivell municipal, i realitzar clústers per a la comarca de l'Horta Nord.
- C) **Enquestes**, existint cinc grups de qüestionaris, dirigides a experts/es i responsables públics, a empreses, a emprenedors/res, a responsables de centres de formació professional i a la ciutadania en general. Així, es va procedir a la seua difusió focalitzant-se en alguns grups diana que eren d'interés per al nostre estudi. Es pretenia recaptar informació sobre aspectes com ara la visió territorial, la visió empresarial, la de les persones emprenedores, la dels centres de formació i la de la ciutadania. Per a això es va comptar amb la col·laboració dels Ajuntaments dels municipis de la comarca de l'Horta Nord, especialment, dels seus tècnics/tècniques o agents d'ocupació i desenvolupament local. A partir de la seua col·laboració van poder difondre's a un major número de població de la comarca. Es van realitzar tres onades de difusió i el període durant el qual es van difondre va ser des del 26 de maig fins al 29 de juny del 2020:

DISTRIBUCIÓ DEL NOMBRE DE QÜESTIONARIS						
Destinatari/ària	Centre Formació professional	Empreses	Personal expert	Ciutadania	Emprenedors/res	Total
Nombre de qüestionaris	7	30	16	67	9	129

Taula 72. Distribució del nombre de qüestionaris.

Font: elaboració pròpia.

Per a l'extracció de resultats s'ha realitzat una anàlisi descriptiva d'aquests.

ALGUNS/NES PARTICIPANTS DELS QÜESTIONARIS ⁵⁷	
Instituts de Formació Professional	Col·legi Juan XXIII
	Centre Parroquial Sant Jaume Apóstol
	IES Virgen al Pie de la Cruz
	IES de MASSAMAGRELL
	IES Garrigosa
Personal Expert	Joan-Carles Jover Carbonell, Ajuntament de Almàssera
	Estefanía Roig, Ajuntament d'Alboraia
	Esther Serrano Aucejo, AEDL Alfara del Patriarca
	Joaquín Ballester, ASIVALCO
	Yolanda Calzado Sevilla, Ajuntament de Museros
	Tania Fons Poquet, Ajuntament de Godella
	Marga Bonafont, Ajuntament del Puig de Santa Maria
Persones Emprenedores	Bartolomé Vila, El Puig de Santa María.
	C'ALMA Psicologia i Salut - Lara Tomás Molina
Empresaris/àries	Miss blade
	Esperanza Soriano Garcia
	Alba Latorre, Apanyat costura
	Alberto Morcillo, Tomás Morcillo SL
	TEAM VALENCIA ARQUITECTURA SL
	Jose Vila, Mahervi 2006 SL
	Perruqueria Eva Castañer
	València Parc Tecnològic EGM
	Laboratorios López Valero SL
	Xavi Galvis, SUDECO PROMOGIFTS SL
	Reinaldo Romero Alba

Taula 73. Participants dels qüestionaris.

Font: elaboració pròpia.

D) **Entrevistes** en profunditat de tipus semiestructurat. En aquest sentit, es partia d'un guió previ la fi del qual era canalitzar les respostes de les persones entrevistades, encara que sense la pretensió que anaren directives, tenint en

⁵⁷ Es recull en aquesta taula els noms de les persones que han decidit incorporar-ho, per la qual cosa és necessari tindre en compte que el nombre total de persones que han realitzat els qüestionaris ascendeix a 129 (taula 72).

compte que un dels interessos era “recaptar la informació particular de cada entrevistat, a més de captar aspectes no previstos en el guió” (Vallés, 1999: 204), i aconseguir d'aquesta manera una “dinàmica fluida en la relació comunicativa” (Muñoz i Pitxer, 2016: 68). La seua selecció no va ser casual i es van agrupar les persones entrevistades en funció de la informació rellevant que podien aportar: una visió empresarial, una relativa al sector del comerç, una altra relacionada amb el sector industrial, així com una visió sobre la formació professional i, finalment, una visió transversal en matèria d'igualtat. En la taula següent podem observar el perfil de les persones entrevistades.

PERFIL DE LES PERSONES ENTREVISTADES	
1	Un/a representant de l'Associació d'Usuaris del Polígon Industrial Mediterrani (AUPIM)
2	Un/a representant de l'Associació d'Usuaris del Polígon Industrial Mediterrani (AUPIM)
3	Un/a representant de l'Associació d'empreses del Polígon Industrial Font del Pitxer (ASIVALCO)
4	Un/a representant de l'Associació d'empreses del Polígon Industrial Font del Pitxer (ASIVALCO)
5	Un/a responsable de l'Institut de Formació Professional de Massamagrell
6	Un/a responsable de l'Institut de Formació Professional de Moncada
7	Representant de la Cambra de Comerç de València
8	Secretària de la dona de CC.OO País Valencià
9	Secretària de Política Industrial CC.OO País Valencià
10	Economista del Gabinet de CC.OO País Valencià
11	Representant de la Secretaria General de la Comarca de l'Horta Nord d'UGT- País Valencià
12	Secretaria General de la Federació d'Indústria d'UGT-País Valencià
13	Responsable sector de la Indústria USO-CV
14	Responsable d'acció sindical USO-CV
15	Representant FACENORD i comerciant de Puçol
16	Comerciant Massamagrell
17	Comerciant Pobla de Farnals
18	Comerciant Museros
19	Consultor/a en l'àmbit del comerç
20	Empresa del sector agroalimentari
21	Empresa del sector del metall
22	Empresa del sector de la indústria (E1)
23	Agent d'igualtat d'un municipi de la comarca de l'Horta Nord (AI1)
24	Representant de la Federació de Dons i Col·lectius per la igualtat de l'Horta Nord
25	Associació feminista mixta d'Alboraia
26	Regidor/a de Igualtat d'un municipi de la comarca de l'Horta Nord (RI1)
27	Agent d'Ocupació i Desenvolupament Local d'un municipi de la comarca de l'Horta Nord
28	Representant de Federació Empresarial Metal·lúrgica Valenciana
29	Representant de CEMEF
30	Representant de la Xarxa d'Instituts Tecnològics de la Comunitat Valenciana (REDIT)
31	Representant de PATECO, Oficina de Comerç i Territori
32	Empresa del sector de la indústria (E2)
33	Empresa del sector de la indústria (E3)
34	Professor/a del departament d'economia aplicada de la Universitat de València
35	Professor/a del departament d'economia aplicada de la Universitat de València
36	Personal de l'administració de Vinalesa
37	Personal de l'administració del Puig
38	Personal de l'administració de Museros
39	Representant de CEMEF

Taula 74. Perfil de les persones entrevistades.

Font: elaboració pròpia.

Com a conseqüència de les restriccions de mobilitat i de mesures de prevenció i de distanciament, les entrevistes van ser realitzades telefònicament, i en alguna ocasió es va emprar la videocridades. Inicialment, es va contactar amb ells a través de correu electrònic, exposant el motiu del missatge i la importància que tindria comptar amb la seua col·laboració en l'estudi. Després d'això, es va aconseguir un total de 39 entrevistes a informants clau. Les entrevistes van ser gravades, prèvia comunicació i autorització per les persones entrevistades, garantint l'anonimat i la confidencialitat. La finalitat de l'enregistrament no era una altra que poder realitzar la transcripció de les mateixes i procedir a una anàlisi detallada dels discursos. Es van realitzar al llarg del mes de juny.

Ja s'ha fet esment en l'apartat corresponent a les [consideracions metodològiques](#), a altres qüestions que han afectat la metodologia emprada en aquest document.

6.2. Fitxes municipals

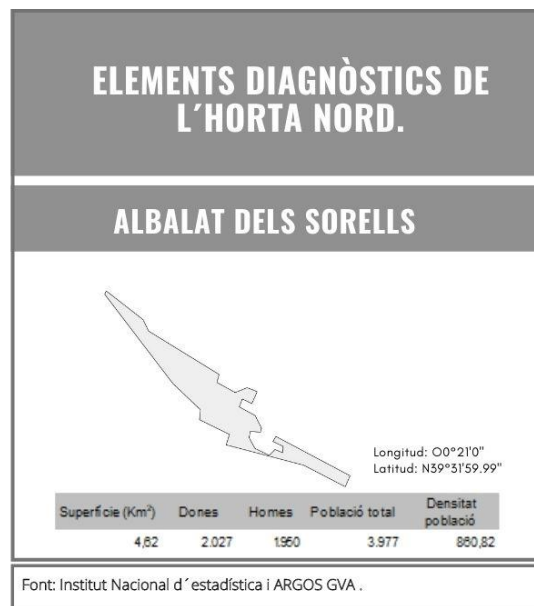
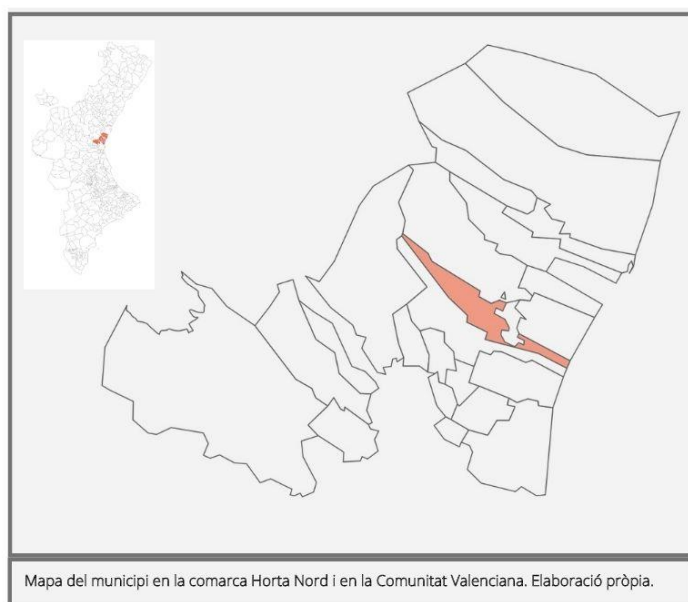
En les següents pàgines presentem una sèrie de fitxes municipals, una per cada municipi que integra la comarca de l'Horta Nord. En elles es recullen dades demogràfiques i algunes variables socioeconòmiques més rellevants.

Dades demogràfiques:

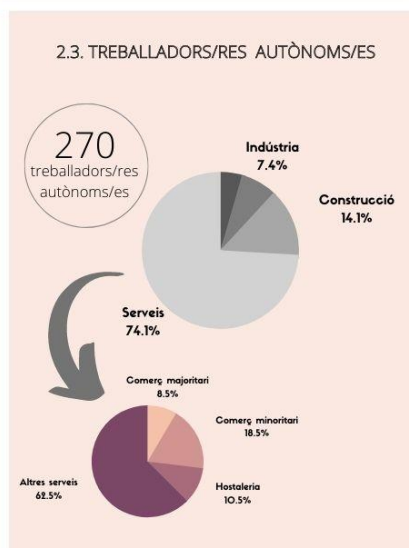
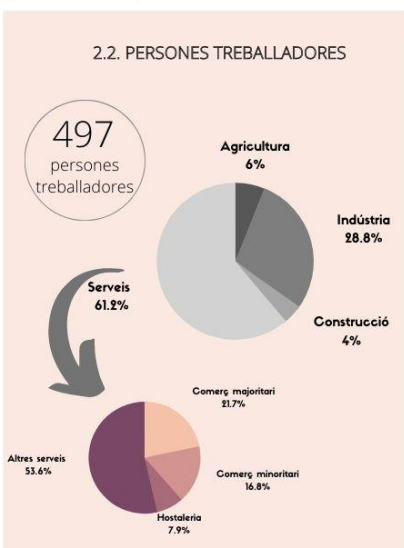
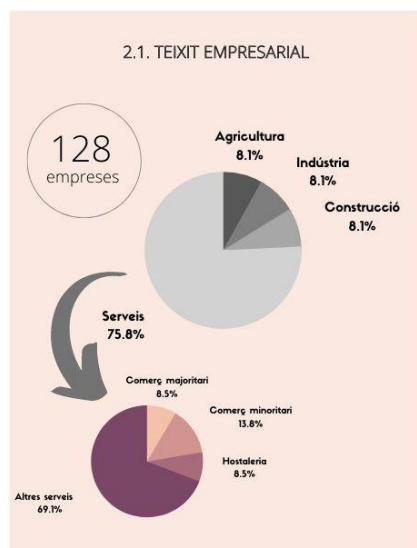
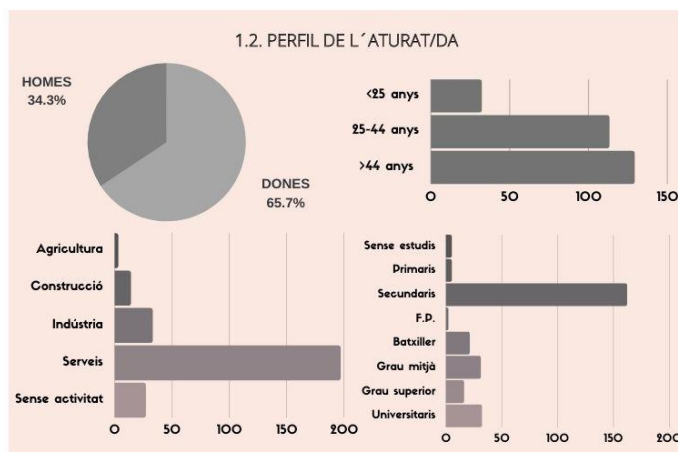
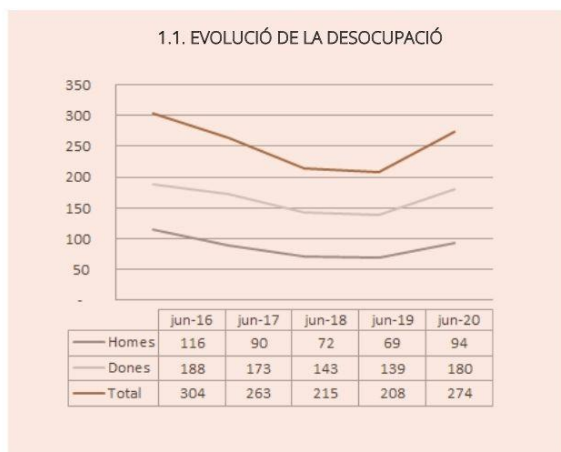
- Superfície.
- Població total.
- Nombre de dones.
- Nombre de homes.
- Densitat poblacional

Variables socioeconòmiques:

- Evolució de la desocupació.
- Perfil de les persones desocupades: grup d'edat, sexe, sector d'activitat i nivell d'estudis.
- Nombre d'empreses i sector d'activitat.
- Nombre de persones treballadores i sector d'activitat.
- Nombre de treballadors/res autònoms/es i sector d'activitat.

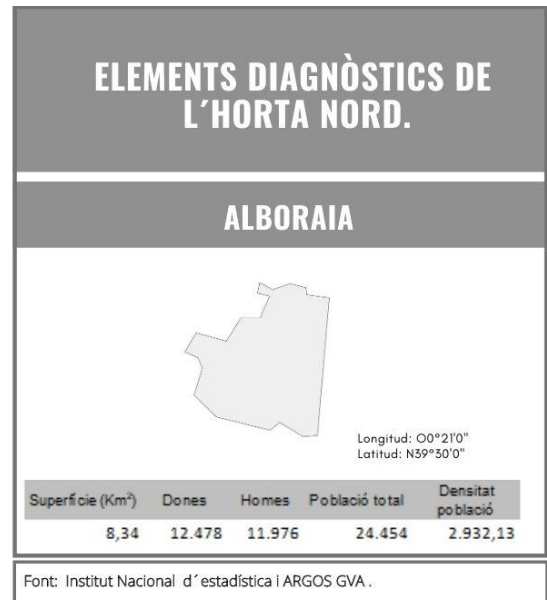
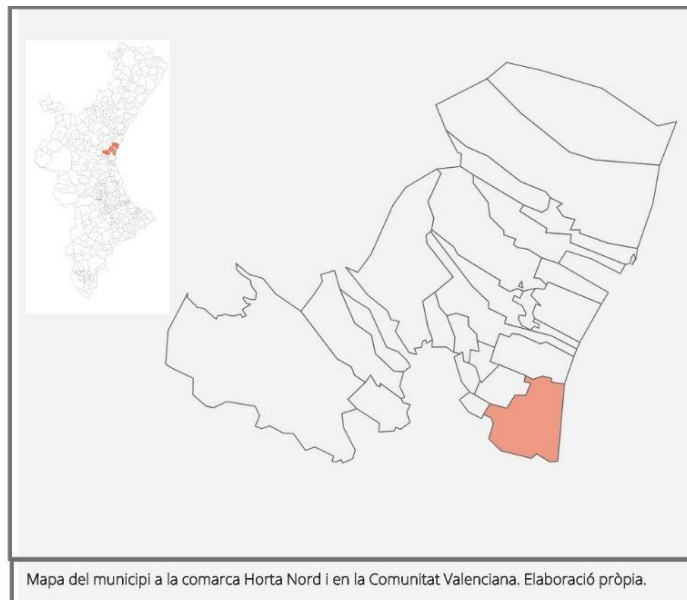
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

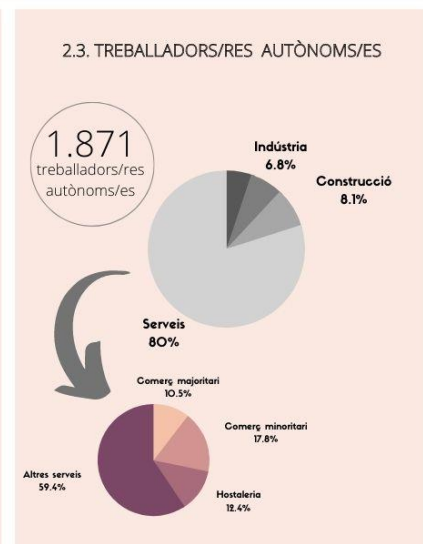
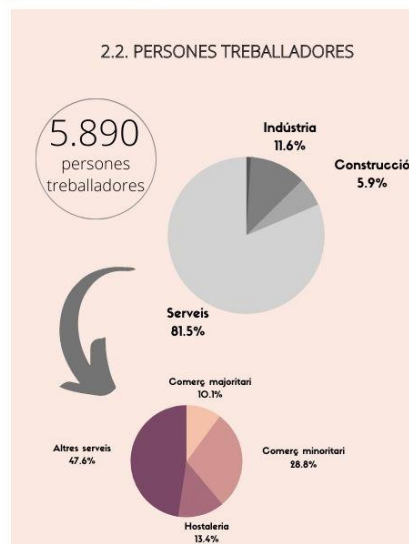
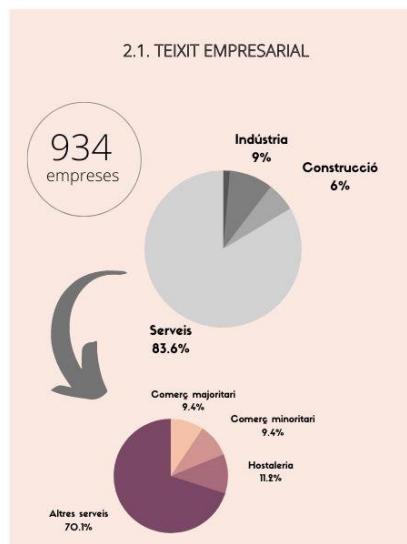
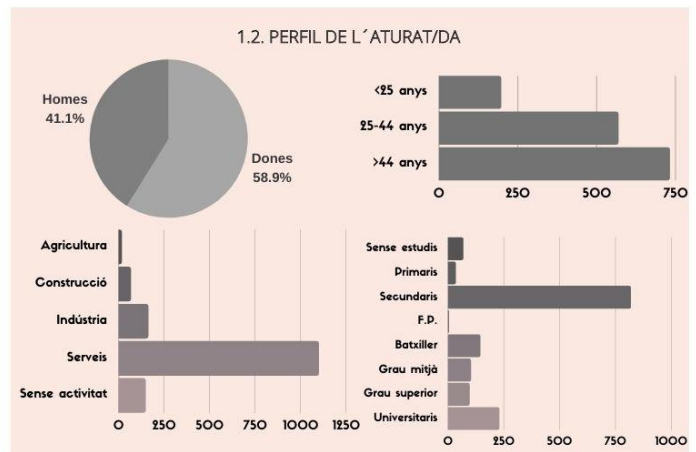
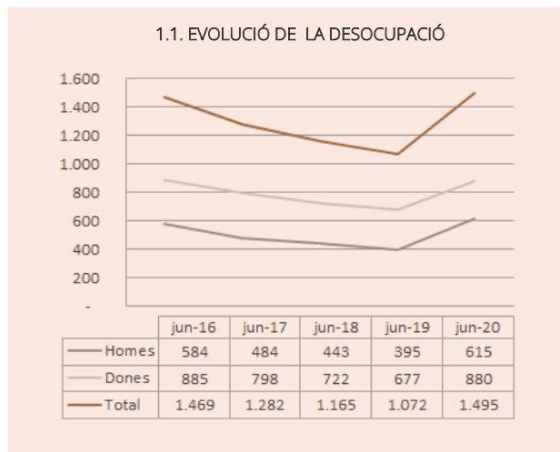
1.1. Font: Labora

1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020

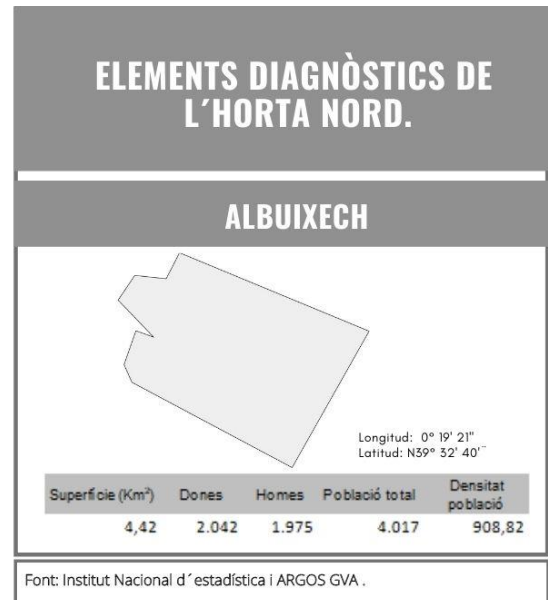
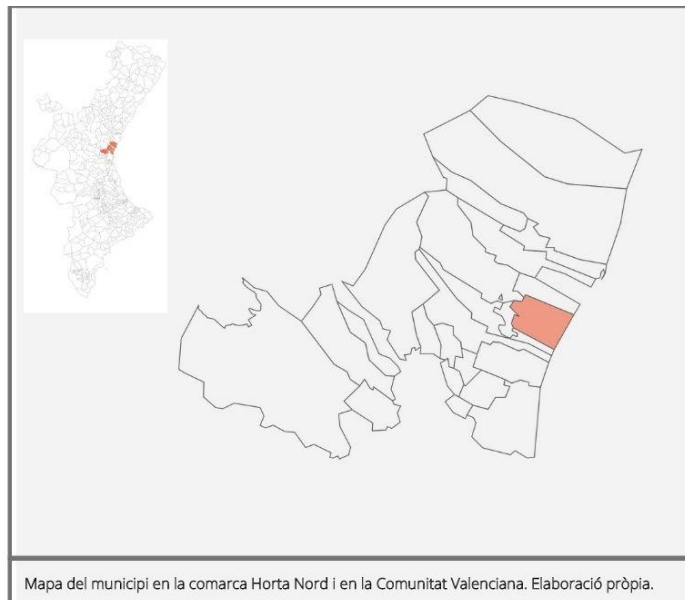
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

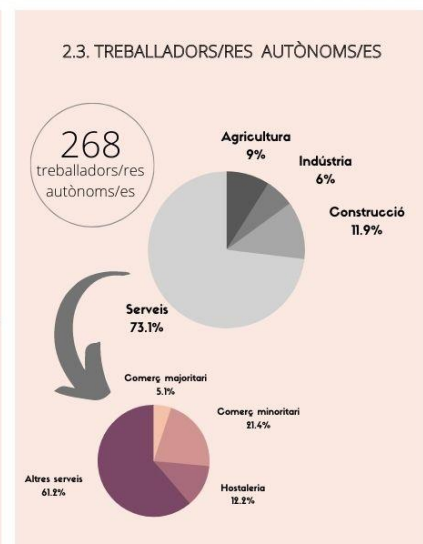
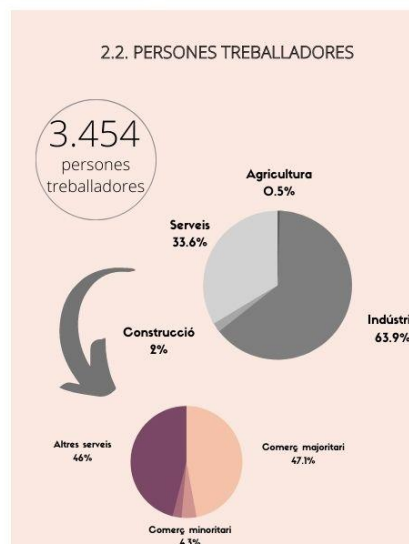
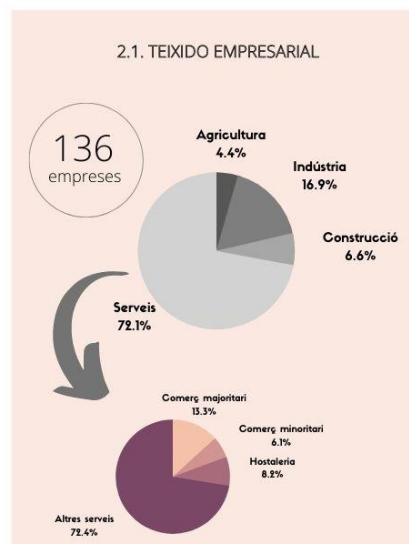
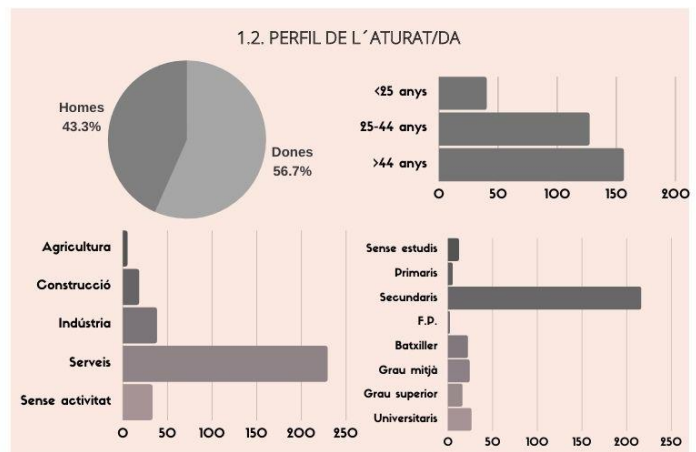
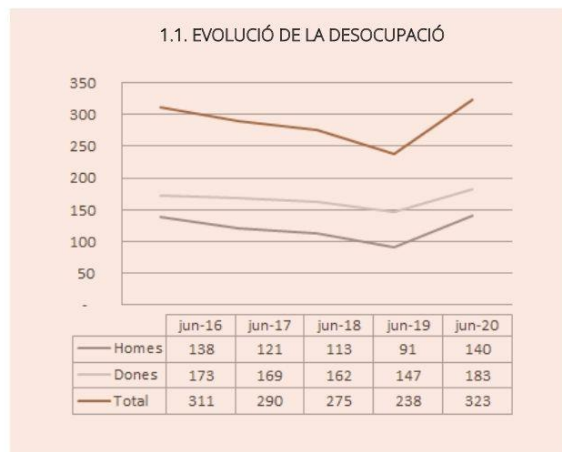
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

1.1. Font: Labora.
1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

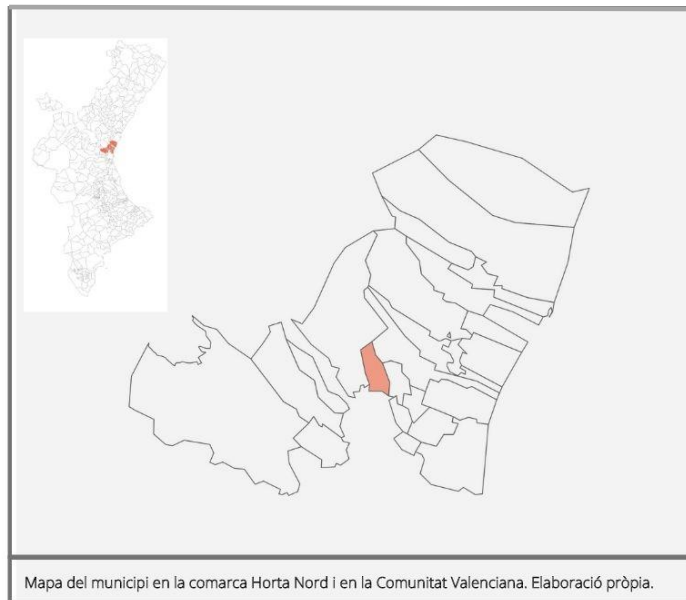
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

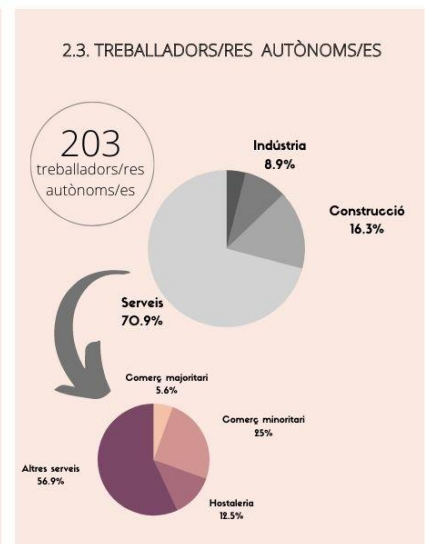
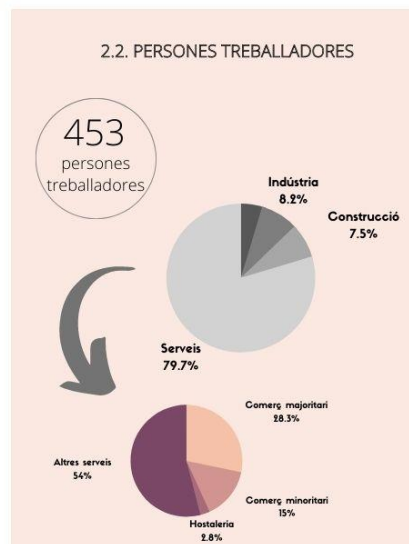
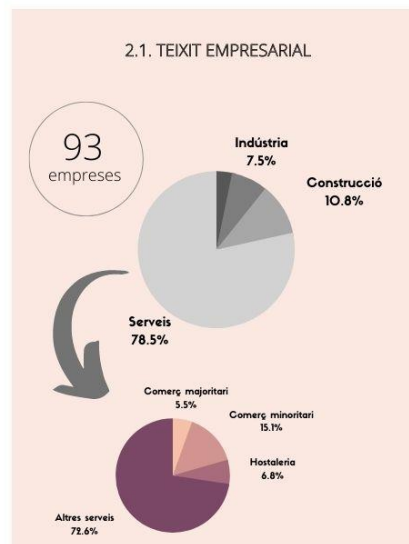
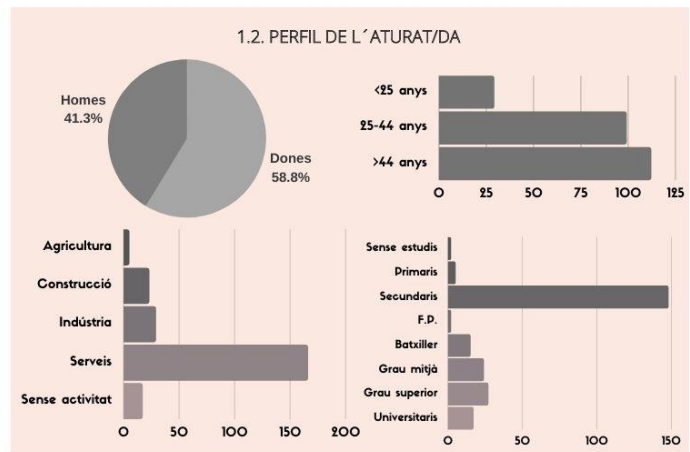
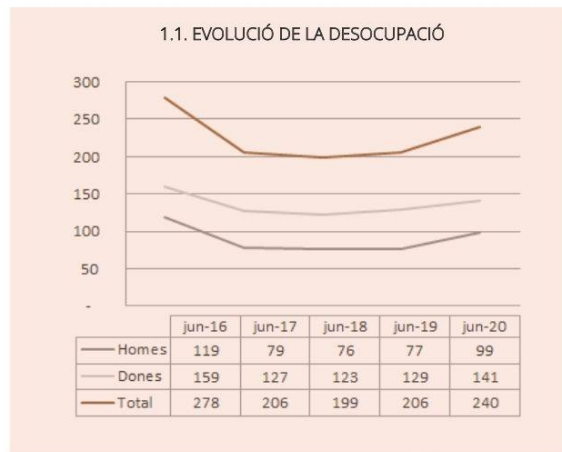
1.1. Font: Labora.

1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020

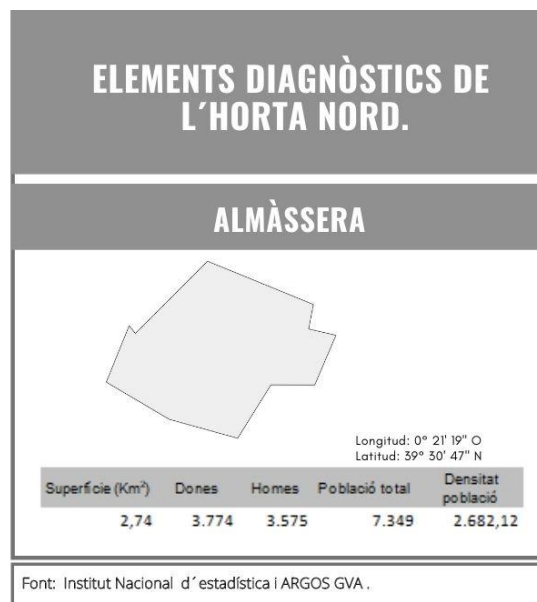
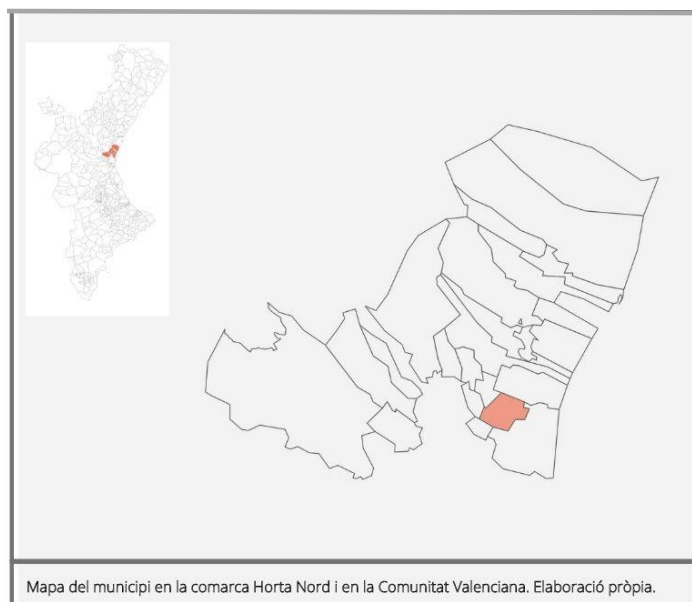
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

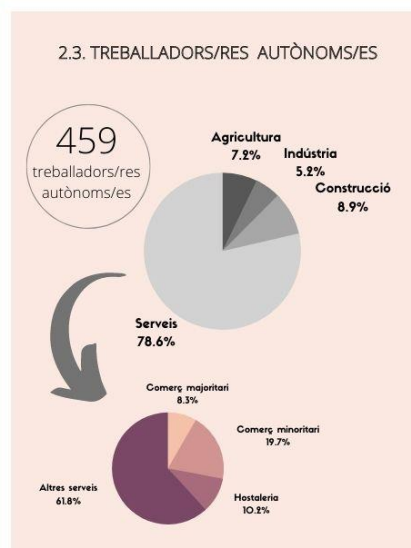
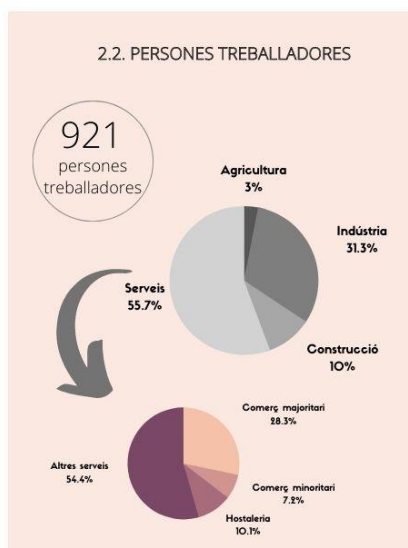
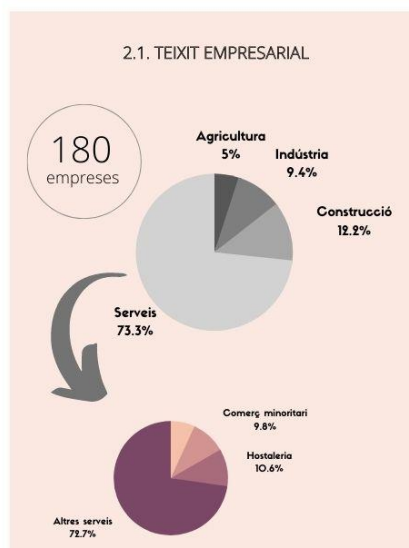
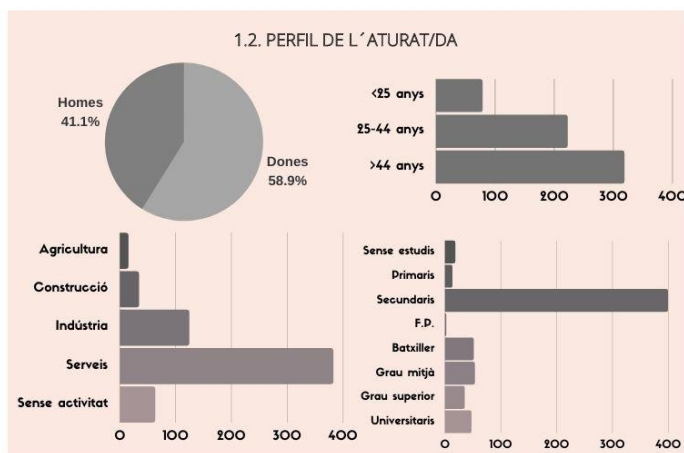
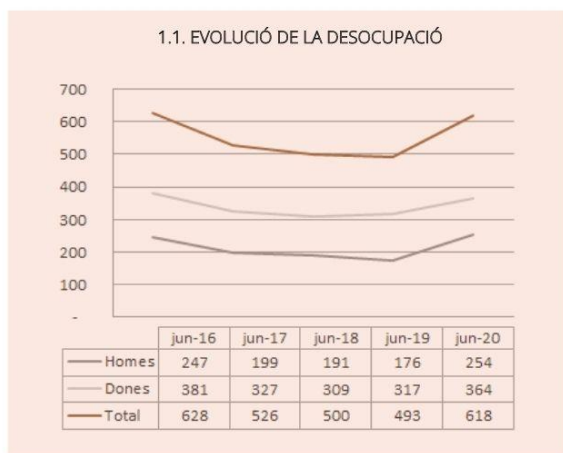
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

1.1. Font: Labora.
1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

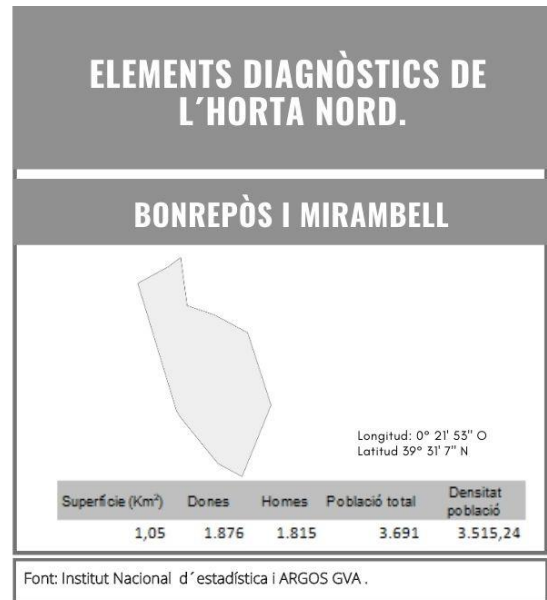
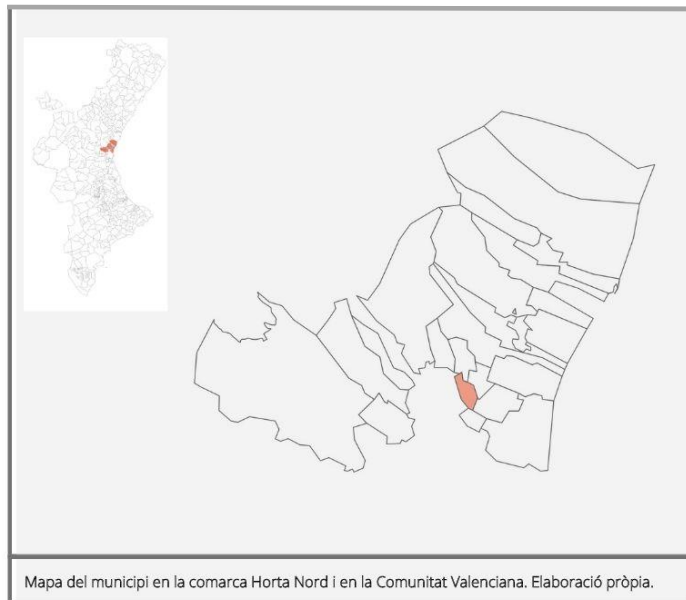
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

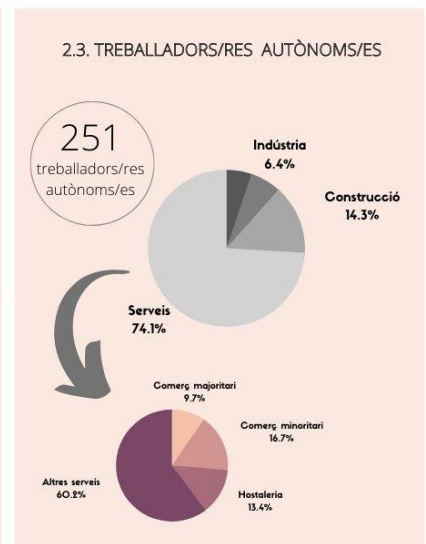
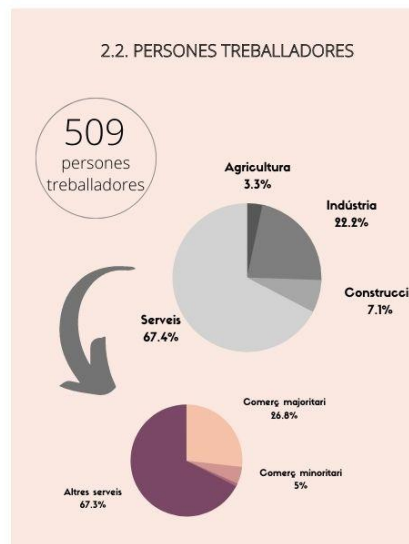
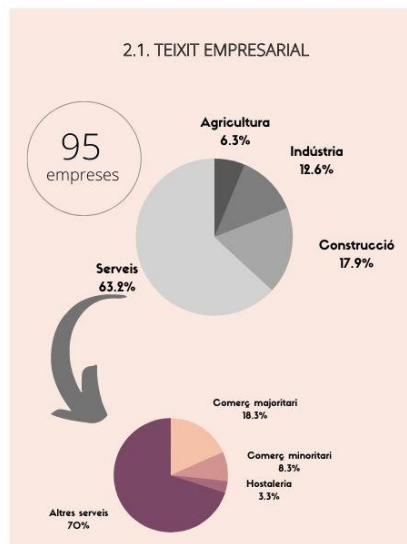
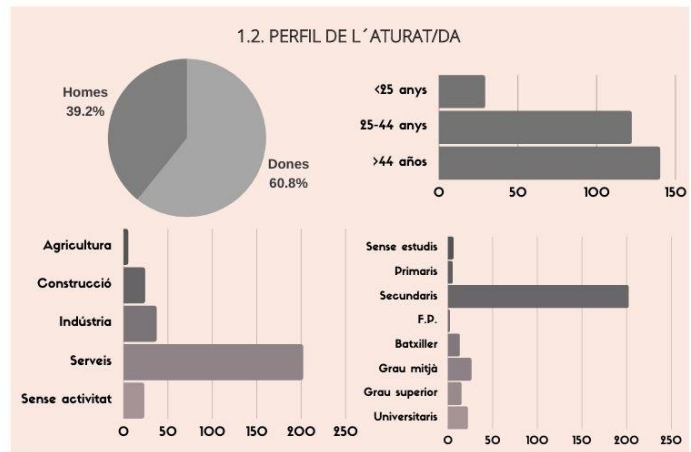
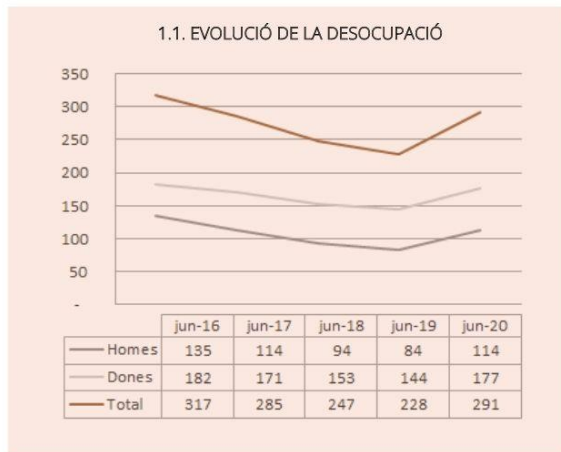
1.1. Font: Labora.

1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020

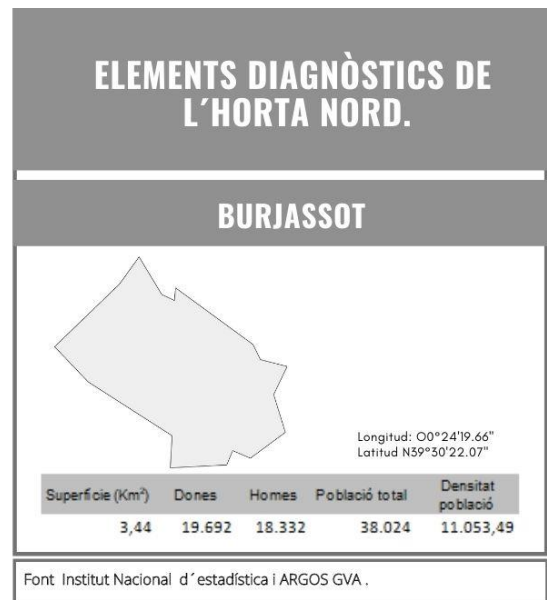
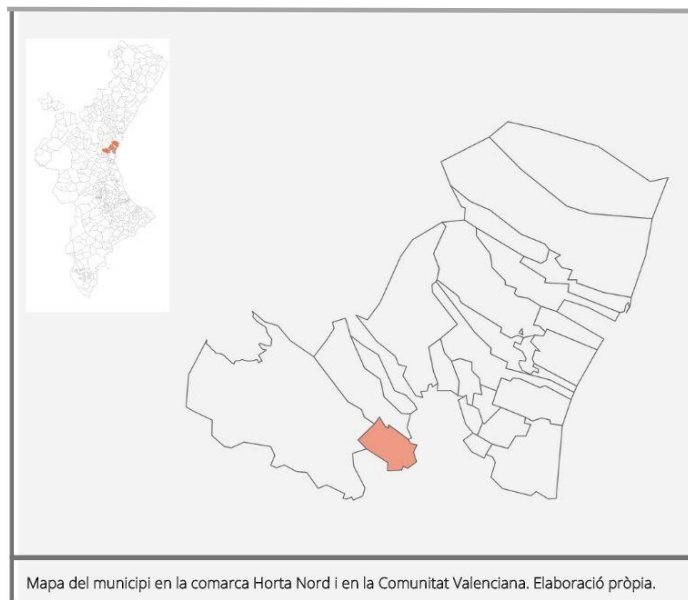
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

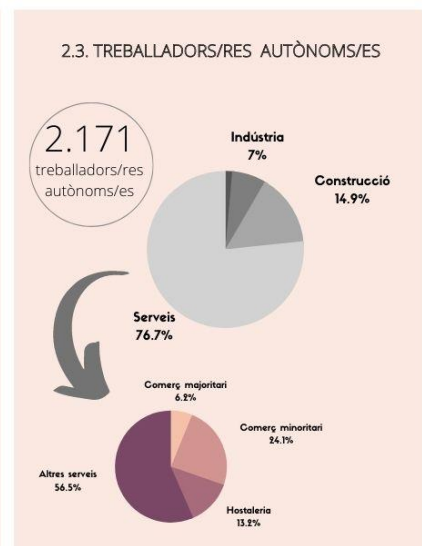
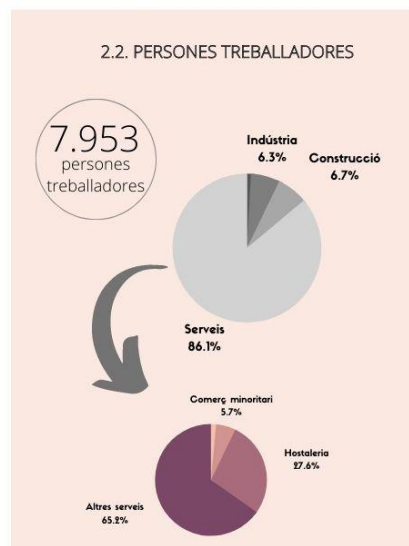
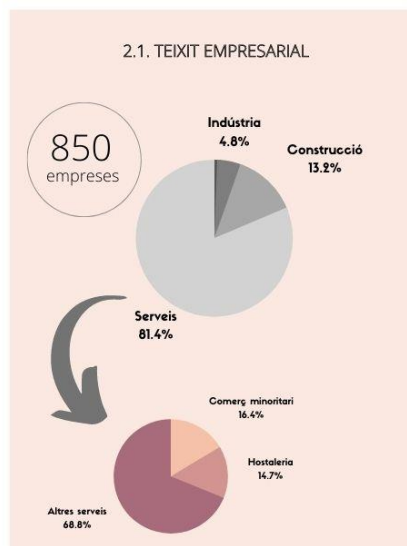
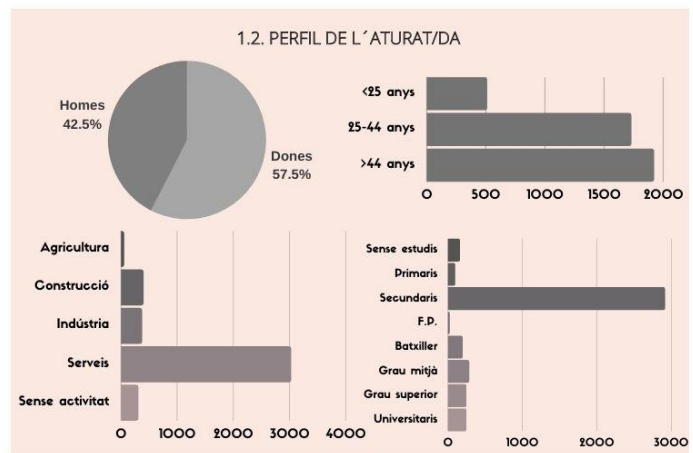
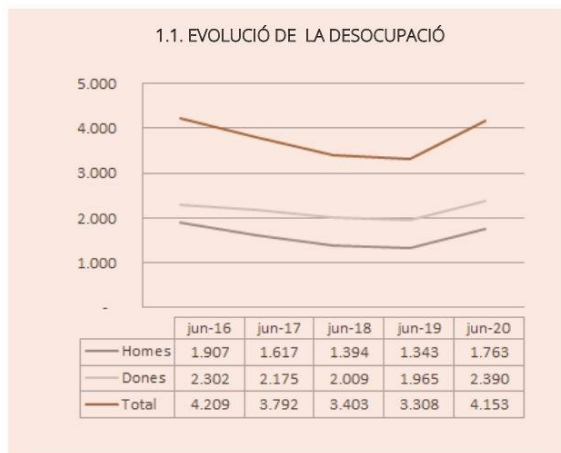
ALGUNOS INDICADORES MUNICIPALES

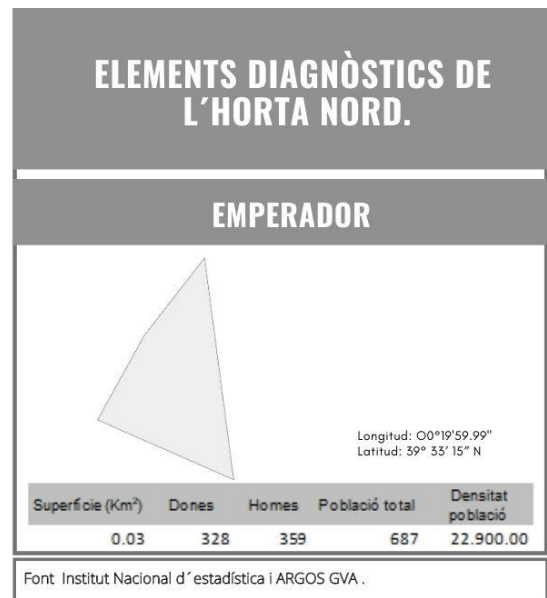
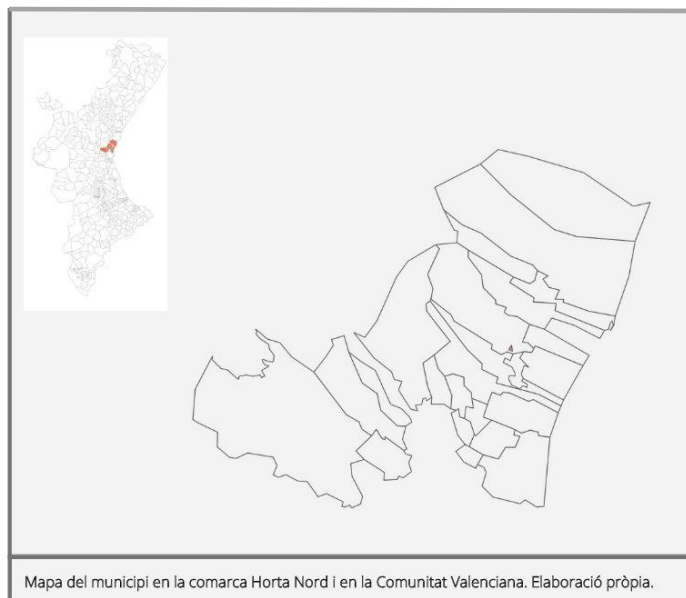
1.1. Font: Labora.
1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

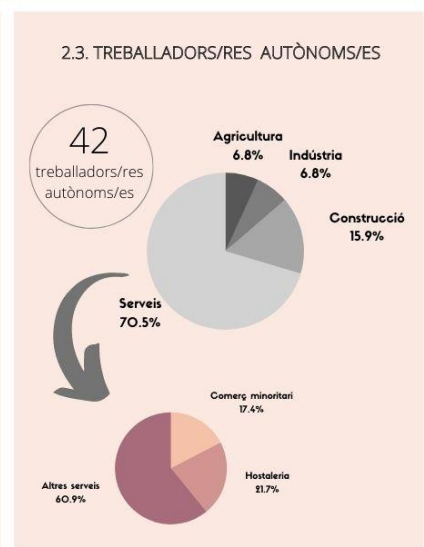
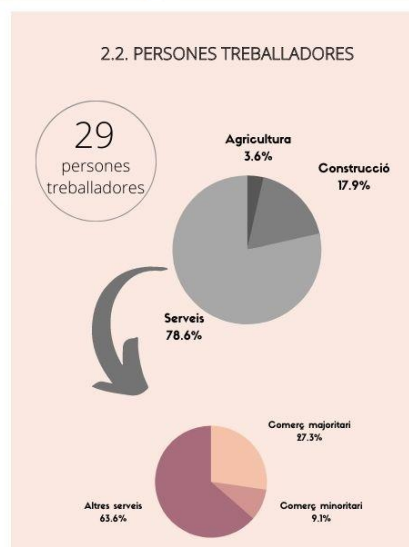
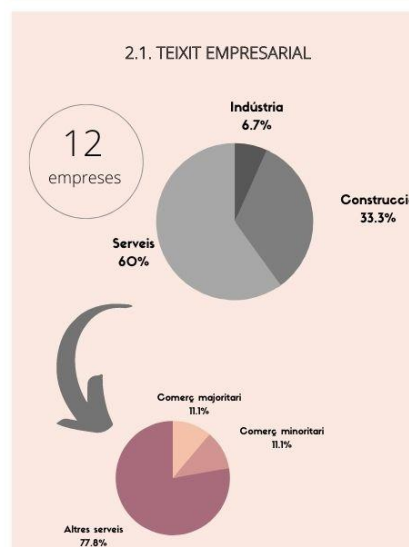
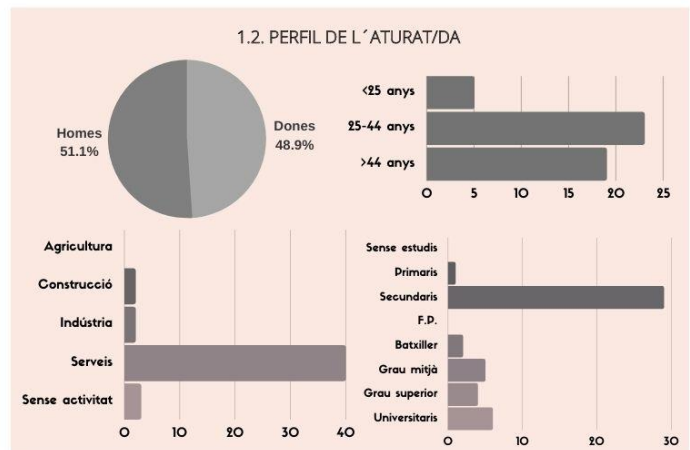
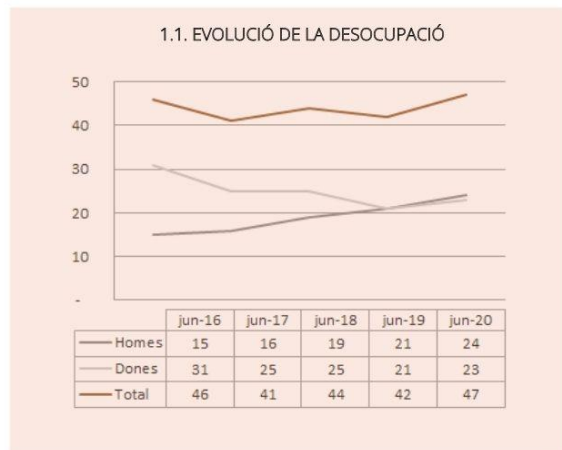
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

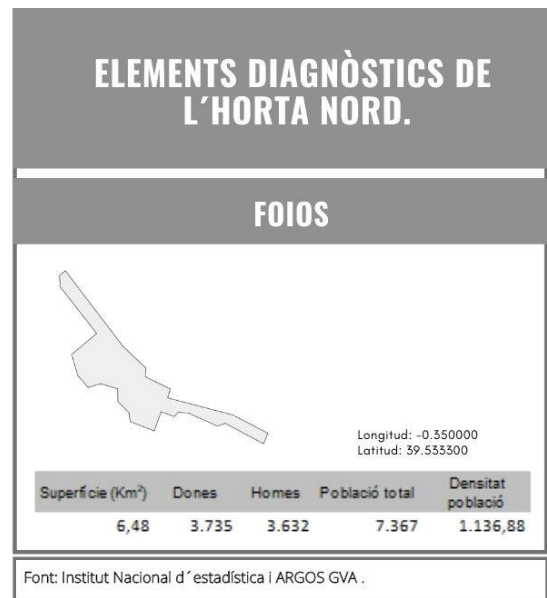
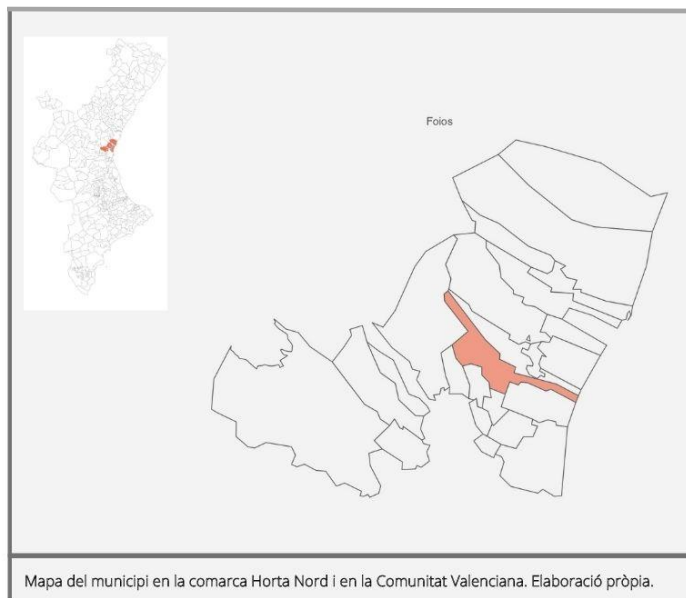
1.1. Font: Labora.
1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

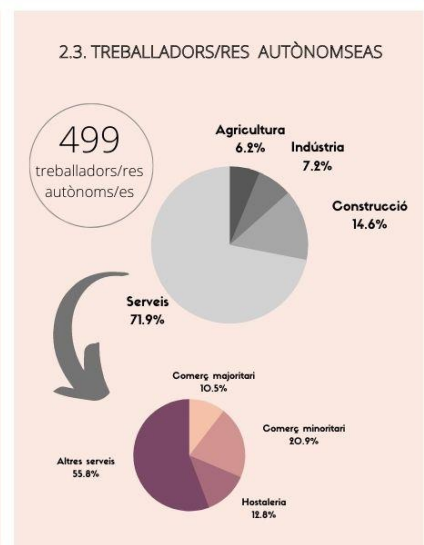
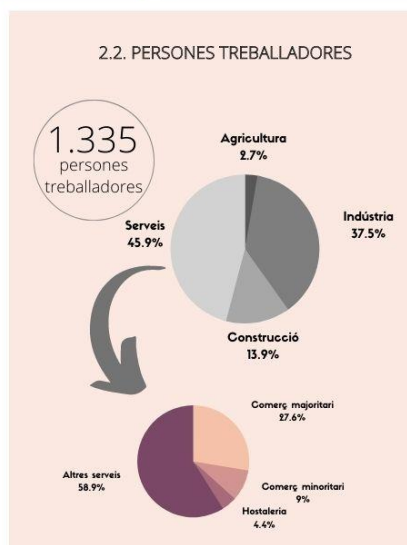
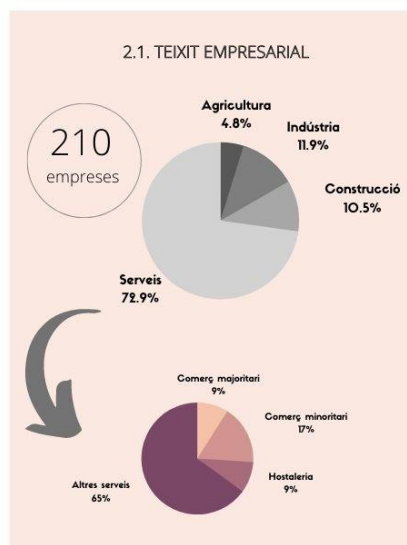
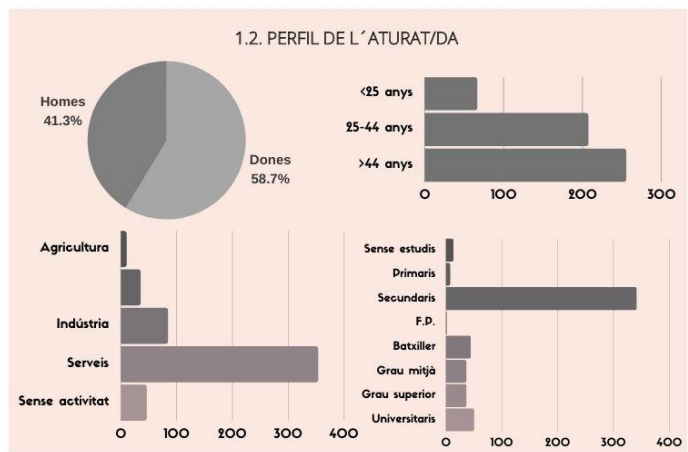
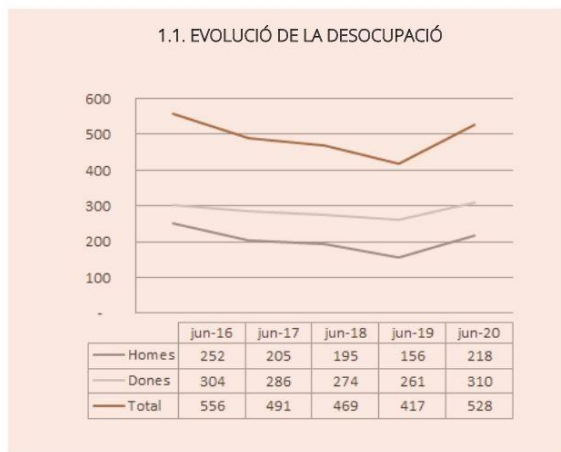
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

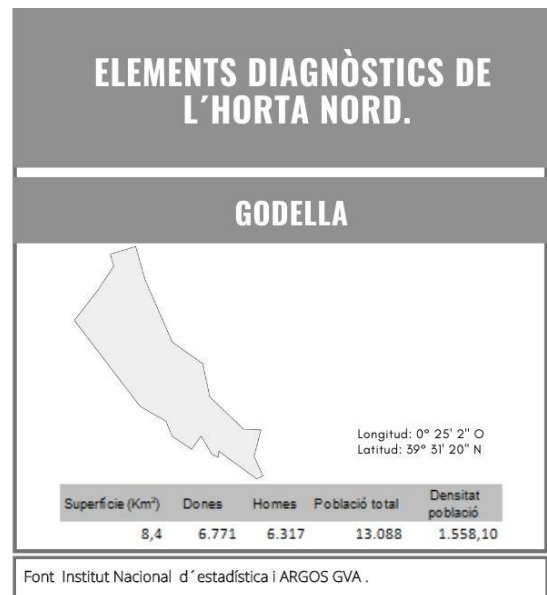
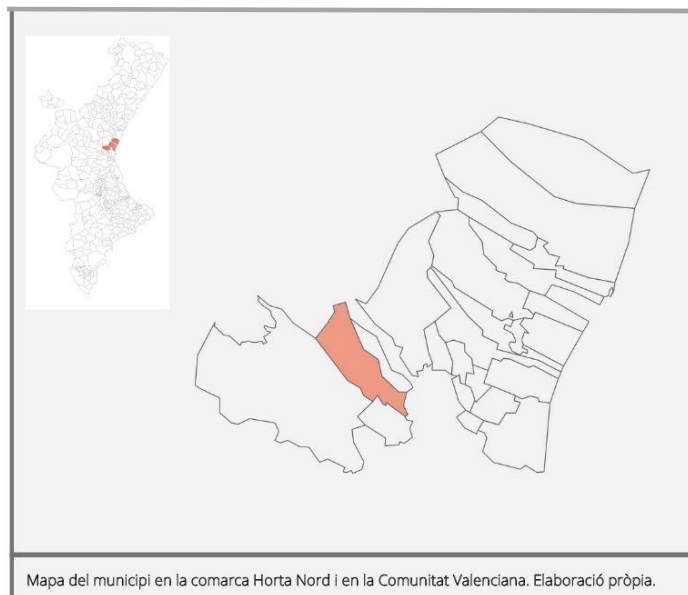
1.1. Font: Labora.
1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

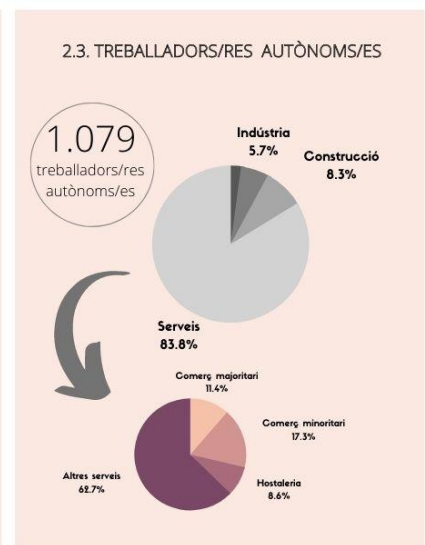
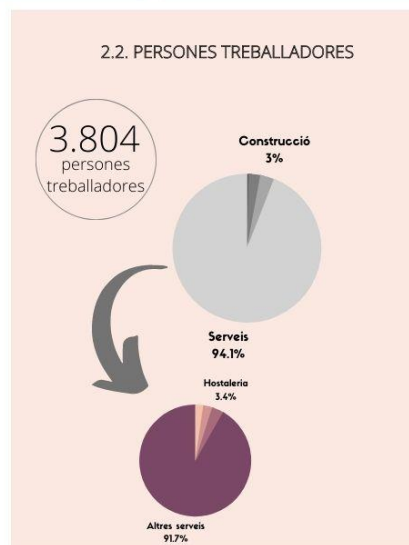
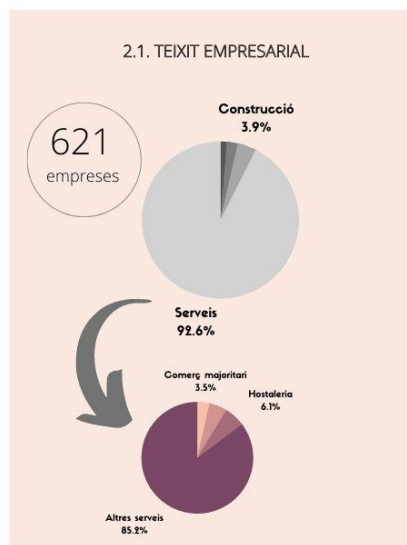
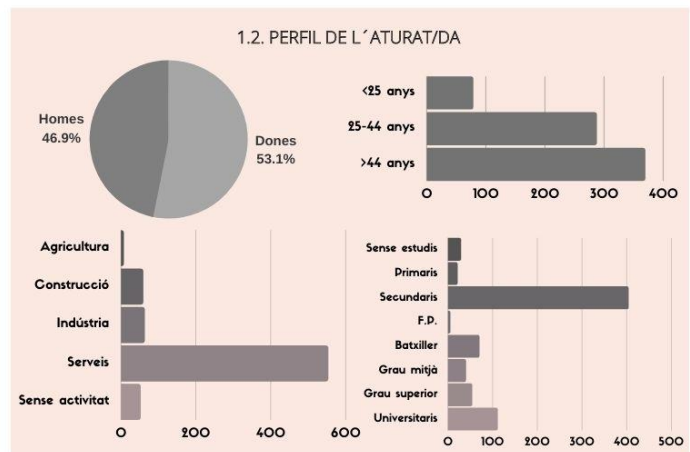
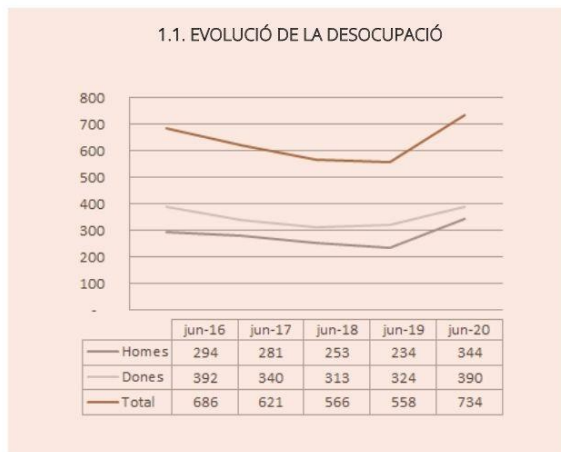
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

1.1. Font: Labora.
1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

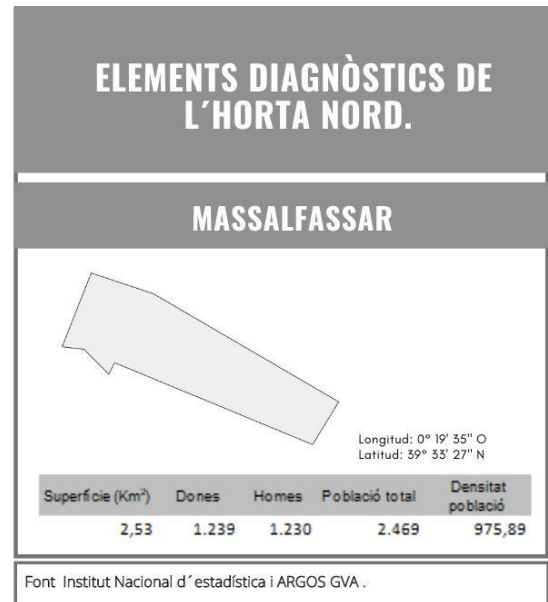
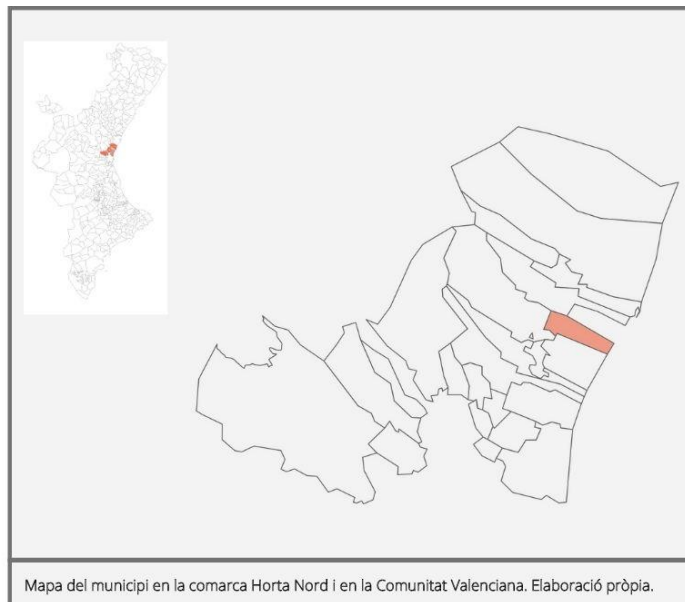
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

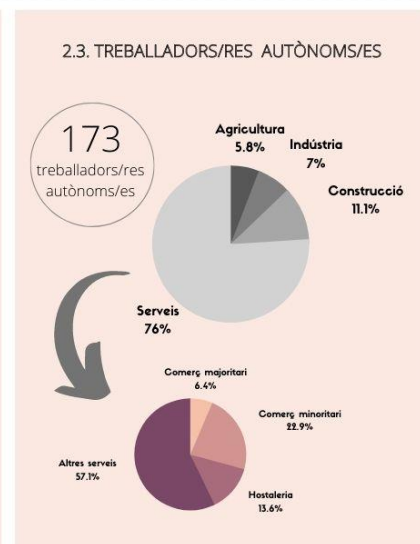
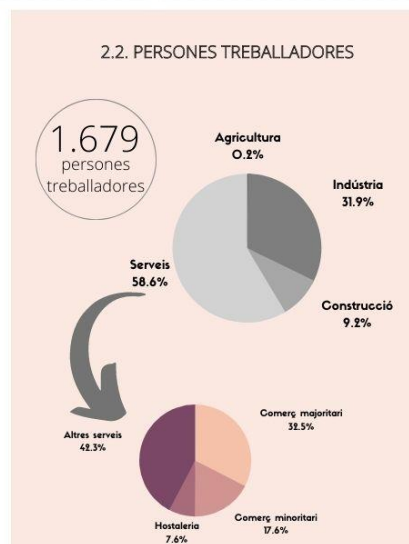
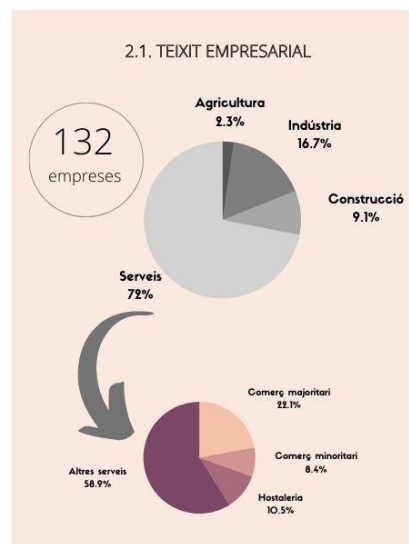
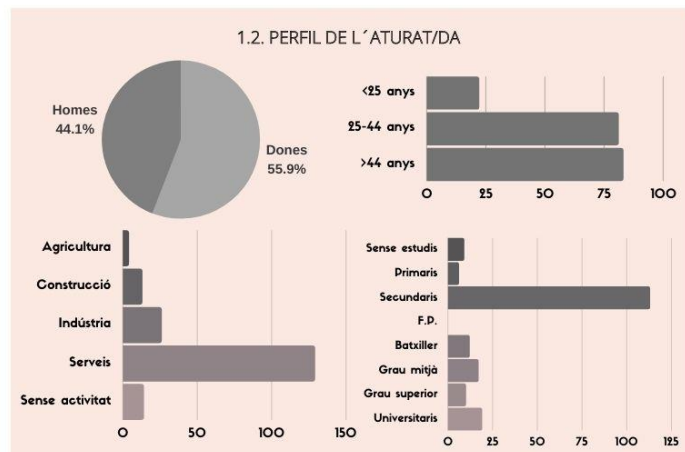
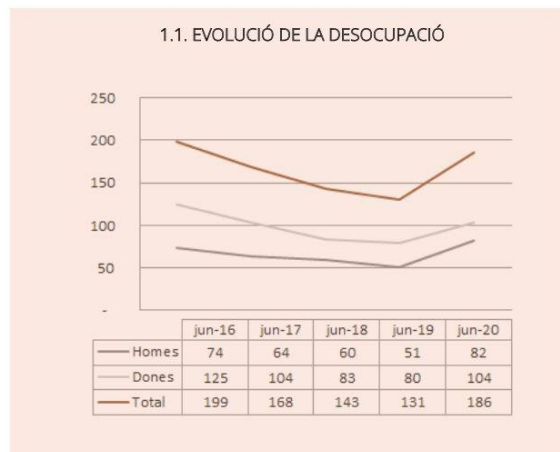
1.1. Font: Labora.

1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020

2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

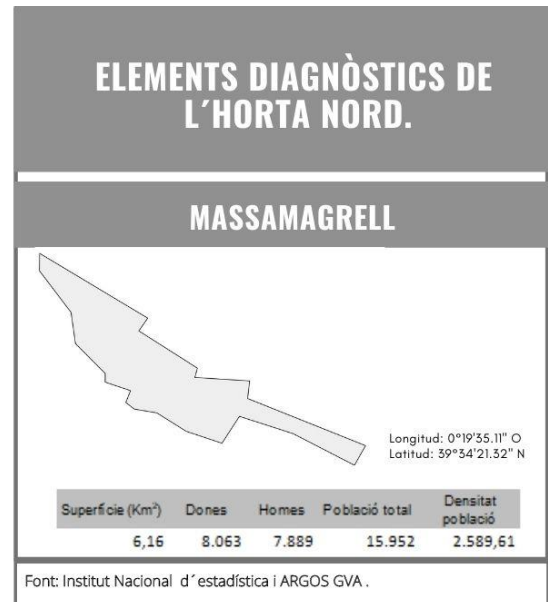
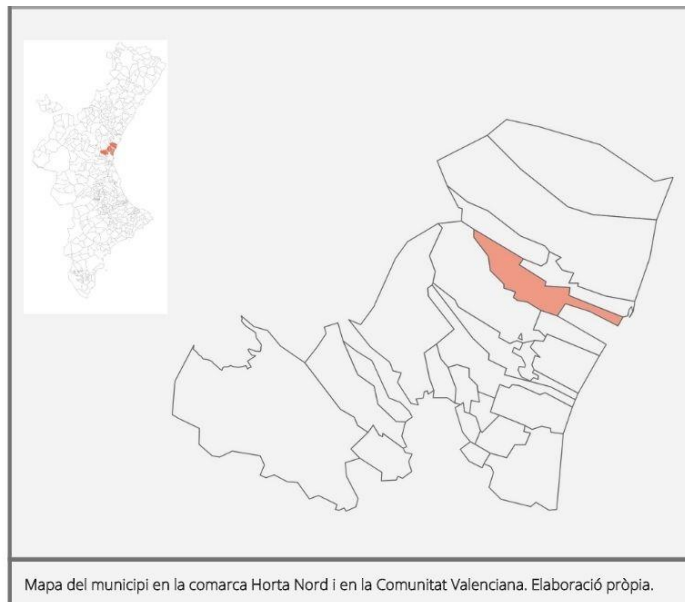
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

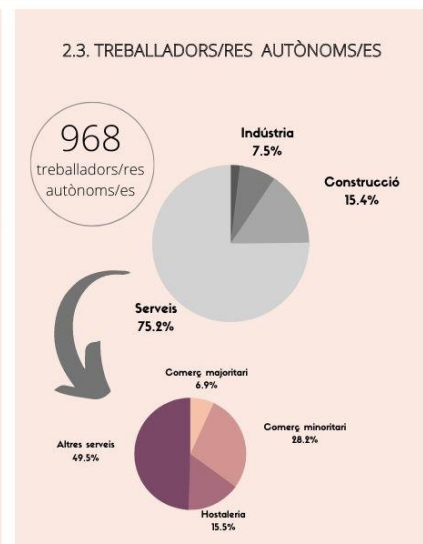
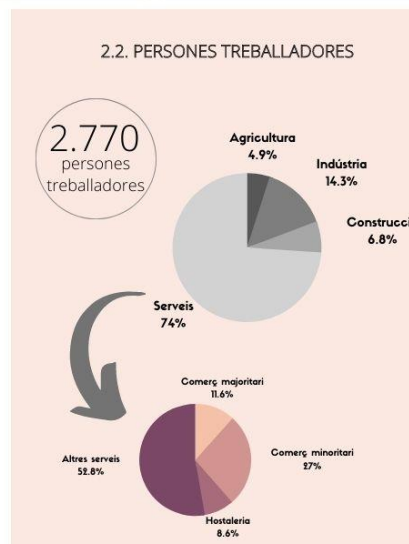
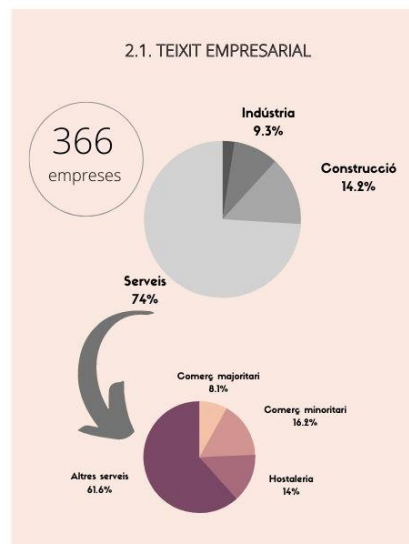
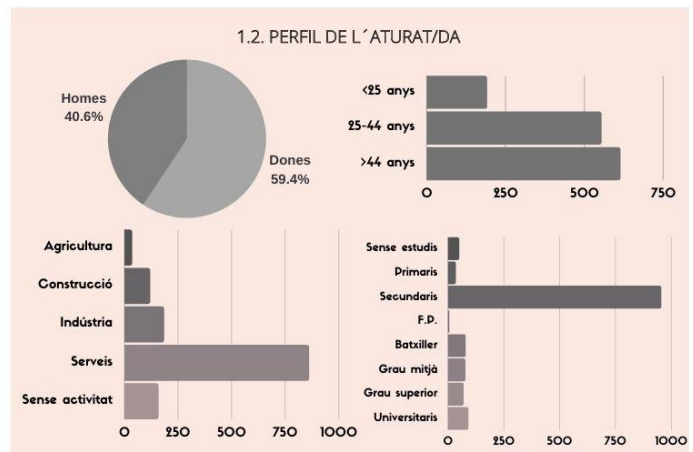
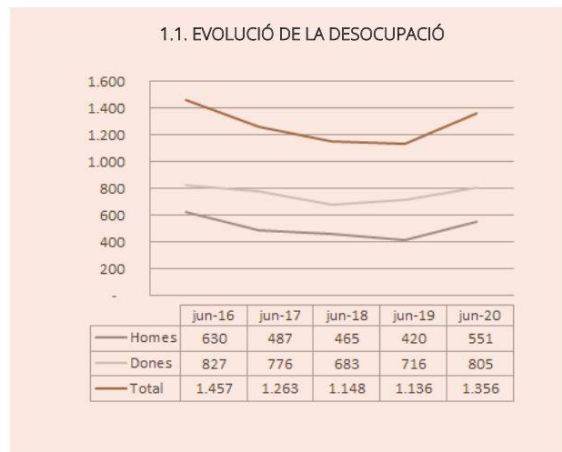
1.1. Font: Labora.

1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020

2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

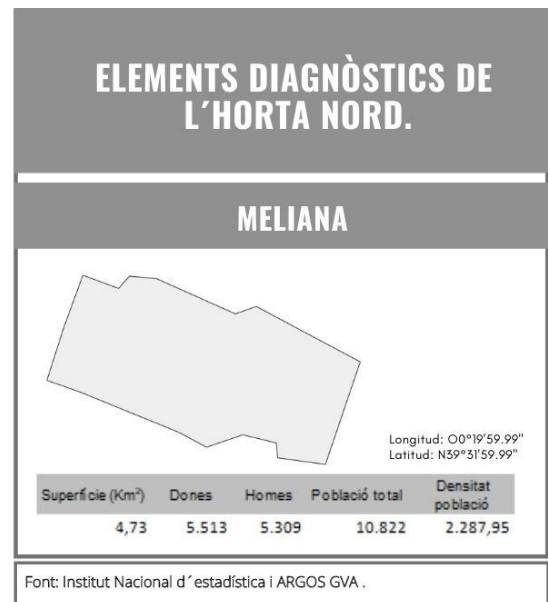
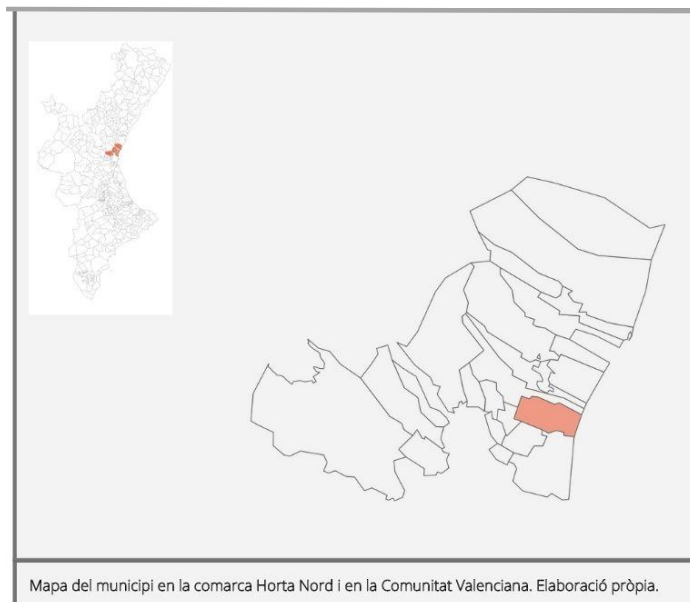
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

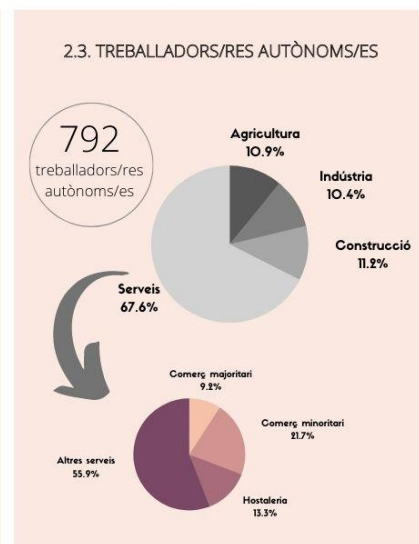
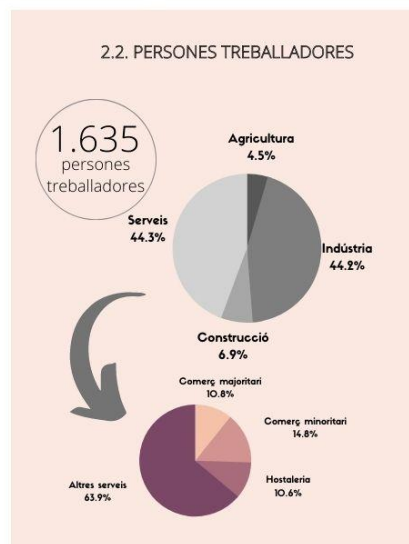
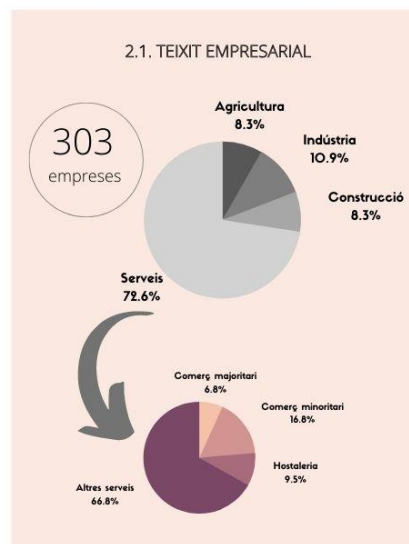
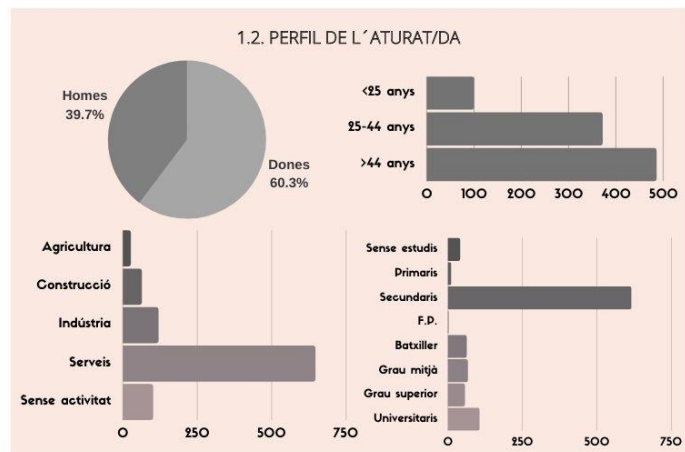
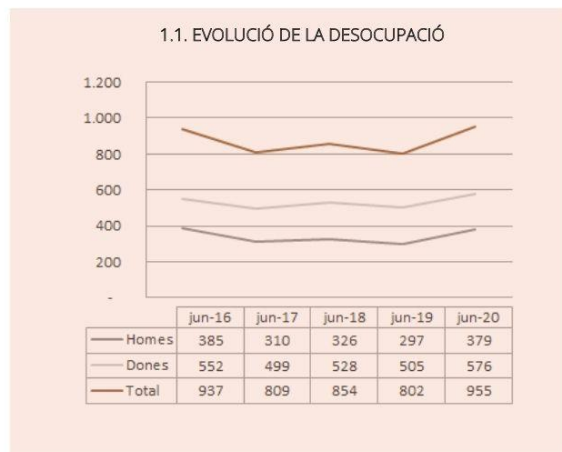
1.1. Font: Labora.

1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020

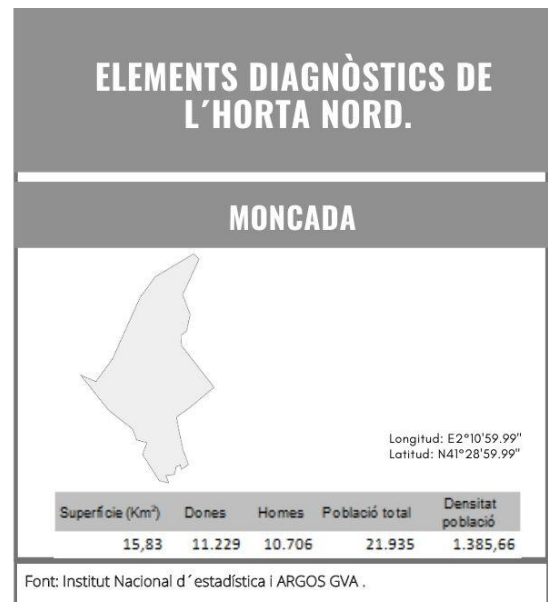
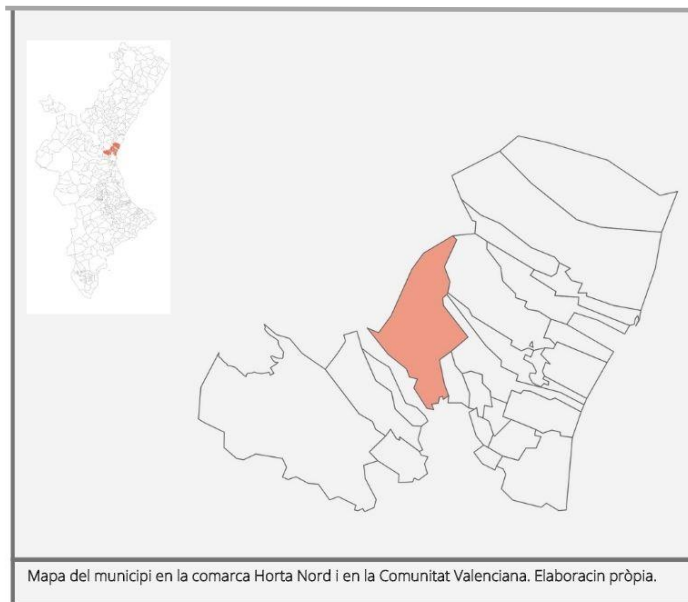
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

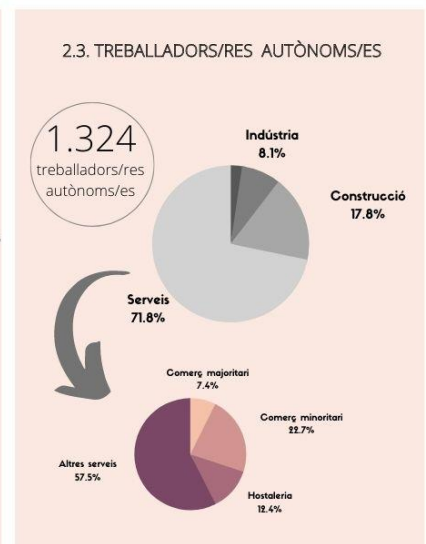
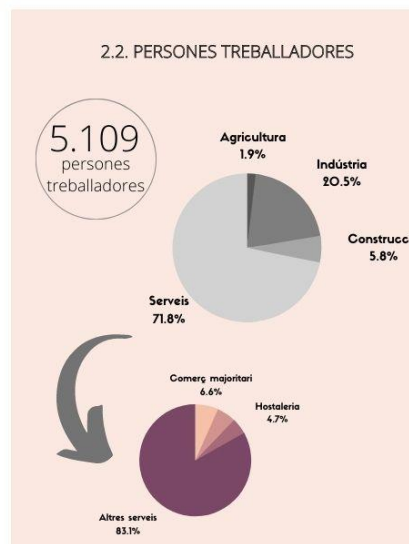
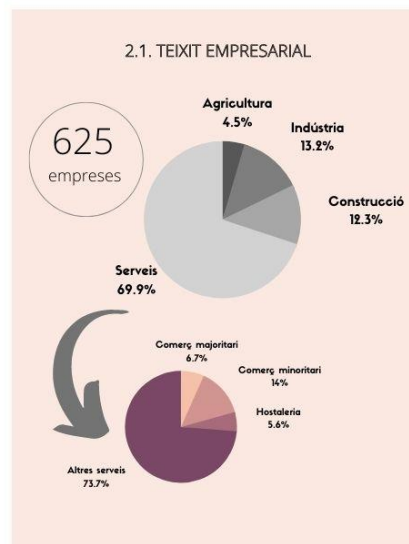
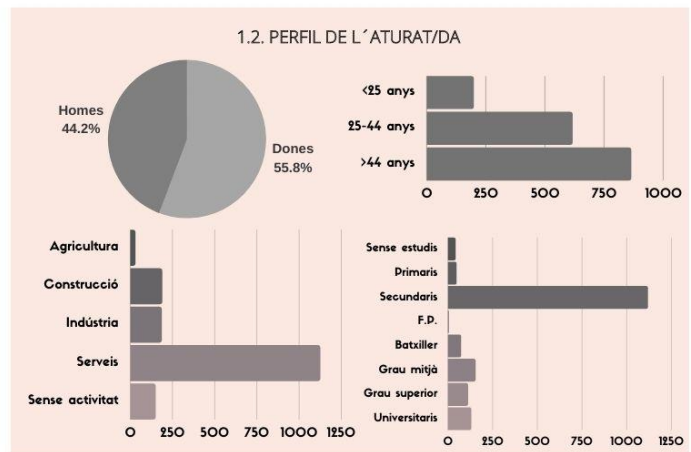
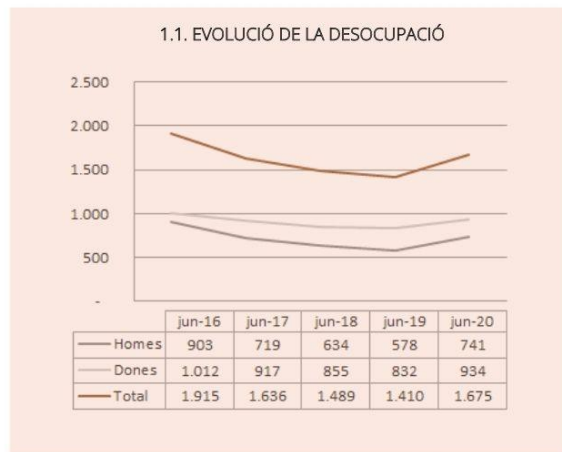
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

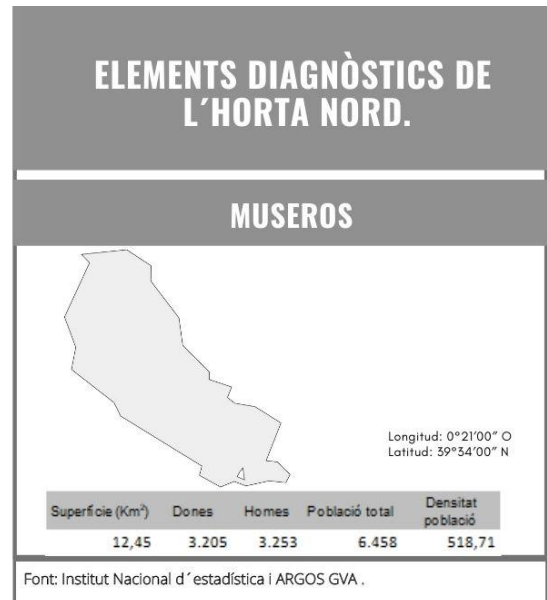
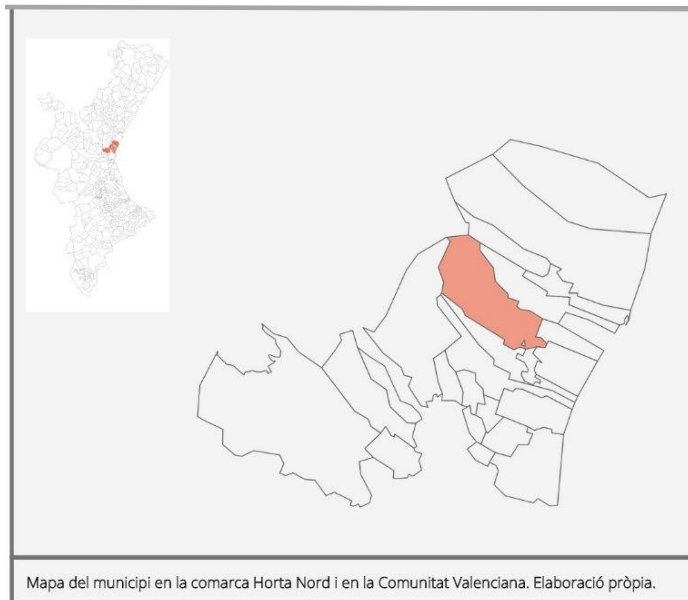
1.1. Font: Labora.
1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

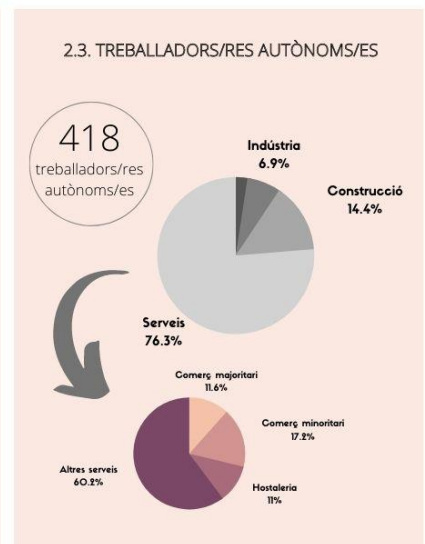
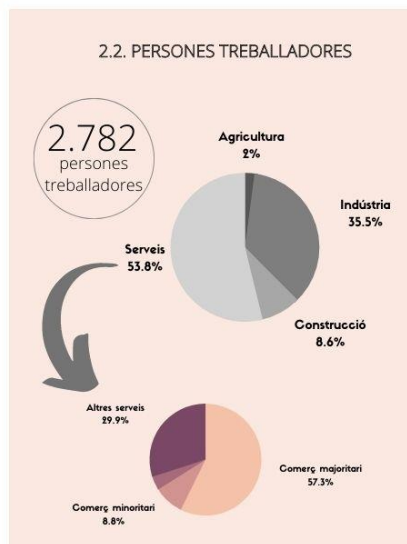
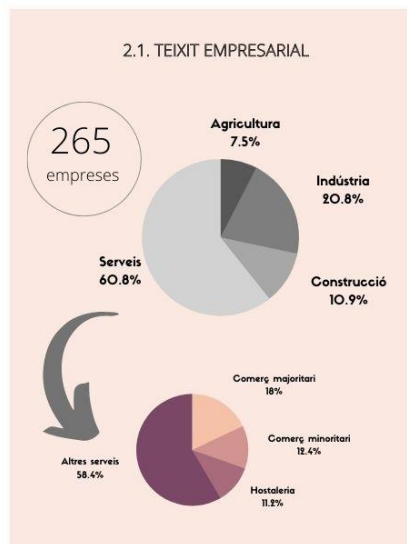
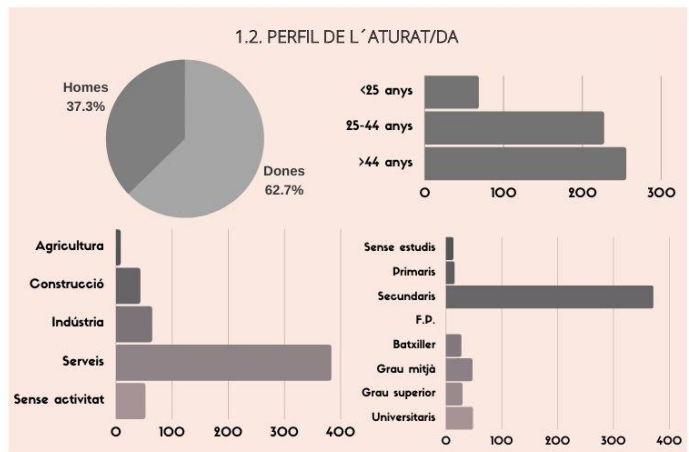
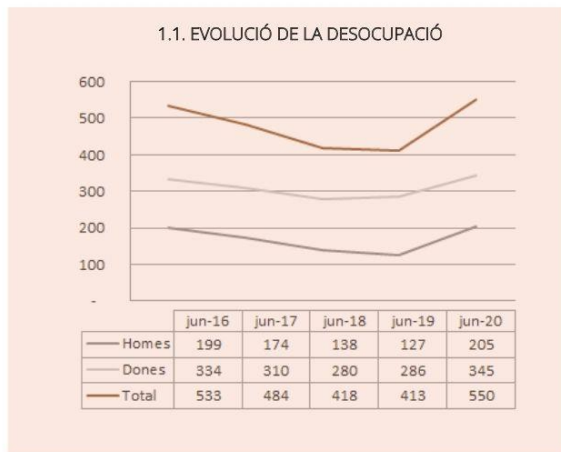
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

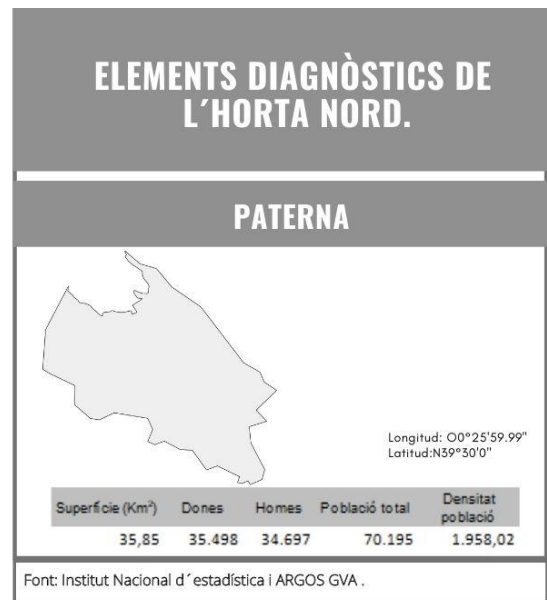
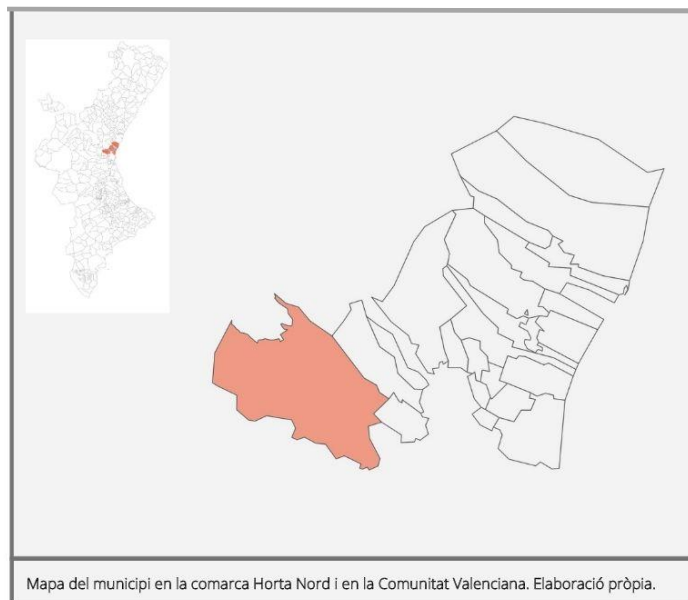
1.1. Font: Labora.
1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

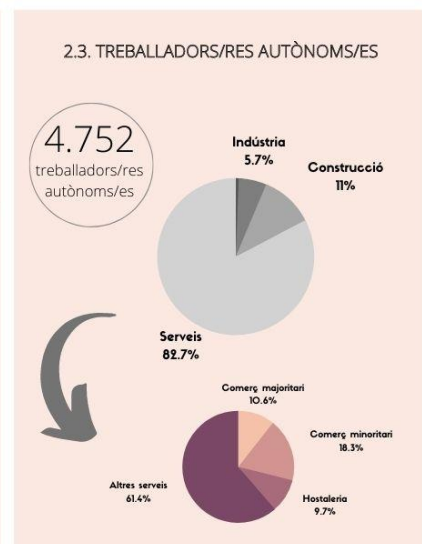
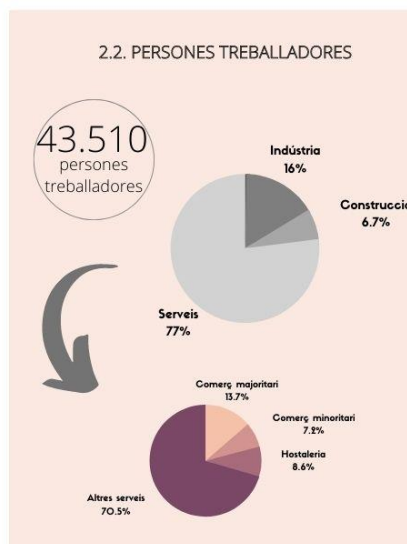
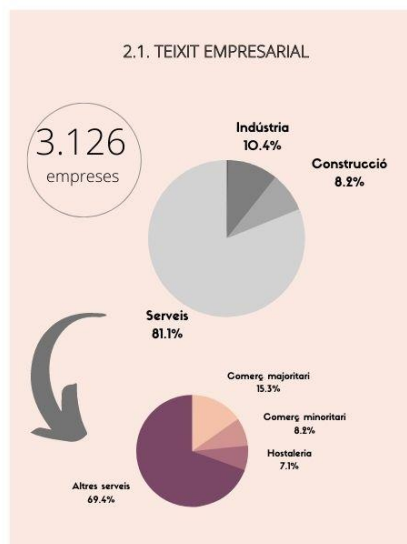
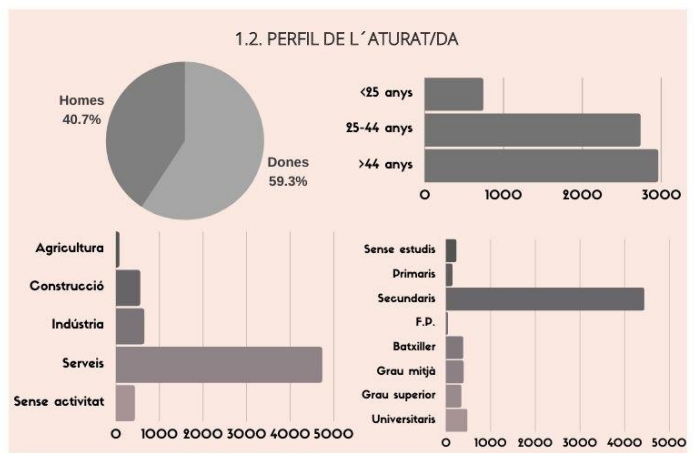
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

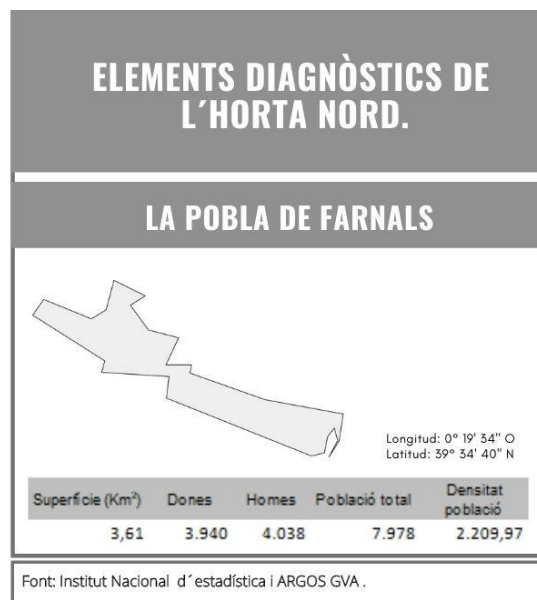
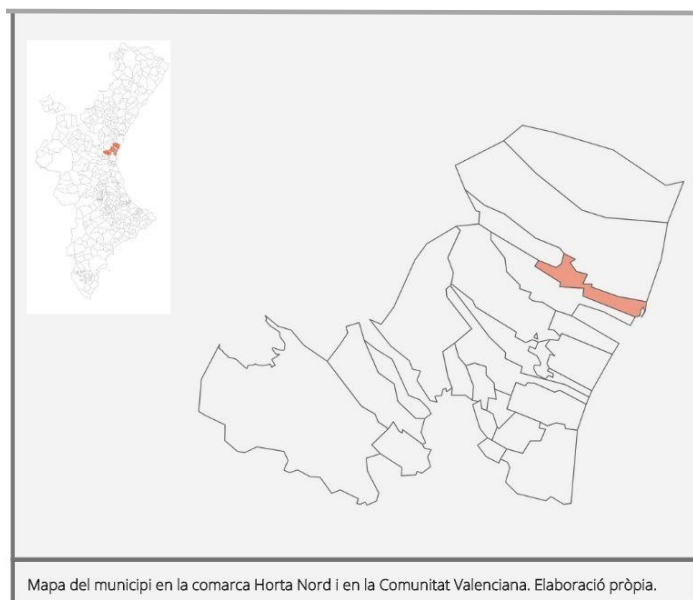
1.1. Font: Labora.
1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

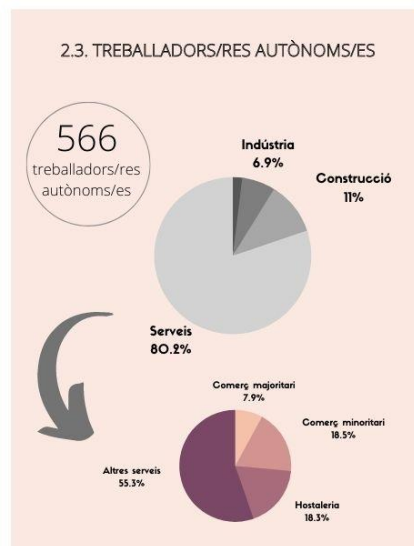
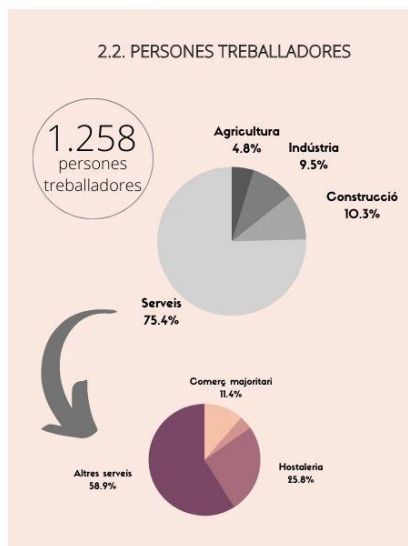
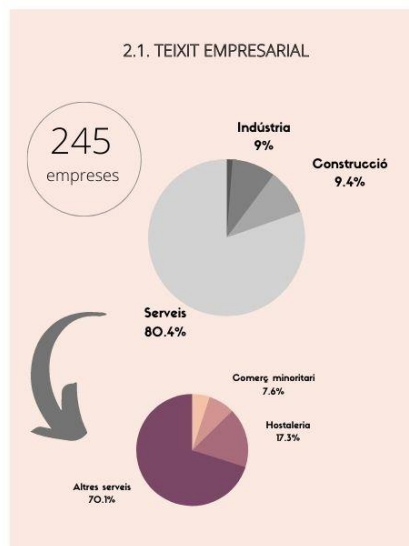
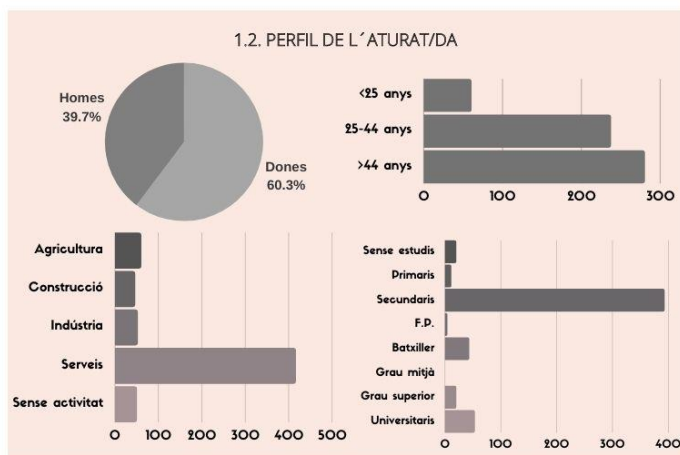
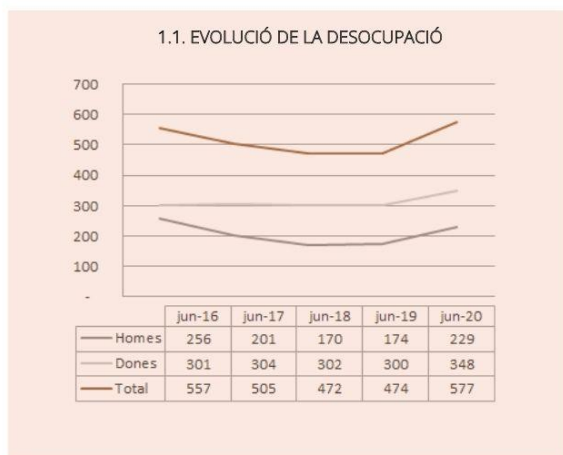
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

1.1. Font: Labora.
1.2. Font: Labora. Període d'anàlisi: juny 2020
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

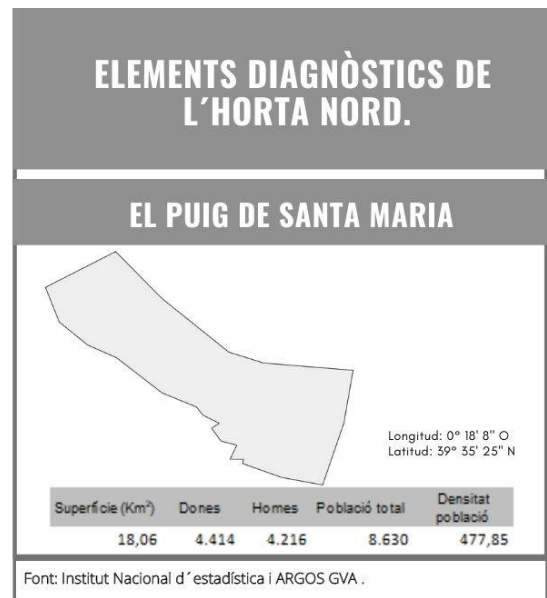
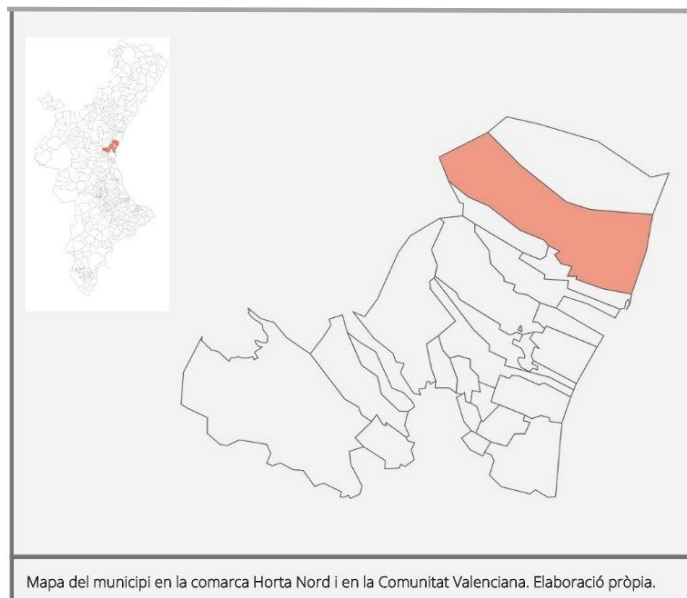
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

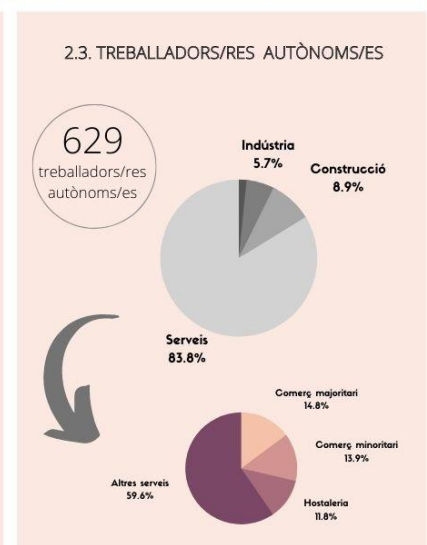
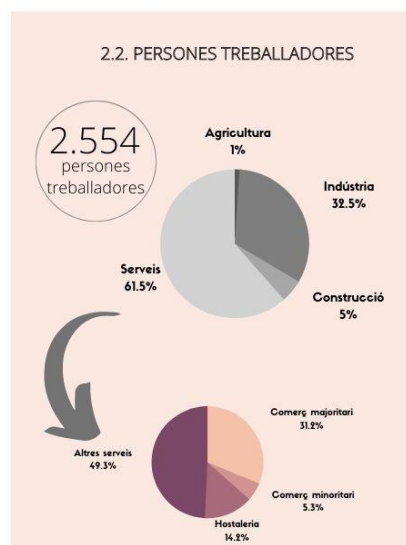
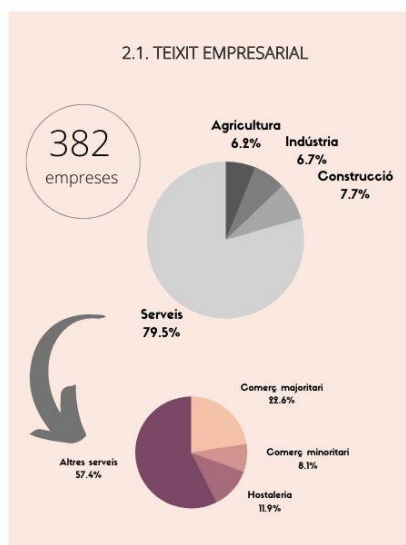
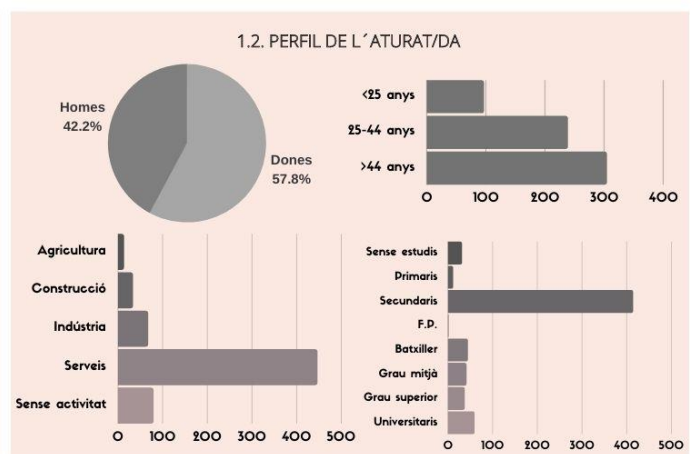
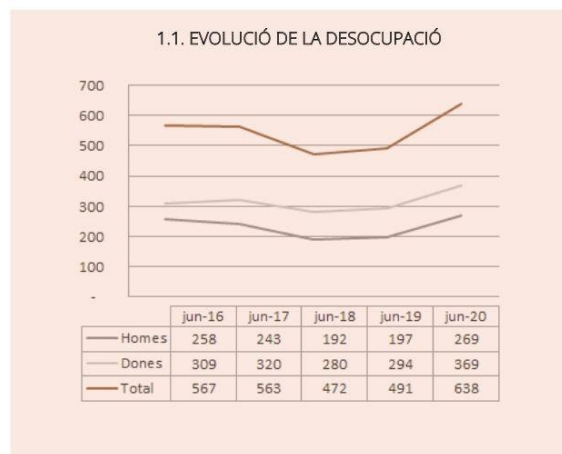
1.1. Font: Labora.

1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020

2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

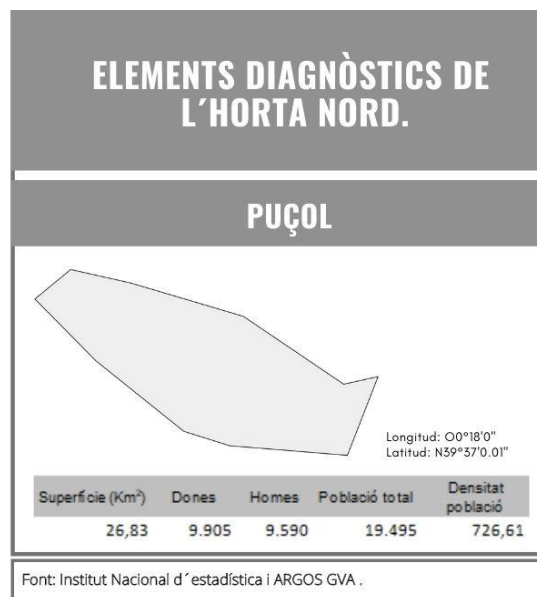
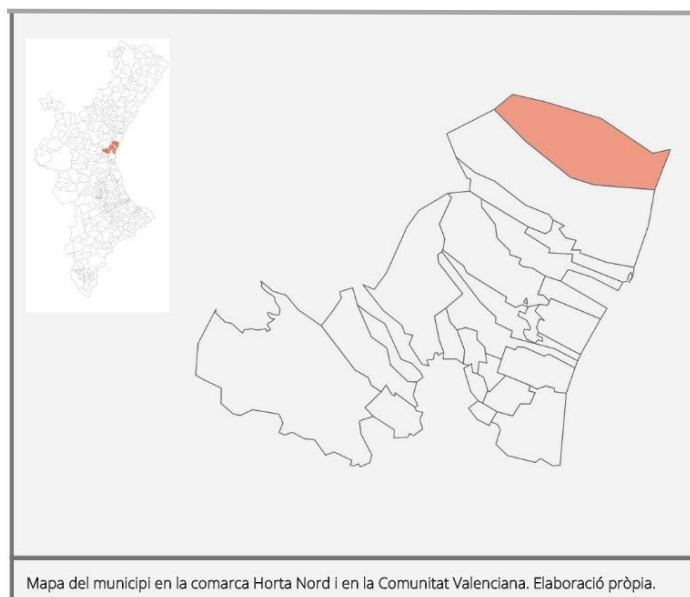
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

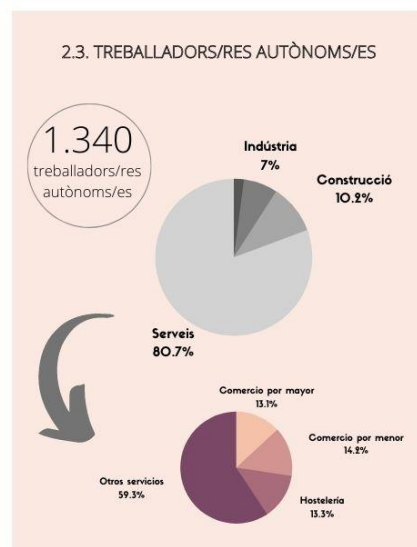
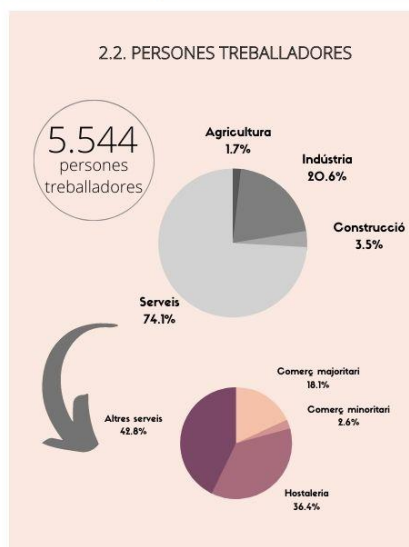
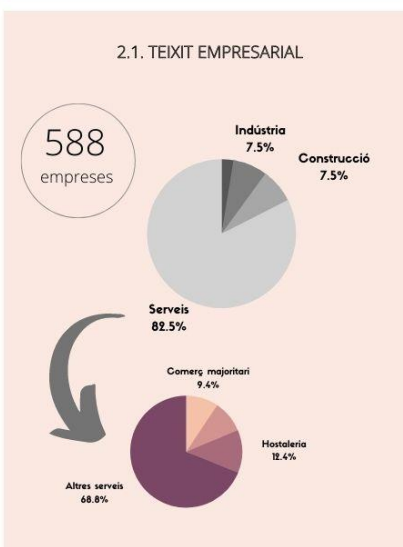
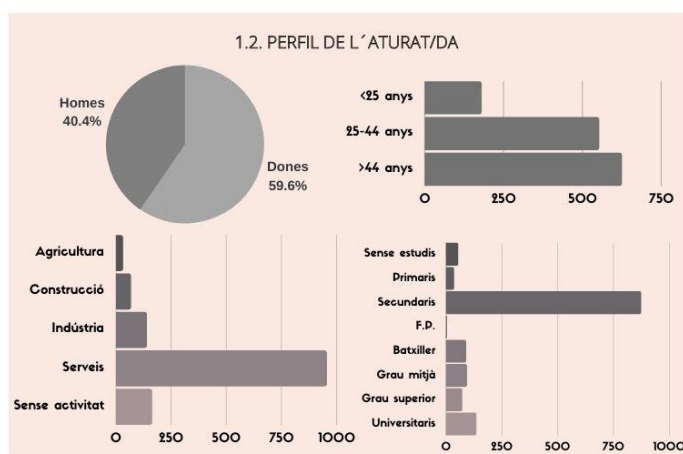
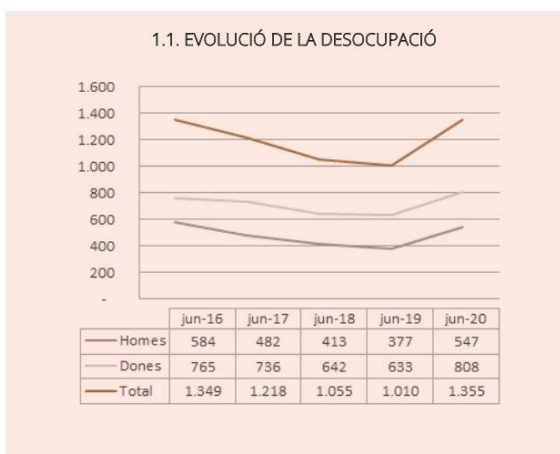
1.1. Font: Labora.

1.2. Font: Labora. Període d'anàlisi: juny 2020

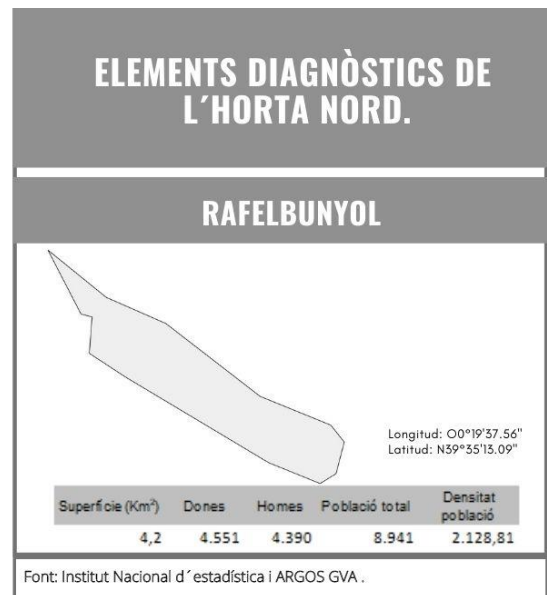
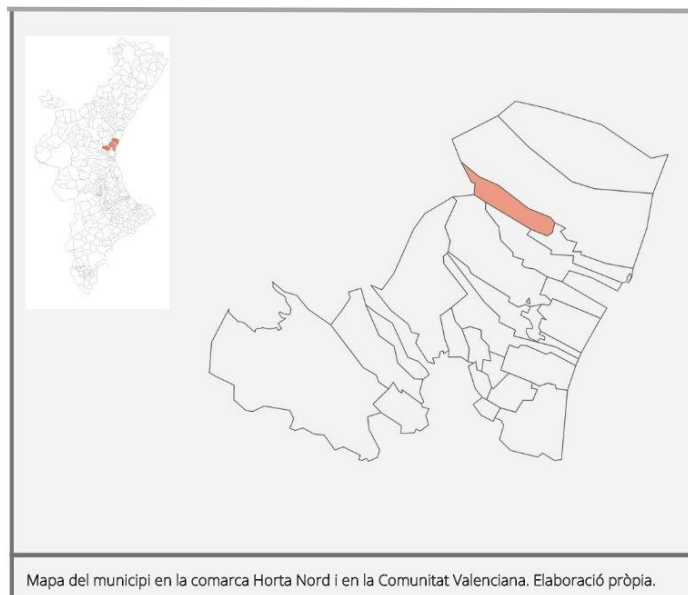
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

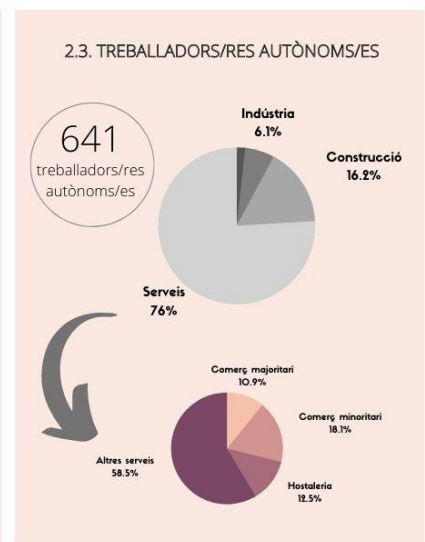
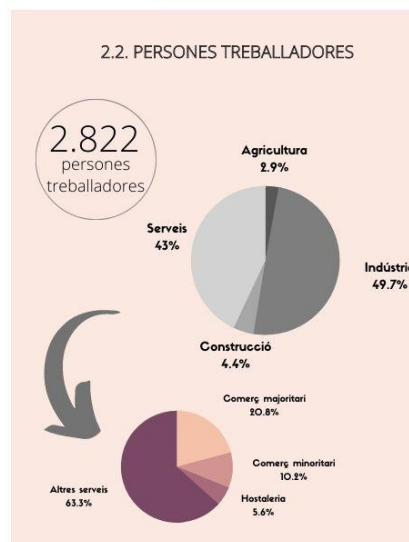
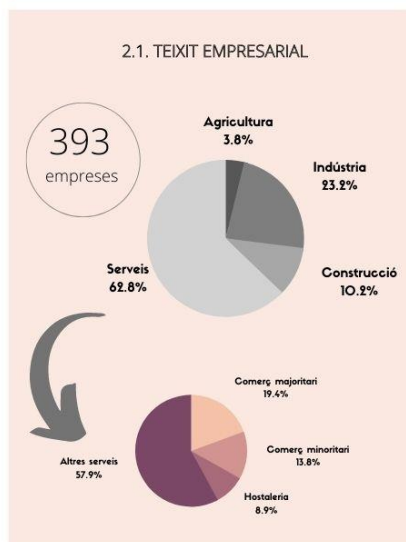
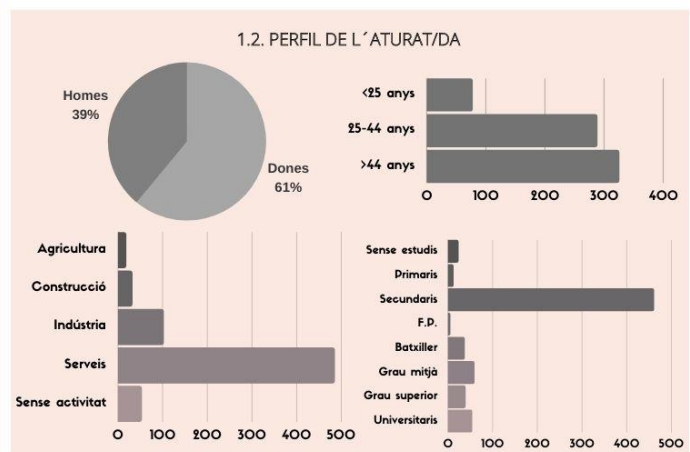
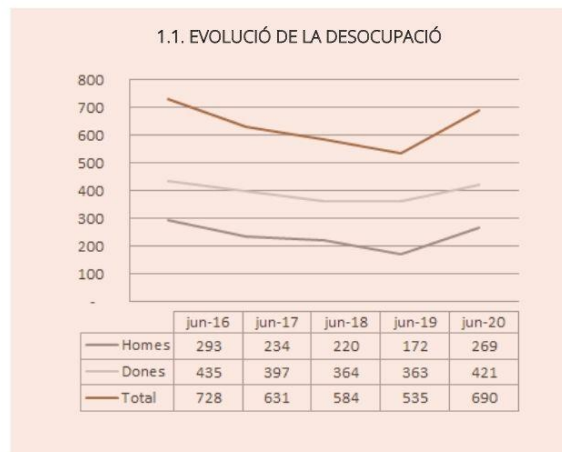
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

1.1. Font: Labora.
1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

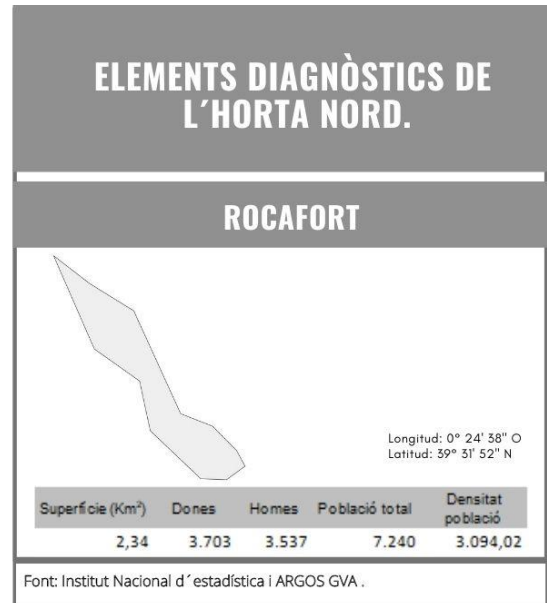
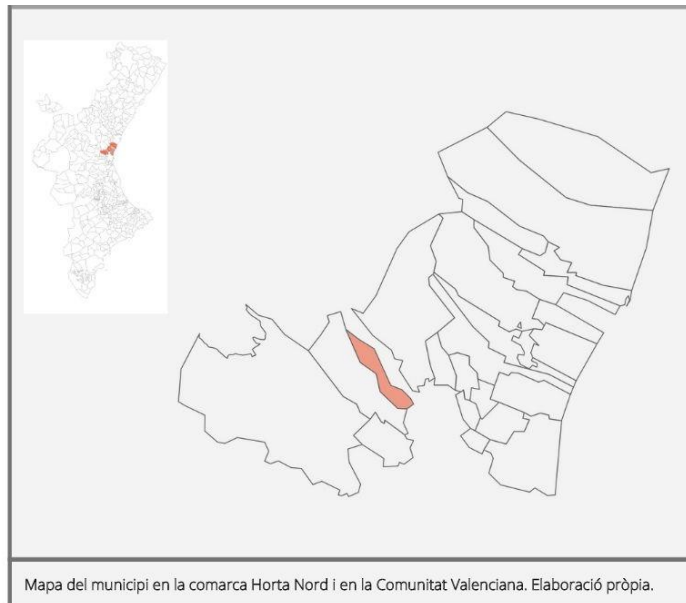
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

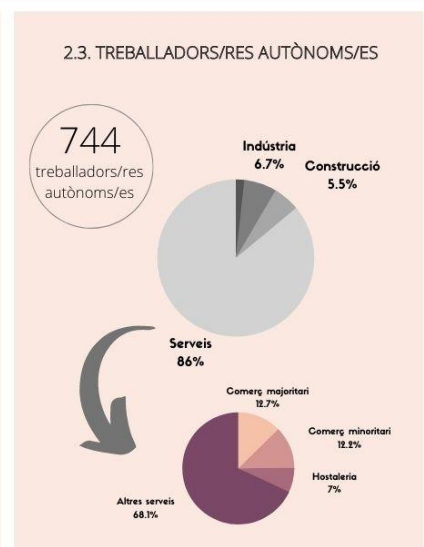
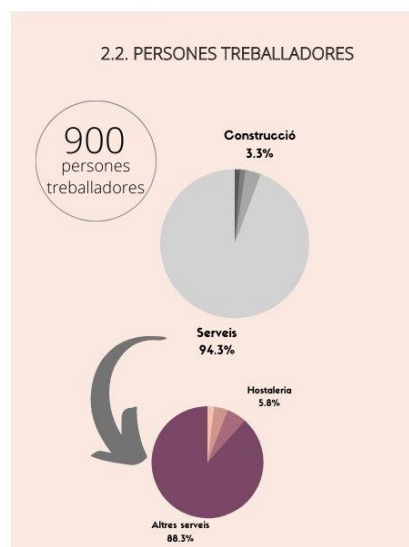
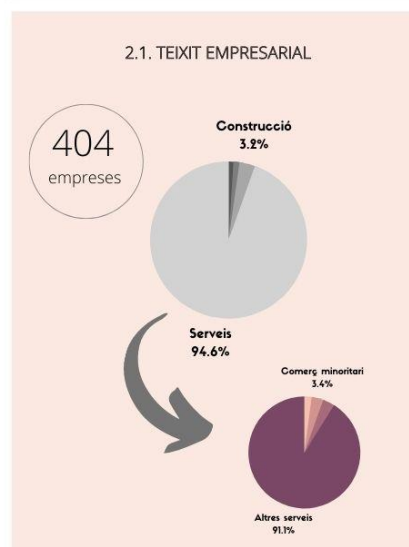
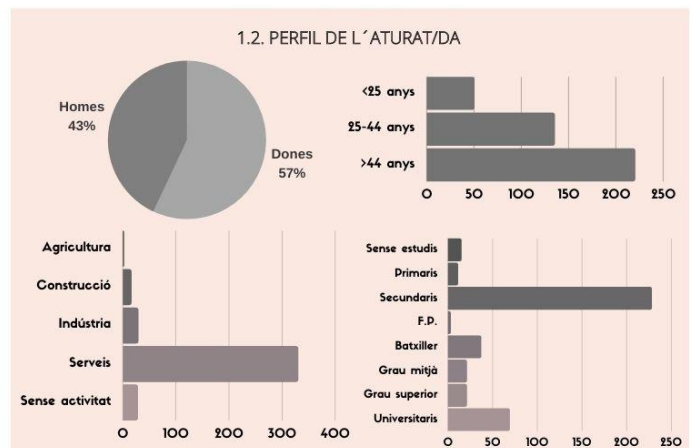
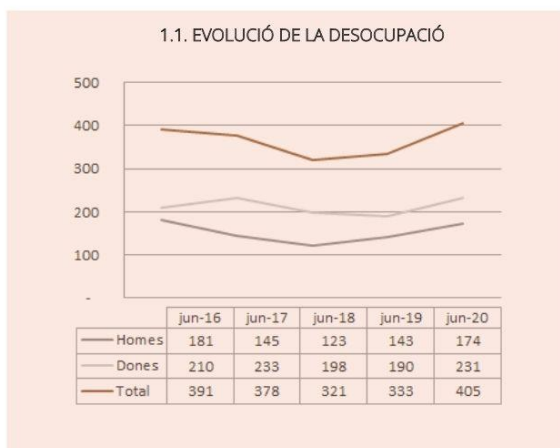
1.1. Font: Labora.

1.2. Font: Labora. Període d'anàlisi: juny 2020

2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

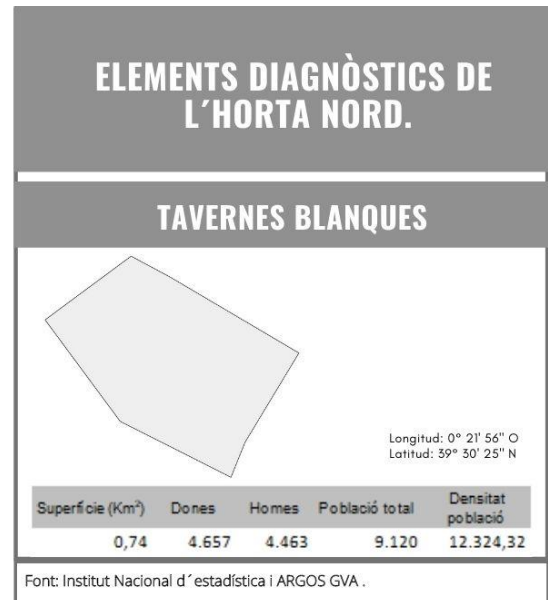
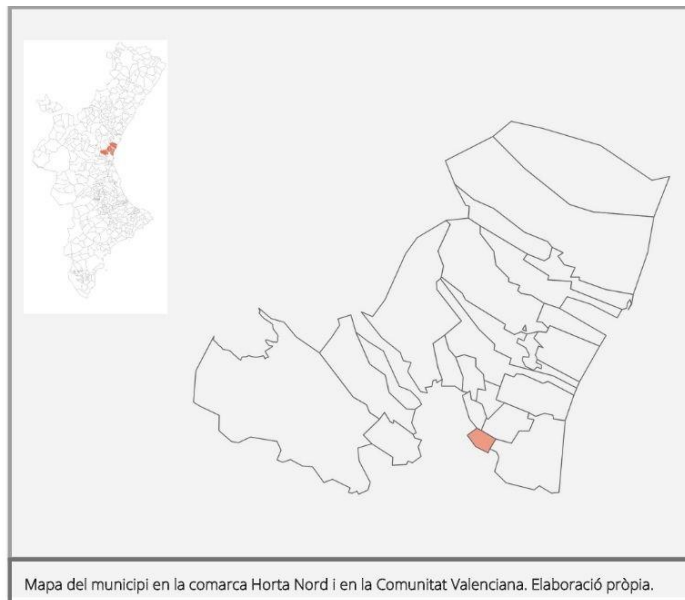
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

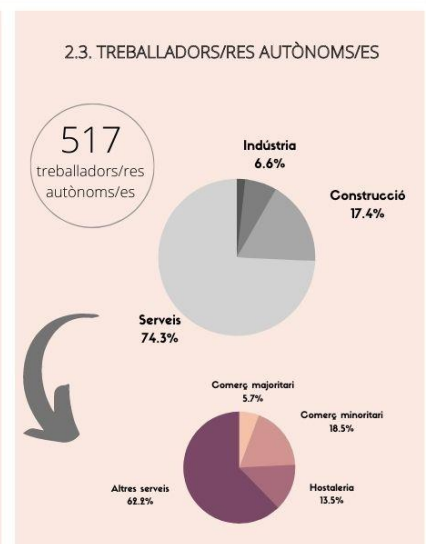
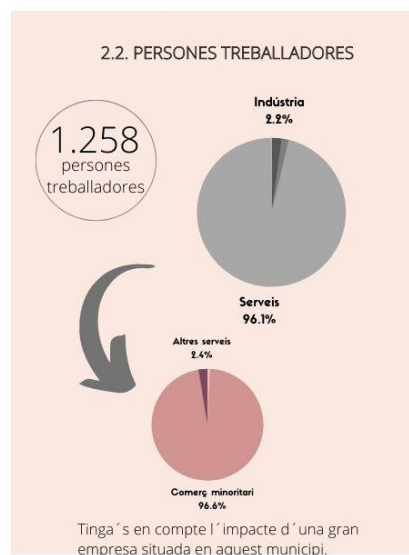
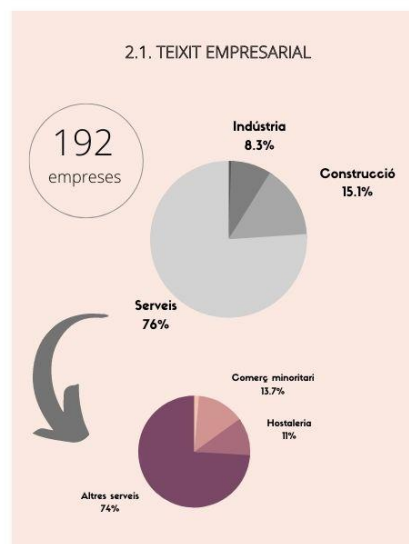
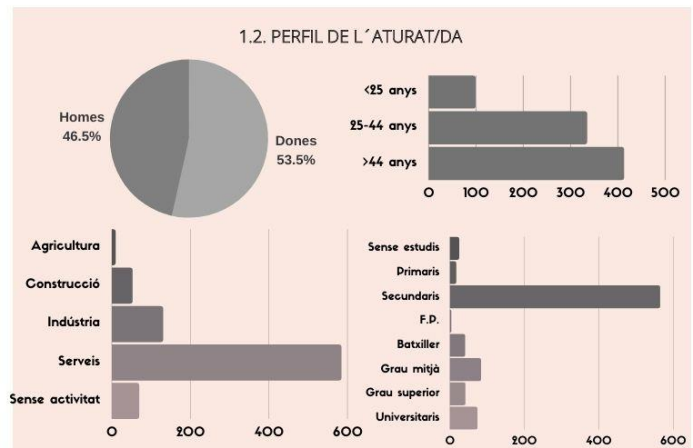
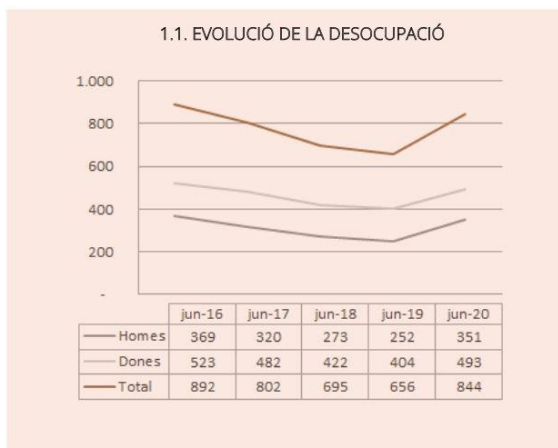
1.1. Fuente: Labora.

1.2. Fuente: Labora. Periodo análisis: junio 2020

2. Fuente: INSS Instituto Nacional de la Seguridad Social. Periodo de análisis: mayo 2020

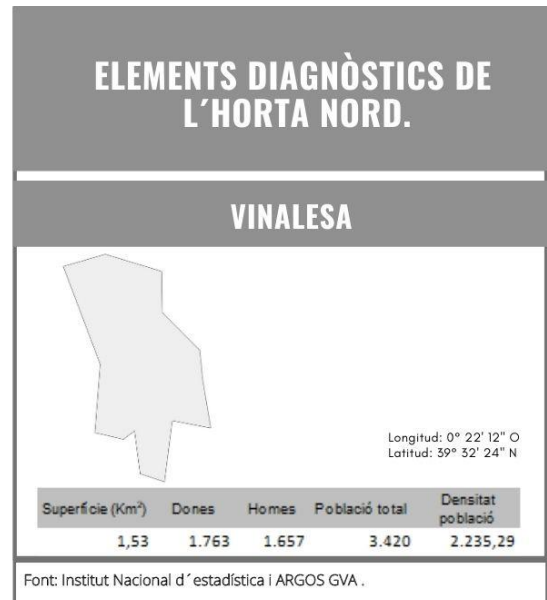
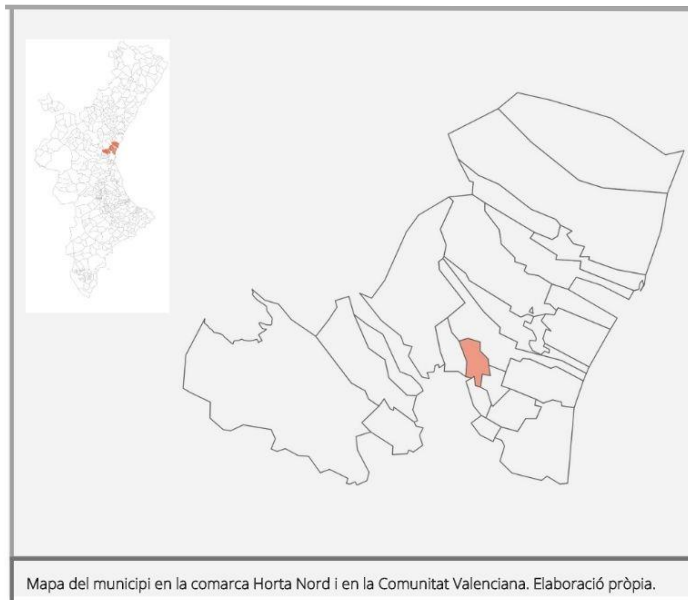
ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

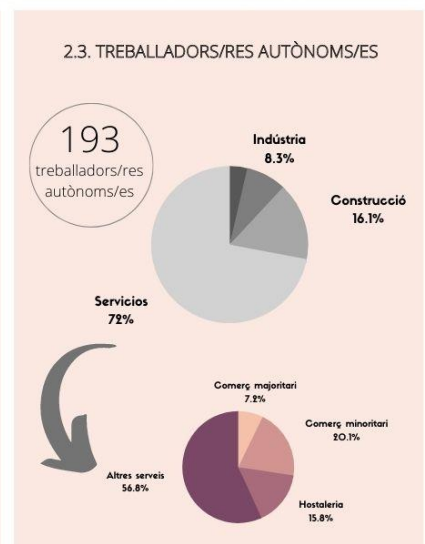
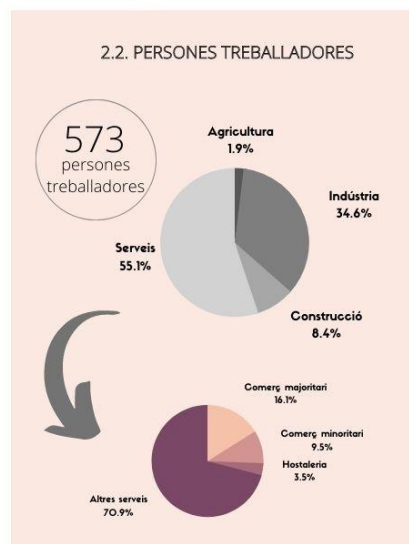
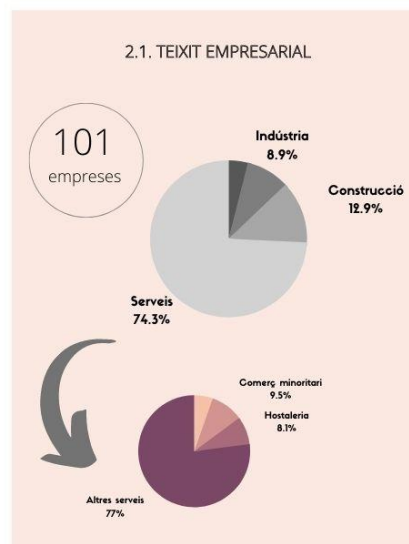
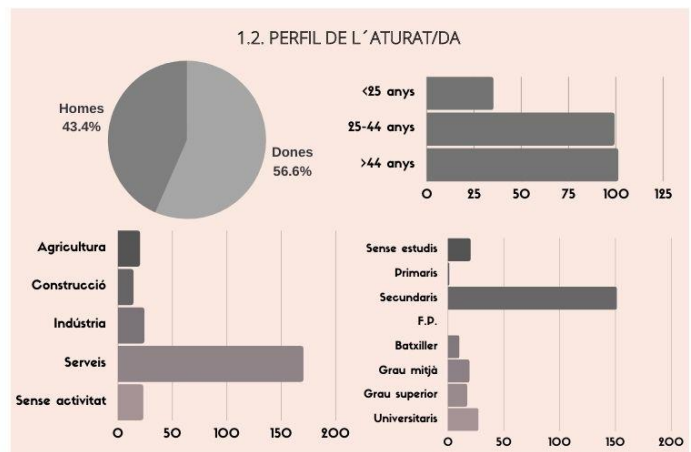
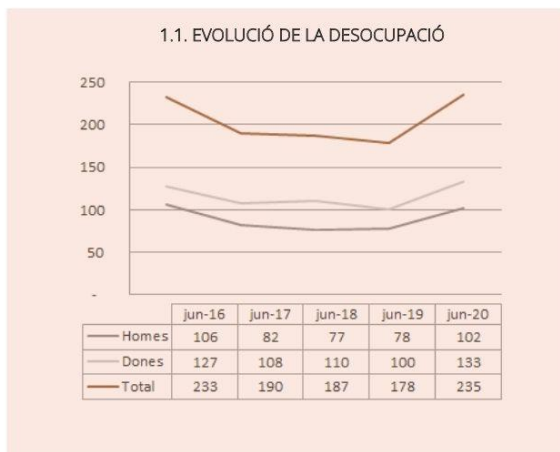
1.1. Font: Labora.

1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020

2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

ALGUNS INDICADORS MUNICIPALS

1.1. Font: Labora.
1.2. Font: Labora. Període anàlisi: juny 2020
2. Font: INSS Institut Nacional de la Seguretat Social. Període d'anàlisi: maig 2020

6.3. Índex de taules

Taula 1. Platges en l'Horta Nord.	12
Taula 2. Superfície a l'Horta Nord segons grups de cultiu.	15
Taula 3. Principals actius turístics de l'Horta Nord.	23
Taula 4. Inventari del patrimoni cultural de l'Horta Nord.	24
Taula 5. Població per municipi en l'Horta Nord en 2019.	26
Taula 6. Indicadors demogràfics. Comparativa territorial 2019.	28
Taula 7. Densitat de població de l'Horta Nord.	30
Taula 8. Oficines LABORA de l'Horta Nord.	36
Taula 9. Taxa d'activitat en Espanya per comunitat autònoma.	44
Taula 10. Taxa d'ocupació en Espanya per comunitat autònoma.	45
Taula 11. Població ocupada en Espanya per sector d'activitat i comunitat autònoma.	46
Taula 12. Taxa de desocupació en Espanya per comunitat autònoma.	47
Taula 13. Taxa d'activitat a Europa.	49
Taula 14. Taxa d'ocupació en Europa.	50
Taula 15. Taxa de desocupació en Europa.	51
Taula 16. Taxa de desocupació en Europa per sexe.	52
Taula 17. Taxa de desocupació de les persones menors de 25 anys a Europa.	53
Taula 18. Població ocupada resident segons situació professional i sexe. Horta Nord i Comunitat Valenciana.	54
Taula 19. Taxa de temporalitat en la comarca de l'Horta Nord.	55
Taula 20. Persones treballadores afiliades en el Règim General de la Seguretat Social segons tipus de contracte, període i gènere.	57
Taula 21. Persones treballadores afiliades en el Règim General de la Seguretat Social amb contracte indefinit.	58
Taula 22. Evolució de les persones afiliades a la Seguretat Social segons tipus de jornada i sexe en l'Horta Nord.	59
Taula 23. Persones afiliades a la Seguretat Social segons tipus de jornada i sexe.	60
Taula 24. Distribució de les persones afiliades en el Règim General de la Seguretat Social segons secció d'activitat.	61
Taula 25. Evolució de la distribució de les persones afiliades al Règim General de la Seguretat Social segons secció d'activitat.	63
Taula 26. Distribució de les persones treballadores a l'Horta Nord segons sector d'activitat.	64
Taula 27. Persones desocupades inscrites en LABORA segons edat.	68
Taula 28. Persones desocupades inscrites en LABORA segons edat i sexe.	69

Taula 29. Persones desocupades inscrites en LABORA per sector d'activitat.	69
Taula 30. Persones desocupades inscrites en LABORA segons nivell d'estudis.	70
Taula 31. Evolució de les afiliacions al Règim General de la Seguretat Social segons sexe.	72
Taula 32. Distribució d'homes i dones en el règim especial de persones treballadores autònomes. Variació 2012/2020.	77
Taula 33. Nivell d'estudis de la població resident a l'Horta Nord per sexe.	79
Taula 34. Població ocupada segons activitat i nivell d'estudis a l'Horta Nord.	80
Taula 35. Població ocupada segons tipus d'ocupació i nivell d'estudis en l'Horta Nord.	81
Taula 36. Població de l'Horta Nord segons la seua relació amb l'activitat econòmica i estudis.	82
Taula 37. Famílies professionals en l'Horta Nord. Curs 2019-2020.	86
Taula 38. Alumnat en ensenyaments de Formació Professional. Curs 2016-2017/2018-2019.	89
Taula 39. Empreses i persones treballadores afectades per EERTO's.	99
Taula 40. Causes que han promogut els EERTO's.	100
Taula 41. Empreses afectades per EERTO's segons CNAE 2009 a l'Horta Nord.	101
Taula 42. Persones afectades per EERTO's segons CNAE09 a l'Horta Nord.	102
Taula 43. Evolució del nombre d'empreses a l'Horta Nord en relació a la CV.	103
Taula 44. Evolució del nombre d'empreses a l'Horta Nord.	103
Taula 45. Nombre d'empreses per sectors a l'Horta Nord. 2020.	105
Taula 46. Evolució del nombre d'empreses del sector industrial.	106
Taula 47. Polígons industrials a l'Horta Nord.	109
Taula 48. Innovacions aplicades per les empreses.	114
Taula 49. Factors afavoridors de la innovació.	114
Taula 50. Nombre d'empreses per subsectors del sector serveis i municipi a l'Horta Nord.	120
Taula 51. Nombre de persones treballadores per Règim General o Especial Autònom, subsectors del sector serveis i per municipi a l'Horta Nord.	121
Taula 52. Centres comercials de l'Horta Nord.	122
Taula 53. Elements diferenciadors de la breixa digital.	137
Taula 54. Persones per sexe, característiques demogràfiques i tipus d'ús de TIC.	137
Taula 55. Habilitats digitals en l'ús d'Internet o software.	138
Taula 56. Habitatges per ingressos mensuals nets de la llar i tipus d'equipament. .	139
Taula 57. Habilitats digitals en l'ús d'Internet o software per edat.	141
Taula 58. Estudiantat matriculat en la universitat per sexe i branca d'ensenyament. 2018-2019.	142
Taula 59. Percentatge de dones afiliades a la Seguretat Social respecte del total d'afiliacions.	143
Taula 60. Ocupats/des per sexe i branca d'activitat. Valors absoluts respecte del total de cada sexe. IV trimestre de 2019.	144

Taula 61. Percentatge de persones que han utilitzat l'ordinador en els últims tres mesos segons la seua situació laboral.	145
Taula 62. Percentatge de persones que han utilitzat Internet en els últims tres mesos segons la seua situació laboral.	146
Taula 63. Disposició de correu electrònic per els/les usuaris/àries de l'Agència Pública d'Ocupació de l'Horta Nord segons nivell d'estudis.	146
Taula 64. Escenaris per al desenvolupament: les oportunitats territorials.....	171
Taula 65. Estratègies territorials i línies estratègiques.	181
Taula 66. Estratègia territorial i reptes per a la promoció del teixit industrial.....	182
Taula 67. Estratègia territorial i reptes per a l'impuls del comerç de proximitat i dels mercats locals.	184
Taula 68. Estratègia territorial i reptes per al desenvolupament de la formació professional i l'ocupació. Perspectiva juvenil.....	186
Taula 69. Estratègia territorial i reptes per a la promoció de la igualtat en l'ocupació entre homes i dones.....	188
Taula 70. Estratègia territorial i reptes per a impulsar la transformació digital.	191
Taula 71. Sinergies entre línies estratègiques.	192
Taula 72. Distribució del nombre de qüestionaris.....	207
Taula 73. Participants dels qüestionaris.....	207
Taula 74. Perfil de les persones entrevistades.	208

6.4. Índex de figures

Figura 1. Mapa de perillositat per inundació. Pla d'acció territorial sobre prevenció del risc d'inundació en la Comunitat Valenciana.	10
Figura 2. Usos del sòl.....	11
Figura 3. Zones protegides.	13
Figura 4. Xarxes de transport principals de l'Horta Nord.	20
Figura 5. Evolució de la població en l'Horta Nord. 2001-2019.	27
Figura 6. Piràmide de població de l'Horta Nord. 2019.	27
Figura 7. Variació percentual de les xifres d'ocupació en la UE27 i Espanya.	48
Figura 8. Distribució de les persones treballadores segons règim de cotització a la Tresoreria General de la Seguretat Social	65
Figura 9. Evolució de la desocupació en atenció al gènere.	67
Figura 10. Elements del sistema de qualificacions i Formació Professional.....	83
Figura 11. Marc normatiu bàsic de la Formació Professional.....	84
Figura 12. Evolució sectorial de les empreses a l'Horta Nord.....	104
Figura 13. Valoració de l'oferta comercial en el territori.....	126

Figura 14. Problemes que s'han trobat les empreses en la modalitat de teletreball.	153
Figura 15. Percentatge de persones que han hagut de realitzar tràmits durant la crisi sanitària.	164
Figura 16. Tipus de dificultats que ha experimentat la ciutadania en realitzar els tràmits.....	164
Figura 17. Model d'interacció i confluència territorial.	170

L'Horta Nord és l'espai territorial objecte d'aquesta anàlisi, un espai en el qual conflueixen de diferents formes les entitats que col·laboren en l'estratègia comarcal d'ocupació que des de l'any 2001 lidera el Consoci del Pacte Territorial per a la Creació d'Ocupació Pactem Nord. La realització d'estudis i investigacions, en el marc de l'observatori d'ocupació, és una important línia de treball del Consorci Pactem Nord que permet plantejar projectes en el territori des del coneixement. Amb aquesta investigació plantejem una senda de treball que contribueix a la identificació i prioritització de línies estratègiques i reptes detectats en el territori.

COFINANÇA:

COL·LABORA:

